

insan & toplum

the journal of humanity and society

ilem
ilmi etüdler derneği

Cilt / Volume: 15 • Sayı / Issue: 3 • 2025
ISSN: 2146-7099 - E-ISSN: 2602-2745

insan & toplum üç ayda bir yayımlanan uluslararası ve hakemli bir dergidir.
The Journal of Humanity and Society is an international peer reviewed quarterly journal.

İlmi Etüdler Derneği Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Owner and Chief Executive Officer
Taha Eğri

Kurucu Editör / Founding Editor
Lütfi Sunar / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Baş Editör / Editor-in-Chief
Muhammed Hüseyin Mercan / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Editörler / Editors*
Abdulgani Bozkurt, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | Adem İnce, Samsun Üniversitesi | Alkan Üstün, Bartın Üniversitesi | Ali Osman Karaoğlu, Yalova Üniversitesi | Ayşe İrem Ayçan Özer, Marmara Üniversitesi | Hakan Gülerce, Harran Üniversitesi | Fatih Yaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mehmet İnanç Özekmekçi, Erciyes Üniversitesi | Muharrem Hilmi Özev, İstanbul Üniversitesi | Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Üniversitesi | Murad Duzcu, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi | Nilüfer Öztürk Aykaç, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi | Öner Buçukçu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | Sümeyye Sakarya, Ankara Üniversitesi | Taha Eğri, Kırklareli Üniversitesi | Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board*
Abdel-Rahman Yousri Ahmad, Alexandria University | Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi | Douglas Kellner, University of California | Fahim Khan Riphah, International University | Gerasimos Tsouparas, Glasgow University | Masudul Alam Choudhury, Sultan Qaboos University | Mehmet Özkan, Milli Savunma Üniversitesi | Muhammad Al-Mukhtar Al-Shinqiti, Qatar University | Necati Anaz, İstanbul Üniversitesi | Necdet Subaşı, Milli Eğitim Bakanlığı | Nihat Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi | Nizar Hermes, University of Virginia | Sari Hanafi, American University of Beirut Stjepan | Gabriel Meštrović, Texas A&M University | Syed Farid Alatas, National University of Singapore

*İsme göre alfabetik sıralı / In alphabetical order by name

Yayın Sekreteri / Secretariat
Ayşe Merve Kosova, Nokta Yayın Grubu

Tashih / Proofreading
Mehmet Erturan (Türkçe)
Abdullah Collins (English)

Dil Editörü / Language Editors
Abdullah Collins

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor
Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tasarım / Graphic Design
iyicalismalar.tr

Yayın Türü / Publication Type
Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period
Üç ayda bir (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır / Published quarterly (March, June, September, December)

Yayın Tarihi / Publication Date
Eylül / September 2025

İletişim / Correspondence
insan & toplum
Sultantepe Mah. Cumhuriyet Cad. No:39/1
• insanvetoplum.org • editor@insanvetoplum.org

Yer alınan indeksler / indexed and abstracted by
ESCI, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Sociological Index, Index Islamicus, CSA Sociological Abstract, CSA Worldwide Political Science Abstracts, CSA Social Services Abstracts, Ulrich's Periodicals Directory, ASOS Index, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı.

editore mektup / letter to editor

Disappearing Minds in the Age of Artificial Intelligence
MATJAZ PERC, MAHMUT ÖZER / 1

arastırma makaleleri / research articles

Şubat 2023 Depremleri Sonrası Hatay'dan Göç Eden Depremzedelerin Geri Dönüş Motivasyonları
Return Motivations of Earthquake Survivors Who Migrated from Hatay After the February 2023 Earthquakes
İBRAHİM NACAK, EMEL KUDAY / 10

Sudan'da Etnik Marjinalleşme ve Çatışma Dinamikleri: Kuramsal Bir Çerçeve Sürdürülebilir Barış Arayışları
Ethnic Conflicts and Marginalization in Sudan: Pursuing Sustainable Peace
GÖKHAN BOZBAŞ / 40

Isaac Asimov'un Vakıf Üçlemesinde Bilim ve Toplum: Bilim Kurgu Sosyolojisine Yönelik Metodolojik Bir Taslak
Science and Society in Isaac Asimov's Foundation Trilogy: A Methodological Outline for the Sociology of Science Fiction
CEM KORAY OLGUN / 71

Milliyetçilik İdeolojisi Bağlamında Arap Milliyetçiliğinin Kökeni: Arap Milliyetçiliğine İttihat Terakki ve Misyoner Okulları Etkisi
The Origin of Arab Nationalism in the Context of the Ideology of Nationalism: The Effect of Union Terakki and Missionary Schools on Arab Nationalism
CEMAL KAZAK / 81

Uluslararası Politika'da İran-Çin İlişkilerini Kolaylaştıran ve Sınırlandıran Faktörler
Factors Facilitating and Limiting Iran and China Relations in International Politics
ENGİN KOÇ, İBRAHİM ÇETİN / 110

From Protestant Ethics to Catholic Ethics: Transformation of the Social Welfare Mindset
Protestan Ahlakı Katolik Ahlakı: Sosyal Refah Zihniyetinin Dönüşümü
ESAT İPEK, EMRAH AKBAŞ / 153

The Sahel Military Regimes' Anti-Western Discourse: The Case of Mali
Sahel Askerî Rejimlerinin Batı Karşıtı Söylemi: Mali Örneği
BURAK YETİMOĞLU, FATİH DAĞ / 173

A Bibliometric Analysis on the Role of Mediation in Turkish Foreign Policy Since 2002
2002'den Günümüze Türk Dış Politikasında Arabuluculuğun Rolü Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz
AYKUT KARAKUŞ, RECEP ŞEHİTOĞLU, OĞUZ GÜNER / 197

kitap değerlendirmeleri / book reviews

Eleonora Naxidou & Yura Konstantinova (Eds.), *Christian Networks in the Ottoman Empire: A Transnational History*, Central European University Press, 2024, 340 s.

Oğuz Demir / 218

Mert Karbay, *Yeni Dünya: Sosyal Medya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 296 s.

Melek Yelboğa / 223

Muhammed Ali Bağır, *İran Yahudileri: Tarihsel Bir Anlatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2024, 296 s.

Menderes Kurt / 228

Yiğit Topkaya, *Seidener Handel: Basel und das Osmanische Reich im 19. Jahrhundert* [İpek Ticareti: 19. Yüzyılda Basel ve Osmanlı İmparatorluğu], Christoph Merian Verlag, 2023, 216 s.

Hacer Karabağ Arslan / 232

Hale Sert, *Edebiyat Devrimi: Cumhuriyet Aydınının Yeni Bir Dil ve Edebiyat Kurma Telaşı (1930-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 264 s.

Zeynep Elif Tunç Demir / 237

Ömer Faruk Uysal, *Komüniteryanizmin Siyasal Ontolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, 177 p.

Enes Olgun / 242

Disappearing Minds in the Age of Artificial Intelligence

Matjaz Perc
Mahmut Özer

Artificial intelligence has now become an integral part of daily life for people of all ages. In particular, generative AI tools that utilize large language models (LLMs), such as ChatGPT, are increasingly being used by students and professionals from various fields in their everyday tasks (Ilikhan et al., 2025; Özer, 2024a; 2024b; Perc et al., 2019). With capabilities such as text generation, translation between languages, graphic creation, summarization, and providing advice on encountered problems, these applications offer individuals a highly convenient option. Especially in the field of education—from primary to higher education—many students now use these tools as a significant support in their learning processes (Özer, 2024a; Suna & Özer, 2025; Tanberkan et al., 2024).

Education systems are among those where the transformative impact of artificial intelligence (AI) will be felt most strongly. These systems bear two major responsibilities in response to this transformation. The first is to train individuals with the skills demanded by labor markets. As AI rapidly transforms industries and thus labor markets, the challenge of developing a workforce with skills suited to new conditions remains a pressing issue (Özer & Perc, 2024; Özer et al., 2024a). For example, China has already begun implementing proactive initiatives aimed at equipping students with AI-related skills at the primary, middle, and high school levels. Similar transformations are also taking place in higher education.

The second responsibility relates to the direct impact of these technologies on education systems. In particular, with generative artificial intelligence technologies, it

 Faculty of Natural Sciences and Mathematics, University of Maribor; Community Healthcare Center Dr. Adolf Drolc Maribor; University College, Korea University; Department of Physics, Kyung Hee University; matjaz.perc@gmail.com
National Education, Culture, Youth and Sports Commission, Turkish Grand National Assembly, Türkiye, mahmutazer2002@yahoo.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3087-541X>
<https://orcid.org/0000-0001-8722-8670>

 DOI: 10.12658/E0004
insan & toplum, 2025; 15(3): 1-9.
insanvetoplum.org

has become much easier to enrich educational environments and create personalized learning opportunities (Özer, 2024a). On the other hand, significant opportunities are emerging in areas such as foreign language instruction, visual arts, music, and arts education. Moreover, these technologies can provide substantial support in tasks such as generating text, developing project proposals, conducting literature reviews, and writing academic papers (Özer, 2024b; Suna & Özer, 2025).

Of course, like all general-purpose technological transformations, these tools come with not only benefits but also significant risks and challenges. While discussions around these risks often focus on issues such as data security, the amplification of inequality through biased outputs, lack of transparency in decision-making, outdated or incorrect information (so-called “AI hallucinations”), and misinformation generation (Ilikhan et al., 2024; Özer et al., 2024b; Özer, 2024c), more recently, studies have begun to emerge addressing the cognitive costs of these applications. Therefore, this Letter to the Editor evaluates three recent studies that explore the cognitive effects and emerging costs of large language models (LLMs) (Ahmad *et al.*, 2023; Kosmyrna et al., 2025; Stadler et al., 2024). While each study approaches the topic from a different angle, their findings are mutually reinforcing. In light of these findings, the letter proposes new policy recommendations regarding the use of artificial intelligence within education systems.

In this context, the first study examines the effects of artificial intelligence on personal security and privacy concerns, loss of decision-making ability, and increased laziness among a group of higher education students from China and Pakistan (Ahmad *et al.*, 2023). The study’s findings show that, in the student sample used, AI applications have a significant impact on students’ loss of decision-making ability and increased laziness. According to the results, 68.9% of the students’ laziness, 68.6% of their personal privacy and security issues, and 27.7% of their loss in decision-making ability are attributed to the effects of AI applications.

Security and privacy concerns are quite common not only in education but in all fields where artificial intelligence is applied. Moreover, the frequent appearance of news in the media about security vulnerabilities and privacy breaches continuously raises the level of concern. The most important solution individuals can pursue to address this anxiety is to continuously improve their literacy regarding these technologies (Özer et al., 2024b). A lack of knowledge in this area will make data leaks much more likely.

The findings of the study indicate that as the functions of AI applications increase and their use in education becomes more widespread, students’ trust in these applications in their academic work also grows, which in turn leads to increased

laziness (Ahmad et al., 2023). As students delegate more of their academic tasks to these applications, their reflex to check and verify the generated content weakens. Consequently, students increasingly use less of their analytical thinking skills and cognitive abilities in the production of content. Excessive trust in AI-generated content gradually fosters a dependency on these applications. Ultimately, this dependency leads to laziness among students. In fact, a similar risk also applies to teachers and academic staff. On the other hand, the findings of the study indicate that as the use of AI applications in education becomes more widespread in this way, students' ability to make decisions weakens. This is because instead of making decisions themselves, students increasingly adopt the habit of substituting AI-generated decisions for their own. As a result, their ability to cope with the tensions involved in the decision-making process also diminishes. In the long term, this vulnerability may indirectly have a negative impact on students' resilience in the face of challenges.

Beyond these effects, as partially mentioned above, there are two major risks associated with AI-generated content. The first concerns the risk that AI applications may produce biases based on religion, culture, gender, socioeconomic status, race, and similar factors (Özer et al., 2024a; Suna & Özer, 2025). When students place excessive trust in such content, they are unlikely to verify it, and as a result, perspectives that reinforce existing inequalities may become widespread through the education system. The second risk relates to the phenomenon of hallucination or confabulation by AI applications (Özer, 2024c). When such behavior occurs, AI systems generate false content that appears to be accurate. If this content is not identified and filtered out, information that does not correspond to reality may be more easily disseminated through education.

The second study focuses on the impact of using large language models (LLMs) versus traditional search engines for information gathering during learning, specifically examining how these tools affect cognitive load and learning outcomes (Stadler et al., 2024). In the study, 91 university students are divided into two groups. One group uses ChatGPT to research a topic and generate recommendations, while the other uses the search engine Google. As is well known, search engines direct users to relevant websites related to the topic they are investigating. This requires the user to extract, evaluate, and analyze the information they find, and ultimately construct a meaningful text within the context of their research. In contrast, LLMs take over this burden and generate answers directly, relieving the user of these cognitive tasks. In other words, when using a search engine, the individual is more actively engaged in the content, whereas with LLMs, their role becomes comparatively more passive. This distinction raises important questions: How do these two different approaches to information retrieval affect the quality of the content produced? And how do they differ in terms of the cognitive load placed on the user?

The findings of the study indicate that students who used LLMs experienced lower cognitive load across all three dimensions—extraneous, intrinsic, and germane—compared to those who used traditional search engines. The largest difference was observed in germane cognitive load, while the smallest was in extraneous cognitive load. This suggests that students using traditional search engines engaged in deeper processing and relied more heavily on germane cognitive resources when constructing a well-reasoned text. In short, because LLMs offer quick and easy access to information, they reduce cognitive load and lead students to invest less effort in processing information, resulting in more superficial engagement. As the authors emphasize, while LLMs lower mental effort, traditional search tasks—being more demanding—encourage students to think more deeply and actively process information into meaningful structures, thereby contributing more effectively to long-term learning.

On the other hand, the study's findings on the diversity of students' reasoned proposals show that those using traditional search engines were able to generate a significantly greater number of valid arguments. Since LLMs reduce cognitive load and minimize human contribution, the variety of justifications also declines. These findings suggest that while LLMs are effective at providing students with information, they impair students' ability to process that information critically and transform it into structured reasoning. In other words, easy access to information reduces both self-regulation and deep thinking. The study clearly shows that the negative impact of LLM use on the quality of reasoning stems from a lack of cognitive effort—specifically, low germane cognitive load. Therefore, systems like LLMs may substitute for students' self-regulatory skills, potentially bypassing essential processes such as planning, monitoring, and evaluation.

Finally, the last and most comprehensive study aims to reveal the cognitive cost of using large language model (LLM) tools—such as ChatGPT—in educational settings, particularly during essay writing (Kosmyna et al., 2025). Participants in the study were divided into three distinct groups for essay writing: the LLM group, which used a large language model; the search engine group, which relied on conventional internet searches; and the brain-only group, which used no external tools. Each group participated in three writing sessions. In a fourth and final session, the conditions were reversed: participants in the LLM group were asked to write an essay without using any tools, while those in the brain-only group were instructed to use an LLM for the first time. Throughout all sessions, participants' brain activity was recorded.

As expected, the group that used LLMs showed the least engagement of brain regions involved in effortful thinking, since they depended heavily on the AI tool. In

contrast, those using search engines were not only gathering information but also processing and integrating it into new knowledge, leading to higher levels of brain activity than the LLM group. The brain-only group, which relied solely on internal cognitive resources, was expected to exhibit the highest level of brain activation. Accordingly, the study seeks to answer several questions: How does brain activity differ when individuals write essays using an LLM, a search engine, or only their own cognitive effort? What qualitative differences emerge among the essays produced by these different groups? How is memory affected throughout the process? And does the sense of ownership over the produced text vary depending on the method used?

The findings of the comprehensive study reveal that while each group exhibited distinct neural connectivity patterns, participants within the same group showed consistent internal patterns. As expected, the extent of brain connectivity varied according to the intensity of brain engagement. In the LLM group—where cognitive effort was minimal—the weakest overall neural connections were observed. Conversely, in the brain-only group, which required the greatest mental effort, the strongest and most extensive neural networks were activated. Moreover, the essays produced by participants in the brain-only group demonstrated diverse approaches to each topic, while those written by participants in the LLM group were statistically more homogeneous and exhibited significantly less variation across topics. In other words, LLM tools not only result in lower brain activity but also increase uniformity in the output, thereby reducing the diversity and richness of the written content.

In the fourth session, although the LLM group—now writing without any tool—exhibited relatively higher neural connectivity compared to previous sessions, their prolonged prior exposure to LLMs resulted in less coordinated brain activity. Additionally, they showed a marked bias toward the vocabulary specific to LLM-generated language. On the other hand, the brain-only group, now using an LLM for the first time, demonstrated higher levels of memory recall during the writing process. Furthermore, participants in this group displayed stronger neural connectivity than those in the LLM group who had used the same tool during sessions 1, 2, and 3.

On the other hand, participants' sense of ownership toward their written essays also varied—as expected—based on the amount of effort they invested, which corresponded to the level of brain activity. According to the study's findings, the highest sense of ownership was observed among participants in the brain-only group, who wrote without using any external tools and therefore exerted the most mental effort. Participants in the LLM group not only reported the lowest levels of ownership but also showed a remarkably poor ability to recall or quote from the essays they had written just shortly before. In other words, participants in the LLM

group experienced the highest degree of alienation from the content they produced (Sidorkin, 2025). The reduction in cognitive load associated with LLM use appears to weaken memory retention. It is well established that learning tasks involving greater cognitive demands lead to higher levels of constructive cognitive load and, ultimately, better learning outcomes (Stadler et al., 2024). Therefore, this sense of alienation is directly linked to the level of brain engagement during the task. The involvement of generative AI in content creation processes undermines the gains that individuals typically acquire through direct, lived experience. As emphasized by the authors of the study discussed above, users of LLMs like ChatGPT tend to engage with content only at a superficial level. This diminishes the developmental cognitive load necessary for fostering active critical thinking.

The same characteristic applies for artistic production. In the case of artists, deeply complex and challenging experiences often lead them to a transformative stage in their creative journey. Their works bear witness to this process of becoming. While AI can replicate outputs that resemble those produced through such emotionally charged experiences, it severs the connection to the underlying emotions and blocks the experiential growth that the artist would gain through the act of creation. In this way, AI short-circuits the feedback loop between artistic struggle and personal development. As seen in the case of participants who relied solely on their own cognitive effort, the essential element in this process is the human being—particularly the artist—being on a path of becoming, continuously developing their creativity through lived experience. An artist's creations (or, in the context of the study above, the essays written by participants) serve as living witnesses to this ongoing process of personal growth. This is why artists tend to have a strong sense of ownership over their work: each creation corresponds to a challenging experience or a meaningful learning process. Through their works, we witness the story of an artist's becoming. However, this dimension is increasingly compromised with the use of artificial intelligence technologies. When AI is involved in the creation process, the human no longer undergoes a formative experience. Instead, they are reduced to the role of an operator issuing commands. In other words, the human-AI relationship remains confined to a technical level, and the person ultimately becomes alienated from the product that is generated.

In summary, three different studies mentioned in this Letter suggest that while generative AI applications may reduce cognitive load in the short term, they can weaken critical thinking and lead to cognitive decline in the long run. This negative impact is not limited to text production alone. A significant transformation is also occurring in how individuals search for and engage with information. In traditional search approaches, individuals are responsible for analyzing and synthesizing the

information they retrieve. However, with the rise of AI tools, these cognitive tasks are increasingly outsourced to the technology itself. As a result, individuals are deprived of the opportunity to develop essential skills through these processes. In other words, people are being steered away from active participation in cognitive tasks toward the passive consumption of ready-made content. This shift weakens the development of the core cognitive abilities that make us human while simultaneously increasing dependency on external tools like AI.

On the other hand, while generative AI applications such as ChatGPT that utilize LLMs offer clear advantages, they also come with significant cognitive costs. In human-machine interaction, AI tools tend to position the user in a relatively passive role, and because they reduce especially germane cognitive load, the learning that occurs risks remaining superficial. The findings from the studies discussed above regarding the diversity of students' arguments suggest that, in the long term, students' abilities for critical thinking and independent problem solving may deteriorate. Although these tools reduce both intrinsic and extraneous cognitive load, the additional time gained in the process did not lead to the generation of higher-quality arguments compared to students using traditional methods. In other words, while LLMs appear to relieve students from the demanding cognitive and experiential processes that deepen and solidify learning, if this trend continues, it may negatively affect the development of essential cognitive skills over time. Therefore, it is crucial to develop approaches that not only support the use of LLMs but also ensure that the reasoning produced is as diverse and high-quality as that generated through traditional methods.

Considering that self-regulation is a foundational component of lifelong learning policies—an essential requirement in the age of artificial intelligence—the risk increases that individuals may become more vulnerable and less resilient in the face of profound transformations in the labor market. In this new context, the human capacity to adapt may be weakened. Therefore, it is essential that AI applications, particularly within education systems, be used in ways that actively promote cognitive engagement and encourage interaction with complex content. In other words, generative AI tools should not be evaluated solely based on the convenience they provide, but also in terms of how they are used and what kinds of cognitive processes they stimulate.

The growing dependence on these tools, particularly among young users, poses critical long-term risks for the future of nations. The overreliance that comes with such dependency does not only raise concerns about the accuracy or bias of the content produced by AI; more importantly, it gradually undermines young people's ability to solve problems and think critically without relying on external tools. This

trend brings to the forefront a serious long-term threat: the prospect of future generations—who constitute a nation’s most vital asset, its human capital—growing up lacking the fundamental and essential skills needed for independent thought and action. For this reason, raising awareness of the cognitive and developmental risks associated with AI tool use is crucial, especially during the early stages of education.

Instead of using these applications as a valuable support to help students fulfill their responsibilities and improve the quality of their work, using them as substitutes for the student may, in the long term, lead to highly negative behavioral outcomes such as laziness, lack of responsibility, and weakened decision-making abilities. This is precisely where the critical importance of responsible AI use emerges. The ethical and responsible use of AI in education can help mitigate these negative effects. In this context, students and teachers should be informed about the long-term deterioration in human skills that may result from replacing human effort with AI. Raising awareness about how these applications can be used to complement rather than replace humans — and the boundaries of such use — is becoming increasingly vital in education.

In sum, this study examines the cognitive consequences of increasing reliance on generative artificial intelligence, particularly among younger populations. Drawing on three recent empirical studies, the findings suggest that while AI tools such as large language models can reduce cognitive load and improve efficiency in the short term, they also risk diminishing critical thinking, problem-solving, and self-regulation over time. The shift from active engagement with information to passive consumption of AI-generated content reduces opportunities for individuals to develop essential cognitive skills. In educational contexts, students using AI tools may produce arguments of similar surface quality to those using traditional methods, but without the deeper cognitive engagement required for long-term learning and intellectual growth. This trend raises serious concerns about the future resilience and adaptability of individuals in rapidly evolving labor markets, where independent thinking and learning are critical. These findings call for urgent attention to the ethical and responsible integration of AI in education and beyond. Policies must promote AI use as a complement to human effort rather than a substitute. Educators and policymakers should prioritize approaches that actively stimulate cognitive engagement and ensure that human reasoning is not outsourced, but enhanced. Without such measures, the long-term overdependence on AI risks eroding the very capacities that underpin individual autonomy, societal resilience, and the development of human capital.

References

- Ahmad, S. F., Han, H., Alam, M. M., Rehmat, M. K., Irshad, M., Arraño-Muñoz, M., & Ariza-Montes, A. (2023). Impact of artificial intelligence on human loss in decision making, laziness and safety in education. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10:311. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-01787-8>
- İlikhan, S., Özer, M., Tanberkan, H., & Bozkurt, V. (2024). How to mitigate the risks of deployment of artificial intelligence in medicine? *Turkish Journal of Medical Science*, 54(3), 483-492. <https://doi.org/10.55730/1300-0144.5814>
- İlikhan, S., Özer, M., Perc, M., Tanberkan, H., & Ayhan, Y. (2025). Complimentary use of artificial intelligence in healthcare. *Medical Journal of Western Black Sea*, 9(1), 7-17. <https://doi.org/10.29058/mjwbs.1620035>
- Kosmyna, N., Hauptmann, E., Yuan, Y. T., Situ, J., Liao, X. H., Beresnitsky, A. V., Braunstein, I., & Maes, P. (2025). Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt when Using an AI Assistant for Essay Writing Task. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.08872>
- Özer, M. (2024a). Potential benefits and risks of artificial intelligence in education. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 13(2), 232-244. <https://doi.org/10.14686/1416087>
- Özer, M. (2024b). Impact of ChatCPT on Scientific Writing. *The Journal of Humanity and Society*, 14(3), 210-217. <https://doi.org/10.12658/E0002>
- Özer, M. (2024c). Is artificial intelligence hallucinating?. *Turkish Journal of Psychiatry*, 35(4), 333-335. <https://doi.org/10.5080/u27587>
- Özer, M., & Perc, M. (2024). Human complementation must aid automation to mitigate unemployment effects due to AI technologies in the labor market. *Reflektif Journal of Social Sciences*, 5(2), 503-514. <https://doi.org/10.47613/reflektif.2024.176>
- Özer, M., Perc, M., & Suna, H. E. (2024a). Artificial intelligence bias and the amplification of inequalities in the labor market. *Journal of Economy, Culture and Society*, 69, 159-168. <https://doi.org/10.26650/JECS2023-1415085>
- Özer, M., Perc, M., & Suna, H. E. (2024b). Participatory management can help AI ethics adhere to the social consensus. *Istanbul University Journal of Sociology*, 44(1), 221-238. <https://doi.org/10.26650/SJ.2024.44.1.0001>
- Perc, M., Özer, M., & Hojnik, J. (2019). Social and juristic challenges of artificial intelligence. *Palgrave Communications*, 5(61). <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0278-x>
- Sidorkin, A. M. (2025). Embracing liberatory alienation: AI will end us, but not in the way you may think. *AI & Society*, 40, 1417-1424. <https://doi.org/10.1007/s00146-024-02019-6>
- Stadler, M., Bannert, M., & Sailer, M. (2024). *Cognitive ease at a cost: LLMs reduce mental effort but compromise depth in student scientific inquiry*. *Computers in Human Behavior*, 160:108386. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2024.108386>
- Suna, H. E., & Özer, M. (2025). The human complimentary usage of AI and ML for fair and unbiased educational assessments. *Chinese/English Journal of Educational Measurement and Evaluation*, 6(1), 1-21. <https://doi.org/10.59863/YPKL4338>
- Tanberkan, H., Özer, M., & Gelbal, S. (2024). Impact of artificial intelligence on assessment and evaluation approaches in education. *International Journal of Educational Studies and Policy*, 5(2), 139-152. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14016103>

Şubat 2023 Depremleri Sonrası Hatay'dan Göç Eden Depremzedelerin Geri Dönüş Motivasyonları

İbrahim Nacak*

Emel Kuday

Öz: Türkiye, geçmişten günümüze depremlerin yıkıcı etkilerini deneyimleyen ülkeler arasında yer almış ve önemli ölçüde deprem sonrası yaşanan kitlesel göçlere tanıklık etmiştir. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Pazarcık-Elbistan merkezli meydana gelen depremler 14 milyon insanı etkileyerek 53.537 kişinin hayatını kaybetmesine, 107.204 kişinin yaralanmasına ve milyonlarca insanın yerinden olmasına yol açmıştır. Hatay, bu depremlerden en çok etkilenen illerin başında yer almaktadır. Hatay'da 23 bin kişinin hayatını kaybettiği depremde, 254 bin konut, 55 bin iş yeri yıkılmış; depremin akabinde, TÜİK verilerine göre 164.247 kişi göç etmiştir. Buradan hareketle çalışma, Hatay'da deprem sonrası yaşanan nüfus hareketliliğine odaklanmıştır. Çalışmanın amacı, depremzedelerin gittikleri illerde karşılaştıkları zorlukları nasıl yorumladıkları ve geri dönüş süreçlerine nasıl anlamlar yüklediklerini analiz etmektir. Çalışmada, deprem sonrası Hatay'dan ayrılan ve sonrasında geri dönen 15 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler, Hatay'ın Antakya ve Altınözü ilçelerinde katılımcıların istekleri doğrultusunda, kaldıkları çadır, konteyner kent ve prefabrik evlerde gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada, kartopu örnekleme tercih edilmiş; veriler tematik analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Çalışmada veri toplama teknikleri olarak mülakatların yanı sıra gözlemler ve saha notları kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Hatay'a geri dönüşlerde sosyokültürel faktörlerin baskın bir rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Mekansal aidiyet ve kentsel hafızanın, geri dönüş kararları üzerinde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiş; göç edilen illerde entegrasyon sürecinin yeterli derecede gerçekleşmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, geri dönüşlerin bireylerin duygusal ve kültürel aidiyetlerine olan bağlılıklarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Afet Sosyolojisi, Göç, Mekansal Aidiyet, Kentsel Hafıza, Entegrasyon.

Abstract: Turkey has been among the countries that have experienced the devastating effects of earthquakes from past to present and has witnessed mass migrations after earthquakes. The February 6, 2023 Kahramanmaraş Pazarcık-Elbistan earthquakes affected 14 million people, killing 53,537, injuring 107,204 and displacing millions. Hatay is one of the provinces most affected by these earthquakes. In Hatay, 23,000 people lost their lives in the earthquake, 254,000 houses and 55,000 workplaces were destroyed and 164,247 people migrated after the earthquake according to TURKSTAT data. From this point of view, the study focuses on the population mobility in Hatay after the earthquake. The aim of the research is to analyze the challenges faced in the migrated cities and the return processes in the context of spatial belonging, urban memory, and integration. The study involved in-depth interviews with 15 participants who had left Hatay after the earthquake and later returned. The interviews were conducted in the Antakya and Altınözü districts of Hatay, in locations such as tents, container camps, and prefabricated houses, based on the participants' preferences. The study employed a basic qualitative research methodology, utilizing snowball sampling, and the data were analyzed through thematic analysis. In the study, data collection techniques included interviews as well as observations and field notes. The findings revealed that socio-cultural factors played a dominant role in

* Sorumlu Yazar

@ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, ibrahimnacak557@gmail.com
Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, emel.kuday1@gmail.com
ID https://orcid.org/0000-0002-4836-3981
https://orcid.org/0009-0004-8252-9385

DOI: 10.12658/M0768
insan & toplum, 2025; 15(3): 10-39.
insanvetoplum.org

Başvuru: 13.12.2024
Revize: 27.01.2025
Kabul: 24.03.2025
Erken Baskı: 25.05.2025

decisions to return to Hatay. Spatial belonging and urban memory were found to have a significant impact on these decisions, while the integration process in the cities where people had migrated was insufficient. This highlights that the return migrations were directly linked to individuals' emotional and cultural attachments.

Keywords: Disaster Sociology, Migration, Spatial Belonging, Urban Memory, Integration.

Giriş

Tarih boyunca savaşlar, depremler, seller ve iklim değişikliği gibi afetler, toplumları köklü değişimlere sürüklemiş; milyonlarca insanı yerinden ederek yeni bir yaşam ve düzen kurma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. Afetler, gündelik yaşamın tahrip edilmesi ve toplumsal düzenin bozulması açısından insan yaşamında öngörülemeyen sonuçlara yol açmaktadır. Depremler, afet türleri arasında en fazla yıkıma ve kitlesel göçlere yol açan olaylardan biridir. Deprem sonrası meydana gelen göç, genellikle kitlesel ve kontrolsüz bir biçimde gerçekleştiği için, tahmin edilemeyen ve yönetilmesi güç krizlere neden olabilmektedir. Söz konusu göçler, “maddi yetersizlikler, sosyal uyum problemleri, eğitim sorunu, konut sorunu, istihdama katılamama, yabancılık, yalnızlık ve dışlanma” gibi çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Fırat, 2022). Deprem sonrasında gerçekleşen göç hareketleri, göç edilen bölgelerdeki ekonomik, sosyal ve kültürel uyum ile göç veren bölgenin yeniden toparlama hızına bağlı olarak geçici veya kalıcı olmuştur.

Türkiye, Kuzey Anadolu, Batı Anadolu ve Doğu Anadolu fay hatları üzerinde yer alması nedeniyle depremlerin yıkıcı etkilerini sıkça deneyimlemiştir. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen 7.6 ve 7.7 şiddetinde Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan merkezli depremler, Türkiye tarihinin en büyük doğal afetleri arasında yer almakta olup Adana, Adıyaman, Kahramanmaraş, Hatay, Diyarbakır, Osmaniye, Kilis, Şanlıurfa, Elazığ, Gaziantep ve Malatya illerini etkileyerek binlerce insanı yerinden etmiştir. 15 milyon insanı doğrudan etkileyen deprem, 53.537 ölüm ve 107.204 yaralanmayla sonuçlanmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Deprem illerinde hastaneler ve valilikler gibi bazı kamu binalarının yıkılması, olumsuz hava koşulları ve ulaşım yollarının hasar görmesi, maddi ve manevi kayıpları ağırlaştırmış ve depremin “asrın felaketi” olarak anılmasına sebep olmuştur. Ayrıca depremin yol açtığı yıkım ve ardından gerçekleşen kitlesel göç hareketleri, yalnızca afetin meydana geldiği bölgeyi etkilemekle kalmamış, ülkenin tümünü dolaylı olarak etkilemiştir. Depremin hemen akabinde ülkenin bütün kamu ve sivil kaynakları muhtelif organizasyonlar marifetiyle bölgeye yönlendirilmiştir. Afetin etkilerinin daha az olduğu veya hiç yaşanmadığı şehirlere yönelen depremzede nüfus, göç alan bölgelerde ekonomik, geçici barınma, yardımlaşma, eğitim, sosyokültürel alanlarda toplumsal bir etkileşim yaratmıştır. Depremzedelerin özellikle farklı şehirlerde

yaşayan yakınlarının yanına göç etmesi, merkezi hükümetin ve yerel yönetimlerin farklı konaklama alternatifleri üreterek depremzedeleri misafir etmesi kısa sürede afete özgü toplumsal bir dinamizm ortaya çıkarmıştır.

Hatay, Şubat 2023 depremlerinde en ağır hasarı alan illerin başında yer almaktadır. Depremde 23 bini aşkın kişinin hayatını kaybettiği Hatay'da, binlerce konut ve tarihi yapı yıkılmış; TÜİK (2024) verilerine göre, 164.247 kişiyle Hatay, 2023 yılında deprem bölgeleri arasında en çok göç veren il olmuştur. Depremın ardından şehir dışına göç eden binlerce insan, konteyner kentlerin kurulması veya göç edilen bölgelerde yaşadıkları zorluklar nedeniyle geri dönmüştür. Bu geri dönüş hareketlerinin ardında yatan sebeplerin sosyolojik bağlamda irdelenmesi önemli bir husus haline gelmiştir. Bundan hareketle çalışmada, deprem sonrası göç edilen illerde karşılaşılan zorluklar ve geri dönüş motivasyonları; mekansal aidiyet, kentsel hafıza ve entegrasyon bağlamında incelenmektedir. Temel nitel araştırma deseninin kullanıldığı çalışmada, katılımcı grubuna kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmış ve elde edilen veriler tematik analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Katılımcıların geri dönüş sebeplerinin daha iyi anlaşılması, tartışılması ve analiz edilmesi için mülakat verilerinin yanında, saha gözlemleri ve saha notlarından yararlanılmıştır. Çalışma, deprem sonrası meydana gelen göçlerin sebep olduğu riskleri tespit ederek tartışmayı hedeflemekte; literatüre ve gelecekte yapılması planlanan akademik çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal Çerçeve ve Literatür

Afetin Tanımlanması ve Sosyolojik Boyutu

Afet, sosyal bilimler literatüründe uzun süredir tartışılmakta olan ve farklı söylemleri ile disiplinleri bir araya getiren önemli bir kavramdır; bu kavram, genellikle ortak bir tanım etrafında değerlendirilmektedir (Akut, 2023). Varol ve Gültekin'e (2016) göre afet; aniden ortaya çıkan, çevreyi ve toplumu olumsuz etkileyen, doğal veya insan kaynaklı olaylar bütünüdür. Bu tür olaylar genellikle doğal afetler (deprem, sel, tsunami gibi) ya da insan kaynaklı afetler (yangın, sanayi kazaları, nükleer kaza vb.) olarak kategorize edilmektedir. Can (2020) afetleri; "insan topluluklarının yaşadığı yerlerde aniden veya zamanla oluşan gerek doğanın olağan devinimiyle gerekse de insanın doğrudan veya dolaylı müdahalesiyle gerçekleşen; fiziksel, ekonomik, psikolojik veya daha birçok yönden büyük hasarlara ve kayıplara neden olan ve etkileri bakımından önemli toplumsal sonuçlar doğuran sosyal bir olgu" olarak tanımlamaktadır. Bir olayın afet olarak tanımlanabilmesi için toplumun etkilenme ölçütünün esas alınması gerekir; çünkü yerleşim yerlerinin olmadığı bir bölgede meydana gelen deprem, sel, tsunami vb. olaylar yalnızca doğa olayları

olarak görülmektedir. Doğa olaylarının afete dönüşme riskinde, afet yönetimi, sosyal politika, tedbir, kentleşme ve sosyal dayanışma gibi faktörler etkilidir (Fırat, 2020). Bu nedenle, afetlerin doğal ve insan kaynaklı nedenleri, sosyal hayatın olağan akışını kesintiye uğratarak problemi sosyolojik bir boyuta taşımaktadır.

Afetlerin meydana geliş nedenleri genel olarak ilahi bir ceza veya imtihan, insan kaynaklı etkenler ve doğal olaylar olmak üzere üç yaklaşımda değerlendirilmektedir. Toplamların, dönemin dinamiklerinden etkilenme düzeyi, sosyokültürel unsurlar, dini değerlere bakış açıları ve duygusal durumları, olayları anlamlandırma ve yorumlama biçimlerini belirleyen temel faktörler arasındadır. Örneğin 17 Ağustos Marmara Depremi sonrasında Küçükcan ve Köse'nin yaptıkları araştırmada öne çıkan bulgulardan biri, depremi deneyimleyen insanların büyük bir bölümünün “depremin ardında metafizik bir güç olduğu” inancına sahip olmasıdır (Yılmaz, 2023). Afetlerin nedenlerine ilişkin zihinsel başvuru mekanizmalarını, kitlesel olarak anlamlandırmak ve keskin sınırlar çizmek zordur. Bu yüzden geleneksel ve modern zihniyete özgü algılama biçimleri, aynı toplum içinde eş zamanlı olarak varlık gösterebilir veya belirli bir düşünme biçimi kamuoyunda diğerine baskın gelebilir (Çakı & Canatan, 2023). Nihayetinde bireysel, toplumsal ve dini referanslara bağlı olarak afetin nedenine ilişkin farklı yönelimler ortaya çıkabilmektedir.

İnsanlar, yaşam alanlarını düzenlemek ve daha iyi koşulları sağlamak amacıyla sürekli çaba göstermişlerdir. Bu çabalar sonucunda doğal yaşam alanları, insanların “bilinçli ve sistematik” müdahaleleriyle zamanla değişime uğramış ve bu değişimler, insanın doğa karşısında daha güçlü ve etkili bir konuma gelmesine neden olmuştur (Demir, 2016). Doğa olaylarının sonuçları olarak afetler, kültürel yaşamın doğayla bir mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme ve kapitalizmin etkisiyle doğa, insan müdahalesi sonucu zarar görmekte, kâr odaklı yapılar ise insan sağlığını ve güvenliğini tehdit etmektedir. Bu süreç hem insanlar hem de diğer canlılar için afetlerden kaynaklanan zararları artırmaktadır (Çepni & Demirkazık, 2023). Günümüzde doğal afetlerin sıklığı ve etkisi, plansız kentleşme süreçleriyle birlikte artmaktadır. Özellikle artan kent nüfusunun yarattığı yoğun baskı, çarpık yapılaşmayı derinleştirerek depremlerin yıkıcı etkilerini büyötmüştür. Bilimsel ilkelerden uzak ve denetimsiz inşa edilen yapılar, depremleri büyük çaplı felaketlere dönüştüren kritik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Şengün, 2007).

Dünya genelinde her yıl meydana gelen binlerce afet milyonlarca insanın yaşamını önemli ölçüde etkileyerek çeşitli toplumsal sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunların sosyolojik perspektiften incelenmesi, sosyolojik bağlamların derinlemesine kavranması açısından kritik bir öneme sahiptir (Can, 2020). Afetler, uzun süre yalnızca çevre ve doğa bilimlerinin inceleme alanı olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu olayların toplumsal

yapı üzerindeki etkileri ve meydana getirdikleri değişim ve dönüşümlerle birlikte sosyoloji de afetlerle ilgilenmeye başlamıştır. Artık sadece sayısal veriler ve pozitivist anlayışla ortaya konan sonuçlar değil, aynı zamanda toplumsal yapının çeşitliliği ve farklı dinamikleri de dikkate alınmaktadır (Çepni & Demirkazık, 2023). Afetlerin toplumsal yönü ve sosyoloji ile ilişkisi, bir olayın afet olarak adlandırılmasının arka planıyla ilgilidir. Yani, herhangi bir doğa olayının ya da insan eliyle meydana gelen bir tahribatın afet olarak nitelendirilmesi, ancak o toplum veya toplulukta bir etki veya dönüşüm yaratmasıyla bağlantılıdır (Alkın, 2021). Afetler, büyük ölçüde toplumsal bir olgu olarak değerlendirilmektedir, zira yıkım ve kayıpların yanı sıra, toplumsal yaşamda ciddi zararlar görülmektedir. Binaların yıkılması, yangınlar, seller, nükleer kazalar, deprem ve salgın hastalıklar gibi olaylar toplumları derinden etkileyerek kitlelerin yerinden olmalarına neden olmaktadır (Yıldırım, 2023,). Sosyolojik boyutunu ele alan yaklaşımlar, afetlerin etkilerinin sadece fiziksel yıkımlarla -binaların yıkılması veya altyapının zarar görmesiyle- sınırlı olmadığını, aynı zamanda toplumsal yaşam üzerinde de derin izler bıraktığını ortaya koymaktadır. Bu tür afetler, insanların günlük yaşam rutinlerini kesintiye uğratarak toplumsal düzenin işleyişine zarar vermektedir.

Afet ve Zorunlu Göç İlişkisi

Her yıl meydana gelen çok sayıda afet, milyonlarca insanın göç etmek zorunda kalmasına neden olmaktadır. Göç, toplumsal değişimi yapısal olarak etkileyen önemli bir sosyolojik süreçtir. Bireylerin veya grupların demografik, coğrafi, ekonomik ve sosyopolitik nedenlerle mekan ve zaman içinde hareket etmeleri, bu sürecin temelini oluşturur (Çakır, 2011). Göç bu anlamda fiziksel mekanın değişiminden ibaret olmayan, toplumsal yapının bütün unsurlarını etkileyen bir olgudur (Adıgüzel, 2020). Göçlerin toplumsal etkileri, nedenlerine ve gerçekleşme adımlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Kitlese ve zorunlu göçler, sosyal, ekonomik, kültürel ve diğer açılardan gönüllü göçlere kıyasla çok daha geniş çaplı etkilere sahiptir.

Afetler ve göç arasında karşılıklı olarak birbirini etkileyen ve tetikleyen bir ilişki bulunmaktadır. Afetler sonuçları açısından göçlere neden olurken, göçler de kapsamı ve etkileri bakımından afete dönüşebilir (Duruel, 2023). Bu noktada afet ve zorunlu göç, birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Zorunlu göç, bireylerin savaş, doğal afetler, terör olayları gibi beklenmedik ve olumsuz koşullar sebebiyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kaldıkları bir yer değiştirme türüdür. Genellikle istem dışı ve plansız gerçekleşen bu süreç, göç eden bireyler için ciddi zorlukları beraberinde getirmektedir. Özellikle depremler, zorunlu göçün başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Karazincir, 2024). Depremler, bazı ülkelerde en büyük can ve mal kaybına neden olan afet olayları olarak öne çıkar. Yüksek şiddetli depremler, bu depremlere hazırlıksız

toplumlarda “ekonomik zorluklar, göç, ailevi problemler ve anomik durumlar” gibi sorunlara yol açarak toplum hayatında köklü değişimlere neden olur (Fırat, 2022). Depremin yarattığı psikolojik tahribat ve yerleşim yerleri üzerindeki yıkıcı etki, deprem sonrası olağan yaşamın kısa ve orta vadede gerçekleşmesini engellemektedir. Deprem bölgesinden uzaklaşma, göç hareketinin temel motivasyonlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Tarihin farklı dönemlerinde dünya ölçeğinde yıkıcı depremler yaşanmış ve bu depremler sonrasında kitlesel göç hareketlilikleri olmuştur. Bu göçler doğal afetlerin doğası gereği genellikle hazırlıksız bir şekilde gerçekleştiği için, şehirlerdeki yerleşim düzeni üzerinde ve günlük yaşamda dengesizliklere yol açmaktadır. Ayrıca göç edilen bölgelerde konut, güvenlik, eğitim, sağlık, ekonomi, kültürel uyum gibi konularda zorluklar yaşanabilmektedir (Sipahioğlu, 2024). Depremlerin etkisiyle boşalan şehir, kasaba ve köylerin hem göç veren hem de göç alan bölgeler üzerinde dönüştürücü etkileri vardır. Örneğin göç alan bölgelerde konut ve iş olanaklarına yönelik talep artarken; göç veren bölgelerde ise boş kalan araziler ve iş gücü eksiklikleri gibi sorunlar baş gösterebilir (Uzun, 2023). Depremler sonucunda konutların yıkılması veya hasar görmesi, barınma imkanlarının elverişsiz hale gelmesi, bölgesel nüfus hareketliliğinin temel sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Duymaz, 2024). Örneğin 26 Aralık 2004 tarihinde meydana gelen ve 9.0 ile 9.3 büyüklüğünde ölçülen Sumatra depremi sonucunda oluşan devasa tsunami, yaklaşık yedi saat içinde Hint Okyanusu boyunca 4.500 km yol katetmiştir. On iki ülkenin etkilendiği bu felakette, tahminlere göre 250.000’den fazla insan hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 1.5 milyon kişi yerinden olmuştur (Rodriguez ve diğerleri, 2006). Bilimsel çalışmalar, afet nedeniyle zorunlu göçlerin arttığını ve bu eğilimin gelecek yıllarda da artmaya devam edeceği göstermektedir. İç Göç Merkezi tarafından yayınlanan son istatistiklere göre, 2008’den bu yana dünya çapında 376 milyondan fazla insan sel, fırtına, deprem veya kuraklık nedeniyle zorunlu olarak yerinden olmuştur. Sadece 2022 yılında rekor sayıda 32.6 milyon kişi yaşadığı bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 2020’den bu yana, önceki on yıla kıyasla afet nedeniyle yerinden olan kişi sayısında ortalama %41’lik bir artış gözlemlenmiştir (Apap & Harju, 2023). Bu insanların bir kısmı kendi ülkelerinin sınırları içerisinde kalırken bir kısmı da güvenlik arayışıyla sınırları aşmak zorunda kalmıştır (Leszczuk, 2021). Birleşmiş Milletler raporuna göre (Worldbank, 2021) ise 2050 yılına kadar iklim değişikliği nedeniyle dünya genelinde 216 milyon insanın göç etmek zorunda kalacağı öngörülmektedir.

Türkiye, deprem riski yüksek olan bir bölgede yer aldığı için sık sık büyük depremlerle karşılaşmıştır. 1900 yılından 2023 yılına kadar dünya genelinde meydana gelen yıkıcı depremler sonucu yaşanan toplam can kaybının %6’sı Türkiye’ye aittir. Ayrıca, bu süre zarfında depremlerden etkilenen insanların %7,6’sı Türkiye’de yer

almaktadır (Uzun, 2023). Türkiye’de yaklaşık her beş yılda bir meydana gelen büyük depremler, geniş çaplı can ve mal kaybıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye’de yaşanan can kayıplarının yaklaşık %60’ı depremlerden kaynaklanmaktadır (AFAD, 2018). Söz konusu bu depremlerden sonra hayatta kalanlar, yaşadıkları yerlerin yıkılması veya yaşanmaz hale gelmesi sebebiyle zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmışlardır (Karazincir, 2024). Ülkemizde deprem sonrası yaşanan göçler gidilen bölgelerdeki ekonomik, sosyal ve kültürel uyum ile göç edilen bölgenin yeniden toparlanma sürecine bağlı olarak geçici veya kalıcı olmuştur. Ülkemizde meydana gelen deprem ile zorunlu göç ilişkisini incelediğimizde, Türkiye tarihinin en yıkıcı depremlerinden biri olarak değerlendirilen 1939 Erzincan depreminde, nüfus sayımlarının beş yıllık aralıklarla yapılması nedeniyle kesin bir değerlendirme yapılamamaktadır. Ancak, toplam nüfusun arttığı, buna karşın nüfus artış oranının azaldığı tahmin edilmektedir (Peker & Şanlı, 2022). 1999 Gölcük depremi, ciddi can kayıplarına neden olmuş ve yapıların büyük ölçüde zarar görmesi sonucunda yerleşim bölgelerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler de bölgesel göç hareketlerine neden olmuştur (Südaş, 2004).

Deniz ve arkadaşlarının yaptığı bir çalışmaya göre, 2011 Van depremi sonrası halkın %22’si şehir içinde yer değiştirirken yaklaşık 250.000 kişi Van dışına göç etmiştir. Göçler genellikle hava koşullarının uygun olduğu Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerine yönelmiştir. İstanbul en fazla göç alan il olurken Van’a komşu iller arasında Hakkari en çok göç edilen il olmuştur (Deniz ve diğerleri, 2017). 2020 depremi sonrası Elazığ ilinde, 2019 yılı itibarıyla toplam nüfusun 591.098 olduğu kaydedilmiştir. Ancak deprem sonrası nüfus 588.088’e düşmüş, bu doğrultuda net göç hızı ve göç oranlarında da bir azalma meydana gelmiştir. 2020 İzmir depremi incelendiğinde ise hem nüfus büyüklüğünde hem de net göç hızında bir artış olduğu belirlenmiştir (Peker & Şanlı, 2022). Deprem sonrasında gerek ülke içi gerekse ülke dışına yapılan göçler her zaman istenilen sonuçları vermemektedir. Bu göçler, beraberinde yeni sorunlar getirebilmektedir. Depremzedeler, bu kez göçmen olarak, ailelerinden, sosyal ve kültürel çevrelerinden uzaklaşmanın ve yeni bir ortama uyum sağlamanın getirdiği zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Duruel, 2023). Zira ülkemizde yaşanan depremler, kitlesel ve zorunlu göçü önemli ölçüde tetikleyerek toplumsal yaşamda gerilimlere yol açmış, uyum ve aidiyet sorunları gibi anomik durumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, deprem göç için itici faktörler arasında yer almakta olup sosyolojik bağlamda nedenleriyle ve sonuçlarıyla birlikte ele alınması gereken konular arasında bulunmaktadır.

Türkiye'de Şubat Depremleri ve Etkileri

Türkiye'de depremler, geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplumsal bir krize dönüşme riskini her zaman taşımaktadır. Bunun en güncel örneği, 6 Şubat'ta Kahramanmaraş'ta meydana gelen 7.7 büyüklüğündeki Pazarcık, 7.6 büyüklüğündeki Elbistan depremleri ile 20 Şubat'ta Hatay'da meydana gelen 6.4 büyüklüğündeki depremlerdir. Bu depremler, 550 km boyunca uzanan bir fay hattı üzerinde meydana gelerek Hatay, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Şanlıurfa, Osmaniye, Diyarbakır, Adana, Elazığ ve Kilis'te büyük yıkımlara neden oldu. Bu geniş çaplı felaketin ardından bölgede 3 aylık olağanüstü hal ilan edildi (Karazincir, 2024). Şubat 2023 depremleri, son yüzyılın en yüksek can ve mal kaybına neden olan afetler arasında öne çıkmaktadır. Bu depremler, 120 bin km²'lik¹ bir alanı kapsayarak 15 milyon kişiyi doğrudan etkilemiş, resmi rakamlara göre 53.537 kişinin hayatını kaybetmesine ve 107.204 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. Etki alanı açısından dünya üzerindeki 133 ülkenin yüzölçümünü aşarken, etkilenen nüfus bakımından 157 ülkenin toplam nüfusunu geride bırakmıştır (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Deprem sonucunda, kültürel ve tarihi miras mekanları da dahil olmak üzere 852.000'den fazla yapı hasar almış veya yıkılmıştır (AFAD, 2023).

Depremlerin büyüklüğü ve yıkıcılığı nedeniyle Türkiye uluslararası yardım talebinde bulunmuş ve AFAD tarafından en yüksek düzeyde "4. Seviye" acil durum ilan edilmiştir (Karazincir, 2024). Depremler sonucunda, Birleşmiş Milletlerin (2023) tahminlerine göre 1.5 milyon kişi evsiz kalmıştır. Yaşanan büyük felaketin ardından milyonlarca insan şehir içi ve dışına göç etmiştir. Deprem bölgelerinde, hava şartlarının kötü olması, deprem sonrası oluşan zorlu yaşam koşulları, temel gereksinimlerin karşılanamaması, devam eden artçı depremler, barınma ve hijyen sorunu, salgın hastalık korkusu gibi faktörler insanların bölgeden ayrılarak güvenli gördükleri yerlere göç etmelerini zorunlu kılmıştır. Türk Hava Yolları Genel Müdürü Bilal Ekşi, 1 Mart 2023 tarihinde X hesabından, deprem bölgesinden hava yoluyla 417.199 kişinin tahliye edildiğini duyurmuştur. Aynı gün Cumhurbaşkanı tarafından yapılan açıklamada ise bölgeden ayrılan insan sayısının 3.3 milyon olduğu ve 8.000 kişinin köylere göç ettiği belirtilmiştir (Sondakika, 2023). Ayrıca ülkemizde geçici koruma altında bulunan yaklaşık 3.2 milyon Suriyelinin neredeyse yarısı (%49) depremden etkilenen 11 ilde ikamet etmektedir (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024). Bu bölgelerde 1.503.172 Suriyelinin bulunması deprem sonrası

1 Şubat 2023 depremleri ile ilgili belirtilen rakamlar, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2024) kaynağından alınmıştır.

hareketliliği artırmıştır. Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar'ın 28 Şubat 2023 tarihli açıklamasına göre, 40-42 bin Suriyeli gönüllü olarak ülkelerine dönmüştür (TRT, 2023).

Depremden etkilenen insanların bölgeden ayrılma yöntemlerinin ve yeni yerleşim yerlerinin sunduğu imkanların sosyal ağlarla ilişkili olduğunu söylemek mümkün olsa da (Sipahioğlu, 2024) devlet tahliyesi ile gerçekleştirilen göç hareketlerinde, yeni yerleşim yerlerini tanımayan ve herhangi bir sosyal bağları olmayan insanlar da bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı raporuna göre (2024) “478 bin kişi Kredi ve Yurtlar Kurumu (KYK) yurtlarına, 710 bin kişi çeşitli otel ve misafirhaneleri yerleştirilmiş, 3.549.443 kişinin bölgeden tahliyesi gerçekleştirilmiş ve 1.543.499 kişinin yol masrafları karşılanmıştır”. Yaşanan bu süreç ve tahliye edilen kişi sayısı, depremin yol açtığı tahribatın büyüklüğünü çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Sert ve arkadaşları (2023), deprem sonrası hazırladıkları “Göç ve Deprem” raporunda, yıkımın derecelerinin farklılık göstermesine rağmen, deprem bölgesindeki neredeyse tüm yerleşim alanlarında “şehrin boşaltıldığını” ve özellikle mesken edinilen mahallelerin “hayalet şehirlere” dönüştüğünü tespit etmişlerdir. Aynı raporda köylerin kentlere oranla daha güvenli kabul edilmesi nedeniyle kırsal alanlara doğru yönelimin yaşandığı, şehir dışına çıkma imkanı bulanların ise tercihlerini akrabalık bağları ve temel ihtiyaçlarını karşılama olanaklarına göre şekillendirdikleri belirtilmiştir. Göç eğiliminin en çok nerede yoğunlaştığı ve dağılımına ilişkin resmi veriler bulunmamakla birlikte, ülkenin çeşitli bölgelerinin önemli ölçüde göç aldığı aşikardır. Özellikle, deprem bölgelerine yakın iller olan Mersin ve Antalya'nın yanı sıra, İstanbul, Ankara, Konya, İzmir ve Kayseri gibi büyük şehirler de yoğun göç almıştır. Sağiroğlu ve arkadaşlarının (2023) hazırladıkları “Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri: Durum Değerlendirme Raporu'nda” depremin ilk dönemlerinde gerçekleştirilen göçler geçici bir amaçla yapılmış olsa da ayrılan kişilerin belirli bir süre sonra geri dönüşlerinin zorlaştığı belirtilmektedir. Raporda ayrıca barınma, eğitim, iş imkanlarının en azından asgari düzeyde ve hızlı bir şekilde sağlanmasının geri dönüşler için teşvik edici bir etken olacağı vurgulanmaktadır. Deprem bölgelerine yönelik geri dönüşlerle ilgili kesin verilere ulaşılmasa da AFAD'ın (2023), 28 Nisan 2023 tarihli açıklamasında, deprem sonrası bölgeden tahliye edilen afetzedelerin, yoğun olarak ikamet ettikleri şehirlere geri dönme talebinde bulundukları ifade edilmiştir.

6 Şubat depremleri, Türkiye'nin birçok ilinde yıkıma ve yıkım sonrası göçe yol açmış olsa da Hatay, bu felaketten en ağır etkilenen illerden biri olmuştur. Şehir, geçmişten günümüze birçok uygarlığın merkezi olmuş, zengin kültürel mirası, tarihi yapıları ve stratejik konumuyla öne çıkmıştır. Ancak, depremin ardından tarihi yapılar büyük oranda yıkılmış, kültürel miras ciddi zarar görmüştür. Can kayıplarının yanı sıra, yoğun göç hareketleri Hatay'ın demografik yapısını da derinden etkilemiştir. Hatay'da 23 bini aşkın kişinin hayatını kaybettiği Şubat 2023 depremlerinde, TÜİK'in

14 Ağustos 2024 verilerine göre, şehir 2023 yılında “164.247 kişi ile en çok göç veren üçüncü il” (TÜİK, 2024) olmuştur. Bu açıdan deprem sonrası göçlerin etkilerini anlamak, özellikle deprem bölgeleri arasında hareketliliğin en yoğun yaşandığı il olan Hatay'da önemli bir hale gelmiştir.

Hatay'da 6 Şubat ve Zorunlu Göç

Hatay, eski adıyla Antakya, geçmişten günümüze pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış kadim bir şehirdir. Tarihi Cilalı Taş Devri'ne kadar uzanan bu şehir, zengin mirası ve kozmopolit yapısıyla dikkat çeker. “Prehistorik çağlardan itibaren kesintisiz bir şekilde iskan edilen Antakya, Anadolu ile Orta Doğu ve dolayısıyla Mezopotamya arasında önemli bir köprü görevi görmüştür” (Özkan, 2022). Antakya, Anadolu'da kurulmuş ve uygarlık tarihine damga vurmuş birçok eski şehir gibi doğal afetler nedeniyle büyük tahribatlara uğramıştır (Arıcan, 2022). Antakya'nın coğrafi konumu tarihte yedi büyük deprem yaşamasına neden olmuş ve bu durum, kentin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.² Geçmişte olduğu gibi günümüzde yaşanan Şubat 2023 depremleri de Antakya'nın tarihsel süreç içinde karşılaştığı birçok yıkıcı sarsıntının bir devamı olarak, şehrin kırılğan yapısını gözler önüne sermektedir. 6 Şubat'ta meydana gelen ve “asrın felaketi” olarak tanımlanan deprem, Hatay'ı can ve mal kaybı açısından en ağır şekilde etkilemiştir. Hatay'da 23 bini aşkın kişinin hayatını kaybettiği depremde, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının (Ekogündem, 2023) açıklamalarına göre 254.195 konut, 55.677 iş yeri kullanılmaz duruma gelmiştir. Konut ve ticari alanların yanı sıra altyapı, ulaşım yolları, tarım alanları, iletişim ağları, kentin kültürel ve tarihi mekanları felaketin etkisiyle ciddi ölçüde zarar görmüştür. Bir kentin kimliği, genellikle o kenti diğerlerinden ayıran ve ona

2 Dünya tarihinde en fazla can kaybına yol açan depremler arasında, Antakya depremleri, Çin ve Haiti'den sonra üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır (Üstün, 2023). MÖ 130, MS 37, 115, 458, 525 ve 526 yıllarında meydana gelen büyük depremlerden, 526 yılındaki deprem, şehirdeki festival ve yortu etkinlikleri sırasında çevredeki yerleşim alanlarını etkilemiştir (Beyen ve diğerleri, 2003). Şehir merkezinde geniş çaplı bir yıkıma yol açan deprem, toplamda 250 bin kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur (Arık, 2023). Depremin yıkıcı sonuçları sadece can kayıplarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda şehrin ekonomik ve sosyal yapısını da etkilemiştir. Deprem sonrasında Batı Anadolu'ya gerçekleşen göçler, ticari faaliyetlerin ve sosyal hayatın durmasıyla birlikte, Roma ve İskenderiye'den sonra dönemin en büyük üçüncü merkezi olan Antakya'yı bir çöküşe sürüklemiştir (Beyen ve diğerleri, 2003). Antakya, Osmanlı döneminde de sık sık büyük depremlerle karşılaşmıştır. 1615, 1822 ve 1872 yıllarında yaşanan şiddetli sarsıntılar, şehir üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. 1822'de meydana gelen büyük deprem öncesinde, Antakya'nın mekansal gelişimi surlarla sınırlı kalmıştır. Ancak bu depremin ardından surların yıkılması, kentin mekansal açıdan genişlemesine zemin hazırlamıştır. Yaklaşık 50 yıl boyunca düzenli bir gelişim süreci geçiren şehir, 1872'de gerçekleşen yıkıcı bir depremle tekrar harabeye dönmüştür (Dinç & Karagel, 2017). 1872'deki deprem, toplumda derin ve kalıcı izler bırakmış, bu dönemin en yıkıcı felaketlerinden biri olarak tarihe yazılmıştır (Sahillioğlu, 1991). Depremde 3.003 evin 1.960'ı tamamen yıkılmış, 894'ü ise hasar almıştır. Cami, kilise, dükkân gibi yapılarla birlikte toplamda 4.334 binadan yalnızca 500'ü ayakta kalabilmiştir (Sbeinati ve diğerleri, 2005).

karakter kazandıran taşıyıcı unsurlarla tanımlanır. Bu unsurlar, kentin tarihi yapıları, kültürel mirasını yansıtan mekanları ve içindeki heterojen nüfus yapısı gibi öğeleri içerir. Hatay'daki deprem, bu kimlik unsurlarında ciddi kayıplara neden olmuş ve kentin kültürel ve yapısal bütünlüğünü önemli ölçüde zedelemiştir. Örneğin; dünyanın ilk ışıktandırılan caddesi olarak bilinen Kurtuluş Caddesi'ndeki 1400 yıllık Habib-i Neccar Cami ve köprübaşında 1927 yılında Fransız Mimar Leon Benju tarafından sinema salonu olarak inşa edilen ve 1938'den itibaren meclis binası işlevi gören tarihi yapı yıkılmıştır (Mimdap, 2023). Hatay'daki bu gibi mekanlar, Arık'a (2023) göre, geçmiş ile günümüz arasında bağ kuran, kentsel kimliğin oluşumuna katkı sağlayan ve bu yönüyle kolektif belleğin inşasında önemli rol oynayan hatırlatıcılardır. Aynı zamanda bu toplumsal alanlar, insan yaşamında merkezi bir rol oynayarak şehir ve gündelik yaşam arasında bir köprü kurmaktadır. İnsanlar bu mekanlar üzerinden şehirlerini tanımlar, sosyal bütünlük ve aidiyet kazanırlar. Bu bağlamda deprem, bu hatırlatıcı mekanların kaybı ve günlük alışkanlıkların sona ermesiyle toplumsal yaşamı etkilemiştir.

Fotoğraf 1: Habib-i Neccar Cami (Kurtuluş Caddesi)

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/depremde-yikilan-habib-i-neccar-camisi-yeniden-insa-edilecek/3024463> adresinden 10.09.2024 tarihinde erişildi.

Deprem, Hatay'ın demografik yapısını da olumsuz yönde etkilemiştir. Depremın ilk ayında dönemin Belediye Başkanı tarafından yapılan bir açıklamaya göre, 700 bin kişi Hatay'dan ayrılarak farklı illere göç etmiştir (Sondakika, 2023). Etnik ve kültürel zenginliği ile bilinen Hatay'dan gerçekleşen bu yoğun göç, bölgenin sosyokültürel yapısını bozacağı ve tarım ile sanayi sektörlerinde iş gücü açığının oluşacağı endişesiyle geri dönüş çağrılarının yapılmasına yol açmıştır. İl dışına göçün yanı sıra, kent merkezi ve kırsal bölgeler arasında da önemli bir nüfus hareketliliği yaşanmıştır.

Deprem sonrasında akrabalık veya arkadaşlık ilişkilerini kullanarak depremden daha az etkilenen bölgelere yönelen nüfus, Hatay'ın Altınözü, Arsuz, Reyhanlı, Yayladağı ve Erzin ile bu ilçelere bağlı kırsal alanlarda yoğunlaşmıştır. Depremden görece az etkilenen Reyhanlı ve Yayladağı gibi ilçeler, Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler arasında yer almaktadır. Antakya'daki ciddi yıkımın ardından bu ilçelere yüksek düzeylerde bir nüfus akışı yaşanmıştır. Reyhanlı'nın normal nüfusu yaklaşık 100 bin iken, Suriyeli göçmenlerin gelişile bu sayı 200 bine yaklaşmış,³ depremin ardından Reyhanlı'nın nüfusu 400 bini geçmiştir (Duruel, 2023). Göç, söz konusu ilçelerin köylerini de etkilemiştir. Köylerde az katlı binaların bulunması, insanların akrabalarının yanında olma isteği ve güvenli alan arayışı, kırsal bölgelere yönelik göçlerin temel nedenleri arasındadır. Kent merkezlerinden köylere doğru gerçekleşen göç, aynı zamanda birkaç ailenin birlikte yaşamalarına neden olmuştur. Bu durum, artçıların devam etmesi ve olumsuz hava koşulları nedeniyle kırsal bölgelerde barınma ve ısınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında ciddi sıkıntılara yol açmıştır. Bu koşullar, kırsal bölgelerin kendine yetebilme kapasitesini zayıflatmış ve dış yardımlara olan bağımlılığı artırmıştır.

Genel anlamda, Hatay'da göç hareketleri kentten kente, kentten kırsala ve kırsaldan kentte olmak üzere çeşitli yönlerde gerçekleşmiştir. Kırsal bölgelere göç eden bireylerden bazıları, bir süre sonra Antakya ve diğer ilçelerde kurulan konteyner yerleşimlerine geçiş yapmış; bazıları ise farklı illere göç etmeyi tercih etmiştir. Diğerleri ise kırsalda kalıcı olmayı tercih ederek kendi konutlarını inşa etme yoluna gitmiştir. İl dışına göç edenlerin büyük bir kısmı, Hatay'da konteyner kentlerin kurulması ve gittikleri illerde karşılaştıkları sorunlar nedeniyle yeniden şehre dönüş yapmışlardır. Depremi ilk aylarında yapılan açıklamalara göre, şehirden ayrılan kişi sayısı, TÜİK'in (2024) 2023 yılı en çok göç veren iller arasında Hatay için belirlediği 164.247 kişilik veri ile karşılaştırıldığında binlerce kişinin geri döndüğü söylenebilir.

Araştırmanın Yöntemi ve Sahası

Şubat 2023 depremleri, sosyolojik açıdan önemli süreçlerin yaşanmasına yol açmıştır. Deprem sonrası bölgede yaşanan ani ve plansız göç hareketleri, toplumda meydana gelebilecek değişim ve dönüşümlerin iyi anlaşılmasını ve analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu süreçlerin doğru bir şekilde analiz edilmesi, olası toplumsal

3 Hatay'daki göç hareketliliğinde Suriyeli göçmenlerin de etkisi büyüktür. Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre, Kasım 2022'de Hatay'daki Suriyeli nüfus 358.417 iken, Ağustos 2023 itibarıyla bu sayı 297.830'a düşmüştür (GİGM, 2022a, 2023b). Bu düşüşün sebepleri arasında depremde hayatını kaybedenlerin olması, Suriye'ye geri dönüş ve ülke içindeki hareketlilik kısıtlamalarının kaldırılması bulunmaktadır.

çözümlerin önüne geçmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, derinlemesine bir inceleme imkanı sunan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma, sosyal ve beşeri sorunlara bireylerin ya da grupların yüklediği anlamları keşfetmeye ve derinlemesine kavramaya yönelik bir yaklaşım sunar. Araştırma süreci, problemlerin ve yöntem adımlarının belirlenmesi, genellikle katılımcıların doğal ortamlarında veri toplanması, özel durumlardan genel temalara ulaşmayı amaçlayan tümevarımsal veri çözümlemesi yapılması ve araştırmacının bu verilerin anlamını yorumlaması aşamalarını içermektedir (Creswell, 2017). Nitel yöntemler, az sayıda birey ve durumdan derinlemesine bilgi toplama imkanı ve incelenen olguların kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlarken elde edilen sonuçların genellenebilirliğini kısıtlar (Patton, 2018). Araştırmacılar yalnızca tek bir veri kaynağına bağlı kalmak yerine mülakatlar, gözlemler ve belgeler gibi farklı şekillerde veri toplayarak daha derinlemesine ve kapsamlı bir analiz yapmayı hedeflerler (Creswell, 2013). Ayrıca mülakat ve gözlemin birbirini tamamlayan teknikler olarak işlev gördüğünü kavramak, nitel araştırmanın insan merkezli doğasını anlamada önemli köprü işlevi üstlenmektedir (Patton, 2018). Toplanan veriler, ilgili veri kaynaklarına karşılık gelen temalar veya kategoriler altında organize edilerek incelenmekte ve anlamlandırılmaya çalışılmaktadır (Creswell, 2013).

Çalışmada, temel nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Temel nitel araştırma, bireylerin gerçeği, sosyal dünyalarıyla etkileşim içinde nasıl inşa ettiklerine odaklanmaktadır. Bu yüzden “inşa etmek” temel araştırma deseninin merkezinde yer almaktadır. Bu araştırma desenini kullanan araştırmacılar, “insanların yaşamlarını nasıl yorumladığıyla, dünyalarını nasıl inşa ettikleri ve deneyimlerine ne anlam kattıklarıyla ilgilenir. Bütün amaç, insanların hayatlarını ve deneyimlerini nasıl kavradığını anlamaktır” (Merriam, 2018). Buradan hareketle bu çalışmanın amacı, depremedelerin kısa, orta veya uzun vadeli niyetlerle gittikleri yerlerde karşılaştıkları zorlukları nasıl yorumladıklarını ve geri dönüş deneyimlerine nasıl anlamlar yüklediklerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, veri toplama teknikleri olarak mülakatlar, gözlemler ve saha notlarından yararlanılmış; elde edilen veriler tematik analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda, *mekansal aidiyet, kentsel hafıza ve entegrasyon* parametrelerinin geri dönüş kararları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiş ve bu temalar çerçevesinde geri dönüş süreçleri detaylı bir şekilde temellendirilmiştir.

Deprem toplumsal etkilerinin hâlâ gündelik yaşamı şekillendirdiği Hatay’da yürütülen saha araştırması, iki aşamalı bir süreçten oluşmaktadır. İlk aşama, Mayıs 2023’te, Altınözü ilçesinde gerçekleştirilmiş olup, depremin neden olduğu tahribatın henüz çok yeni olduğu bu dönemde, yedi katılımcıyla çadır kentlerde görüşmeler

yapılmıştır. Araştırma dokuz gün sürmüştür; bu süre zarfında, katılımcıların hassasiyetleri dikkate alınarak görüşmelerde depremde ziyade, göç ettikleri bölgelerde karşılaştıkları zorluklar ve geri dönüş deneyimleri üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın ikinci aşaması Aralık 2023'te, Hatay'ın en fazla yıkıma uğrayan merkez ilçesi olan Antakya'da gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada, katılımcıların ikamet ettikleri Katar konteyner kenti, Bursa konteyner kenti, İSO (İstanbul Sanayi Odası) konteyner kenti ve prefabrik evde toplamda sekiz katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu süreçte, Gülderen'de bulunan konteyner kentte on bir gün kalınarak, çalışma alanına ilişkin detaylı gözlemler kaydedilmiş ve bölge sakinlerinin günlük yaşamlarına tanıklık edilmiştir. Çalışmanın yürütülmesi için Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilimsel Etik ve Değerlendirme Kurulundan 2023/052 karar sayılı etik onay alınmıştır. Çalışma öncesinde katılımcılara, çalışma hakkında sözlü bilgilendirme yapılmış ve onam formları aracılığıyla gönüllü katılımları sağlanmıştır. Saha araştırması iki aşamalı gerçekleştirilmesine rağmen katılımcılardan elde edilen bulgular, zamansal farklılığın bir değişken olarak etki etmediğini göstermiştir. Çalışmanın her iki aşamasında katılımcıların bilgi ve onayı doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanılarak veriler toplanmıştır. Durumun hassasiyeti dikkate alınarak, katılımcıların paylaşılmasını istemediği herhangi bir bilgi çalışmada yer almamıştır. Katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuş ve takma isimler kullanılmıştır.

Araştırmanın Katılımcı Grubu

Tablo 1

Katılımcılara İlişkin Genel Bilgiler

	Cinsiyet	Takma Adı	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Gidilen İl	Kalınan Süre	Görüşmenin Yapıldığı Yer
K1	Kadın	Sara	26	Evli	Çalışmıyor	Mersin	2 ay	Altınözü (çadır)
K2	Kadın	Elif	32	Evli	Çalışmıyor	Antalya	1 ay	Altınözü (çadır)
K3	Kadın	Gülşen	34	Evli	Kuaför	Sakarya	22 gün	Altınözü (çadır)
K4	Kadın	Nergis	38	Bekar	Öğretmen	İstanbul	1,5 ay	Altınözü (çadır)
K5	Erkek	Ahmet	38	Evli	Kuaför	Trabzon	2 ay	Altınözü (çadır)
K6	Erkek	Kemal	42	Evli	Mobilyacı	Mersin	2,5 ay	Altınözü (çadır)
K7	Erkek	Ali	45	Evli	Mobilyacı	İstanbul	2 ay	Altınözü (çadır)
K8	Kadın	Zeynep	45	Evli	Çalışmıyor	Kayseri-Denizli	5 ay	Antakya (prefabrik)

K9	Kadın	Ayşe	58	Evli	Çalışmıyor	İzmir	6 ay	Antakya (Katar konteyner kent)
K10	Kadın	Fatma	36	Evli	Çalışmıyor	Karaman-İstanbul	6,5 ay	Antakya (Katar konteyner kent)
K11	Kadın	Sibel	26	Evli	Çalışmıyor	İstanbul	5,5 ay	Antakya (Katar konteyner kent)
K12	Kadın	Neval	30	Evli	Özel Güvenlik	Antalya	7 ay	Antakya (Katar konteyner kent)
K13	Kadın	Zehra	35	Evli	Özel Sektör	Ankara-Aydın	8 ay	Antakya (İSO konteyner kent)
K14	Erkek	Mustafa	57	Evli	Şoför	Ankara-Afyon	7 ay	Antakya (İSO konteyner kent)
K15	Erkek	Mehmet	45	Evli	Sağlık Çalışanı	Antalya	4 ay	Antakya (Bursa konteyner kent)

Bu çalışmada, depremi deneyimlemiş ve deprem sonrası Hatay'dan ayrılarak bir süre il dışında yaşamış, ardından tekrar Hatay'a dönen katılımcılar araştırma kapsamına alınmıştır. Deprem sonrası Hatay'dan ayrılıp daha sonra geri dönen beş erkek ve on kadından oluşan 15 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmış, katılımcı grubuna kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme, araştırma alanında kaynak kişilerden hareketle, diğer görüşülecek bireylere ulaşılması ve bu süreçte yeni katılımcılara erişim sağlandıkça örneklemin büyümesiyle oluşan bir yöntemdir (Kümbetoğlu, 2021).

Araştırmacı ile katılımcı arasında gerçekleşen mülakatlar, sohbet eşliğinde ilerlemiş olup katılımcıların ifade ettikleri önemli bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Katılımcılar, kendileri gibi depremi deneyimleyen veya depremden etkilenen araştırmacılarla daha rahat bir iletişim kurduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, dışarıdan gelen araştırmacılara karşı açık bir tutum sergilemediklerini ve özellikle durumun hassasiyetinin göz ardı edildiği durumlarda sorulan sorulara karşı tepkili olduklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı, “bizim acılarımız, başkalarının konuşacağı anılara dönüştü” ifadesiyle bu rahatsızlığını dile getirmiştir.⁴

4 Saha görüşmelerini gerçekleştiren araştırmacının hem bölge insanı hem de depremzede olması görüşmelerin sağlıklı, verimli ve samimi geçmesine katkı sağlamıştır.

Araştırmanın Bulguları

Deprem yalnızca fiziksel değil aynı zamanda toplumsal yapıyı da etkileyen bir yıkım yaratmıştır. Deprem sonrası işini, evini ve sosyal çevresini kaybeden bireyler, çaresizlik ve belirsizlik içinde göç ederek yeni bir hayat kurmaya çalışmıştır. Ancak alışkın oldukları sosyal düzenin değişmesi geleceğe dair algılarını şekillendirirken, yeni bir ortama uyum sağlamalarını zorlaştırmıştır. “Göç sonrası yeni bir çevreye uyum sağlamadaki zorluklar, ekonomik faaliyetlere yeterince katıl(a)mama, yalnızlık/yabancılık gibi faktörler”in (Fırat, 2022) yanı sıra aidiyet kuramama, geçmişe duyulan özlem ve eski yaşam biçimini yeniden arayış gibi problemler belirlemektedir. Bu çok boyutlu ve değişkenli olayın sosyolojik bağlamda incelenmesi, depremin toplumsal etkilerinin anlaşılması, analiz edilmesi ve mevcut problemlerin tespit edilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Ancak yapılan literatür taramasında, özellikle Şubat 2023 depremleri sonrasında deprem, göç ve geri dönüş süreçlerinin incelendiği çalışmaların büyük ölçüde teorik düzeyde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, çalışmanın saha temelli olarak planlanmasına yön veren temel nedenlerden biri olmuştur. Belirli süre bölgede kalarak insanların yaşamlarına tanıklık etmek ve deneyimlerini rahatça ifade etmelerine olanak sağlamak, araştırma sürecinin sorunsuz ilerlemesine katkı sağlamıştır. Elde edilen bulgular, katılımcıların yaşadıkları mekansal ve sosyal çevrelerine duydukları bağlılığın ve aidiyetin, göç ettikleri illerde karşılaştıkları sorunlarla birlikte geri dönüş eğilimlerini etkilediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak mekansal aidiyet, kentsel hafıza ve entegrasyon sorunu bulguların ana temalarını oluşturmuştur.

Mekansal Aidiyet: “Memleket Gibisi Yok”

Toplumların etkileşim ve iletişim süreçlerinde geliştirdikleri değerlerin ve normların içselleştirilmesi ile sürekliliğin sağlanması, yaşadıkları mekanlarla kurdukları bağ ve aidiyetle ilişkilidir. “Aidiyet; bir kişiye, eşyaya, coğrafyaya, ideolojiye, dine, bir gruba veya varlığına bağlanma, ilişki yumağı geliştirme durumudur” (Ayhan, 2022). Mekanlar, toplumsal yaşamda bireylerin aidiyet duygusu geliştirmesine katkı sağlayan temel unsurlardan biridir ve bu aidiyet, bireylerin kimlik oluşturma süreçlerinde kritik bir rol oynar. Bireylerin çevreleriyle kurduğu etkileşim ve bir arada yaşadığı insanlarla kurduğu dayanışma gündelik yaşamlarını ve aidiyet süreçlerini şekillendirmektedir. Mekan ve birey arasındaki ilişki, aidiyet hissinin oluşumunda karşılıklı bir süreç olarak önemli bir rol oynamaktadır. Kimlikler ile mekanlar arasındaki etkileşim, bireylerin sosyal etkileşimleri aracılığıyla aidiyet duygusunu güçlendirir ve bu sayede toplulukla olan bağlarını derinleştirir (Sargın, 2024). Ancak bir arada yaşadıkları insanlarla kurdukları ilişkiler ve uzun süreli aşinalıklar, içselleştirdikleri fakat farkında olmadıkları aidiyetler yaratır. Gündelik toplumsal yaşamın sıradan akışında

algılanmayan bu aidiyet biçimleri, toplumsal kriz dönemlerinde çarpıcı bir biçimde hissedilir hale gelmektedir. Aniden değişen çevresel koşullar ve sekteye uğrayan gündelik sosyal ilişkiler, aidiyet duygusunun ve düşünsel sorgulamaların önünü açmaktadır. Yaşadıkları şehirde karşılaştıkları yıkım, birlikte yaşadıkları insanların kaybına şahit olmak, sosyal hayatın durduğu bir şehirden farklı şehirlere göç etme tecrübesi, hayatlarını anlamlandırma biçimlerini ve sorgulamalarını şekillendirmeye başlamıştır. Bu noktada katılımcılar yaşadıkları şehirle ve mekanla kurduğu ilişkiyi veya göç ettiği yerde hissettiği aidiyet duygusunu şu sözlerle ifade etmişlerdir:

“Çok kötüydü. Çok kötüden kastettiğim, yani çok zordu. Çıkıp gökyüzüne baktığımda, burası bana ait değil diyordum. Burası bizim şehrimiz değil diyordum. Bizim eski (yıkılan) evimizin manzarasında, karşıda askeriye'nin ışıkları olurdu. Gittiğim yerde balkona çıktığımda, gözüm hep o manzarayı aradı. Sonra kendime dedim ki, ben orayı görmek istiyorum. Evimin manzarasını görmek istiyorum” (K8, Zeynep, 45, Çalışmıyor).

“Yerleştiğim eve çok yabancıklık çektim. Memleket çok başka. Buradaki sıcaklığı orada bulamadım. Ev bile bana yabancı geldi; yabancıklık hissettirdi ve o ev bana güven vermedi. Hatta Antakya'daki evler gibi değil diyordum. O kadar burayı benimsemişim ki, şehrimi her zaman seviyordum. Şehrime çok bağlıyım, sevdiğilerim burada, kendi memleketim. Geldikten sonra otobüsten indim, nefes aldım ya, kokusu bile bambaşka geldi bana” (K13, Zehra, 35, Özel Sektör).

“Geleceğimiz, umutlarımız, hayallerimiz ve hatıralarımız hepsi evimizle birlikte yok oldu. Her noktasında hatıralarımız vardı. İstanbul'da, yeni bir evde rahat edemedim; birkaç kıyafetten başka, evdeki hiçbir şey bana ait değildi. Duvarlar üstüme geliyordu. Yakınlarının ve arkadaşlarının olmadığı bir evde ne kadar rahat edebilirsin ki? Ben de dönme kararı aldım” (K4, Nergis, 38, Öğretmen).

Yeni bir mekana yerleşme süreci, yalnızca maddi zorluklar açısından değil, aynı zamanda bireylerin aidiyet duygularını (manevi açıdan) yeniden inşa etme bağlamında da önemlidir. Yeni yerleştikleri mekanlara alışamayan katılımcılar, Hatay'daki evlerine besledikleri aidiyet duygusunu güçlü bir şekilde hissetmişlerdir. Sayar'a (2022) göre, insanlar kendilerini biçimlendiren yerlere karşı güçlü bir bağ kurarlar; bu anlam yüklenen yerler, insanlarda “sükunet ve aidiyet” duygularını uyandırır. Bir mekanı benimseme ve o mekana ait olma hissi, yalnızca fiziksel yerleşimle sınırlı olmayıp sosyal çevre ile kurulan ilişkiler, bulundukları bölgeyle etkileşimler ve bu etkileşimlerin zamanla yerleşik bir yapı kazanmasıyla da yakından ilişkilidir. Bu açıdan, gittikleri yerde akrabalarından, yakınlarından, dostlarından uzakta ev kurmaya çalışanlar, evi sadece barınma ihtiyacını karşılayan bir mekan olarak görmemiş, aynı zamanda manevi bir arayış içinde olmuşlardır. Halbwachs'a göre sokaklar, evler ve insanlar arasındaki ilişkiler geçici olsaydı, insanlar “semtlerini, evlerini, kentlerini yıkabilir aynı yerde farklı bir planla yeni yerleşim yerleri inşa edebilirlerdi”. Ancak fiziksel bir yıkım mümkün olsa da insanlar ile taşlar arasındaki ilişkiyi değiştirmek kolay

değildir. Çünkü uzun süre aynı yerde yaşayan insanlar, sadece hareketlerini değil, düşüncelerini de o çevreye göre biçimlendirirler. Bu yüzden kendileri için sokağın köşesindeki duvarlarını, ibadethane yakınındaki yerlerini kaybetmek, geleneğin desteğini ve yegane varlık nedenlerini kaybetmekle eş değerdir (Halbwachs, 2023).

“Memleketi bırakıp gitmek hiç kolay olmadı. İnsanın memleketi gibisi yok. Çok zoruma gitti; çok ağladım. Evi bırakıp gitmek o kadar zor oldu ki, ağır hasarlı bile olsa, şimdi ondan geriye sadece toprak kaldı. Toprağını bile görsem, toprağına kurban olurum diyorum. Evin çok başka bir anlamı var. Hayatlarımız onun içinde geçti; her şeyimiz onunla gitti. Keşke ona dair bir kaşık bile kalsaydı. Orada kendimi zindandaymışım gibi hissettim; ev üstüme geliyordu. Dayanamadık, olmadı” (K9, Ayşe, 58, Çalışmıyor).

“Memleketime geldim, ilk ağzımdan çıkan cümle, memleketimin yıkık hali bile başka şehirlerden daha güzel. Şu an hiçbir yerimiz yok, çarşımız yok, pazarımız yok ama benim memleketim ama benim komşum. Şu incecik halının üstünde oturuyorum; ya olsun, ama burada olayım. Memleket çok farklı” (K14, Mustafa, 57, Şöför).

“Ben keyfimden çıkmadım dışarı. Şimdi çıkıp komşumla dışarıda bir kahve içeyim, bu bana dünyanın en güzel şeyi. Burada kendimi ait hissettiğim kadar, hiçbir yerde ait hissetmedim. Evimi çok severdim. Evimi temizlemeyi çok severdim. Evimden hiç sıkılmazdım. Perdemi yıkardım, camlarımı silerdim, mutfağına silerdim. O kadar çok severdim ki evimi. Rabbim elimden alacakmış, gözümde kalacakmış evim. Ama yine de kendi evimden çok, babamın evinin yıkılmasına üzüldüm. Evle birlikte çocukluğumuz da gitti. Babamdan kalan tek fotoğraflarımız vardı, onları bile çıkaramadık. Babam depremde önce ölmüştü ama en azından biz o eve gittiğimizde, sanki babamızı orada gibi hissediyorduk. O ev yıkılınca, sanki artık hiçbir yerde babamızı bulamayacakmışız gibi. Bulamayacağız da” (K10, Fatma, 36, Çalışmıyor).

Katılımcılardan Ayşe ve Fatma, mekanda bulunan nesneleri yalnızca fiziksel objeler olarak değil, aynı zamanda geçmişe dair hatıraları canlı tutan ve manevi anlam yüklenen unsurlar olarak değerlendirmişlerdir. Bu durum, mekansal aidiyetin gelişiminde önemli bir role sahip olan kişisel tarihin ve anıların önemine dikkat çekmektedir. *Yıkılan evin yerinde bulunan toprağı görmek, yıkılmış memleketin dahi güzel olması, babanın hatırasını canlı tutan ev* aidiyeti besleyen unsurların nesnelerden ibaret olmadığı göstermektedir. Nesneler, bireylerin geçmişle kurduğu duygusal bağın yansıdığı bir fenomen olarak, içinde tarihsel hikayenin, yaşanmışlıkların ve hatıraların biriktiği bir yapıdır. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında, toprak, memleket ve ev gibi mekansal göstergeler deprem ve sonrasındaki göç sürecinin ortaya çıkardığı ve aidiyet duygusunun yöneldiği en temel dinamiklerdir. Dolayısıyla mekansal aidiyet, depremzedelerin göç ettikleri şehirlerden -kısa sürede- geri dönüş isteğini besleyen en önemli duygusal motivasyondur.

Kentsel Hafıza: “İnsan Evi Yıkılınca Değil, Memleketi Yıkılınca Evsiz Kalıyor”

Kentsel hafıza, geçmişten bugüne bir şehrin taşıdığı kültürel değerleri, toplumsal ilişkileri ve mekansal dinamikleri içeren bir kavramsallaştırmadır. Kentsel hafızanın şekillenmesinde ve güçlenmesinde en temel unsur ise kültürel mirasın zenginliğidir.

Gündelik yaşamda meydana gelen olaylar, anılar ve deneyimler bireylerin ve toplulukların kente olan bağlılıklarına yön vermekte ve kent hafızasını şekillendirmektedir. Bu yüzden kentsel hafıza, yalnızca geçmiş yaşantıları değil, aynı zamanda bugüne ve geleceğe dönük yaşamın sürdürülebilirliğini içerir. Sürdürülebilir bir kent hafızası için mekanların varlığı ve devamlılığı ise kritik bir öneme sahiptir. Kentsel hafıza, gündelik yaşamda somut bir karşılık bulduğunda sürekliliğini korur ve kentselliğin temelini oluşturan bütünlüğü inşa eder. Özellikle tarihsel özellikteki kamusal alanlar, kolektif kentsel hafızanın yoğunlaştığı mekanlar olarak öne çıkmaktadır (Basa, 2015). “Kentlerde evler, sokaklar ve caddeler, pazar yerleri, stadyumlar, mabetler, meydanlar, alışveriş merkezleri, okullar, parklar, kahvehaneler toplumsal ilişki ve etkileşimlerin yaşandığı, şekillendiği toplumsal mekanlar birer sosyomekansal alt sistem olarak işlev görmekle” (Karataş & Koyuncu, 2024) birlikte kentsel hafızanın dinamiklerini oluştururlar. Kentsel hafıza bu yönüyle somutlaştığı mekanlarda toplumsal olanın sürdürülebilirliğine katkı sağlayarak, yeniden üretim aracı olarak işlev görmektedir. Ancak deprem gibi doğal afetlerin kentsel hafızayı şekillendiren/oluşturan mekanlara zarar vermesi, şehirlerin tarihini ve kültürel mirasını tehdit eden bir sorundur. Çünkü kentin gündelik yaşamında sembolik olarak yer alan bu mekanların yokluğu (veya zarar görmesi) kentin kolektif hafızasını ya da kimlik referanslarını olumsuz yönde etkilemektedir. Deprem sonrası Hatay’dan ayrılan katılımcıların, göç ettikleri yerlerde, doğup büyüdükları şehirde kazandıkları alışkanlıklarına, kimliklerine ve hafızalarında yer edinmiş eski (alışılgağelmış) düzenlerine dair şu ifadelerde bulunmuşlardır:

“İnsan alışkanlıklarından vazgeçmiyor. Şehrin her detayını bilmek, her sokağını tanımak bambaşka bir şey. Başka şehirde yabancılık çektik. Şehrin kendisi, sokakları, insanları bize yabancıydı. Kendi memleketinde konuşuyorsun ama başka memlekette dilsizsin. Konuşma önceliği memleket sahiplerininmiş gibi hissediyordum” (K15, Mehmet, 45, Sağlık Çalışanı).

“Şöyle düşünün, bir eviniz vardı sonra hiç bilmediğiniz başka bir eve geçiyorsunuz. Evden kastettiğim şey şehir. Kendi şehrimi rahatça kullanabilirken orada rahat edemiyordum. Biz burada şehrimizin her yerini karış karış biliyorduk. Orada bir yerden başka bir yere gitmek için navigasyonu açıyorduk. Mekanlarımız, gezdiğimiz sokaklarımız hep gözümün önündeydi. İnsanın memleketi yıkıldığı zaman evsiz kalıyor, evi yıkıldığı zaman değil” (K8, Zeynep, 45, Çalışmıyor).

Katılımcıların, gittikleri illerin kendi anlam dünyalarında bir karşılık bulmadığı yönündeki ifadeleri, kentsel hafızaya vurgu yapmaktadır. Mehmet ve Zeynep'in şehirle ilgili ifadeleri, bir kentin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyokültürel ve duygusal bir mekan olarak uzun süreli deneyimlerle nasıl içselleştirildiğine dair önemli bir perspektif sunmaktadır. Evin yıkılması sadece bir barınağın kaybedilmesi gibi düşünülebilirken, bir memleketin yıkılması depremzedelerin sığındığı ve kendisi olarak kabul ettiği bütün bir hafızanın yok olması demektir. Kentin sokakları ve detayları, bireylerin gündelik hayat pratikleri aracılığıyla hafızada yer eder ve bu deneyimler, kentin kültürel ve kimliksel yapısının bir parçası haline gelir. Şehitoğlu'na (2022) göre, "mekanlar, yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil, pratikler aracılığıyla da hafızada yer edinirler." Mehmet'in ifadesinde dikkat çeken bir diğer unsur ise mekan olarak bir kentin bireye konuşma önceliği hakkı tanınmasıdır. Ayhan'a (2022) göre "kişi mekana ait ne varsa onunla çevrilmiştir. Mekanın kaybı kişiye dair özelliklerin kaybına neden olabilir." Bu bağlamda, katılımcı, şehrin kaybını aynı zamanda bir nitelik kaybı (hafıza, dil, kimlik) olarak değerlendirmiştir:

"Ben memleketime sahip çıkmayacağım da kim sahip çıkacak. Kendi memleketim, kendi insanlarım, kendi evim. Gerçekten dışarıda olmuyor. Ben burada doğdum, burada büyüdüm, buranın havasını, suyunu tattım. Ben burayı tanıyorum. Neyin nerede olduğunu biliyorum. Kaybolmuş gibiydik orada. Gözüm hep burayı aradı. Çarşısında yürürken bile buranın çarşısı canlanıyordu gözümde. Habib-i Neccar Camimiz, Saray Caddemiz, Eski Antakya sokaklarımız. Gözlerim hep buraları aradığı için burayı görüyordum" (K11, Sibel, 26, Çalışmıyor).

Sibel'in ifadesi, kentsel hafızanın bireysel deneyimler ve mekanlarla kurulan duygusal bağlar üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Memleketiyle kurduğu bağ, geçmişe dayalı hatıralarına ve kişisel deneyimlerine dayanmaktadır. Bahsettiği kamusal mekanlar ise (Habib-i Neccar Cami, Saray Caddesi, Eski Antakya sokakları), kentsel hafızanın hem fiziksel hem sembolik hem de toplumsal yansımalarıdır. Bu mekanlar, Hatay kent kimliğinin ve mekansal hafızasının en temel unsurlarını oluşturur. Sibel'in geri dönüşünü etkileyen bir başka neden ise memleketi için duyduğu sahiplik ve sorumluluk hissidir. Basa (2015) bunu, kentsel hafızayı korumak için önemli bir koşul ve kent sakinlerinde kente ait olanı sahiplenme içgüdüsünün oluşması olarak ifade etmiştir.

Entegrasyon Sorunu: Sosyokültürel Zorluklar

Zorunlu göç, çok boyutlu etkileriyle birlikte yeni toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açabilen karmaşık bir olgudur. Göç eden bireyler, yeni yerleşim yerlerine ve yeni sosyal ortamlara dahil oldukça, gittikleri bölgenin sosyal, kültürel ve mekansal özelliklerine uyum sağlamakta zorluk yaşayabilirler. Ani değişim koşulları altında

uyum sorunları daha da belirgin hale gelmekte ve bu durum, göçmenlerin entegrasyon süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Entegrasyon, göçmenler ile ev sahibi toplumun karşılıklı etkileşimleri sonucunda yeni koşullara uyum sağlamalarını içeren, çift yönlü ve dinamik bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Martikainen, 2010). Bu açıdan entegrasyon, her iki toplumsal grubun da sosyokültürel, ekonomik ve politik düzeylerde etkilendiği çok katmanlı bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte, göçmenlerin yeni topluma adapte olma çabaları kadar, ev sahibi toplumun da göçmenleri kabul edecek bir etkileşimi kuruyor olması önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcıların, entegrasyon deneyimlerine ilişkin değerlendirmeleri karşılaşılan zorlukların farklı düzlemlerde olduğunu göstermektedir:

“Uyum sağlayamadık, sevemedik. İnsan illaki toprağını istiyor. Burada yola çıktığında illaki bir tanıdıkla karşılaşıyorsun; orada herkes yabancı. Mesela orada Kurban Bayramı’nı geçirdik, bir kişiyi bile görmedik bayramlaşacak. Bizim burası öyle değil, insanlar birbirinin yanına gider, köylere gidilir, eş, dost, akraba ziyaret edilir, mezarlara gidilir. Orada böyle bir şey olduğunu görmedik. Karşı komşunun kocası öldü; kadın yasını tek başına yaşadı, yanına kimse gelmedi. Bizim Antakya’nın insanları hiç öyle değil. Bizde cenaze oldu mu, çadır kurulur, akrabalar gelir, komşular cenaze evine yemek getirir, yemekler yapılır, başsağına gelinir. Yani bizde bağlilik var. Oturup bunları düşünmekten, pence-rede dışarı bakmaktan boğulacaktım. Orada üç odalı bir evde rahat edemedik; burada bir odalı konteynerde rahatız. İlk döndüğümde bizimkilere ‘Ah, işte cennete geldim,’ dedim. Oturacak bir sandalyen olsun, ama memleketin olsun” (K9, Ayşe, 58, Çalışmıyor).

“Hatay çok farklı bir memleket. Hatay’ın insanları çok sıcakkanlı. Ya da herhalde doğup büyüdüğümüz topraklar olduğu için bize öyle geliyor. Batıya doğru gittikçe insanlar daha soğuk ve bireysel takılıyorlar; yani kimsenin kimseyle ilgilenmediği, dertleriyle dertlenmediği bir ortam var. Buraya geldikten sonra esnaftan kimi gördüysem sarıldım. Orada mutlu olamadık, en iyisi Hatay’a dönelim dedik” (K14, Mustafa, 57, Şoför).

“Asla komşuluk ilişkileri yok. Kimse kimseyi tanımıyor, insanlar birbirleriyle hiçbir şekilde muhatap olmuyor. Oysa Hatay’ın insanı hem cana çok yakın hem de misafirperverdir. Dışarıda, tanımadığın biriyle bile konuşsan, bir yerden bir bağlantı çıkıyor. Bu tanışıklık hali insana iyi geliyor. Hatta yemeklerimiz bile farklı. Biz Hatay’ın insanı, baharatı çok severiz ama oradaki insanlar böyle değil; yemek tarzları çok farklı. En başta yemek kültürümüz çatışıyordu. Mesela biz kısırı yoğurarak yaparız, onlar asla böyle yapmazlar. Biz içli köfteyi kızartırız, onlar haşıyorlar” (K11, Sibel, 26, Çalışmıyor).

“Yavaş yavaş oraya alışmaya çalıştık ama alışamadık. Bizim kültürümüzle orası uyuşmadı; yemek kültürü ve insan ilişkileri açısından sıkıntılar yaşadık. Sonunda köye döndük. Memleketten giden herkes dönmek zorunda kaldı. Memleketten dışarıda yaşamak gerçekten çok zor” (K5, Ahmet, 38, Kuaför).

Bu ifadeler entegrasyon sürecinin başarılı bir şekilde gerçekleşmemesinde temel nedenin, sosyokültürel uyumsuzluk olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, memleketleri ve göç ettikleri yerler arasındaki farkları karşılaştırdıklarında, dayanışma

eksikliğinin ve yeni bir çevrede kendilerini yabancı hissetmelerinin, uyum sürecini zorlaştırdığını vurgulamaktadır. Sosyal etkileşimler, komşuluk ilişkileri ve yemek kültürü gibi günlük yaşamı etkileyen birçok unsur, depremzedelerin gittikleri yere entegrasyon süreçlerini etkileyen kritik faktörlerdir. Sargın'a göre (2024) insanlar, sosyal ve kültürel açıdan benzer gruplarla bir araya gelmeye eğilimlidir. Bu gruplarda ortak ritüellerin ve simgelerin topluca uygulanması, kültürel pratiklerin devamlılığını sağlar ve sosyal etkileşimleri destekler. Benzer kültüre sahip bireyler, bu ritüelleri daha keyifli hale getirerek ortak mekanlarda sergileyebilirler. Bu açıdan, entegrasyon sürecinde diğer bir kritik unsur, ortak paylaşımlar ve deneyimlerin varlığıdır. Ayşe'nin (K9, 58, Çalışmıyor) gündelik yaşamı şekillendiren norm ve değerlere ilişkin olarak, "mesela orada Kurban Bayramı'nı geçirdik, bir kişiyi bile görmedik bayramlaşacak. Bizim burası öyle değil, insanlar birbirinin yanına gider, köylere gidilir, eş, dost, akraba ziyaret edilir, mezarlara gidilir" ifadesi bu ortak paylaşımın ve deneyimlerin somut bir yansımasıdır. Katılımcılara göre, entegrasyonun başarısız olmasının bir başka nedeni de ev sahibi toplumun sosyal ilişkilerde açık ve kapsayıcı olmamasından kaynaklanmıştır. Bazı katılımcılar, özellikle sosyal ilişkilerde yaşadıkları zorlukları şu sözlerle ifade etmişlerdir:

"Kendi içlerine almıyorlardı. Mesela ben burada komşumu tanımıyor olsam bile, başına bir şey geldiğini duysam, koşarak komşumun yanına giderim. Ama orada öyle bir şey yoktu. Özellikle, bize acıyarak bakmaları hiç hoşuma gitmemişti. 'Aaa, depremzede' diyerek bize bakıyorlardı. Burada, en azından acı bile olsa, ortak bir paylaşım söz konusu. Biz de dönme kararı aldık" (K13, Zehra, 35, Özel Sektör).

"Yaşanacak gibi değildi. Hiç kimse birbiriyle muhatap olmuyordu. Burada çok farklı; herkesin bir yaşanmış acısı var, herkesin bir derdi var. Herkesin acısı olduğu için buradaki insanlar birbirini daha fazla anlıyor. Orada kimse seni anlamıyor. Kendimi mülteci gibi hissettim. İnsanlar çok farklı bakıyorlardı. Acıyı çeken bilir" (K7, Ali, 45, Mobilyacı).

Zehra ve Ali, deprem sonrası yerleştikleri çevrede kendilerini dışlanmış ve yabancı hissettiklerini belirtmişlerdir. Her iki birey de yerleştikleri şehirlerde empati eksikliğiyle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir. Zehra, komşuluk ilişkilerinin zayıflığına ve insanların kendilerine acıma hissiyle yaklaştığına vurgu yaparken, Ali kendini bir mülteci gibi hissettiğini ve acılarının toplum tarafından paylaşılmadığını ifade etmiştir. Bu durum, entegrasyon sürecinin sosyal dışlanma ve empati yoksunluğuyla da ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Entegrasyon sürecinde yaşanan bu gibi olumsuzluklar, bireylerin yeni bir topluma uyum sağlama çabalarını sekteye uğratmakta ve geri dönüş kararlarını tetikleyen temel bir etken olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM, 2024) entegrasyonun başarısı için ev sahibi toplum ile göçmenler arasında karşılıklı uyumun, ortak değerler temelinde inşa edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Meydana geldiği bölgede yıkıcı etkileriyle toplumsal yaşamın sekteye uğramasına neden olan Şubat 2023 depremleri, zorunlu ve kitlesel göçleri önemli ölçüde tetiklemiştir. Daha güvenli bölgelere yönelen göç hareketleri, sosyal düzenin bozulmasının yanı sıra yeni çevreye uyum sorunları, ekonomik zorluklar, yalnızlık ve aidiyet kuramama gibi çeşitli problemleri beraberinde getirmiştir. Depremin en fazla zarar verdiği illerden biri olan Hatay'da gerçekleştirilen bu araştırma, depremin sonuçlarını göç ve deprem ilişkisi çerçevesinde irdelenmiştir. Bölgede yoğun tahribat yaşanmasına karşın, toparlanma süreci başlamadan önce geri dönüşlerin hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, bu çalışmanın yapılmasındaki temel faktör olmuştur. Nitekim görüşme yapılan tüm katılımcıların, Hatay'daki evlerinin yıkılmasından dolayı, geri döndüklerinde çadır, konteyner kent, prefabrik ev gibi geçici barınma alanlarında hayatlarına devam ettikleri görülmüştür. Ancak geri dönüş sonrası yaşam koşulları herkes için aynı ölçüde değildir. Görüşmeler sonucunda, meslek sahibi erkek katılımcıların geri dönüş sonrası işlerine dönebildikleri, ancak kadın katılımcıların çalışma hayatına geri döneemedikleri bilgisi alınmıştır.

Geri dönüş süreçlerinde *mekansal aidiyet* öne çıkan temalardan biri olmuştur. Bulgularda dikkat çeken çıktılardan biri, kadın katılımcıların ev aidiyetine yönelik sıkça yaptıkları vurgulardır. Gittikleri evlere ilişkin olarak “ev bana yabancılik hissettirdi, güven vermedi”, “birkaç kıyafetten başka, evdeki hiçbir şey bana ait değildi”, “orada kendimi zindandaymışım gibi hissettim; ev üstüme geliyordu” gibi ifadeler, kadın katılımcılarda mekansal aidiyetin, özellikle ev özelinde şekillendiğini ortaya koymuştur. Yani mekansal aidiyet, bireyin mekanı, kimliğinin bir parçası olarak görmesiyle belirmektedir (Ayhan, 2021). Bu çerçevede, mekanda; hissedilen güven, sosyal ve fiziksel ortam, çevrede yer alan eşya ve nesnelerin geçmişin izlerini taşıması ve duygusal durumları ile gündelik deneyimlerin etkileşimi, aidiyet duygusunun oluşumunda belirleyici unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Depremin akabinde farklı illere göç eden katılımcıların geri dönüş kararları üzerinde etkili olan bir diğer faktör ise *kentsel hafıza*dır. Kentler, sosyokültürel ve tarihi mekanların varlığıyla, kent hafızasının sürekliliğini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcıların, “şehrin her detayını bilmek, her sokağını tanımak bambaşka bir şey”, “biz burada şehrimizin her detayını karış karış biliyorduk”, “Habib-i Neccar Camimiz, Saray Caddemiz, Eski Antakya sokaklarımız. Gözlerim hep buraları aradığı için burayı görüyordum” ifadeleri, mekan ve insan etkileşimlerinin gündelik yaşamı kuşatan niteliğini göstermektedir. Katılımcılar, Hatay'daki bu tür mekanları, kenti tanıma, anlama ve kendilerini ifade etme imkanı sunan önemli alanlar olarak görmüşlerdir. Bu açıdan, mekanların yeniden inşası, hafızanın devamlılığını sağlayarak, depremin etkilediği kent kimliğinin korunmasına katkı sağlayacaktır.

Bulgulardan elde edilen son tema, gidilen illerde yaşanan *entegrasyon sorunu*dur. Entegrasyon sorunu, bireylerin ayrıldıkları bölgelere yönelik güçlü duygusal bağlarının yanı sıra, gidilen illerde karşılaşılan sosyokültürel ve ekonomik sorunlardan kaynaklanabilmektedir. Katılımcılarda entegrasyon sorunu farklı boyutlarda ortaya çıkmıştır. Bazı katılımcılar, memleketlerine yönelik toprak bağlılığı, tanışıklık ilişkileri, ortak duygusal ve sosyal paylaşımları vurgularken bazıları göç ettikleri illerde karşılaştıkları kültürel uyumsuzluk, dışlanma, sosyal ilişkiler kuramama ve anlaşılma düşüncesi gibi algı ve deneyimlere dikkat çekmişlerdir. Kimi katılımcılarda ise bu parametreler ortak bir zeminde buluşmuştur. Bu faktörler, katılımcıların geri dönüş sürecine yön veren temel dinamikler arasında yer almıştır.

Sonuç olarak depremzede katılımcılar, memleketlerine ilişkin sahip oldukları aidiyet duygusu, birlikte yaşadıkları insanlarla paylaştıkları kolektif hafıza ve gündelik yaşamlarını şekillendiren sosyokültürel dinamikler ile geri dönüş iradelerini güçlü tutmuş ve kısa sürede uygulamışlardır. Özellikle barınma sorunları ve ekonomik imkanlar yeterince çözüme kavuşturulmamış olsa bile, -sahip oldukları ortak acıyla- güçlü bir dayanışma ruhu ortaya koymuş ve yoksunluk hallerinde dahi huzurlu olduklarını ifade etmişlerdir. Yapılan saha araştırmasının her iki aşamasında da katılımcıların gittikleri illerde, önceki yaşamlarına duydukları özlemin, aidiyetin güçlü olduğu ve entegrasyon süreçlerinde zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir. Bulgulardan da anlaşıldığı üzere, sosyal ilişkilerin zayıf olması, kültürel farklılıkların baskınlığı ve yerel bağlılığın güçlü olması, bireylerin kendilerini yeni bir topluma entegre etmelerini engellemiştir. Özellikle depremin barınma ve ekonomik geçim imkanları gibi en temel ihtiyaçlar üzerindeki yıkıcı etkisi göçü zorunlu kılmıştır. Fakat sürecin ani ve plansız gerçekleşmesi entegrasyon sürecini daha da çözülemez hale getirmiştir.

Türkiye, tarihsel süreçte depremlerin yıkıcı etkilerini deneyimlemiş ve afetler sonrasında kitlesel göçlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik alanlarda ciddi sorunlara neden olduğunu gözlemlemiştir. Ancak, literatür taramaları göstermektedir ki afet sosyolojisi bağlamında bu konulara yönelik saha temelli araştırmalar oldukça sınırlıdır. Mevcut çalışmaların büyük bir kısmı teorik düzeyde kalmakta ve katılımcıların yer aldığı araştırmalara nadiren rastlanmaktadır. Krizlerin yönetilebilir ve kontrol edilebilir hale gelmesi için bu tür araştırmaların artırılması önemlidir. Bu doğrultuda, afet öncesi ve sonrası süreçlere yönelik çalışmaların teorik öngörülerin ötesine geçmesi, afet bölgeleriyle ilgili stratejilerin sosyokültürel dinamikler dikkate alınarak planlanması, yaşanan ve yaşanabilecek sorunların çözümüne yönelik etkili politikalar geliştirilmesi açısından öncelikli bir ihtiyaçtır.

Return Motivations of Earthquake Survivors Who Migrated from Hatay After the February 2023 Earthquakes

İbrahim Nacak*
Emel Kuday

Disasters have displaced millions of people worldwide, with forced migration typically occurring as a result of sudden events, whether from natural events such as floods, earthquakes, tsunamis or from man-made disasters such as terrorism and war. These migrations usually lead to large-scale destruction and devastation. Forced mass migrations after such disasters can cause unpredictable crises that are difficult to manage. Natural disasters, especially earthquakes, occur suddenly, disrupting social order and forcing people to migrate en masse. Post-earthquake migrations affect the order of the cities to which people migrate, thereby creating difficulties with maintaining daily life and resulting in sociocultural dissolution.

Türkiye is one of the countries that have experienced the devastating effects of earthquakes throughout their history and witnessed large-scale migrations following earthquakes. One of the most prominent examples of this are the earthquakes that occurred in February 2023, two on February 6, 2023 in Kahramanmaraş (Pazarcık-Elbistan) and another on February 20, 2023 in Hatay. These affected 14 million people, killing 53,537, injuring 107,204, and displacing millions. The February 6

* Corresponding Author

@ Assoc. Prof., Selçuk University, ibrahimnacak557@gmail.com
Master's Student, Selçuk University, emel.kuday1@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-4836-3981
https://orcid.org/0009-0004-8252-9385

DOI: 10.12658/M0768
insan & toplum, 2025; 15(3): 10-39.
insanvetoplum.org

Received: 13.12.2024
Revised: 27.01.2025
Accepted: 24.03.2025
Online First: 25.04.2025

earthquakes were some of the largest regional earthquakes in history, with the United Nations estimating that 1.5 million people were left homeless. In the aftermath of the disaster, millions of people were forced to migrate in and out of the city. Reasons such as unfavorable weather conditions in the earthquake zone, problems accessing basic needs, the risk of epidemics, and recurring aftershocks forced people to migrate to different regions. Although no official figures are found regarding the trends and distributions of these migrations, various regions of Türkiye experienced intense migration, whether areas relatively less affected or areas unaffected by the earthquakes. In particular, provinces such as Mersin and Antalya, which are close to earthquake zones, as well as large provincial cities such as Istanbul, Ankara, Konya, and Kayseri, received intensive migration. The destruction of public buildings in the affected provinces, such as hospitals, town hall, and schools, as well as severe weather conditions, damaged transportation routes, and loss of life led to this being described as the disaster of the century.

As one of the provinces most affected by these earthquakes, Hatay saw 23,000 people lose their lives and 254,000 houses and 55,000 businesses destroyed. According to data from the Turkish Statistical Institute (TurkStat, 2024), 164,247 people migrated from Hatay after the earthquakes. Hatay is known for its ethnic diversity and cultural richness, and the mass migration from there to other provinces has raised concerns about disrupting the region's sociocultural wealth and creating labor shortages in the agriculture and economic sectors, thus prompting calls for the migrants to return. In addition to Hatay's residential and commercial areas, its infrastructure, transportation routes, agricultural areas, communication networks, and cultural and historical areas were significantly damaged as a result of the earthquakes' severity and impact. In the earthquake regions where traces of the damage the earthquakes caused are still present, observing the areas, identifying social problems, and developing solution strategies have great importance in terms of preventing the possibility of social, psychological, political, and/or economic dissolution. In line with this, the study focuses on the population movements in Hatay after the earthquake. The aim of this study is to reveal how earthquake survivors interpret the difficulties they face in the regions to which they have travelled; what their short-, medium-, and long-term intentions are; and what meanings they attribute to their return experiences. For this purpose, the study utilizes interviews, field notes, and field observations as data collection techniques, as well as the basic qualitative research method and thematic analysis technique to interpret the obtained data. In-depth interviews were conducted with 15 participants who'd left Hatay after the earthquake and then returned later. The interviews were conducted in tents, container cities, and prefabricated houses in the Antakya and Altınözü districts of

Hatay, whichever the participants' preferred. The field research benefitted from a voice recorder in line with the participants' informed consent. Upon considering the sensitive situations resulting from the very recent nature of the earthquake, the study has not included any information the participants did not want to be shared. The participants' identities have been kept confidential, with pseudonyms being used upon their request.

The study concluded sociocultural factors to have played a dominant role in migrants returning to Hatay. The study determined that spatial belonging and urban memory had an important effect on the migrants' decision to return and that they had experienced problems integrating into the cities to which they'd migrated. When addressing forced mass migrations, these can often be accompanied by such individual or social issues as adaptation problems, economic difficulties, loneliness, exclusion, inability to feel a sense of belonging, and alienation. In fact, similar problems emerged in the sudden, unplanned migrations examined in this study. The participants had tried to set up homes in the regions to which they'd gone, regions that were far away from the friends, relatives, and social order to which they had been accustomed; they not only viewed home as a place that corresponded to their need for shelter but also embarked on a spiritual search. Having their daily social relations disrupted by the change in environmental conditions led to a sense of belonging and intellectual questioning. Emphasizing how locales have more than just a material function, the participants revealed that they felt strongly loyal to Hatay and that social and cultural differences in the regions to which they'd migrated had forced them to return. In line with this, basic dynamics such as a sense of loneliness and the inability to develop a sense of belonging to the regions to which they'd migrated, together with basic elements related to their hometowns that constitute their spatial identities (e.g., the historical regions of the city, common emotional ties, social and physical environment, attachment to the land, and food culture) are some of the reasons that shaped the participants' return. This suggests that the reasons why those who'd migrated returned are directly related to their emotional and cultural attachment to their sense of cultural belonging.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2020). *Göç sosyolojisi*. Nobel Yayınları.
- AFAD. (2018). Türkiye'de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. Ankara.
- Alkın, R. C. (2020). Dünyada ve Türkiye'de afet sosyolojisi: Afetlerin sosyolojideki yerine ilişkin bir literatür taraması. İ. Can (Ed.). *Afet sosyolojisi* içinde (s. 63-88). Çizgi Kitabevi.
- Apap, J. & Harju, S. J. (2023). The concept of 'climate refugee' toward a possible definition. *European Parliament*, 1-12.
- Arık, F. (2023). Afet dönemlerinde kolektif bellek ve mekan üretimi: 6 Şubat depremlerinin ardından Antakya. V. Eren (Ed.). *Hatay'da Afet Deneyimi* içinde (s. 3-19). Nobel Yayınları.
- Arıkan, Ö. F. (2022). Antik kaynaklar çerçevesinde MS. 115 Antiokheia depremi. H. Korunur (Ed.). *Antakya (Hatay) tarihinden kesitler* içinde (s. 39-66). Hiper Yayın.
- Ayhan, D. (2021). Mekânsal aidiyet oluşturma niteliği. [Yayımlanmış Doktora tezi Selçuk Üniversitesi]. Konya.
- Ayhan, D. (2022). *Mekânsal aidiyet mekân sosyolojisine yeni bir bakış*. Çizgi Kitabevi.
- Aykut, G. (2023). Deprem ve toplum psikolojisi. F. Çakı & K. Canatan (Ed.). *Deprem ve toplum* içinde (s. 77-93). Çizgi Kitabevi.
- Basa, İ. (2015). Kentsel hafızanın sürdürülebilirliği: Bir mimar stüdyosu deneyimi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(15), 27-42.
- Beyen, K., Erdik, M., Manazoglu, C. & Ekmekçioğlu, Z. (2003). *Antakya'nın Geçmişten Günümüze Sismik Aktivitesi ve Yapılması Gerekenlerin Bir Uluslararası Konferansın Işığında Değerlendirilmesi*. Türkiye Mühendislik Haberleri Sayısı, (423), 51-53.
- Can, İ. (2020). *Afet sosyolojisi*. Çizgi Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (Cilt 3. Baskı). M. Bütün & S. B. Demir, (Çev.) Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları*. Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çakı, F. & Canatan, K. (2023). *Deprem ve toplum*. Çizgi Kitabevi.
- Çakır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe göç ve toplumsal değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (24), 129-142.
- Çepni, Ş. K. & Demirkazık, Ç. N. (2023). Sosyoloji afetleri nasıl görür? Afet sosyolojisi bağlamında bir değerlendirme. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 827-834.
- Demir, R. (2016). *Afet psikolojisi ve sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi, Açık Öğretim ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Deniz, O., Yıldız, M. Z., Parin, S. & Erdoğan, R. (2017). Deprem ve göç: 2011 Van depremi örneği. *Social Sciences Studies Journal*, 3(7), 1426-1444.
- Dinç, Y. & Karagel, D. Ü. (2017). Antakya şehrinin kuruluşu ve mekansal gelişimi. F. Arslan (Ed.). *Türkiye Coğrafyası Araştırmaları* içinde (s. 571-596). Pegem Akademi.
- Duruel, M. (2023). Afetlerde göçmen olmak: 6 Şubat depremi Hatay örneği. *Mukaddime*, 14(2), 227-255.
- Duymaz, S. Y. (2024). Türkiye'de deprem ve göç. U. Sunata (Der.). *Afetin sosyal inşası Türkiye'nin deprem sosyolojisi* içinde (s. 107-116). Nika Yayınevi.
- Fırat, M. (2020). Doğal ve toplumsal bir afet olarak deprem. İ. Can (Ed.). *Afet sosyolojisi* içinde (s. 167-189). Çizgi Kitabevi.
- Fırat, M. (2022). Deprem ve toplumsal etkileri. *Tezkire Dergisi*, (31), 47-72.
- Halbwachs, M. (2023). *Kolektif bellek*. Z. Karagöz (Çev.). Pinhan Yayıncılık.

- Karakaş, M. & Koyuncu, A. A. (2024). Kent mekânının toplumsallığı: Sosyomekânsal sistem olarak kent. M. Karakaş (Ed.). *Mekânın toplumsallığı kentte sosyomekânsal sistemler içinde* (s. 13-45). Ketebe Yayınları.
- Karazincir, S. E. (2024). Deprem ve göç ilişkisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1), 366-383.
- Rodriguez, H., Wachtendorf, T., Kendra, J. & Trainor, J. (2006). A snapshot of the 2004 Indian Ocean tsunami: Societal impacts and consequences. *An International Journal*, 15(1), 163-177.
- Kümbetoğlu, B. (2021). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Leszczuk, S. (2021). The definition and the issue of climate refugees in the light of international. *Eastern European Journal of Transnational Relations*, 5(1), 17-27.
- Martikainen, T. (2010). Din, göçmenler ve entegrasyon. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 263-276.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma*. S. Turan (Çev.). Nobel Yayınları.
- Özkan, E. (2022). 19. yüzyılda Antakya ve çevresinde iletişim ve haberleşme. H. Korunur (Ed.). *Antakya (Hatay) tarihinden kesitler içinde* (s. 131-150). Hiper Yayın.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (Cilt 3. Baskı). Pegem Akademi.
- Peker, A. E. & Şanlı, İ. (2022). Deprem ve göç ilişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ deprem örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 125-154.
- Sağiroğlu, A. Z., Ünsal, R. & Özenci, F. (2023). *Deprem sonrası göç ve insan hareketlilikleri: Durum Değerlendirme Raporu*. AYBÜ-Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*, (3), 228-232.
- Sargın, S. (2024). Âdiyetin ve dayanışmanın mekânı: Mahalle. M. Karakaş (Ed.). *Mekânın toplumsallığı kentte sosyomekânsal sistemler içinde* (s. 47-68). Ketebe Yayınları.
- Sayar, K. (2022). *Hatıraların evi: Günümüzde aile*. Kapı Yayınları .
- SBB. (2024). *Kahramanmaraş ve Hatay depremleri yeniden inar ve gelişme raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı .
- Sbeinati, M. R., Darawcheh, R. & Moufy, M. (2005). The historical earthquakes of Syria: An analysis of large and moderate earthquakes from 1365 B.C. to 1900 A.D. *Annals of Geophysics*, 347-435.
- Sert, D., Danış, D. & Sevinin, E. (2023). *Göç ve deprem durum tespit raporu*. Göç Araştırmaları Derneği.
- Sipahioğlu, B. Ö. (2024). Göç ve doğal afet ilişkisi: Deprem göçü. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(1), 292-313.
- Südaş, İ. (2004). 17 Ağustos 1999 Marmara depreminin nüfus ve yerleşme üzerindeki etkileri: Gölcük (Kocaeli) örneği. *Ege Coğrafya Dergisi*, 13(1), 73-91.
- Şehitioğlu, B. O. (2022). *Göç-hafıza-mekân*. Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Şengün, H. (2007). Afet yönetimi sistemi ve Marmara depremi sonrasında yaşanan sorunlar. [Yayımlanmış Doktora tezi Ankara Üniversitesi] Ankara.
- Uzun, A. (2023). Deprem ve demografi. F. Çakı & K. Canatan (Ed.). *Deprem ve toplum içinde* (s. 193-210). Çizgi Kitabevi.
- Üstün, A. (2023). Tarihte önemli depremler ve afete bakışta değişimler. F. Çakı & K. Canatan (Ed.). *Deprem ve toplum içinde* (s. 41-56). Çizgi Kitabevi.
- Varol, N. & Gültekin, T. (2016). Afet antropolojisi. *Elektronik Sosyal Bilimler*, 15(59), 1431-1436.
- Yıldırım, E. (2023). Depremde dinin toplumsal anlamı ve dini topluluklar. F. Çakı & K. Canatan (Ed.). *Deprem ve toplum içinde* (s. 143-158). Çizgi Kitabevi.
- Yılmaz, E. (2023). Doğal afetler ve din: Marmara depremi üzerine psiko-sosyolojik bir inceleme. T. Küçükcan & A. Köse (Ed.). *Tevilat*, 4(2), 479-489.

İnternet Siteleri

- AFAD. (2023). 10.9.2024 tarihinde About the Returns after the Earthquake - PRESS RELEASE: <https://en.afad.gov.tr/about-the-returns-after-the-earthquake---press-release> adresinden alındı.
- AFAD. (2023). 10.8.2024 tarihinde İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Türkiye Kahramanmaraş'taki depremle ilgili basın bülteni: <https://en.afad.gov.tr/announcements> adresinden alındı.
- BM. (2023, Şubat). 10.9.2024 tarihinde BM kalkınma uzmanları, deprem felaketinin ardından Türkiye'de milyon kişinin evsiz kaldığı uyarısında bulundu: <https://turkiye.un.org/tr/220232-bm-kalk%C4%B1nma-uzmanlar%C4%B1-deprem-felaketinin-ard%C4%B1ndan-t%C3%BCrkiyede-15-milyon-ki%C5%9Finin-evsiz-kald%C4%B1%C4%9F%C4%B1> adresinden alındı.
- Ekogündem. (2023). 8.9.2024 tarihinde Depremde 254 bin 195 konut ve 55 bin 677 ticari alan yıkıldı: <https://ekogundem.org/2023/09/29/depremde-254-bin-195-konut-ve-55-bin-677-ticari-alan-yikildi-hatayin-merkezini-cevre-sehircilik-yapacak/> adresinden alındı.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). 25.11.2022 tarihinde Geçici Koruma: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma> adresinden alındı.
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023). 3.9.2023 tarihinde Geçici Koruma: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı.
- Mimdap. (2023). 20.6.2023 tarihinde Hatay Meclis Binası Yıkıldı: <http://mimdap.org/2023/02/hatay-mecelis-binası-da-yikildi/> adresinden alındı.
- Sondakika. (2023). 20.6.2023 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan: İnsanımızın önüne yeni bir gelecek, yeni bir hayat süreceğiz: <https://www.sondakika.com/politika/haber-cumhurbaskani-erdogan-dan-aciklamalar-2-15667512> adresinden alındı.
- Sondakika. (2023). 5.8.2024 tarihinde Belediye Haberleri: <https://www.sondakika.com/amp/haber-hatay-buyuksehir-belediye-baskani-lutfu-savas-tan-15655208/hatay-buyuksehir-belediye-baskani-lutfu-savas-tan-15655208/> adresinden alındı.
- TRT. (2023). 5.6.2023 tarihinde Bakan Akar: 40-42 bin Suriyeli Ülkelerine Güvenli ve Gönüllü Döndü: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bakan-akar-40-42-bin-suriyeli-ulkelerine-guvenli-ve-gonullu-olarak-dondu-749594.html> adresinden alındı.
- IOM. (2024). 5.10.2024 tarihinde Migrant Integration and Social Cohesion: <https://www.iom.int/migrant-integration-and-social-cohesion> adresinden alındı.
- TÜİK. (2024, Ağustos 14). 7.8.2024 tarihinde İç Göç İstatistikleri: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2023-53676> adresinden alındı.
- Worldbank. (2021). 20.10.2023 tarihinde Climate change could force 216 million people to migrate within their countries by 2050: <https://www.weforum.org/stories/2021/09/climate-change-could-soon-force-216-million-people-to-leave-their-homes-according-to-a-new-report> adresinden alındı.
- X. (2023, Mart). 16.5.2023 tarihinde Bilal Ekşi: Şimdiye Kadar Deprem ile İlgili: <https://twitter.com/BilalEk-siTHY/status/1630812302759849984?t=bRmhXN9tByba7RVfaDg9jA&s=19> adresinden alındı.

Sudan'da Etnik Marjinalleşme ve Çatışma Dinamikleri: Kuramsal Bir Çerçeve de Sürdürülebilir Barış Arayışları

Gökhan Bozbaş

Öz: Sudan, tarihsel olarak zengin etnik, kültürel ve dini çeşitliliğe sahip olmasına rağmen, bu çeşitlilik ülkenin sosyal, siyasi ve ekonomik yapısında derin sorunlara yol açmıştır. Beca, Fur, Nuba ve Dinka gibi başlıca etnik gruplar, uzun süre marjinalleştirilerek merkezi yönetim tarafından ihmal edilmiş, temel kaynaklar ile eğitim ve sağlık hizmetlerinden mahrum bırakılmıştır. Bu durum, hem ekonomik hem de sosyal dışlanmayı kalıcı hale getirmiş, etnik çatışmaların ve iç savaşların başlıca nedenlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu makale, Sudan'daki marjinalleşme ve etnik çatışmaların sosyal ve siyasi istikrar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Marjinalleşme, yalnızca bir sosyal adalet sorunu değil, aynı zamanda ülkenin uzun vadeli siyasi istikrarını tehdit eden yapısal bir olgudur. Sürdürülebilir barış için, marjinalleştirilmiş grupların haklarının tanınması, adil kaynak dağıtımı ve siyasi temsil yetilerinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca, uluslararası toplumun bu süreçteki destekleyici rolü de önem taşımaktadır. Sudan'da kalıcı barış ve istikrarın sağlanabilmesi için etnik marjinalleşmenin ortadan kaldırılması kritik bir adımdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, Sürdürülebilir Barış, Siyasi İstikrar, Etnik Gruplar, Marjinalleşme, Etnik Çatışmalar, Sudan

Abstract: Entirely different ethnic, cultural, and religious groups, such as the Beca, Fur, Nuba, and Dinka, have settled and lived within the boundaries of Sudan for a long time. Nonetheless, this diversity has not entirely been positive, often leading to political, social, and economic issues. Exclusion and marginalization of various ethnic communities, more so those inhabiting peripheral zones such as Darfur, South Kordofan, and Eastern Sudan, have fueled polarization and conflicts. They have been politically marginalized and denied resources, education, and healthcare, exacerbating the economic inequalities. The Sudanese government has mostly paid attention to the region in the center, but there has been no development for the ethnic communities. This neglect has catalyzed tribal battles, internal conflicts, civil wars, and political unrest. The current social exclusion still poses difficulties for the country's unity. These initiatives hold the potential to bring about positive change, but only if they are designed to ensure that the governance employed is representative and that all strategic resources are equitably distributed among all groups, including those affected. While there are international actors who assist Sudan with violence-related issues through development activities, these efforts often overlook the ethnic problems in Sudan. For a lasting peace in Sudan, the issues of marginalization must be addressed, and national unity must be promoted, offering hope for a brighter future.

Keywords: Ethnic Conflicts, Marginalization, Sudan, Sustainable Peace, Social Justice, Ethnic Groups, Political Stability

@ Doç. Dr., Şangay Üniversitesi, Küresel Çalışmalar Enstitüsü'nde Misafir Öğretim Üyesi, gbozbash@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-3715-8402>

DOI: 10.12658/M0769
insan & toplum, 2025; 15(3): 40-70.
insanvetoplum.org

Başvuru: 02.10.2024
Revize: 11.12.2024
Kabul: 12.02.2025
Erken Baskı: 12.05.2025

Giriş

Etnik çatışmalar, çağdaş sosyal bilimler literatürünün merkezinde yer alan, siyasal istikrar, toplumsal bütünlüşme ve insan güvenliği açısından son derece kritik öneme sahip bir olgudur. Farklı kültürel, tarihsel ve yapısal dinamiklerce şekillenen bu çatışmalar, dünya genelinde ulus devletlerin bütünlüğünü, kamu otoritelerinin meşruiyetini ve toplumsal barışın inşa edilebilme imkanlarını derinden etkilemektedir. Özellikle Afrika kıtasında, etnik gruplar arasında sürdürülen iktidar mücadelesi, ekonomik kaynak paylaşımındaki adaletsizlikler ve devlet mekanizmalarının belirli etnisiteler lehine işleyen yapısı, çatışma ortamlarını daha da karmaşık hale getirmekte; bu süreçte marjinalleşme, ayrımcılık ve dışlayıcı politikalar, barış ve istikrar arayışlarını daha başlangıç aşamasında sekteye uğratmaktadır.

Sudan bu bağlamda özgün bir inceleme alanı sunmaktadır. Tarih boyunca kültürel, etnik ve dini çeşitliliğin beşiği olarak bilinen bu ülke, Afrika'nın en büyük coğrafyalarından birinde, Beca, Fur, Nuba ve Dinka gibi ana grupların yanı sıra çok sayıda küçük etnik topluluğun da varlığını sürdürdüğü, son derece karmaşık bir sosyal mozaik barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, Sudan'ın zengin kültürel mirasını oluştururken, aynı zamanda sosyal ve siyasal yapı üzerinde derin etkiler yaratan sosyopolitik zorluklara yol açmaktadır. Özellikle Darfur, Güney Kordofan ve Doğu Sudan gibi bölgelerde merkezi hükümetin uyguladığı dışlayıcı politikalar, belirli etnik grupların ekonomik, sosyal ve siyasi alanlardan sistematik biçimde dışlanmasına neden olmaktadır. Bu durum, yalnızca yoksulluk, eğitime ve sağlığa erişememe gibi sosyoekonomik eşitsizlikleri derinleştirmekle kalmamakta, aynı zamanda Sudan'ın toplumsal bütünlüğünü, iç barışını ve ulusal birliğini tehdit etmektedir.

Mevcut araştırmalar, Sudan'daki etnik marjinalleşmeyi genellikle yüzeysel düzeyde ele almakta, bu olgunun tarihsel arka planını ve kuramsal çerçevesini tam anlamıyla ortaya koymada, ayrıca barış inşa pratikleri açısından genellenebilir çıkarımlar geliştirmede yetersiz kalmaktadır. Ülkede uzun süredir devam eden iç savaşlar, siyasi krizler ve etnik çatışmalar, söz konusu marjinalleşme süreçlerinin tarihsel, ekonomik ve sosyopolitik köklerine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Güney Sudan'ın bağımsızlık kazanması süreci, öncesinde var olan marjinalleştirme dinamiklerinin nasıl derin çatışmalar yaratabileceğini gösterirken, 2019 sonrasında siyasi istikrarın sağlanamaması ve son iki yıldır devam eden iç savaş da marjinalleşmenin süregelen bir sorun olduğunu açığa çıkarmaktadır. Bu çalışma özelde Güney Sudan'ın neden ayrıldığını açıklamayı amaçlamamakla birlikte, ele aldığı tarihsel ve yapısal boyutlar sayesinde Güney Sudan'ın ayrılma sürecinin anlaşılmasına da imkan verecek genel bir çerçeve çizmeyi hedeflemektedir.

Bu doğrultuda, çalışma etnik grupların tarihsel ve sosyal bağlamını ele alarak,

bu grupların marjinalleşme süreçlerini ve bu süreçlerin ülkenin genel sosyal ve politik yapısı üzerindeki etkilerini analitik bir çerçevede incelemeyi amaçlamakta, literatürdeki “ethnic exclusion” ve “discrimination” kavramları çerçevesinde Sudan’daki marjinalleştirici pratiklerin kökenleri ve güncel yansımalarını irdelemektedir. Böylece, Sudan’daki etnik çeşitlilik ve marjinalleşmenin çok boyutlu etkilerini anlamak için kapsamlı bir çerçeve sunulacak, barış inşasına yönelik kuramsal ve pratik önermeler yapılandırılacaktır.

Kavramsal ve Teorik Çerçeve

Sudan, tarihsel olarak çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve aynı ulusal kimlik çatısı altında toplanan toplumsal grupların oluşturduğu karmaşık bir etnik çeşitliliğe sahiptir. Ülke genelinde yaygın olarak konuşulan Arapça, ortak bir dilsel payda sunarken, “Sudanlı” kimliği de benzer şekilde ortak bir ulusal kimlik zemini sağlamaktadır. Ne var ki, bu ortak dil ve kimlik paydasına rağmen Sudan toplumu, kabile bağlarının, bölgesel farklılıkların ve yerel kimliklerin güçlü etkisi altında şekillenmektedir. Bu durum, bir yandan Sudanlı olma bilincinin sürekliliğine katkıda bulunurken, diğer yandan ulusal kimliğin homojen bir bütünlük olarak algılanmasını güçleştirmekte ve etnik çeşitliliğin siyasal, toplumsal ve kültürel süreçlerde belirleyici rol oynamasına imkan tanımaktadır. Dolayısıyla, Sudan’da ulusal kimliğin, etnik gruplar arası gerilim, dışlama ve marjinalleşme süreçleriyle etkileşimi, etnik çatışmaları ve barış inşa çabalarını anlamak için kritik bir kavramsal mercek sunmaktadır.

Etnik çatışmalar, siyasal istikrar, toplumsal bütünleşme ve ekonomik kalkınma üzerinde derin etkiler yaratan çok boyutlu olgulardır. Sudan örneğinde olduğu gibi, farklı kabilelerin bir arada yaşadığı coğrafyalarda etnik grupların kaynaklara erişim, siyasal temsiliyet ve toplumsal statü bakımından dışlanması, uzun erimli çatışma döngülerini tetikleyebilmektedir. Bu durum, “marjinalleşme” (marginalization) ve “etnik dışlama” (ethnic exclusion) kavramlarını merkezi konuma taşımaktadır. Söz konusu kavramlar, devletlerin belirli etnik toplulukları siyasal, ekonomik ve toplumsal süreçlerin dışında tutarak kurumsal ayrımcılığı kurallaştırdığı koşulları ifade etmektedir (Cederman ve diğerleri, 2010).

Marjinalleşme veya sosyal dışlanma toplumsal yaşamın önemli alanlarında – ekonomik refah, siyasal katılım, eğitim, sağlık hizmetleri ve kültürel haklar– belirli grup ya da grupların sistematik biçimde dışlanmasını ifade eder (Silver, 1994). Bu kavram, ekonomik kalkınma literatürü, sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji gibi farklı disiplinlerde ele alınmış olup, her bir disiplin kendi kavramsal araçlarını geliştirmiştir. Örneğin kalkınma çalışmaları alanında marjinalleşme, yoksulluk, sosyal hareketlilik eksikliği, beşeri sermaye yetersizliği ve temel hizmetlere erişim eksikliğiyle bağlantılıdır

(Stewart, 2008, 2016). Siyaset bilimi literatüründe marjinalleşme, çoğunlukla siyasal iktidarın belli etnisiteler lehine yapılandığı, azınlık ya da periferi topluluklarının ise karar alma süreçlerinden dışlandığı durumlardan beslenmektedir (Langer, 2005).

Discrimination (ayrımcılık), belirli bir grup ya da bireylere karşı doğrudan ya da dolaylı olarak ön yargı ve eşitsiz muamelede bulunmayı ifade ederken, exclusion (dışlama) bu grupların siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçlerden sistematik biçimde hariç tutulması anlamına gelir (Gurr, 2000). Marginalization (marjinalleşme) ise dışlanma sürecinin ötesine geçerek, söz konusu grupların toplumun merkezi kurumlarından, kaynaklarından ve karar alma mekanizmalarından uzun vadede uzak tutulmasını ve bu yolla yapısal eşitsizliklerin yeniden üretilmesini kapsar (Silver, 1994; , 2008, 2016). Üç kavram benzer bir ayrımcılık zeminine yaslansa da “marjinalleşme”, dışlamanın toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel katmanlar boyunca süreklileşmesine vurgu yapar. Sudan özelinde “marjinalleşme” kavramının seçilmesinin nedeni, ülkede dışlayıcı politikaların tarihsel ve kurumsal boyutlarının büyük ölçüde iç içe geçerek belirli etnik toplulukları kalıcı biçimde iktidar ve kaynak paylaşımının dışında bırakmasıdır (Assal, 2009). Bu durum, sıradan bir ayrımcılık ya da dışlama pratiğinden farklı olarak, devletin merkezi yapısı ve periferiler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini kökleştirmekte ve çatışma döngülerini daha da derinleştirmektedir (Cederman ve diğerleri, 2010).

Sudan özelinde marjinalleşme, merkezi hükümetin belirli bölgelere ve etnik topluluklara dönük kalkınma politikalarını sınırlandırması, temel hizmetleri ihmal etmesi ve bu toplulukların siyasal temsiline ket vurması şeklinde tezahür etmektedir (Assal, 2009). Bu koşullar, çok boyutlu eşitsizlikleri derinleştirerek etnik grupların devlete olan güvenini sarsmakta, çatışma eğilimlerini artırmakta ve uzun vadede sürdürülebilir barış çabalarını baltalamaktadır.

Marjinalleşmeyle sıkça iç içe geçen bir diğer kavram, “etnik dışlama”dır. Etnik dışlama, belirli etnik grupların sistematik olarak siyasal iktidar, kaynak dağılımı, eğitim olanakları ve toplumsal prestij alanlarından mahrum bırakılmasını ifade eder (Gurr, 2000). Bu yaklaşım, etnik kimliğin siyasal mobilizasyon açısından kilit bir rol oynadığı toplumlarda özellikle önemlidir. Horowitz (1985), etnik çatışmaların sıklıkla devletin dağıttığı avantajlar üzerindeki farklılaşan beklentilerden kaynaklandığını vurgular. Bu bağlamda etnisite, yalnızca kültürel bir belirleyici değil, aynı zamanda iktidar, zenginlik ve statü elde etmede bir değişken haline gelmektedir.

Bu teorik çerçeve, Sudan örneğinde etnik dışlamanın tarihsel kökenlerini anlamamıza yardımcı olmayı hedeflemektedir. Sömürgecilik sonrası dönemde merkezi hükümetin belirli etnik toplulukları karar alma süreçlerinden dışlaması ve kamusal kaynakları belirli etnisitelere yönlendirmesi, çatışma potansiyelini sürekli

canlı tutmuştur (Young, 2012). Etnik dışlama, yalnızca normatif bir sorun olmayıp aynı zamanda yapısal ve kurumsal bir gerçekliktir. Bu, devletin idari yapısı, güvenlik aygıtları, bürokratik mekanizmalar ve ekonomik politikalar üzerinden yeniden üretilebilmekte; böylelikle etnik çatışma, süregelen bir dinamik haline gelmektedir (Cederman ve diğerleri, 2010).

Etnik marjinalleşme ve dışlama süreçlerinin sürdürülebilir barışa etkilerini anlamak adına, barış inşa literatüründen yararlanmak gerekmektedir. Galtung, barışın salt çatışmasızlık (negatif barış) anlamına gelmediğini, yapısal ve kültürel şiddetin giderilmesini hedefleyen bir dönüşüm süreci (pozitif barış) olduğunu öne sürer (1969). Bu bakış açısı, etnik marjinalleşmenin, yapısal şiddetin bir formu olarak ele alınmasını mümkün kılmaktadır. Sudan örneğinde marjinalleşme, negatif barışın ötesine geçerek, toplumsal yapıyı dönüştüren, paylaşılan iktidar düzenlemeleri ve kurumsal reformlar gerektiren bir yapısal sorun olarak değerlendirilebilir.

Lederach ise çatışma dönüşümü yaklaşımıyla, barışın toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi, uzlaş mekanizmalarının kurulması ve güven inşasına dayandığını vurgular. Bu yaklaşım, Sudan'da etnik marjinalleşme nedeniyle kırılanlaştıran toplumsal dokunun onarılması, kapsayıcı kurumların inşası ve marjinalleşmiş grupların siyasal katılımını artıran politikaların geliştirilmesini önermektedir (1997). Bu çerçevede, barış inşa sürecinin merkezinde, marjinalleştirilmiş grupların yapısal dışlanma koşullarının giderilmesi, kaynak dağılımının yeniden düzenlenmesi ve azınlık grupların siyasal temsiliyetini güçlendiren mekanizmaların oluşturulması yer almaktadır.

Sudan örneğini anlamada, Küresel Güney perspektifleri ve postkolonyal kuramsal çerçeveler de dikkate alınmalıdır. Bu yaklaşımlar, sömürge dönemi mirasının bugünkü siyasal ve toplumsal düzenleri nasıl şekillendirdiğine odaklanır. Sudan'da etnik marjinalleşme, tarihsel olarak sömürge sonrası devlet inşası süreçlerinin, merkezi otoriteyi güçlendiren ancak periferideki etnisiteleri yok sayan politikaların sonucunda kurumsallaşmıştır (Mamdani, 2009). Postkolonyal yaklaşımlar, etnik kimliğin bu tür toplumlarda yalnızca kültürel bir faktör değil, aynı zamanda sömürge sonrası devletin yeniden üretimine hizmet eden bir siyasal araç olduğunu ileri sürer.

Bu doğrultuda, marjinalleşme süreçleri, postkolonyal dönemde merkezin periferiyi sömürgecilerden devraldığı hiyerarşik bir yapının devamı olarak görülebilir (Young, 2012). Bu tür perspektifler, barış inşa süreçlerinde sadece güncel kurumların değil, tarihsel adaletsizliklerin, kimlik siyasetinin ve sömürge sonrası güç ilişkilerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Böylelikle, teorik çerçeve, etnik çatışmaları salt güncel politikalarla sınırlamadan, tarihsel, yapısal ve postkolonyal dinamikler ekseninde ele alır.

Bu çalışmanın teorik çerçevesi, etnik marjinalleşme olgusunu anlamak için üç temel eksende bütünleşir. İlk eksen, etnik dışlama ve marjinalleşmenin kuramsal tanımıdır. Burada siyaset bilimi, sosyoloji ve kalkınma çalışmaları literatüründen yararlanılarak, marjinalleşme olgusunun yapısal, kurumsal ve normatif boyutları belirginleştirilir (Silver, 1994; Stewart, 2008, 2016). İkinci eksen, etnik çatışma literatüründen beslenen bir analiz sunar. Bu doğrultuda, Horowitz (1985) ve Gurr (2000) gibi teorisyenlerin yaklaşımları, etnik kimliğin siyasal mobilizasyon ve iktidar paylaşımı süreçlerindeki rolünü açıklamada yol göstericidir. Etnik dışlama, bu çerçevede çatışma potansiyelini sürekli diri tutan bir faktör haline gelir. Üçüncü eksen, barış inşa ve çatışma dönüşümü teorilerini devreye sokar (Galtung, 1969; Lederach, 1997). Bu sayede, marjinalleşme sürecinin yalnızca çatışmanın tetikleyicisi olarak değil, barışın inşasını güçleştiren bir yapısal engel olarak anlaşılması mümkün olur. Barış inşa yaklaşımları, kapsayıcı kurumların oluşturulması, eşit kaynak dağılımı ve marjinalleştirilen etnik grupların siyasal, ekonomik ve toplumsal süreçlere dahil edilmesiyle pozitif barışın inşa edilebileceğini ileri sürer.

Tüm bu kuramsal perspektifler, Sudan bağlamına uygulandığında, ortaya çok katmanlı bir analitik model çıkmaktadır. Bu model, tarihsel sömürge mirası ve postkolonyal iktidar ilişkileriyle pekiştirilmiş dışlayıcı kurumların, marjinalleşme pratiklerini süreklileştirdiğini, bu sürekliliğin ise etnik çatışmaların kaynağını oluşturduğunu savunur (Mamdani, 2009; Young, 2012). Barış inşa süreçleri ise bu yapısal sorunların giderilmesini zorunlu kılarak, sürdürülebilir barışın etnik gruplar arası güç dengelerinin yeniden tanımlanması, eşitlikçi politikaların hayata geçirilmesi ve kolektif kimliklerin uzlaşmacı bir düzlemde yeniden kurgulanmasıyla mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Sudan'da Etnik Plüralizm: Tarihsel Kökenler ve Toplumsal Dinamikler

Sudan, tarih boyunca Afrika'nın en karmaşık etnik ve kültürel çeşitliliğine sahip ülkelerinden biri olmuştur. Beca, Fur, Nuba, Dinka gibi ana etnik gruplar, Sudan'ın kültürel mozağının temel yapı taşlarını oluşturur. Bu grupların tarihsel arka planları, Sudan'ın sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını anlamak açısından hayati öneme sahiptir. Ancak, bu çeşitliliğin aynı zamanda ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan etnik gruplar arasında derin sosyal, ekonomik ve politik ayrışmalara yol açtığı da aşıkardır (Musa, 2018). Bu durum, etnik dışlama ve marjinalleşme olgusuna ilişkin kuramsal yaklaşımlarla ve yapısal şiddet kavramının işaret ettiği istikrarsızlık dinamikleriyle de örtüşmektedir.

Sudan, coğrafi olarak geniş ve çeşitli bir ülke olup, farklı iklim ve ekosistemlere sahip bölgelerden oluşmaktadır. Bu coğrafi çeşitlilik, Sudan'daki etnik grupların

dağılımını ve bu grupların yaşadığı bölgelerin ekonomik ve sosyal yapılarını büyük ölçüde şekillendirmiştir. Sudan'ın geniş toprakları, Nil Nehri'nden Kızıldeniz kıyılarına, dağlık bölgelerden çöl alanlarına kadar uzanan çeşitli coğrafi özellikler içerir. Bu çeşitlilik, Sudan'ın farklı bölgelerinde yaşayan etnik grupların yaşam biçimlerini, sosyal örgütlenmelerini ve ekonomik faaliyetlerini doğrudan etkilemiş ve bu gruplar arasında hem iş birliğine hem de rekabete dayalı karmaşık ilişkiler geliştirmiştir (Deng, 1995). Söz konusu iktisadi ve sosyal ilişkilerin farklılaşması, Horowitz (1985) gibi kuramcıların vurguladığı etnik çatışma mekanizmalarına zemin hazırlayan yapısal ayrışmaların tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

Sudan'ın bu coğrafi ve etnik çeşitliliği, merkezi hükümetin baskıcı politikaları ve kaynakların dağılımındaki eşitsizliklerle birleştiğinde, bu durum geçmişteki ve mevcut çatışmaların temel nedenlerini oluşturmuştur (Musa, 2018). Bu tablo, yapısal şiddet (Galtung, 1969) ve yatay eşitsizlikler (Stewart, 2008) literatüründe öne sürülen iddialarla biçimsel bir uyum göstermekte; marjinalleştirilen grupların siyasal ve ekonomik süreçlerden dışlanmasının istikrarsızlık ve çatışma riskini artırabileceğine dair teorik öngörülerin Sudan bağlamında anlamlı bir araştırma alanı sunduğuna işaret etmektedir. Söz konusu kuramsal yaklaşımların Sudan örneğine uygulanabilirliğini ortaya koymak, bu öngörülerin ne ölçüde karşılık bulduğunu daha net bir biçimde ortaya koyacaktır. Bu çatışmalar, Sudan'ın sosyal ve siyasi istikrarını derinden sarsmış, milyonlarca insanın yerinden edilmesine, ölümlerine ve büyük insani krizlerin yaşanmasına yol açarak, ülkenin sosyal dokusunu ve siyasi yapısını geri dönülmez bir şekilde etkilemiştir. Böylece, Sudan'ın etnik çeşitliliği, bir yandan zengin kültürel bir mozaik sunarken, diğer yandan ülkenin siyasi ve sosyal istikrarını tehdit eden unsurları da beraberinde getirmiştir. Burada, marjinalleşmiş grupların toplumsal sürece tam katılamaması, Cederman, Wimmer ve Min'in (2010) etnik dışlama modellerinde belirtildiği gibi, ülkenin uzun vadeli bütünlüğünü zedeleyen bir faktör olarak tezahür etmektedir.

Bu bağlamda, Sudan'daki birisi bölünmeden sonra Güney Sudan'da kalan dört büyük kabilenin – Beca, Fur, Nuba, Dinka – etnik yapısını, coğrafi dağılımlarını ve bu gruplar arasında var olan etnik çatışmaları analiz etmek önem arz etmektedir. Böylesi bir analiz, etnik dışlama ve marjinalleşmeyi odağa alan teorik çerçevelerin (Gurr, 2000; Horowitz, 1985) Sudan bağlamında ne şekilde somutlaştığını ortaya koyarak, barış inşa çabalarının hangi yapısal engellerle karşı karşıya olduğunu da gözler önüne serecektir.

Sudan'ın doğusunda, Kızıldeniz kıyısında ve Nubya Çölü'nde yaşayan bir etnik grup olarak Beca topluluğu karşımıza çıkmaktadır. Becalar, tarihsel olarak Kuzey Afrika'da yer alan eski medeniyetlerle yakın ilişkilere sahiptir ve bu etkileşimler onların kültürel ve dilsel yapısını şekillendirmiştir. Beca halkının kökenleri, M.Ö. 4.

yüzyıla kadar uzanır ve Mısır’ın eski krallıklarıyla olan ticari ilişkileriyle de bilinirler (Paul, 2011). Bu etnik grup, uzun süre boyunca marjinalleşmiş ve Sudan’daki merkezi hükümetlerin kalkınma programlarının dışında bırakılmıştır. Tarihsel olarak, Beca halkı, bağımsızlık hareketlerinden ve Osmanlı İmparatorluğu ile İngilizlerin Sudan üzerindeki hakimiyetinden büyük ölçüde etkilenmiştir. 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında, Becalar, Sudan’da merkezi otoritenin tesis edilmesine karşı direniş göstermişlerdir. Bu direniş, Beca halkının kendi kimliklerini ve topraklarını koruma çabalarının bir parçası olarak görülmektedir (Cameron, 1887).

Beca kabilesinin yaşadığı bölge kurak çöl iklimi ve dağlık arazileri ile bilinir. Bununla beraber Becaların yerleşik olduğu bu bölge, tarihi olarak ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir. Ancak, bu stratejik konum, Beca halkının ekonomik kalkınmasında sınırlı bir rol oynamıştır. Bölgenin sert iklim koşulları ve yetersiz altyapısı, Beca halkının ekonomik fırsatlardan yeterince yararlanamamasına yol açmıştır. Tarım, bu bölgede sınırlı bir şekilde yapılmakta olup, hayvancılık ve küçük çaplı ticaret, Beca halkının temel geçim kaynakları arasında yer almaktadır (Cameron, 1887; el-Hasan, 1994). Ayrıca, bölgedeki altın madenciliği faaliyetleri, son yıllarda ekonomik bir hareketlilik getirirse de bu faaliyetlerin yerel halk üzerinde yarattığı etkiler tartışmalıdır.

Becalılar tarihsel olarak merkezi hükümetlerin ihmaline ve dışlanmasına maruz kalmıştır. Beca halkı, Sudan’daki merkezi hükümetlerin uyguladığı politikaların dışında bırakılmış ve bu durum, Beca halkı ile merkezi otorite arasında derin bir güvensizlik yaratmıştır. Uzun yıllar boyunca merkezi yönetim, Beca topluluğunun yaşadığı bölgeleri altyapı, kalkınma projeleri ve sosyal hizmetler bakımından sistematik biçimde göz ardı etmiş, böylece Beca halkının kurumsal süreçlere katılım imkanlarını büyük ölçüde kısıtlamıştır. 1950’lerde ve 1960’larda, Beca halkı, merkezi hükümete karşı silahlı direniş başlatmış ve bu direniş, 1990’larda Beca Kongresi adı verilen bir isyan hareketine dönüşmüştür (el-Hızır, 2023). Beca Kongresi, Beca halkının marjinalleşmesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve Sudan hükümetinin doğudaki kaynakları adaletsiz bir şekilde kontrol etmesine karşı mücadele etmiştir. Bu çatışmalar, Beca halkının ekonomik ve sosyal haklarını savunma mücadelesi olarak görülse de aynı zamanda Sudan’daki etnik ayrılıkların ne kadar derin olduğunu da göstermektedir.

Sudan’ın batısındaki Darfur bölgesinde yaşayan ve kendi adını bu bölgeye vermiş olan ikinci önemli bir etnik grup olarak Fur kabilesi karşımıza çıkmaktadır. Fur halkı, Darfur Sultanlığı’nın kurucuları olarak bilinir ve bu sultanlık, 17. yüzyıldan 1916’ya kadar bölgenin siyasi ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamıştır. Darfur Sultanlığı, bölgedeki en önemli siyasi yapılardan biri olarak kabul edilir ve Fur halkının sosyal,

dini ve kültürel kimliğinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Ancak, 20. yüzyılın başlarında İngiliz sömürge yönetimi altında bu sultanlık sona ermiştir. Fur kabilesi, daha sonraki yıllarda merkezi hükümetin politikalarından ve Darfur'daki etnik çatışmalardan büyük zarar görmüştür. Özellikle ekonomik kaynakların adaletsiz dağılımı, siyasal temsildeki eşitsizlikler ve sistematik dışlama politikaları, 2000'li yılların başında Darfur'da patlak veren iç savaşın temel nedenlerini oluşturmuştur. Bu dönemde, Fur halkı, Sudan hükümeti ve hükümet yanlısı milisler tarafından hedef alınmış ve bu durum, uluslararası toplumun dikkatini çekmiştir (Nâyil, 2022).

Darfur, dağlık ve yarı kurak bir bölgedir ve bu bölge, tarihsel olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri için elverişli bir bölge olarak bilinir. Fur halkı, bu bölgenin verimli topraklarını kullanarak çiftçilik yapmış ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmuştur/ bulunmaktadır (el-Bedevi, 2005; Nâyil, 2022). Ancak, Darfur'un coğrafi izolasyonu ve Sudan'daki merkezi hükümetlerin bu bölgeyi ihmal etmesi, Fur halkının ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bölgedeki marjinalleşme dinamikleri, etnik dışlama modellerinin (Cederman ve diğerleri, 2010) işaret ettiği gibi, belirli grupların siyasal ve ekonomik süreçlerden sistemli biçimde uzak tutulmasının sosyal istikrarsızlık üretebileceğini düşündürmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, Darfur'daki etnik gruplar arasında su ve toprak kaynakları üzerinde rekabet artmış, bu da bölgedeki etnik çatışmaların ana nedenlerinden biri olmuştur. Kaynaklar üzerindeki bu rekabet, Horowitz'in (1985) etnisite ile çıkar uyumsuzluğu arasındaki bağlantıya dair kuramsal çıkarımlarını yansıtarak, etnik kimliklerin çatışma mobilizasyonunda nasıl işlev görebileceğini göstermektedir. Darfur'daki bu çatışmalar, bölgenin sosyoekonomik yapısını derinden etkilemiş ve Fur halkının yaşam koşullarını ağırlaştırmıştır. 2000'li yılların başında, Darfur'da yaşanan iç savaş ve etnik temizlik olayları, Fur halkının yerinden edilmesine ve bölgede ciddi bir insani kriz yaşanmasına yol açmıştır (De Waal, 2007). Bu insani kriz, yapısal şiddet (Galtung, 1969) ve yatay eşitsizlikler (Stewart, 2008) literatüründe belirtilen olguların somut bir karşılığı olarak görülebilir; marjinal grupların sürekli ihmal edilmesi, toplumsal dokuyu zayıflatarak uzun vadeli barış perspektifini gölgelemektedir.

Darfur'daki etnik çatışmalar, 1980'lerin sonlarından itibaren ciddi bir şekilde tırmanmış ve bu çatışmaların en yoğun dönemi, 2000'li yılların başlarında yaşanmıştır. Darfur'da yaşanan bu çatışmalar, Sudan hükümeti ile hükümet yanlısı milisler (Janjaweed/Cencevit) ile Fur, Zağawa ve Masalit gibi etnik gruplar arasında gerçekleşmiştir ('Ubayd, 2019). Darfur'daki bu iç savaş, soykırım suçlamalarına yol açmış ve milyonlarca insanın yerinden edilmesine neden olmuştur. Bu çatışmaların ana sebepleri arasında, su ve toprak kaynakları üzerindeki rekabet, merkezi hükümetin Darfur'daki etnik grupları marjinalleştirme politikaları ve bu grupların sosyal ve ekonomik taleplerinin görmezden gelinmesi yer almaktadır. Bu bağlamda, söz konusu

faktörler, Gurr (2000) ve Stewart (2008) gibi kuramcılarının azınlık grupların uzun vadeli mahrumiyetinin çatışma riskini artıracağına dair öngörülerıyla de paralellik göstermekte; böylece Darfur vakası, Sudan bağlamında barış inşası perspektiflerinin yapısal sorunlarla yüzleşmesini zorunlu kılmaktadır. Darfur çatışması, uluslararası toplumun dikkatini çeken en ciddi insani krizlerden biri olmuş ve Sudan hükümetine karşı uluslararası yaptırımların uygulanmasına yol açmıştır (Unruh, 2015).

Sudan'da var olan önemli kabilelerden bir diğeri ise, Güney Kordofan bölgesindeki Nuba Dağları'nda yaşayan ve farklı alt gruplardan müteşekkil olan Nuba topluluğudur. Nuba halkı, gerek dini gerekse etnik bakımdan çeşitlilik arz etmekte; İslam, Hristiyanlık ve yerel inançlara mensup bireyleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu heterojen yapı, Nuba halkının tarihsel kökenlerinin Nil Nehri havzasının Antik krallıklarıyla ve kıtanın diğer bölgeleriyle olan irtibatını yansıtmaktadır. Nuba Dağları ise bu topluluğun kültürel ve sosyal yaşamının merkezini teşkil etmektedir. Tarihsel süreç boyunca Nuba halkı, merkezi otorite tarafından istikrarlı biçimde ihmal edilerek, siyasal ve ekonomik sistemlerden dışlanmıştır. Bu dışlama, Cederman, Wimmer ve Min'in (2010) öne sürdüğü etnik dışlama modellerini andırarak, Nuba halkının ülke bağımsızlığından sonra dahi süren çatışma döngülerine ve direniş hareketlerine dahil olmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin, 1980'ler ve 1990'larda Nuba topluluğu, Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SPLA) ile ortak bir çizgide hareket ederek merkezi hükümete karşı silahlı mücadele yürütmüştür. Bu gelişmeler, Horowitz'in (1985) kimlik temelli çatışma analizinde tanımladığı, etnisitenin mobilizasyon gücüne dair çıkarımları doğrular niteliktedir (Kafi, 2014).

Nuba Dağları, Sudan'ın başka bölgeleriyle karşılaştırıldığında daha yüksek rakımlı ve bereketli tarım arazilerine sahip olsa da bu coğrafi koşullar dahi Nuba halkının kalkınma süreçlerine katılımını sağlayamamıştır. Topluluğun tarım, hayvancılık ve avcılık faaliyetlerine dayalı ekonomisi, merkezi yönetimin ilgisizliği ve kalkınma projelerindeki kronik eksiklikler nedeniyle zayıf kalmıştır. Galtung'un (1969) tanımladığı yapısal şiddetin, yani sistematik engellerin grupların gelişimini sınırlaması anlayışıyla uyumlu görünen bir durum yine Nubaların bu durumlarında da dikkati çekmektedir. Güney Kordofan'daki izolasyonun sonucu olarak Nuba halkının ekonomik fırsatlardan yoksun bırakılması, Stewart'ın (2008) üzerinde durduğu yatay eşitsizliklerin kalıcılışmasına katkı sağlamış; böylelikle bölgedeki etnisiteler arası gerilimi daha da körüklemiştir (Mekî, 2023). Bu koşullar, Nuba halkının Sudan'daki diğer etnik gruplarla ilişkilerini karmaşılaştırırken, Gurr'un (2000) vurguladığı, mahrumiyet deneyiminin siyasal istikrarsızlıkla kesiştiği risk alanını da büyütmüştür (Suliman, 1999).

Nuba halkı, bağımsızlık sonrası dönemde merkezi yönetimin baskıcı yaklaşımına

karşı direnç göstermiş; Nuba Dağları'ndaki çatışmalar, devletle SPLA arasındaki iç savaşın bir parçasına dönüşmüştür. Bu esnada Nuba halkı, hem fiziksel hem de kültürel varlıklarını müdafaa etmek zorunda kalmış; zorla yerinden edilmeler ve kimliklerini tehdit eden politikalar, topluluğun varoluş mücadelesini keskinleştirmiştir. Bu tablo, Galtung (1969) ve Horowitz (1985) gibi kuramcıların öngördüğü biçimde, etnik marjinalleşmenin toplumsal dokuyu zedeleyerek uzun vadeli istikrarsızlığı besleyebileceğini gözler önüne sermektedir. Nuba çatışması, Sudan'da marjinalleşmiş etnik grupların karşı karşıya kaldığı yapısal engellerin ve bu engellerin çatışma dinamiklerini nasıl tetikleyebileceğinin en çarpıcı örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Meşike, 2018; Suliman, 1999).

Dinka kabilesi, ülkenin bölünmesinden önce Sudan'ın en büyük etnik grubu olarak bilinir ve özellikle günümüz Güney Sudan'ında yoğunlaşmıştır. Dinka halkının tarihsel kökenleri, Nil Vadisi'ndeki eski topluluklara dayanmakta olup, kabile mensupları tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadır. Bu topluluk, Güney Sudan'ın bağımsızlık mücadelesinde belirleyici bir rol oynayarak Sudan'daki iç savaşlar sırasında merkezi otoriteye karşı uzun süreli bir direniş göstermiştir (Beswick, 1998). Dinka halkının 1983'te Beşir hükümetine karşı başlatılan ikinci iç savaşta ana aktörlerden biri olması ve savaşın 2005 Naivasha Anlaşması'yla sona ererek Güney Sudan'ın bağımsızlığına giden yolu açması, etnik temelli çatışmaların (Horowitz, 1985) siyasal sınırların yeniden çizilmesinde ne denli etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte Dinkalar ağır kayıplar vermiş ancak yeni bir devletin kurulmasına öncülük etmiş, böylece Cederman, Wimmer ve Min'in (2010) etnik dışlama modellerine dair literatürün işaret ettiği üzere, grupların siyasal süreçlere katılım isteğinin devletin bütünlüğü ve sınırları üzerinde dönüştürücü etkiler yaratabileceği bir vaka sergilemişlerdir (Ferhâti, 2016).

Dinkalar, Güney Sudan'ın bataklık ve nehir vadileriyle kaplı geniş ovalarında yoğunlaşmış olmakla birlikte, doğal afetler, sel ve zorlu coğrafi koşullar kabilenin geçim pratiklerini ve toplumsal yapısını ciddi şekilde etkilemiştir. Bu durum, Galtung'un (1969) işaret ettiği üzere, coğrafi ve çevresel etkenlerin de marjinalleşmeye katkı sunarak toplumsal kırılganlığı artırabildiğini gösterir niteliktedir. Dinka halkı, Sudan'daki iç savaş sırasında büyük göç dalgalarıyla karşılaşmış, farklı bölgelere ve komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmış; böylece vurguladığı yatay eşitsizlikler ve kolektif hak mahrumiyetinin, etnik kimliklerin siyasi sınırları aşan bir hassasiyetle yeniden üretildiği bir örnek haline gelmiştir (Beswick, 1998).

Dinka topluluğu, Sudan'daki etnik çatışmalardan en fazla zarar gören gruplardan biridir. Dinka halkı ile Sudan hükümeti arasındaki çatışmalar, 1983'te başlayan ikinci iç savaşla doruk noktasına ulaşmış (El Shair, 2015; Pendle, 2017), Gurr'un

(2000) belirttiği gibi, uzun süreli ayrımcılık ve dışlamanın silahlı direniş ve iç savaşa evrilebileceğine dair teorik öngörülerini canlı bir örnekle somutlaştırmıştır. Ancak Güney Sudan bağımsızlığını kazandıktan sonra dahi Dinka halkı ile diğer etnik gruplar arasındaki çatışmaların sürmesi, etnisite temelli problemlerin yalnızca sınır değişikliği ya da siyasal ayrışmalarla çözülemeyeceğini, yapısal engeller ortadan kaldırılmadığı sürece kimlik siyasetinin barış inşa süreçlerini zorlaştırdığını göstermektedir. Bu durum da makalenin genel teorik perspektifinin işaret ettiği üzere, sürdürülebilir barış ancak eşitlikçi politikalar, katılımcı yönetim ve marjinalleşmeyi aşmaya yönelik dönüşümlerle mümkün olacaktır savını desteklemektedir.

Sudan’daki bu ana etnik grupların tarihsel arka planları, ülkenin sosyal ve siyasi yapısını şekillendiren temel unsurlardır. Her bir grup, kendi tarihsel deneyimleri ve mücadeleleri aracılığıyla Sudan’ın bugünkü etnik ve siyasi mozağının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu grupların tarihini anlamak, Sudan’daki mevcut çatışmaların ve sosyal adaletsizliklerin kökenlerine inmek için hayati öneme sahiptir. Sudan’daki etnik grupların coğrafi dağılımı, bu grupların sosyal ve ekonomik yapılarını büyük ölçüde belirlemiş ve ülkedeki etnik çatışmaların arka planını oluşturmuştur. Her bir etnik grubun yaşadığı coğrafi bölge, bu grupların marjinalleşme süreçlerini ve Sudan’daki sosyal dinamikleri anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Sudan’daki etnik çatışmalar, ülkenin sosyal ve siyasi yapısını derinden sarsmış ve etnik gruplar arasındaki ilişkileri karmaşıklştırmıştır. Bu çatışmalar, Sudan’ın ulusal bütünlüğünü tehdit eden en önemli unsurlar arasında yer alır ve bu çatışmaların kökenlerini anlamak, Sudan’daki marjinalleşme süreçlerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunur. Bu açıdan bakıldığında, Sudan örneğinde ortaya çıkan etnik mozaik, Galtung’un (1969) yapısal şiddet, Horowitz’in (1985) kimlik temelli çatışma ve Cederman, Wimmer ve Min’in (2010) etnik dışlama modelleriyle ilişkilendirilebilecek çok boyutlu bir kuramsal çerçeve sunmakta; bu çerçeve, toplumsal ve siyasal istikrarsızlığın nasıl inşa edildiğini ve hangi yapısal faktörlerce beslendiğini anlama noktasında güçlü bir analitik zemin oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, marjinalleşme olgusunun sosyal ve siyasal etkilerini irdelemek, yalnızca Sudan’daki etnik çeşitliliğin tarihsel ve coğrafi temellerini anlama çabasını tamamlamakla kalmayacak, aynı zamanda barış inşası perspektiflerini de derinleştirecektir. Bir sonraki bölümde, “Marjinalleşmenin Sosyal ve Siyasal Etkileri” başlığı altında, marjinalleştirilen grupların ekonomik, toplumsal ve siyasal süreçlerden sistematik olarak dışlanmalarının istikrar, adalet ve barış üzerindeki yansımaları ele alınacaktır. Bu sayede, teorik yaklaşımların Sudan örneğine tatbik edilmesiyle elde edilen bulgular, yapısal sorunların çözümü ve sürdürülebilir barışın inşa edilebilmesi için gerekli stratejik adımların belirlenmesine ışık tutacaktır.

Tablo 1

Etnik Grupların Yaşadığı Sorunlar

Etnik Grup	Yaşadığı Bölge	Başlıca Sorunlar	Siyasi Temsiliyet	Ekonomik Durum	İnsan Hakları İhlalleri
Beca	Doğu Sudan (Kızıldeniz Kıyısı, Nubya Çölü)	Ekonomik marjinalleşme, altyapı eksikliği, siyasi dışlanma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği	Düşük - Beca Kongresi gibi gruplar üzerinden direniş hareketleri	Çok düşük - Tarım ve hayvancılıkla sınırlı, altın madenciliği fırsatları söz konusu ancak kontrol devlet ve yabancı firmalarda	Siyasi baskı, ekonomik dışlanma, eğitim ve sağlık haklarından mahrum bırakılma
Fur	Darfur (Batı Sudan)	Etnik çatışmalar, toprak ve su kaynakları üzerindeki rekabet, merkezi hükümetin ihmal politikaları, zorla yerinden edilme	Düşük - Merkezi hükümet tarafından bastırılan yerel hareketler	Düşük - Verimli topraklara sahip ancak çatışmalar ve hükümet politikaları nedeniyle ekonomik fırsatlar sınırlı	Toprak gaspı, zorla yerinden edilme, etnik temizlik, hükümet destekli milis saldırıları
Nuba	Güney Kordofan (Nuba Dağları)	Siyasi baskı, merkezi hükümetle silahlı çatışmalar, ekonomik dışlanma, eğitim ve sağlık yetersizliği	Çok Düşük - SPLA ile ortak silahlı direniş geçmişi	Çok düşük - Tarıma dayalı ekonomi, merkezi yönetimin ilgisizliği nedeniyle gelişme göstermiyor	Silahlı baskılar, yerleşim alanlarının bombalanması, zorla yerinden edilme

Etnik Grup	Yaşadığı Bölge	Başlıca Sorunlar	Siyasi Temsiliyet	Ekonomik Durum	İnsan Hakları İhlalleri
Dinka	Güney Sudan	İç savaşın etkileri, doğal afetler, ekonomik dışlanma, merkezi hükümetin politik baskıları	Orta - Güney Sudan'ın bağımsızlığı sonrası temsil arttı ancak iç çatışmalar sürüyor	Orta - Güney Sudan bağımsızlığı sonrası ekonomik fırsatlar arttı ancak bölgesel çatışmalar sürdürülebilir kalkınmayı engelliyor	İç savaş nedeniyle kitlesel yer değiştirme, doğal afetlere karşı hükümetin yetersiz desteği

Marjinalleşme Sürecinin Toplumsal ve Siyasal Yansımaları

Sudan'daki etnik gruplar arasında süregelen marjinalleşme, yapısal şiddet (Galtung, 1969), etnik dışlama (Cederman ve diğerleri, 2010; Gurr, 2000) ve yatay eşitsizlikler (Stewart, 2008) bağlamında ele alındığında, bu durumun sosyal ve siyasal etkilerinin çok boyutlu olduğu açıktır. Daha önce sunulan bölümlerinde vurgulandığı üzere, marjinalleşmenin yalnızca bir toplumsal adalet sorunu olmaktan öte, etnik çatışmaları, sürdürülebilir barış arayışlarını ve ulusal kimliğin inşasını doğrudan etkileyen yapısal bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, Sudan'ın Fur, Nuba, Dinka ve Beca halklarının marjinalleşme pratikleriyle karşı karşıya kalması, temel hizmetlere erişimin kısıtlanması, ekonomik fırsatların engellenmesi, insan hakları ihlalleri ve siyasi temsilden yoksunlukla kendini göstermektedir.

Merkezi hükümetin dışlayıcı politikalarının sosyal boyutu, başta eğitim ve sağlık gibi kritik alanlarda kendini açıkça belli etmektedir. Sudan'daki marjinalleşmiş etnik gruplar, yapısal eşitsizliklere tabi kılınarak, kamusal kaynaklara erişimde sistematik biçimde dışlanmışlardır. Bu durum, toplumsal refahın ve fırsat eşitliğinin zayıflamasıyla sonuçlanmakta; farklı etnik grupların bir arada yaşadığı coğrafi bölgelerde toplumsal huzursuzluk ve güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Burada Galtung'un (1969) yapısal şiddet kavramı devreye girer: Kamusal hizmetlerin dağıtımında bir grubun sürekli dezavantajlı konumda bırakılması, şiddetin fiziki olmaktan ziyade kurumsal ve sistemik bir karakter kazandığını göstermektedir.

Fur halkının yaşadığı Darfur bölgesi, bu yapısal dışlamanın somut bir örneğidir. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, altyapı eksiklikleri ve güvenlik sorunları, Fur toplumunun uzun vadeli kalkınma imkanlarını kısıtlamaktadır (Musso, 2017). Benzer şekilde, Nuba Dağları'ndaki Nuba halkı, iç çatışmalar, merkezi hükümetin

baskıcı tutumu ve istikrarsız koşullar nedeniyle temel kamusal hizmetlere erişimde derin güçlüklerle karşılaşmaktadır (Ylönen, 2009). Bu tablo, teorik çerçevemizde belirtilen etnik dışlama yaklaşımıyla doğrudan uyuşmaktadır. Merkezi karar alma mekanizmalarının kontrolünü elinde tutan gruplar, periferideki toplulukları dışlayarak, devletin kaynaklarına erişimi etnik hatlar boyunca sınırlandırmakta, böylelikle yatay eşitsizliklerin yeniden üretilmesine yol açmaktadır (Stewart, 2008).

Güney Sudan'da yaşayan Dinka halkı da bağımsızlık öncesi dönemde eğitim ve sağlık hizmetlerinden büyük ölçüde mahrum kalmıştır. Doğal afetlerin sıklığı, kırsal bölgelerdeki okulların ve sağlık merkezlerinin eksikliği, Dinka toplumunun sosyoekonomik gelişimini sekteye uğratmıştır (Idris, 2012; Musa, 2018). Burada, marjinalleşme sürecinin yalnızca siyasal veya ekonomik değil, aynı zamanda insani kalkınma boyutunu da ihlal ettiğini görüyoruz. Lederach'ın (1997) çatışma dönüşümü yaklaşımına göre, pozitif barışın inşası yapısal dengesizliklerin giderilmesini gerektirir. Ancak eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlerin eksikliği, bu dengesizliklerin devamını sağlayarak, barış inşa süreçlerini yapısal olarak zayıflatır.

Benzer biçimde, Beca kabilesi Sudan'ın doğusunda, Kızıldeniz kıyısı ve Nubya Çölü'nde yer alan alanlarda marjinal konumda kalmış; eğitime, sağlığa ve altyapıya erişememiştir (el-Hasan, 1994). Bu durum, Beca halkının uzun vadeli sosyoekonomik kalkınmasını engellemekle kalmaz; aynı zamanda kimlik siyasetini de keskinleştirir. Küresel Güney perspektifi (Mamdani, 2009; Young, 2012) bağlamında bakıldığında, bu marjinalleşme politikaları, sömürge sonrası dönemde merkezi iktidarın belirli grupları kayırarak periferideki toplulukları dışlamasıyla yakından ilişkilidir. Bu yaklaşım, yerel etnik grupların devlet mekanizmalarından dışlanmasını küresel güç asimetrisinin ve tarihsel sömürge pratiklerinin bir uzantısı olarak anlamamıza olanak tanır.

Marjinalleşmenin doğrudan bir sonucu, bu grupların ekonomik fırsatlara erişiminin kısıtlanmasıdır. Literatürde ekonomik kaynaklara eşitsiz erişimin çatışma üretici dinamikleri beslediği sıklıkla vurgulanmaktadır (Gurr, 2000; Horowitz, 1985). Yatay eşitsizliklerin derinleşmesi, marjinalleştirilen grupları yoksulluk döngüsüne hapsederken, devletin meşruiyetini de zedeler. Örneğin, Darfur bölgesinde Fur halkı, doğal kaynakların zenginliğine karşın bu kaynakların adil dağıtımından yoksun bırakılmıştır (De Waal, 2007). Böylece, ekonomik marjinalleşme, hem sosyoekonomik adaletsizliği kurumsallaştırır hem de çatışma riskini artırır. Bu, Galtung (1969) tarafından tanımlanan yapısal şiddetin somut bir ifadesidir; zira çatışma ortamı, dışlanmış grupların ekonomik pozisyonunu daha da kötüleştirerek, barış inşa süreçlerini çıkmaza sokar.

Nuba halkı için Güney Kordofan'daki ekonomik fırsatların sınırlılığı, doğal afetler, güvensizlik ve iklim koşulları nedeniyle daha da belirgin hale gelir. Tarım

ve hayvancılığın sınırlı imkanlar sunması, Nubalıların ekonomik katma değer yaratabilecek alternatif faaliyetlerden mahrum kalması anlamına gelir (Adam ve diğerleri, 2024; Suliman, 1999). Küresel Güney perspektifinden bakıldığında, bu tür yapısal eşitsizlikler, yalnızca yerel iktidar ilişkilerinin bir sonucu değil, aynı zamanda tarihsel sömürgeci yapıların ve uluslararası piyasa ilişkilerinin marjinal gruplar aleyhine çalışmasından da beslenmektedir. Dolayısıyla, ekonomik dışlanma, etnik kimliklerin siyasallaşmasına zemin hazırlayarak çatışmayı körükler.

Dinka halkının durumu da farklı değildir. Güney Sudan'da yaşanan iç savaşlar, merkezi hükümetin odaklandığı bölgelerde yoğunlaşan ekonomik fırsatlardan Dinka toplumunun faydalanamaması sonucunu doğurmuştur. Bu durum, toplumsal tabakalaşmayı derinleştirirken, dışlanan grupların devlete olan inancını ve güvenini zayıflatmaktadır (Kindersley, Majok, 2022). Yapısal şiddetin bir diğer boyutu, bu grupların kendi kaderlerini tayin etme yeteneğinin kısıtlanmasıdır. Etnik dışlama, ekonomik alanda yeniden üretildiğinde, toplumsal mobilitiyi durdurur, yoksulluğu kronikleştirir ve ulusal kimlik çatısı altında toplanmayı güçleştirir.

Beca halkı da Sudan'ın doğusundaki bölgelerde benzer bir akıbete uğramıştır. Merkezi hükümetin ekonomik kalkınma projelerinden dışlanmak, altyapı eksikliği ve sert iklim koşulları, Bece halkının ekonomik katılımını sınırlandırmıştır (Cameron, 1887). Yatay eşitsizlikler literatüründe vurgulandığı üzere, ekonomik fırsatların sistematik olarak belirli gruplardan esirgenmesi, marjinalleşmeyi kalıcı hale getirir. Bu durum, yalnızca yerel refahın azalmasına değil, aynı zamanda etnik kimliklerin siyasi mobilizasyon aracı olarak kullanılmasına da olanak tanır. Böylece, ekonomik dışlanma siyasal çatışmalara zemin hazırlayarak devlet-toplum ilişkilerini kırılganlaştırır.

Marjinalleşmenin insani boyutu, ekonomik fırsatlar ve temel hizmetlere erişimin ötesine geçerek insan hakları ihlallerine de uzanmaktadır. Galtung'un yapısal şiddet tanımı, bireylerin sadece ekonomik değil, aynı zamanda temel insan haklarından da yoksun bırakılabileceğini işaret eder. Fur, Nuba, Dinka ve Bece halklarının maruz kaldığı insan hakları ihlalleri, toplumsal adaletsizlikleri derinleştirmektedir (Musa, 2018). Bu ihlallerin, kültürel kimliğin tanınmaması, zorla yerinden edilme, etnik temizlik, cinsel şiddet, keyfi tutuklamalar ve işkence gibi farklı biçimleri, dışlanan grupların devlete olan güvenini neredeyse tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Darfur bölgesindeki Fur halkının yaşadığı etnik temizlik suçları, uluslararası toplumun gündemine girmiş, Sudan hükümetinin insanlığa karşı suç işlemekle itham edilmesine neden olmuştur (De Waal, 2007; Rothe, Mullins, 2007). Bu tür ihlaller, çatışma çözümü literatüründe normatif anlamda kınanırken, çatışma dönüşümü yaklaşımı (Lederach, 1997) bu sorunların giderilmesi için yapısal reformların önemini vurgular. Ancak yapısal reform, sadece bir iyi niyet meselesi değildir; marjinalleştirilen

toplulukların insan haklarına saygı duyulması, sürdürülebilir barış için temel bir gerekliliktir. Etnik dışlamanın insan hakları boyutunu düzeltmeden barış inşa etmek mümkün değildir.

Nuba halkının maruz kaldığı sistematik hak ihlalleri, özellikle 1980’ler ve 1990’lardaki iç çatışmalar sırasında belirgin hale gelmiştir (Suliman, 1999). Bombalanan köyler, zorla yerinden edilmeler ve kültürel hakların gasp edilmesi, yapısal şiddetin etnik topluluklar üzerindeki uzun vadeli etkisinin altını çizer. Bu ihlaller, ulusal kimlik inşasını anlamsız kılar; zira “Sudanlı” kimliği altında toplanma fikri, belirli grupların sürekli tehdit altında yaşadığı bir ortamda inandırıcılığını yitirir. Böylece, insan hakları ihlalleri, toplumsal bütünlüşmeyi zayıflatarak iç çatışmaları kronikleştirir.

Dinka halkı da benzer bir kaderi paylaşmış, iç savaşlar sırasında ve sonrasında yaşanan insan hakları ihlalleri, ekonomik ve toplumsal kalkınma çabalarını baltalamıştır (Kindersley, Majok, 2022). Yine, Beca halkı için de siyasi süreçlerin dışına itilme, kalkınma projelerinden mahrum bırakılma ve kültürel hakların tanınmaması, insan hakları ihlallerinin bir parçasıdır (Cameron, 1887; el-Hasan, 1994; Paul, 2011). Bu insan hakları ihlalleri, marjinalleştirilen grupların kendi sorunlarını dile getirecek bir siyasi platform bulamamasının sonucudur. Etnik dışlama, aynı zamanda siyasi alandaki temsil yoksunluğuyla da pekiştirilerek, demokrasi, katılımcılık ve şeffaflık ilkelerini anlamsız kılar.

Siyasal temsilden dışlanma, marjinalleşmenin en önemli boyutlarından birini oluşturur. Burada Horowitz’in (1985) etnik çatışmaların siyasi iktidar paylaşımı üzerindeki önemi vurguladığı yaklaşım, Sudan bağlamında açıkça doğrulanmaktadır. Merkezi hükümetin karar alma süreçlerinde periferideki etnik gruplara yer verilmemesi, bu grupların taleplerinin görmezden gelinmesine neden olur. Siyasi temsilden dışlanan gruplar, haklarını korumak için siyasi olmayan yolları — çoğunlukla silahlı mücadeleyi — bir seçenek olarak görmeye başlarlar. Bu durum, çatışma dönüşümü yaklaşımında tanımlanan pozitif barışın aksine, yapısal sorunların silahlı çatışmalarla “çözölmeye” çalışıldığı bir kısır döngü yaratır.

Fur halkı için Darfur’daki siyasi süreçlerden dışlanmak, merkezi hükümetin baskıcı politikalarına karşı silahlı direnişin meşrulaşmasına katkıda bulunmuştur (De Waal, 2007; Salih, 2005; Suliman, 2011). Burada siyasi temsil eksikliği, yapısal şiddetin bir alt kategorisi olarak değerlendirilebilir: Devletin siyasi alanı etnik bir filtre aracılığıyla düzenlemesi, Fur halkının çıkarlarını savunabileceği kurumsal mekanizmaları yok etmektedir. Benzer şekilde, Nuba halkının siyasi alanın dışında tutulması, SPLA ile merkezi hükümet arasındaki çatışmaları körüklemiş, bu bölgede barışın kalıcı olarak tesis edilmesini güçleştirmiştir (Suliman, 1999).

Dinka halkının örneği ise Güney Sudan'ın bağımsızlık mücadelesi sırasında ve sonrasında siyasal temsilden dışlanmanın nelere yol açabileceğini gösterir. Merkezi hükümetin baskıcı politikaları, Dinka halkının ulusal düzeyde temsilini engellediği ölçüde, etnik kimlik tabanlı direniş hareketlerini ve ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmiştir (Kindersley, Majok, 2022). Bu durum, sonrasında Güney Sudan'ın bağımsızlığını mümkün kılarak, ulusal bütünlüğün zayıflamasında siyasal temsilden dışlanmanın kritik önemini ortaya koymaktadır.

Beca halkı da Sudan'ın doğusunda benzer bir siyasal dışlanma pratiğine tabi tutulmuştur (Cameron, 1887; el-Hasan, 1994; Paul, 2011). Siyasal arenada söz hakkı tanınmaması, Beca halkının ekonomik, kültürel ve sosyal hak taleplerinin karşılıksız kalmasına neden olmuştur. Sonuç olarak Beca Kongresi gibi silahlı hareketlerin doğması ve bu hareketler üzerinden hak arayışı, etnik dışlamanın siyasal istikrarı ve iç barışı nasıl aşındırdığının bir örneğidir. Burada Küresel Güney perspektifi tekrar devreye girer: Postkolonyal devlet yapıları, etnik hiyerarşileri yeniden üreterek, marjinalleştirilmiş grupları siyasal sürecin dışına iten kalıcı kurumsal düzenlemeler yaratmaktadır. Bu, uluslararası sistemde eşitsiz güç ilişkilerinin ve sömürge sonrası mirasın bir yansımasıdır (Mamdani, 2009; Young, 2012).

Marjinalleşmenin sonuçları, sadece iç savaşları ve yerel çatışmaları tetiklemekle kalmaz; aynı zamanda merkezi hükümetin meşruiyetini ve devlet-toplum ilişkilerini de derinlemesine zedeler. Siyasal dışlanma, ekonomik fırsat eksikliği ve insani hak ihlalleri sarmalında sıkışan etnik gruplar, ulusal kimlik ve devlet aidiyeti algısından uzaklaşır. Bu durumda, ulus inşa süreçleri başarısızlıkla sonuçlanırken, pozitif barışın inşası da güçleşir. Lederach'ın (1997) belirttiği gibi, çatışma dönüşümü, yapısal engellerin aşılmasını gerektirir. Ancak Sudan örneğinde, yapısal engellerin temelinde marjinalleşme ve etnik dışlama bulunduğundan, barış inşa süreçleri normatif söylemlerin ötesine geçememektedir.

Fur, Nuba, Dinka ve Beca halklarının marjinalleştirilmesi, uzun vadeli istikrarsızlık yaratmıştır. Merkezi hükümetin dışlayıcı politikaları bu grupların toplumsal, siyasal ve ekonomik sisteme entegre olma şansını ortadan kaldırırken, insani krizleri ve çatışmaları beslemiştir. Böylece, Sudan'da etnik çatışmaların sürekliliği, basit bir kimlik anlaşmazlığı olmaktan çıkarak, tarihsel, yapısal ve küresel boyutları olan bir güç mücadelesine dönüşmüştür. Bu mücadele, sadece yerel aktörler arasında değil, aynı zamanda uluslararası sistemin hiyerarşik yapısında da yankı bulmaktadır. Kaynak dağılımındaki adaletsizlikler, politik temsilin daraltılması, kültürel hakların göz ardı edilmesi ve insani ihlaller, sonuçta kalıcı bir güvensizlik ortamı yaratır. Bu güvensizlik, çatışmaların yeniden alevlenmesine, ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesine ve sonuçta devletin meşruiyet krizine yol açar.

Bu bilgiler ışığında, marjinalleşmenin sosyal ve siyasal etkileri, Sudan'da ulusal kimliğin inşasını zorlaştırmakta, yapısal şiddeti kurumsallaştırmakta ve barış inşa süreçlerini akim bırakmaktadır. Ekonomik fırsatlara erişimde yaşanan sistematik kısıtlamalar, temel hizmetlere ulaşamama, insan hakları ihlalleri ve siyasal temsilden mahrum kalma, etnik dışlama sürecinin çok boyutlu karakterini ortaya koymaktadır. Kuramsal çerçevede dile getirilen etnik dışlama, yatay eşitsizlikler, yapısal şiddet ve Küresel Güney perspektifi, bu sürecin yerel sorunları aşan, tarihsel ve küresel bağlamda yeniden üretilen bir güç asimetrisi olduğunu göstermektedir. Bu koşullar altında, Sudan'da sürdürülebilir barışın sağlanması, sadece çatışmasızlık arayışıyla sınırlı kalmaz; etnik marjinalleşme pratiklerinin tasfiye edilmesini, insan haklarına saygı gösterilmesini, ekonomik adaletsizliklerin giderilmesini ve siyasal temsil mekanizmalarının etnik hatlar boyunca kapsayıcı bir modelle yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılar. Ancak böylesi bir dönüşüm, normatif çağrılarının ötesinde, analitik olarak tespit edilen yapısal engellerin aşılmasını ve Küresel Güney bağlamında tarihsel güç ilişkilerinin dönüştürülmesini gerektirir.

Sürdürülebilir Barış İnşası: Analitik ve Küresel Güney Merkezli Çözüm Yaklaşımları

Sudan'da marjinalleşme olgusunun yapısal, tarihsel ve küresel boyutlarını ele alan kuramsal çerçeve, etnik dışlama ve yatay eşitsizliklerin çatışmaları nasıl derinleştirdiğine, barış inşa süreçlerini nasıl akamete uğrattığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir barışın sağlanması yalnızca normatif vaatlerle değil, analitik düzeyde tespit edilen yapısal sorunları gidermeyi hedefleyen politikalarla mümkün olabilir. Sudan örneğinde marjinalleştirilmiş etnik grupların sosyoekonomik haklarının tanınması, siyasi temsilde adil bir denge kurulması ve Küresel Güney perspektifinden türetilen hassas politikalar, barışın inşasında kritik öneme sahiptir (Le Van, 2011; Ahmed, 2022).

Daha önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, Sudan'daki etnik grupların –özellikle Fur, Nuba, Dinka ve Beca halklarının– marjinalleşmesi, toplumsal uyumun ve siyasal istikrarın önündeki en büyük engellerden biridir. Bu grupların ekonomik, sosyal ve politik süreçlere tam katılımının sağlanması, yapısal şiddet (Galtung, 1969), etnik dışlama (Cederman, Wimmer, Min, 2010; Gurr, 2000) ve yatay eşitsizlikler (Stewart, 2008) literatüründen elde edilen kuramsal çıkarımlara uygun bir çözüm yolunu işaret etmektedir. Örneğin, ekonomik kaynakların adil dağıtımı ve marjinalleşmiş bölgelerin kalkınma projelerinden dışlanmasının engellenmesi, çatışmaların temel nedenlerini hafifletecek bir ilk adım olabilir. Ayrıca, siyasal temsiliyetin genişletilmesi, merkezi yönetim ile yerel topluluklar arasındaki güven bunalımının aşılmasına katkı sunacaktır (Cameron, 1887; Suliman, 1999).

Sürdürülebilir barış inşasına giden yolda, sadece ekonomik ve siyasi reformlar değil, aynı zamanda toplumsal alanda kapsamlı iyileştirmeler de gereklidir. Temel hizmetlere –özellikle eğitim, sağlık ve altyapı– erişimin artırılması, marjinalleşmiş grupların sosyoekonomik konumunu iyileştirerek onları toplumsal hayata daha etkin şekilde entegre edecektir. Bu noktada, Fur ve Beca halklarının yaşadığı bölgelerde kamu hizmetlerinin güçlendirilmesi, Darfur ve Doğu Sudan'daki eşitsizlikleri hafifletmenin yanı sıra, bu grupların ulusal kimliğe aidiyet duygusunu pekiştirecektir (Ahmed, 2022). Aynı şekilde, Nuba Dağları'nda yaşayan topluluklara yönelik alt yapı iyileştirmeleri, yerel halkın karar alma süreçlerine katılımının teşvik edilmesi ve kültürel haklarının tanınması, merkez-çevre ilişkisinde yapısal dönüşüme imkan tanıyacaktır. Bu, etnik çatışmaların kuramsal olarak tarif edilen sebeplerini (Horowitz, 1985) dikkate alan yapısal reformların, Sudan bağlamında somutlaşmasıdır.

Uluslararası boyutta ise Birleşmiş Milletler ve Afrika Birliği gibi kuruluşlar, Sudan hükümetinin eşitlikçi politikalar geliştirmesine yardımcı olabilir. Ancak bu yardımın oryantalist veya modernist yaklaşımlardan uzak, yerel dinamikleri ve tarihselliği dikkate alan bir çerçevede şekillenmesi gerekmektedir. Burada Küresel Güney perspektifi devreye girer: Sudan'ın tarihsel sömürge mirası, postkolonyal devlet inşası süreçleri ve neokolonyal ekonomik ilişkiler, dış müdahalelerin ve kalkınma yardımlarının nasıl tasarlanması gerektiği konusunda dersler içermektedir. Bu çerçevede, uluslararası destek araçları, yerel toplulukların öznel deneyimlerini ve taleplerini merkeze alan programlar aracılığıyla harekete geçirilmelidir. Böylece, dış destek yerel aktörlerin inisiyatifini bastırmak yerine, onların kendi kaderlerini tayin etme hakkını güçlendiren bir rol oynayacaktır (Escobar, 2012).

Sudan örneğinde barış inşası, sadece etnik grupların eşit katılımını sağlamayı değil, aynı zamanda uzlaşma odaklı bir yaklaşımı da gerekli kılar. Lederach (1997) çatışma dönüşümü yaklaşımında, barışın salt çatışmasızlık değil, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, geçmişte yaşanan adaletsizlikleri, insan hakları ihlallerini ve dışlayıcı politikaları telafi etmek için uzlaşma platformları oluşturulmalıdır. Örneğin, Darfur ve Nuba Dağları'nda yaşanan ağır ihlallerin hakikat mekanizmaları vasıtasıyla ele alınması, kolektif hafızanın onarılmasına ve toplumsal yeniden yapılanmaya katkı sağlayacaktır.

Aynı şekilde, Güney Sudan'ın bağımsızlığa giden sürecinde Dinka halkının marjinalleşme deneyimi, ayrılıkçılığın toplumsal arka planını anlamak için kritiktir. Bu deneyimin analiz edilmesi, gelecekte benzer krizlerin tekrarlanmaması için dersler sunacaktır. Ancak analiz salt normatif bir düzeyde kalmamalı, Küresel Güney perspektifinin altını çizdiği tarihsel ve yapısal dinamikler ışığında yapılmalıdır. Bu sayede, marjinalleşmiş grupların siyasal temsilinin artırılması, kimlik siyasetinin barışçıl bir zeminde yeniden şekillendirilmesi mümkün olabilir. Böyle bir yaklaşım,

merkezi hükümete karşı oluşan güvensizliğin giderilmesini sağlayarak, toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunacaktır (Talış, 2017).

Sudan'daki yeni çatışma dinamikleri, örneğin 15 Nisan 2023'te patlak veren iç savaş ile birlikte Hızlı Destek Kuvvetleri (HDK) ve eski hükümet yanlıları arasındaki gerilimler, barış inşasında karşılıklı reddiyenin yıkıcı etkilerini bir kez daha ortaya koymuştur (Ali, 2024). HDK'nın eski hükümet yanlılarını topyekun dışlaması ya da hükümetin HDK'nın toplumsal tabanını göz ardı etmesi, kalıcı bir barış için gereken uzlaşma zemininin zayıflamasına neden olmaktadır. Burada, topluluklar arası diyalog mekanizmalarının geliştirilmesi, hem ekonomik hem de ideolojik açıdan farklı kesimlerin barış sürecine dahil edilmesi gerekir. Bu, normatif bir iyi niyet çağrısından ziyade, kuramsal olarak tespit edilen yapısal engellerin (etnik dışlama, marjinalleşme, yapısal şiddet ve yatay eşitsizlikler) aşılabilmesi için somut, kapsamlı ve uzun vadeli politika müdahalelerine ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Küresel Güney perspektifi doğrultusunda, Sudan'daki sosyal dokuyu güçlendirmek için dışarıdan dayatılan "hazır reçete" çözümlere mesafeli yaklaşmak gerekir (Mamdani, 2009; Young, 2012). Yerel aktörlerin tarihsel, ekonomik ve sosyolojik dinamikleri dikkate alınarak hazırlanan stratejiler, hem yapısal şiddeti azaltacak hem de farklı toplumsal kesimlerin barış sürecine dahil olmasını sağlayacaktır. Bu stratejiler kapsamında, HDK gibi silahlı grupların bütünüyle reddedilmesinden kaçınılmalı, onları ortaya çıkaran sosyoekonomik gerçekler dikkate alınmalıdır. Bu, çatışma çözümü literatüründe "kapsayıcı barış" olarak adlandırılan yaklaşımı güçlendirir.

Etnik grupların kültürel haklarının tanınması, çatışma dinamiklerini yumuşatacak bir diğer önemli adımdır. Nuba, Fur, Beca ve Dinka halklarının kültürel kimliklerinin anayasal güvencelerle korunması, dışlanma hissini azaltarak, etnik hatlar üzerinden mobilize edilen şiddetin önüne geçebilir (De Waal, 2007; Yıldırım Çınar, Özer, 2023). Kültürel hakların tanınması, yalnızca sembolik bir jest değil, aynı zamanda toplumsal aidiyetin yeniden inşası için vazgeçilmez bir araçtır. Bu yaklaşım, oryantalist ve modernist şablonların aksine, Sudan'ın öznel tarihine ve yerel gerçekliğine yaslanarak, farklı kimliklerin barış içinde bir arada yaşayabileceği bir toplum kurgular.

Uzlaşma temelli yaklaşımlar, çatışma sonrası toplumlarda hakikat komisyonları, yerel barış meclisleri veya geçiş dönemi adalet mekanizmaları aracılığıyla kurumsallaştırılabilir. Burada amaç, suçlu-mazlum ikileminde taraflardan birini dışlamak değil, tüm aktörlerin geçmişle yüzleşmesine olanak tanıyan bir diyalog ortamı yaratmaktır. Böylece, "toptan reddiye" stratejilerinin aksine, farklı toplumsal ve ideolojik kesimlerin sürece katılımı sağlanarak kalıcı barışa giden yol açılabilir. Bu yaklaşım, Güney Afrika'nın Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu benzeri modellerin Sudan koşullarına adapte edilmesiyle uygulanabilir.

Özellikle İslamcılar, milliyetçiler ve diğer ideolojik grupların dışlanması, Sudan'da zaten kırılğan olan sosyal dokuyu iyice zayıflatacaktır. Dolayısıyla, toplumsal barış sadece etnik grupların değil, bütün ideolojik kesimlerin de taleplerine yanıt verebilecek kapsayıcı bir siyasal alan yaratılmasını gerektirir. Uluslararası toplumun, Sudan'daki reform sürecine destek verirken bu kapsayıcılık prensibini benimsemesi kritik önemdedir. Uluslararası yardımlar, dışlayıcı olmayan, yerel aktörlerin özerkliğine ve kültürel haklarına saygı gösteren bir temel üzerinde şekillenmelidir.

Uluslararası toplumun katkısı, insani yardımların ötesinde, uzun vadeli kalkınma projeleri ve kapasite geliştirme programları aracılığıyla etkin hale getirilebilir. Sudan hükümeti ve yerel yönetimler, uluslararası aktörlerle iş birliği yaparak marjinalleşmiş halklar için altyapı, eğitim, sağlık ve ekonomik fırsatlar yaratabilecek projeler geliştirmelidir. Bu projeler, Küresel Güney perspektifinin önerdiği gibi, dışarıdan empoze edilen çözümler yerine yerel dinamiklere dayalı stratejilerle hayata geçirilmelidir (Escobar, 2012). Böylece, barış inşası süreci ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları kapsayan çok yönlü bir dönüşüme imkan tanır.

Sudan örneğinde, ana argüman etnik grupların marjinalleşmesinin kalıcı istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri olduğudur. Hipotez, eşitlikçi politikalar, ekonomik kaynakların adil dağıtımı, kültürel hakların tanınması ve kapsayıcı siyasal süreçlerin geliştirilmesiyle kalıcı bir barış ortamının sağlanabileceği yönündedir. Bunun gerçekleşmesi, normatif söylemlerden ziyade teorik çerçeveden (yatay eşitsizlikler, etnik dışlama, yapısal şiddet) türetilen somut reformları gerektirir. Bu reformlar, aynı zamanda HDK örneğinde görüldüğü gibi toptan reddiye stratejilerinin işe yaramadığını, aksine yerel aktörlerin tamamını sürece katacak, onların taleplerine kulak verecek bir yaklaşımın zorunlu olduğunu gösterir.

Sudan'da marjinalleşme ve etnik dışlama süreçlerini aşmak, sürdürülebilir barış inşasını mümkün kılacak çok katmanlı bir çerçeve gerektirir. Bu çerçeve, Küresel Güney perspektifi eşliğinde, postkolonyal miras, yapısal eşitsizlikler ve küresel güç asimetrisi dikkate alınarak inşa edilmelidir. Barış inşası, sadece silahların susması değil, yapısal adaletsizliklerin giderilmesi, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi ve yerel halkların öznel deneyimlerine dayalı çözümlerin üretilmesi anlamına gelir. Böyle bir yaklaşım, Sudan'da yıllardır süren çatışmaların arka planını oluşturan marjinalleşme döngüsünü kırarak, toplumsal istikrarı ve ulusal bütünlüğü yeniden inşa edebilir.

Sonuç

Sudan örneği, modern ulus-devlet inşası süreçlerinde etnik ve kültürel çeşitliliğin yönetilmesinin ne denli kritik bir mesele olduğunu çarpıcı biçimde gözler önüne sermektedir. Ülkenin çok etnikli yapısı, kabile bağlarının yoğunluğu ve bölgesel

ayrışmalar, yapısal adaletsizlik, etnik dışlama ve yatay eşitsizlik gibi kavramlar ışığında analiz edildiğinde, toplumsal ve siyasal istikrarın sağlanmasının neden zor olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, başlıca etnik grupların sistematik biçimde dışlanması, onların ekonomik kaynaklara, siyasal temsiliyete ve temel hizmetlere erişimini engellemiş; sonuçta, uzun vadeli istikrar ve bütünleşmeyi sekteye uğratan bir sosyopolitik ortam doğmuştur.

Bu çalışmada ortaya konan temel argüman, marjinalleştirilen etnik toplulukların sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamdan dışlanmasının ülkenin kalıcı istikrarına ve toplumsal barışına ket vurduğudur. Marjinalleşme, yalnızca grupları ekonomik ve siyasal fırsatlardan yoksun bırakmakla kalmaz; aynı zamanda ulusal kimlik inşa süreçlerini zayıflatarak içsel barışı kırılgan kılar. Bu noktada, barış inşası, çatışma dönüşümü ve yapısal reform odaklı yaklaşım, Sudan'daki mevcut durumu iyileştirmek için hem normatif hem de analitik bir çerçeve sunmaktadır.

Sürdürülebilir barış için, merkez-periferi ilişkisini yeniden tanımlamak, dışlanmış grupların ihtiyaçlarını gözetmek ve ekonomik kaynakları adil dağıtmak gerekir. Kalkınma projelerinin bölgesel olarak dengeli tasarlanması ve siyasal temsiliyetin çeşitlendirilmesi, salt iyi niyet beyanlarından öte, yapısal engellerin aşılmasında kilit rol oynayabilir. Aksi halde, uzun süre göz ardı edilen talepler hoşnutsuzluk ve çatışma dinamiklerine dönüşmeye devam eder.

Bununla birlikte, Sudan'daki sorunlar yalnızca ülke içi reformlarla çözülebilecek nitelikte değildir. Küresel güç ilişkileri, postkolonyal miras ve uluslararası sistemin işleyişi, marjinalleşme süreçlerini derinleştirmekte ve benzer dışlama pratiklerini yeniden üretmektedir. Dolayısıyla, Sudan'da barışı sağlamak için ulusal aktörlerin çabaları, uluslararası kuruluşların ve bölgesel örgütlerin desteğiyle tamamlanmalıdır. Bu destek, dayatmacı müdahaleler yerine, yerel halkların taleplerine duyarlı, kapsayıcı ve adalet temelli politikalara dayanmalıdır.

Eğitim, sağlık, altyapı, tarım ve ticaret gibi alanlardaki eşitlikçi reformlar, marjinalleştirilen grupların durumunu iyileştirecek, devlet-toplum ilişkilerinde güven inşasına katkıda bulunacaktır. Siyasal sistemin yeniden yapılandırılması, federal veya ademimerkezi modellerin denenmesi ve farklı kimliklerin siyasal sürece dahil edilmesi kalıcı barış için elzemdir. Ancak bu, basit bir iyimserlik tuzağına düşmeyi gereksiz kılar; reformlar gerçekçi, uygulanabilir ve denetlenebilir olmak zorundadır. Geçmiş hatalardan ders almak, diyalog mekanizmalarını geliştirmek ve toplumsal mutabakatı güçlendirmek, kuramsal olarak önerilen politikaların hayata geçmesine olanak sağlayacaktır.

Marjinalleştirilen grupların temel haklarının tanınması ve kültürel kimliklerinin korunması, çatışma dinamiklerini zayıflatacak bir diğer stratejidir. Kültürel hakların güvence altına alınması, dışlanan gruplara eşitlikçi bir ulusal kimlik algısı sunarak etnisite temelli gerilimleri azaltabilir, kimlik siyasetini barışçıl bir ekseninde yeniden şekillendirebilir.

Uzlaşma temelli barış yaklaşımları, geçiş dönemi adaleti ve hakikat komisyonları gibi mekanizmalar, geçmişte yaşanan insan hakları ihlallerini ve devlet kaynaklarının ayrımcı kullanımını telafi etmeye yardımcı olabilir. Sudan'da barış inşası, yalnızca çatışmasızlık değil, toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi ve yapısal adaletsizliklerin giderilmesini gerektirir.

Sudan'ın çok katmanlı sorunlarının çözümü, ulusal ve uluslararası düzeyde koordineli politikaları zorunlu kılar. Uluslararası toplum, insani yardımın ötesinde, yapısal reformların uygulanmasına destek vererek daha kapsayıcı, yerel halkların ihtiyaçlarına duyarlı ve adalet temelli bir iş birliği modeli benimsemelidir. Toptan reddiye stratejilerinin yarattığı tahribat, son çatışma örnekleriyle bir kez daha ortaya çıkmıştır. Uzlaşma zemininin daralması, etnik marjinalleşme sorununu görmezden gelmenin kalıcı istikrar sağlamayacağını göstermektedir. Barış, ancak tarafların meşru taleplerinin tanındığı, diyalog ve tarihsel adaletsizliklerle yüzleşmenin ön plana çıktığı politikalarla mümkün olabilir.

Sudan örneği, benzer çok etnikli toplumlar için de yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Çatışma çözümü ve barış inşası, yalnızca güvenlik tedbirleriyle değil, yapısal dönüşümleri önceleyen stratejilerle desteklenmelidir. Önerilen kapsayıcı reformlar, ekonomik fırsatların artırılması, temel hizmetlere erişim, kültürel hakların tanınması ve geçmiş ihlallerle yüzleşilmesi gibi adımlar, diğer vakalara da ışık tutmaktadır.

Sonuç olarak, Sudan'ın zengin etnik ve kültürel mozaigi, doğru politikalarla ele alındığında barış ve istikrarın temeli olabilir. Çeşitlilik doğru yönetildiğinde çatışma kaynağı olmaktan çıkar, toplumsal yaratıcılık ve dayanışmanın kaynağına dönüşür. Bu dönüşüm, marjinalleşen grupların dışlanmasına son verilmesine, ulusal kimliğin kapsayıcı bir biçimde yeniden tanımlanmasına ve uluslararası destek mekanizmalarının yerel gerçeklere duyarlı bir çerçevede tasarlanmasına bağlıdır. Sudan bu adımları attıkça, uzun vadeli barış, siyasi istikrar ve toplumsal refah olasılığı güçlenecektir. Bu perspektif, yalnızca Sudan'a özgü olmayan, küresel ölçekte etnik çatışmalar ve marjinalleşme süreçleriyle karşı karşıya olan toplumlar için de değerli dersler sunar. Bu vesileyle, teorik öngörülerin pratikte nasıl hayata geçirilebileceğine dair önemli bir vizyon ortaya konmaktadır.

Ethnic Conflicts and Marginalization in Sudan: Pursuing Sustainable Peace

Gökhan Bozbaş

As one of the largest countries in Africa by land area, Sudan has experienced long-term instability due to its ethnic, cultural, and regional diversities. Structural problems have caused internal unrest and perpetual clashes between the social groups and government, with many social groups being in conflict with central authorities. The imbalance of power among the elites identified as Arab-Islamic has led to a feeling of extreme marginalization for communities outside this privileged circle. As a result, the Fur, Beja, Nuba, and Dinka groups have resorted to armed conflicts in pursuit of self-governance or, at the very least, some form of dignified representation.

This piece attempts to study how the lack of ethnic structural inclusion and disregard for unequal disparities in Sudan cultivate and exacerbate entrenched conflict and political instability in a state. The article also seeks to understand how these structural issues are historically rooted and persist in contemporary settings. Some key frameworks applied here are Ted Gurr's (1970) relative deprivation theory, Johan Galtung's (1969) framework on structural violence, and Frances Stewart's (2016) analysis of horizontal inequalities. These approaches, mainly Stewart's, focus on the root causes of the ethnoregional conflict in Sudan. Equally valuable is Cederman et al.'s (2009) focus on ethnic exclusion and how marginalized groups can mobilize politically along ethnic lines when strategically excluded from participation in governance and public goods.

@ Assoc. Prof., Visiting Scholar at the Institute for Global Studies, Shanghai University, gbozbash@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-3715-8402>

DOI: 10.12658/M0769
insan & toplum, 2025; 15(3): 40-70.
insanvetoplum.org

Received: 02.10.2024
Revised: 11.12.2024
Accepted: 12.02.2025
Online First: 12.05.2025

The society of Sudan includes several ethnic groups, each with different identities, languages, and religious features. More recently, however, the central government has often tended to identify itself with an Arab-Islamic culture, practically treating other societies as marginalized peripheries. This exclusion is not purely symbolic but has also generated significant gaps in education, healthcare, and infrastructure. For example, the Fur people in Darfur have been subjected to violence and achieved international prominence as victims of atrocities that many observers believe to have crossed the threshold of genocide. The Nuba communities in the Nuba Mountains have also faced aerial bombardment and waves of forced displacement, resulting in an abysmal level of humanitarian support in the region.

These exacerbated conditions illustrate Johan Galtung's (1969) structural violence theory. Even in the absence of direct physical conflict, chronically marginalized communities suffer from a lack of adequate educational resources, healthcare, and pervasive poverty that result in a lack of critical opportunities. Marginalization inevitably decays these groups' sense of nationalism and catalyzes violent retaliatory action.

Ted Gurr's (1970) concept of relative deprivation suggests social unrest to be increased by the widening gap between individuals' circumstances and expectations. When considering the Sudanese case, different ethnic groups are seen to have repeatedly articulated hopes for a better life, equal rights, and proper political representation. However, these hopes have more often than not gone unfulfilled and, at worst, been actively suppressed by the central government. Such repression fosters a perception of injustice among the constituents and motivates them to seek mobilization via armed groups or uprisings.

On this point, Cederman et al.'s (2009) study on ethnic exclusion is instrumental. A political community that feels systematically excluded from participating in political processes may result in them increasingly crystallizing, coalescing, and campaigning under their ethnic identity in order to mobilize more radical challenges to the state. The conflict in Darfur has manifested precisely this: The disadvantaged Fur population, suffering a great resource and political representation deficit, began to support armed movements. The same rationale also enabled the Nuba people to ally with the Sudan People's Liberation Army (SPLA).

The legacy of colonial administrative systems is deeply rooted within Sudan's central government, which favors a specific ethnic identity. Throughout the Anglo-Egyptian era, a substantial portion of the political and economic power was situated within the capital of Khartoum, with the outlying areas being largely neglected and viewed almost as provincial. After the country's independence, optimism was found

surrounding the proposed reforms for alleviating this disparity. Unfortunately, those beliefs were misguided, as the post-colonial ruling elites adopted policies strengthening central authority, which exacerbated the existing inequalities.

When considering the example of the Beja people of Eastern Sudan, even though they live in areas with significant mineral wealth, they have had to contend with largely neglecting to receive any revenue these resources bring. A combination of inadequate infrastructure, low education levels, and a complete absence of healthcare services keeps the Beja in despair. At the same time, the Fur, who are the successors of the Darfur Sultanate, have for many years suffered what can only be described in euphemistic international parlance as an ethnic cleansing and even genocide. In South Kordofan's Nuba Mountains, the local people have been stripped of their rights through bombing, forced expulsion, and severe restrictions regarding access to humanitarian aid. The Dinka were previously one of the largest ethnic groups in Sudan. Still, they faced a long spell of discrimination and armed struggle that ultimately contributed to South Sudan gaining independence. Strangely, in the newly free nation, they encountered yet another form of ethnic division lurking with violence.

Exploring the conflict in Sudan, including its history and statistics, is of utmost importance; however, looking at the individual stories of people who've witnessed the conflict is even more enlightening. Field studies capture a wealth of data from the perspective of horizontal inequalities, which underline the gaps in healthcare, education, and income. For example, women in Darfur commonly give birth at home due to the lack of adequate medical care, and this often puts their lives at risk. Likewise, young men from the Beja tribe are forced to migrate to Khartoum or even further afield due to unemployment and inadequate educational opportunities. Meanwhile, assaults and aerial bombardments in the Nuba Mountains make tending fields impossible for local people, thus putting them in danger of starvation.

Although many initiatives have aimed to resolve Sudan's conflict peacefully, the outcomes have remained elusive. The 2005 Comprehensive Peace Agreement (CPA) facilitated the birth of South Sudan, but other regions still suffered from inequalities that went unaddressed. Similarly, peace agreements in Darfur were confined to a narrow political elite, ensuring that local demands were either omitted or underprovided regarding resource redistribution.

The breakdown of agreements captures the inadequacy of the quick-fix strategy based only on silencing guns. As long as ethnic exclusion, structural oppression, and other core issues remain unaddressed, no way exists to attain any peace. Hence, negotiation processes need to evolve to incorporate marginalized groups, specifically

with reform packages that tangibly address education, healthcare, infrastructure, and cultural rights.

Lederach's (2003/2015) idea of conflict transformation carefully informs how to design the processes for making, building, and sustaining peace. Conflict is not a linear phenomenon but a social antagonism and suppression of a contested set of opposing interests and relationships that, if left unattended, could lead to violence. In Sudan, transformation entails politically participative constitutional provisions for these communities, reconstruction in order to rectify inequalities, and the affirmation of cultural rights.

When considering the proposed governance system, it is seen to structurally guarantee the effective participation of the Fur, Beja, and Nuba people and include constitutional provisions for primary schooling in their own languages and equitable resource allocation. These shifts likely mitigate conflict. However, such changes critically should not be mere slogans; they must occur throughout the entire societal and political structure, the central government, and the porous local arms of governments. This is where local ownership comes into play. People who reside in these areas know the challenges they face best. Therefore, engaging the local population in the peace process and recognizing their self-determination will go a long way toward addressing enduring problems.

The international community has had a deeply involved role in Sudan. The United Nations, the African Union, and various humanitarian groups have operated in the area for a considerable time. Regardless, external aid has focused on managing immediate humanitarian problems rather than on long-term strategic structural reforms. In addition, some external interventions, if poorly designed, have the potential to strengthen a narrow elite, which in turn will further entrench the isolation of marginalized communities. Thus, international actors must reshape their focus to formulate humanitarian aid and peace-building in ways that fundamentally support social reconciliation and development.

For instance, international funding should not be restricted merely to financing compromises reached with armed groups but also be committed to financing rural infrastructure, such as schools, healthcare, and clean water. Furthermore, establishing truth commissions that reveal past human rights violations alongside reparations mechanisms that offer compensation to the victims is imperative for effectively addressing collective trauma. The absence of such steps that fail to consider the ongoing hostile injustices will continue to compromise the peace process.

The ongoing conflicts in Sudan showcase how the country's ethnically marginalized groups have collectively undermined the legitimacy of the state, thus perpetuating violence and conflict. These factors could be resolved by establishing a new social framework based on equality, justice, and cultural recognition. This follows the principles of Galtung's (1969) structural violence, Gurr's (1970/2011) concept of relative deprivation, and Stewart's (2016) research on horizontal inequalities. Achieving sustainable stability relies upon the constitutionally guaranteed representation of marginalized peoples, equitable acknowledgment of resource distribution, recognition of cultural pluralism, and truth and reconciliation processes. International involvement should focus its attention on developing policies that aid social integration and long-term development as opposed to simply crisis alleviation. These localized strategies could effectively change the nature of peace in Sudan by allowing its diverse population to participate meaningfully in the reconstruction process.

Kaynakça

- Adam, I. A. A., Adam, Y. O., Olumeh, D. E., Mithöfer, D. (2024). Livelihood strategies, baobab income and income inequality: Evidence from Kordofan and Blue Nile, Sudan. *Forest Policy and Economics*, 158, 103-116.
- Ahmed, E. M. (2022). Tekäsüm es-Sulṭa eş-Şamil ve Ethīrihā 'alā el-İntikāl es-Siyāsī fī es-Sūdān. *Siyāsat ve İktisād Fakültesi Mecellesi*, 15(14), 12 - 34.
- Ali, H. (2024). *The war in Sudan: How weapons and networks shattered a power struggle*.
- Assal, M. (2009). The question of identity in the Sudan: New dimensions for an old problem. *The Maghreb Review*, 34(2), 181-194.
- Beswick, S. F. (1998). *Violence, ethnicity and political consolidation in south Sudan: A history of the Dinka and their relations with their neighbors*. Michigan State University.
- Cameron, D. A. (1887). On the tribes of the Eastern Soudan. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 16, 287-295.
- Cederman, L.-E., Wimmer, A., Min, B. (2010). Why do ethnic groups rebel? New data and analysis. *World Politics*, 62(1), 87-119.
- De Waal, A. (2007). *War in Darfur and the search for peace*. Harvard University Press.
- Deng, F. M. (1995). *War of visions: Conflict of identities in the Sudan*. Brookings Institution Press.
- El Shair, I. M. (2015). Ethnic groups and the emergence of South Sudan: A study in socio-political geography. *Journal of Human Sciences and Studies*, 32(127), 1-23.
- el-Bedevis, E.-S. (2005). Dārfūr: el-iṭār el-cuğrāfī. In S. F. Ḥasan Meki (Ed.), *A'māl el-Ḥareket en-Nakāşīyye Ḥavle Ezmet Dārfūr*. Muntedā Ma'hed el-Buḥūt ve'd-Dirāsāt el-İfrikī.
- el-Ḥasan, İ. S. (1994). el-Becā fī Şark es-Sūdān. *Mecellet Dirāsāt İfrikīya*, (11), 51-66.
- el-Hızır, K. M. (2023). El-'alāqāt et-tārikhiyya ve'd-delāliyyah beyna'l-luğa el-'arabiyya ve luğat el-Becā. *African Studies Follow*, 35, 10-24.
- Escobar, A. (2012). *Encountering development: The making and unmaking of the third world*. Princeton University Press.

- Ferhâti, M. (2016). *Ezmatu Cenûb es-Sudân bayna's-sırâ 'ât el- 'irkiyye ve't-tedhulât el-iklimiyye, 1983-2005. Câmi'at Muḥammed Ḥaydar. Biskra.*
- Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
- Gurr, T. R. (2000). *Peoples versus states: Minorities at risk in the new century*. United States Institute of Peace Press.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict*. University of California Press.
- House, W. J. (1987). Labor market differentiation in a developing economy: An example from urban Juba, Southern Sudan. *World Development*, 15(7), 877-897.
- Idris, A. (2012). Rethinking identity, citizenship and violence in Sudan. *International Journal of Middle East Studies*, 44(2), 324-326.
- Kafi, S. T. (2014). The Nuba Mountains crisis: Facts and factors. In A. G. Samuel Totten (Ed.), *Conflict in the Nuba Mountains* (pp. 192-207). Routledge.
- Kindersley, N., Majok, J. D. (2022). Class, cash and control in the South Sudan and Darfur borderlands. *Third World Thematics: A TWQ Journal*, 7(4-6), 283-306.
- Langer, A. (2005). Horizontal inequalities and violent conflict: The case of Côte d'Ivoire. *Oxford Development Studies*, 33(1), 25–45.
- Lederach, J. P. (1997). *Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. United States Institute of Peace Press.
- Le Van, A. C. (2011). Power sharing and inclusive politics in Africa's uncertain democracies. *Governance*, 24(1), 31-53.
- Mamdani, M. (2009). *Saviors and survivors: Darfur, politics and the war on terror*. Pantheon.
- Meki, N. a.-D. Ş. J. (2023). Dâ'iyat Jibâl an-Nûba fi's-Sudân: Mekin Muḥammad Mekin. *Mecellet Dirâsât Ifrikiya, Câmi'at el-Ḥarṭûm, Merkez el-Buḥûṭ ve'd-Dirâsât el-Ifrikiya*, 1(4), 381 - 397.
- Meşike, H. H. (2018). Mûlâhazât ḥavle's-siyâsa ve'l-idara ve't-ta'lim fi minṭikat Jibâl an-Nûba bi's-Sudân. *Mecellet el- 'Ulûm el-Kânûniyye ve'l-İctimâ' iyye, Câmi'at Ziyân 'Âşûr bi'l-Celfa*, 12, 1-13.
- Musa, A. M. (2018). The tribal impact on political stability in Sudan. *Contemporary Arab Affairs*, 11(1-2), 167-188.
- Musso, G. (2017). The making of a fragmented nation: Sufi řuruq and Sudan's decolonization. *Oriente Moderno*, 97(1), 133-153.
- Nâyil, H. M. M. (2022). el-Mevkûfu'd-düveliyyu ve'l-iklimiyyu min meşkilati Dârfûr. *Mecellet Kulliyeti'l-Âdâb, Câmi'at Bûr Sa 'id*, 10.
- Paul, A. (2011). *A history of the Beca tribes of the Sudan*. Cambridge University Press
- Pendle, N. (2017). Contesting the militarization of the places where they met: The landscapes of the western Nuer and Dinka (South Sudan). *Journal of Eastern African Studies*, 11(1), 64-85.
- Rothe, D. L., Mullins, C. W. (2007). Darfur and the politicization of international law: Genocide or crimes against humanity? *Humanity & Society*, 31(1), 83-107.
- Salih, M. A. R. M. (2005). *Understanding the conflict in Darfur*. Centre of African Studies, University of Copenhagen.
- Sawant, A. B. (1998). Ethnic conflict in Sudan in historical perspective. *International Studies*, 35(3), 343-363.
- Sharawy, H. (2005). The Sudan naivasha agreement: Unity or secession?: Sudan. *African Renaissance*, 2(1), 112-119.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.

- Suliman, M. (1993). Civil war in the Sudan: From ethnic to ecological conflict. *Ecologist*, 23(3), 104-109.
- Suliman, M. (1999). Nuba mountains of Sudan: Resource access, violent conflict and identity. In D. Buckles (Ed.), *Cultivating peace: Conflict and collaboration in natural resource management*. IDRC, Ottawa, ON, CA.
- Suliman, O. (2011). *The Darfur conflict: Geography or institutions?* Routledge.
- Stewart, F. (2008). Horizontal inequalities and conflict: An introduction and some hypotheses. In F. Stewart (Ed.), *Horizontal inequalities and conflict: Understanding group violence in multiethnic societies* (pp. 3-24). Palgrave Macmillan.
- Stewart, F. (2016). Horizontal inequalities. *Routledge Handbook of Development Ethics*, 148.
- Ṭālib, M. (2017). *Ezmetü'l-muwāṭana fī's-Sūdān fī ḡill et-tevāzunāt beyne'd-devle ve'l-ḡabile*. Cāmi' atü'l-Cezā'ir 3
- Unruh, J. (2015). Indigenous landrights and conflict in Darfur: The case of the Fur tribe. In *Land, Indigenous Peoples and Conflict* (pp. 174-189). Routledge.
- Yıldırım Çınar, H., Özer, A. (2023). Internal and external factors behind the instability in Sudan. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 28(2), 173-193.
- Ylönen, A. (2009). On sources of political violence in Africa: The case of "marginalizing state" in Sudan. *Política y cultura* (32), 37-59.
- Young, J. (2012). *The fate of Sudan: The origins and consequences of a flawed peace process*. Zed Books.
- Zain, M. E. (1996). Tribe and religion in the Sudan. *Review of African Political Economy*, 23(70), 523-529.
- ‘Ubayd, M. H. (2019). el-Mevkafu'd-düveliyyu ve'l-iklimiyyu min meşkilatı Dārūr. *Mecellet Kulliyeti't-Tarbiyya, el-Cāmi'a el-Mustansiriyya*, 2(2), 515 - 533.

Isaac Asimov'un Vakıf Üçlemesinde Bilim ve Toplum: Bilim Kurgu Sosyolojisine Yönelik Metodolojik Bir Taslak*

Cem Koray Olgun

Öz: Bilim kurgu sadece edebi bir tür olmanın ötesinde toplumların dünü, bugünü ve geleceğine ilişkin ütöpik ya da distöpik kurguları da kapsayan geniş bir bağlama sahiptir. Bu açıdan bakıldığında oluşturulan ütöpik/distöpik kurgular veri kaynağı olarak düşünülebilir. Stephan Shaviro'nun da belirttiği gibi bilimsel hipotez kurmak ve test etmek ile kurgu oluşturmak birbirlerinden ayrı gibi görünse de ikisi de spekülative ekstrapolasyon süreci olduğundan temelde farklı değildir. Max Weber de ideal tip oluşturmayı ütopyaya benzetir. Bu nedenle bilim kurgu eserlerinin sosyolojik olarak incelenmesi mümkündür. Bu inceleme ise bilim kurgu eserlerinde yer alan ütöpik/distöpik kurguların Weberian sosyolojide olduğu gibi ideal tipler olarak ele alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Böylece bir bilim kurgu sosyolojisi yapılabilir. Bu çalışmada bilim kurgu sosyolojisinin nasıl yapılabileceği Isaac Asimov'un Vakıf üçlemesi üzerinden incelenmiştir. Bir bilim kurgu klasiği olan Vakıf yayımlandığı 1951-1953 yılları arasında enformasyon toplumunun vaatleri hakkında geleceğe eleştirel bir projeksiyon tutmaktadır. Bu anlamda eserlerin günümüz dijitalleşme ve dijital toplum tartışmaları için de söyleyebileceği birçok şey bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma Vakıf üçlemesinin ütöpik ve distöpik kurgularını ideal tip olarak ele alarak dijitalleşme ile toplumların karşılaşacağı krizler neler olabilir sorusunun olası yanıtlarını analiz ederek bilim kurgu sosyolojisi yapabilmenin imkanını tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilim Kurgu Sosyolojisi, Ütopya, Distopya, Vakıf Üçlemesi, Dijitalleşme

Abstract: Science fiction is not only a literary genre but also encompasses a broad context that includes utopian and dystopian fictions about the past, present, and future of societies. From this perspective, the utopian/dystopian narratives created can be considered as valuable data sources. As Stephan Shaviro has stated, although establishing and testing scientific hypotheses and creating fiction may seem distinct, they are fundamentally similar in that both involve speculative extrapolation. Max Weber similarly compares the creation of ideal types to the creation of utopias. Therefore, it is possible to examine science fiction sociologically. This examination can be conducted by considering the utopian/dystopian elements in science fiction works as ideal types, as in Weberian sociology. Thus, a sociology of science fiction can be developed. In this study, how the sociology of science fiction can be applied is explored through Isaac Asimov's Foundation trilogy. Foundation, a science fiction classic, offers a critical projection into the future regarding the promises of the information society between the years 1951 and 1953, when it was published. In this sense, these works have much to say about today's discussions on digitalization and the digital society. Accordingly, this study explores the possibility of establishing a sociology of science fiction by analyzing potential answers to the question of what crises societies may face due to digitalization, using the utopian and dystopian elements of the Foundation trilogy as ideal types.

Keywords: Sociology of Science Fiction, Utopia, Dystopia, The Foundation Trilogy, Digitalization

* Bu makale yazarın, 24-25 Kasım 2022 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen STS Türkiye Toplum için Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Konferansı'nda sunduğu "Isaac Asimov'un Vakıf Üçlemesinde Bilim ve Toplum Tasavvuru: Bir Bilimkurgu Sosyolojisi Denemesi" başlıklı özet bildirinin yeniden ele alınarak geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

@ Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, cemkorayolgund@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-5523-2800>

Giriş

Bilim kurgu ve sosyoloji arasında ilk bakışta fark edilemeyecek ama dikkatle incelendiğinde görülebilen derinlikli bir ilişki vardır. Bir bilim kurgu eseri üretildiği toplumun özelliklerini içinde barındırır ve bazen doğrudan bazen dolaylı olarak söz konusu özellikleri eserde yansıtır. Bilim kurgu eserlerinde karşılaşılan yapılar, farklı ırklar, dünya dışı varlıklar vb. unsurların hepsi doğal olarak insani değerler referans alınarak tasarlanmıştır. Ancak bilim kurgu uzun yıllar hem edebiyat içinde yeterince saygınlık kazanamamış hem de bilimin tamamen dışında metafizik bir olgu olarak görülerek bilim alanında dikkate alınmamıştır. Halbuki Steven Shaviro'nun (2015) vurguladığı gibi kurgular ve masallar genellikle dünyayı anlamanın bilimsel yöntemleriyle çelişir veya karşıt gözükmese de aralarında güçlü rezonanslar vardır; ikisi de spekülatif ekstrapolasyon sürecidir. Dolayısıyla Shaviro'ya göre "bilimsel hipotezler inşa etmek ve test etmek, kurgular oluşturmaktan ve daha sonra işe yarayıp yaramadıklarını ve bunlardan ne gibi sonuçların çıktığını görmek için test etmekten tamamen farklı değildir" (Shaviro, 2015). Bilim kurgu yazarlarının eserleri her ne kadar sosyal bilimcilerin yapıtları kadar bilim camiasından ilgi görmese de onlar da aynı sosyal gerçekliği paylaştıklarından zaman zaman analizlerinde ve öngörülerinde benzerlikler görülür. Örneğin bilim kurgu yazarı Edward Bellamy'nin 1888 yılında yayımlanan *Looking to Backward: 2000-1887* kitabı bu anlamda iyi bir örnektir. Krishan Kumar¹ (2006) Bellamy'nin çalışmasının kuşku götürmez biçimde sosyolojik olduğunu belirtir. Çünkü onun eserinde "yoksulluk, güçsüzlük ve birey mutsuzluğu sorunlarının çözülmesi tüm toplum sisteminin ve onun büyüme ve gelişme ilkelerinin bir analizi ile bağlantılandırılmıştır".

Başka bir bilim kurgu yazarı H. G. Wells (1906) ise edebi eserlerinin dışında sosyoloji üzerine kaleme aldığı az bilinen makalesinde sosyolojiyi; kolektif bilinç duygusunun tarihsel gelişimini anlayarak, alternatif gelecekler tasavvur ederek toplumu nasıl radikal bir şekilde iyileştirebileceğimize dair ve insanları bu tür vizyonlara göre hareket etmeye motive edici bir fikir kaynağı olan verimli bir hayal gücü olarak tanımlar. Bu tanım dönemin pozitivist sosyoloji geleneğini özellikle Auguste Comte ve Herbert Spencer'in görüşlerini eleştirmektedir. Wells'in buradaki önerisi ise bir veri kaynağı olarak ütopyaların oluşturulmasıdır. Wells (1906) ütopyaların oluşturulmasının sosyolojinin uygun ve ayırt edici yöntemi olabileceğini ifade eder. Elbette Wells'in bu düşüncelerine bilim kurgu üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla

1 Kumar (2006) bu eser hakkında ironik biçimde şöyle der: Bellamy bu metinle dünyanın önüne sosyalist bir toplumun nasıl görüneceğini o kadar iyi resmetmiştir ki sosyalistlerin kendisini bile memnun etmemiştir.

referans verilmektedir. Ancak Wells'in ütopyaların oluşturulması önerisi klasik sosyoloji perspektifinden aykırı duruyor gibi görünse de Max Weber'in ideal tip kavramını hatırlatır. Hatta Sosyolog Daniel Hirschman da (2018) meslektaşlarıyla birlikte sosyolojinin neden bilim kurguya ihtiyaç duyabileceğini tartıştığı metninde “bilim kurgunun, toplumsal gerçekliği iyi yapılandırılmış bir Weberyan ideal tip kavramıyla hemen hemen aynı şekilde anlamamıza yardımcı olabileceğini” ileri sürer. Weber metodolojisinde ideal tipler kavramsal araçlardır. *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* eserinde Weber ideal tiplerin işlevini şöyle anlatır: “Onun işlevi, empirik gerçekliğin ayrıştığı ya da benzeştiği yerleri tespit etmek, bunları muğlak olmayan en anlaşılabilir kavramlarla tanımlamak ve tüm bunları nedensel olarak anlamak ve açıklamak için o empirik gerçeklikle karşılaştırmaktır” (Weber, 2012). Dolayısıyla ideal tipler kurgulanmış birer veri kaynağı olarak düşünülebilir. Bu kurgular bilim kurgu eserlerini oluşturan ütopyik ya da distopik kurgulardır. Weber de ideal tipi tanımlarken onu bir ütopyaya benzetir:

Bir ideal tip bir ya da daha fazla bakış açısının tek yanlı vurgulanmasıyla ve bu tek yanlı vurgulanmış bakış açılarına uygun olarak birleşik bir analitik inşaa içine yerleştirilmiş dağınık, ayrık, az çok mevcut ve bazen de namevcut çok sayıda somut tikel fenomenin sentezlenmesiyle oluşturulur. Bu zihinsel inşayı, kavramsal saflığa sahip şekliyle, gerçekliğin herhangi bir yerinde empirik olarak bulmak mümkün değildir. Bu bir ütopyadır (Weber, 2012).

Anlaşılaçağı gibi Weber'in ideal tipleri ütopya olarak ele alması ideal tiplerin toplumda somut biçimde var olmadığının delilidir. Böylece araştırmacı ideal tipi zihinsel olarak inşa ederken somut gerçekliğin bütünüyle ilgilenmez. Aslında bu durum Weber için metodolojik bir zorunluluktur. Weber eserinin ilerleyen sayfalarında şöyle der: “Hiçbiri bir diğerine benzemeyen ve hiçbir empirik gerçeklik içerisinde fiilen mevcut bir ekonomik sistem olarak gözlemlenemez olanı fakat yine de her birinin kapitalist kültür ideasının bir temsili olduğunu iddia edebileceğı bu türde çok sayıda ütopya geliştirmek mümkündür ya da daha doğrusu bunun böyle olduğunu kabul etmek zorunludur” (Weber, 2012). Dolayısıyla Weber'in bakış açısından hareketle ütopyik ya da distopik kurgular ideal tip olarak kullanılabilir. Görüldüğü gibi ütopya/distopya üzerinden düşünmek ve analiz yapmak sosyolojik yöntemden hiç de uzak değildir. Aslında hemen her sosyolojik problemde bu kavramlar kullanılarak çıkarımda bulunulabilir. Mesela küresel kapitalizmin geleceğı üzerine hem ütopyik hem de distopik kurgular oluşturabilir. Peter Frase (2019) *Dört Gelecek: Kapitalizmden Sonra Hayat* kitabında kapitalizmin geleceğı üzerine teknoloji ve ekolojiyi odağına alarak olası dört farklı gelecek ütopyasını/distopyasını değerlendirmiştir. Frase'in kurgusal düşüncesinden destekle pekala iklim krizi, küresel ısınma, yoksulluk gibi küresel

problemlerin çözümünde bu bakış açısının faydası olabilir ki bu hususta literatürde bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. Örneğin Andrew Milner ve arkadaşları (2015) *Ice, Fire and Flood: Science Fiction and the Anthropocene* çalışmalarında bilim kurgu metinlerinde antroposenik iklim değişikliğiyle nasıl mücadele edildiğini ve bu mücadelenin gerçeklikle nasıl ilişkili olduğunu sorgulamaktadırlar. Joel Crombez ve Harry Dahms (2016) ise *Artificial Intelligence and the Problem of Digital Ontotheology: Toward a Critical Rethinking of Science Fiction as Theory* çalışmalarında yapay zeka ile dijital ontoteoloji probleminin çözümünde bilim kurguyu bir teori olarak kullanmayı önerirler.

Anlaşılabileceği gibi hem ütopyik ve distopik kurgular ile toplumların geleceği üzerine yapılan çalışmalar hem de mevcut bilim kurgu eserleri alternatif veri kaynakları ya da ideal tipler olarak kullanılabilir. Burada oluşturmaya çalıştığımız bilim kurgu sosyolojisi tam da bu bağlama dayanmaktadır. Bu doğrultuda bu makale de ütopyik ve distopik kurgulardan hareketle bir bilim kurgu sosyolojisi imkanını tartışmayı amaçlamaktadır. Literatürde ütopyik kurgunun ya da distopik kurgunun hangisinin sosyolojik anlayışa ne kadar yakın olduğu, hangisinin toplumu anlamak için daha iyi olduğuna odaklandığına dair çalışmalara da rastlanmıştır (Levitas, 2010; Levitas, 2013; Seeger, Davison-Vecchione 2019). Elbette bir bilim kurgu yapıtı hem ütopyik hem de distopik unsurları birlikte içerebilir. Bu durumda her iki kurgunun da hesaba katılması gerekmektedir. Burada önereceğimiz bilim kurgu sosyolojisi perspektifi de hem ütopyik hem de distopik kurguları birlikte ele aldığından önce ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişkiden bahsetmek gerekmektedir.

Ütopya, Distopya ve Bilim Kurgu

Ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki ilişki görünenden daha derindir. Ütopya ve distopya sadece edebi bir tür değil, aynı zamanda toplumsal teoriye alternatif olabilecek fikirler olarak görülebilir. Krishan Kumar’a (2005) göre “ütopya en başta bir kurgu olması itibarıyla ideal toplumun farklı türlerinden, toplumsal ve siyasal teorinin öteki çeşitlerinden ayrılır. Kelimenin geniş anlamıyla bir bilim kurgu türüdür”. Görüleceği gibi bu tanım hem ütopyanın kapsamını hem de bilim kurgu ile aralarındaki kuvvetli ilişkiyi göstermektedir. Ütopya bu anlamda toplumsal gerçekliğe oldukça yakındır. Bu nedenle ilerleyen sayfalarda Kumar (2005) ütopyayı “aslında kendinde ve kendi için edebi bir hayal egzersizi olmaktan çok toplumsal ve siyasi spekülasyonun aracı” olarak da tanımlar. Buradaki ifade Shaviro’nun daha önce bahsedilen spekülasyon ekstrapolasyon kavramını hatırlatır. Dolayısıyla ütopyanın sosyal bilimlerde alternatif bir veri kaynağı olarak düşünülebilmesi mümkün gözükmektedir. Ruth Levitas (2010) toplumun hayali olarak yeniden oluşturulması (Imaginary Reconstitution of Society [IROS]) kavramını önermiştir. Ona (2010) göre

“hem sosyologlar hem de yurttaşlar olarak, olası ve arzu edilen gelecekler hakkında düşünömsel ve kolektif müzakerelerde aktif bir araç olarak benimsenen daha ütöpik bir yöntemle daha iyi hizmet edebiliriz”. Levitas bu görüşlerini daha sonra yazdığı *Utopia as a Method* (Bir Yöntem Olarak Ütopya) (2013) kitabında daha da geliştirir ve ütopyanın bir yöntem olarak kullanılabileceğini göstermeye çalışır. Levitas’ın buradaki metodolojik tavrı yukarıda da bahsedilen Weber’in ideal tip kavramının kullanımını çağrıştırmaktadır. Levitas sosyoloji ve ütopya arasındaki ilişkinin oldukça önemli olduğunu düşünmektedir. Ona göre sosyoloji ütopyaları içeriyorsa, ütopyalar da benzer şekilde sosyolojik analizi içermektedir (Levitas, 2013). Ancak bu sosyolojiyi salt ütopyacı ya da distopyacı fikirlerin bütünü yapmaz. Aksine sosyoloji, “ütopyayı yalnızca toplumsal tahayyölün açıklama nesnesi olan bir unsuru olarak kabul eder. Tekrar tekrar ütopyaya yaklaşır ve ondan uzaklaşır” (Levitas, 2013).

Sean Seeger ve Daniel Davison-Vecchione ise *Dystopian Literature and Sociological Imagination* (2019) çalışmalarında Levitas’ın aksine distopyanın toplumsal gerçekliği anlamada ütopyaya nazaran empirik gerçekliğe daha fazla dayandığını ileri sürmektedir. Yazarların bu varsayımının dayandığı en temel yaklaşım Charles Wright Mills’in sosyolojik tahayyöl anlayışıdır. Mills’e göre (2007) sosyolojik tahayyöl’e sahip olanlar “tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, bunların değışik ve çok sayıdaki insanın iç yaşam ve dışsal kariyerleri açısından taşıdığı anlamlar yönünden bakabilme yeteneğı kazanmışlardır”. Dolayısıyla Mills’in sosyolojik tahayyölünde üç temel unsurun öne çıktığı görölmektedir: Biyografi, tarih ve toplum (Mills, 2007). Seeger ve Davison-Vecchione de (2019) bu nedenle sosyolojik tahayyölün olabilecek sosyal dünyaları inşa etmenin ve analiz etmenin güçlü bir uygulaması olduğunu ve bu tür sosyolojik tahayyöl egzersizlerinin profesyonel sosyologların çalışmalarına yardımcı olabileceğini ileri sürerler. Onlara göre distopik kurgu sosyologlara göre birbirine bağılı iki nedenden dolayı ilgi çekici olmalıdır. İlk olarak, distopik kurgudaki spekülasyon, ütöpik kurgudan ziyade empirik sosyal gerçekliğe dayanma eğilimindedir. İkinci olarak ise ütopyanın kilerle karşılaştırıldığında, distopyanın edebi uzlaşımları, bireyin içsel yaşamı ile daha büyük bir toplumsal-tarihsel gerçekliğin bütünü arasındaki ilişkiyi daha kolay bir şekilde gösterir. Başka bir deyişle, distopik kurgu, özellikle (bilim kurgu) romanların etkileşimine uygundur (Seeger, Davison-Vecchione, 2019).

Bilim kurguyu tanımlamak ise göröndüğünden daha zordur ve literatürde çok fazla tanım bulunmaktadır (Roberts, 2016). Bu tanımlar arasında en etkili olanlarından biri kuşkusuz Darko Suvin’in tanımıdır. Suvin bilim kurguyu “yabancılaştırma ve bilişin varlığı ve etkileşimi için gerekli ve yeterli koşullara sahip olan, ana aracı ise yazarın deneysel çevresine alternatif bir hayali çerçeve olan bir edebi tür veya sözlü yapı” olarak tanımlar (Akt. Roberts, 2016). Anlaşılabacağı gibi Suvin bilim kurguyu çok kapsamlı bir edebi tür olarak ele alır. Hatta onun ütopyayı bilim kurgunun sosyoekonomik bir

alt tür olarak ele alan yaklaşımı Fredric Jameson (2021) tarafından da benimsenir. Fredric Jameson “Ütopya Denen Arzu” eserinde ütopya, distopya ve bilim kurgu arasındaki bu ilişkileri tartışır. Meşru olsun ya da olmasın, bilim kurgunun bilimsellik iddiaları ütopya türüne ağırlıklılık verir (Jameson, 2021). Jameson (2005) bilim kurgu anlatısının geleceği temsil eden bir konumu olduğunu fakat söz konusu temsili konumun zaman ilerledikçe yalnızca bir anın geleceği olduğunu ortaya çıktığını belirtir. Jameson’un burada bilim kurgunun olumlu gelecek tasvirleriyle gerçekleşmiş olan şimdi ile arasındaki farkın oluşturduğu hayal kırıklığına³ vurgu yaptığı söylenebilir. Bu nedenle Jameson (2005) bilim kurgunun toplumsal sistemimizin gerçek geleceğini ciddi bir şekilde hayal etmeye çalışmadığını ancak yerine çoklu sahte gelecekleri, kendi şimdimizi henüz gelmemiş bir şeyin belirli geçmişine dönüştürmek gibi oldukça farklı bir işleve hizmet ettiğini ileri sürer. Dolayısıyla Jameson’a göre gerçekle temsil edilen gerçeklik arasındaki ilişki her zaman daha karmaşık olmuştur. “Çünkü bilim kurgunun görünürdeki gerçekliği ya da temsiliyeti, aslında... kendi şimdiki zamanımıza dair deneyimimizi tanıdık hale getirmek ve yeniden yapılandırmaktır” (Jameson, 2005). Bu durum Jameson’ın bilim kurgunun tarihsel işlevi olarak tanımladığı dönüşümdür. Ona göre bilim kurgu şimdiki zamanı tarih olarak kavramayı yöntem olarak benimser. Bu yöntem benimsendiğinde gelecek hakkında karamsar ya da iyimser olmanın bir önemi yoktur. Çünkü bu şimdinin değerini değiştirmez (Jameson, 2005). Bu nedenle Jameson bilim kurgu ile gelecek tarihi arasındaki ilişkiye geri dönmemiz gerektiğini ve bilim kurgu türünün basmakalıp tanımını tersine çevirmemiz gerektiğini belirtir. Ona göre bu tanımda gerçekten özgün olan şey, bilim kurgunun bir anlatı biçimi ve bilgi türü olarak, geleceği canlı tutma kapasitesi değildir. Aksine, bilim kurgunun en derin amacı, geleceği hayal etme yetersizliğimizi tekrar tekrar göstermek ve dramatize etmek olmalıdır (Jameson, 2005). Dolayısıyla Jameson’a göre bilim kurguyu gelecek üzerine düşünceler üretmek yerine şimdiyi anlamak için kullanmak daha olanaklıdır. Benzer bir biçimde Crombez ve Dahms da (2015) bilim kurguyu teori olarak ele almanın gerekliliğinden bahsederler. Onlara göre “Toplumsal olanı gerçek bir bilim kurgu olarak,

2 Bu eserin orijinali *Archeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fiction Essays* başlığı ile Verso tarafından 2005 yılında yayımlanmıştır. Eser iki büyük bölümden oluşmaktadır. İlk kısım *The Desire Called Utopia / Ütopya Denen Arzu* kısmında kitabı oluşturan temel bölümlere yer verilmiştir. Türkçeye çevrilen kısmı burasıdır. İkinci kısım ise Jameson’un farklı zamanlarda bilim kurgu üzerine yazdığı makalelerden oluşmaktadır. Türkçe çeviride bu kısım yer almamaktadır. Ancak orijinal kitabın bütünlüğü içerisinde bu iki kısım birbirini tamamlamaktadır. Bu nedenle ilk kısım için alıntılar Türkçe çeviriden, ikinci kısımda yer alan makalelerden yapılan alıntılar ise doğrudan orijinal eserden yapılmıştır.

3 Örneğin Robert Zemeckis’in *Geleceğe Dönüş* (Back to the Future) üçlemesinde tahayyül edilen gelecek 2015 yılıdır. Fakat filmdeki kurguya göre gerçekleşmesi beklenen uçabilen araba ve kaykay gibi araçlar günümüzde bile gerçekleşmemiştir. Jameson ilgili pasajın devamında “artık teknolojik otomasyonun harikalar yaratan, ‘bilim kurgu’ geleceğine dair böyle hayaller kurmadığımızı belirtirken” kanımızca benzer bir hayal kırıklığını vurgulamaktadır.

yani bir sosyal bilim kurgusu olarak yeniden hayal etmek için, bilim kurguyu eleştirel bir şekilde yeniden tanımlamak gerekmektedir” (Crombez, Dahms, 2015). Çünkü bilim kurgu toplumsal teori olarak ele alınırsa toplumun işlevini sürdürmesi, faaliyet göstermesi ve bireyleri örgütlere ve kurumlara uymaya, tasarlamaya ve sürdürmeye zorlaması için gizli kalması gereken gerçekleri açığa çıkaran veya bize yüzleşme fırsatı veren yeni bir anlayışa ulaşabilir (Crombez, Dahms, 2016). Böylece bu yaklaşım hem ütopyik kurguların hem de distopik kurguların bilim kurgu ile düşünülebilmesine olanak sağladığı gibi onun ütopya ve distopyayı da bir yöntem olarak kullanabilmesine olanak sağlar. Bu perspektiften hareketle bilim kurgu sosyolojisi yapmak mümkün görünmektedir ancak önce bilim kurgu sosyolojisinin tanımlanması gerekir.

Bilim Kurgu Sosyolojisi İçin Metodolojik Bir Taslak

Anlaşılabileceği gibi bilim kurgu bu araştırma dahilinde Jameson'ın görüşlerinden de destekle edebi bir türden daha geniş bağlamda ele alınmaktadır. Bu hususta bilim kurguyu teorik bir veri kaynağı olarak düşünmek tarih boyunca yazılmış ütopya ve distopyaları da kapsayacaktır. Bu açıdan bakıldığında filozoflar ve sosyal bilimcilerin de yüzyıllardır toplum üzerine düşünüp yazarken ütopyik ya da distopik kurgular oluşturmuş oldukları söylenebilir. Örneğin Kumar'a (2005) göre Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ütopyacı eğilimin ürünü olarak görülebilir. Bu nedenle daha önce vurgulandığı gibi ütopya ve distopya kavramları bilim kurgu sosyolojisi için oldukça önemlidir ve bu kavramlar olmadan bilim kurgu sosyolojisi yapılamaz. Bu doğrultuda burada sözünü etmiş olduğumuz bilim kurgu sosyolojisi için şöyle bir tanım öneriyoruz: Bilim kurgu sosyolojisi temel olarak bilim kurgu eserlerinde oluşturulmuş ütopyik ve distopik kurgulardan hareketle toplumların geçmişleri ya da gelecekleri hakkında varsayım ya da hipotezlerin oluşturulmasına ve bunların toplumsal gerçeklikle olan ilişkisinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesine dayanmaktadır. Bilim kurgu sosyolojisi bunu yaparken ütopya ve distopyayı birer yöntem olarak kullanır. Bu yönetime göre bir eserde keşfedilen ütopyik ya da distopik kurgular analizi yapılmak için kullanılacak soyutlamalar, kavramsal araçlardır. Bu kavramsal araçlar daha önce de vurgulandığı gibi Weber'in ideal tipleri olarak ele alınmalıdır. Çünkü bu eserlerde oluşturulan kurgusal gerçeklik bir çeşit zihinsel inşadır. Yazarlar bu kurguları herhangi bir araştırma için oluşturmamış olsalar da eserlerin ileri sürdüğü fikirler alternatif toplum kurguları sunmaktadır. Bilim kurgu eserleri ister gelecek hakkında ister geçmiş hakkında (geçmişin yeniden kurgulanması gibi) olsun temelde ait olduğu toplumsal ve kültürel bağlamdan ayrı düşünülemez. Öte yandan bilim kurgu eserleri alternatif bir tarih anlayışına sahip oldukları için Jameson'un (2005) belirttiği gibi bir disiplin olarak tarih biliminden yararlanır gibi de yararlanılabilir. Ayrıca incelenecek bilim kurgu eserlerinin türü de

belirlenmelidir. Bu eserler kitap, dizi/film, dijital oyun olabilirler. Eser türünü ya da türlerini belirlemek önemlidir çünkü bu yapılacak analizi farklılaştıracaktır. Örneğin bir bilim kurgu dizi ya da filminde karakter temsilleri çeşitlenebilmektedir. Bu bazen uyarlama olan eserlerde yazarın kastettiğinden farklı bir anlam çıkarılmasına da neden olabilir⁴. Bu durumda kitap ve dizi/film eserleri ayrı ayrı ele alınabileceği gibi karşılaştırma da yapılabilir.

Bu bağlamda bilim kurgu sosyolojisi yapmak için önce esere yöneltilecek araştırma sorusundan/sorularından hareket ederek akabinde de beş aşamanın izlenmesi gerektiğini ileri sürüyoruz. Bu aşamalar şöyle sıralanabilir: Öncelikle eserin içerdiği ütopyik ve distopyik temalar belirlenmelidir. Bu temalar eserin muhtevasına göre sadece ütopyik veya distopyik de olabilir. İkinci olarak eserin zamansal ve mekansal olarak nasıl konumlandığı belirlenmelidir. Eser geçmişten geleceğe alternatif bir tarih anlayışına mı sahiptir? Mevcut geçmişimiz ve şimdinin geleceği hakkında yeni görüşler mi ileri sürmektedir? Üçüncü olarak eserin muhtevası içinde mevcut toplumsal gerçeklikle uyumlu/ilgili yapısal unsurlar belirlenmelidir. Var olmayan ırklar, yaratıklar vb. hakkında alternatif dünya ya da dünya dışı bir kurguya mı sahiptir? Dördüncü olarak karakterlerin eylemlerinin kurgudaki yapıyla ilişkisi analiz edilmelidir. Son olarak ise genel olarak eserden çıkarılacak hipotez ya da varsayımların toplumsal gerçeklikle olan ilişkisi mevcut teoriler ışığında karşılaştırmalı olarak analiz edilmelidir. Böylece araştırmamızın temel sorusunu şöyle oluşturabiliriz: Dijitalleşme ile toplumların karşılaşacağı krizler neler olabilir ve bu krizlere ne gibi çözümler üretilebilir? Bu doğrultuda ise analiz nesnesi olarak seçilen bilim kurgu klasiklerinden Isaac Asimov'un *Vakıf* üçlemesinden hangi çıkarımlara ulaşılabilir?

Burada *Vakıf* üçlemesinin analiz nesnesi olarak seçilmesinin nedenlerinden bahsedilmesi gerekmektedir. Öncelikle eser hem ütopyik hem de distopyik unsurları içinde barındırmaktadır. Ayrıca eserin sosyolojik açıdan değerlendirmeye değer birçok özelliğe sahip olduğu da açıktır. Üçlemeyi oluşturan eserlerden *Vakıf* 1951, *Vakıf ve İmparatorluk* 1952 ve *İkinci Vakıf* ise 1953 yılında yayımlanmıştır. Bu yıllar enformasyon toplumu tartışmalarının yapıldığı dönemdir. Dolayısıyla kendisi de bir bilim insanı olan yazar Isaac Asimov'un meselenin hem bilim hem de kurgu kısmını temsil ettiğini söylemek gerekir. 500'den fazla kitabı olan Rus asıllı Amerikalı yazar

4 Vakıf eserinin uyarlandığı bir dijital platform dizisi bulunmaktadır (Foundation, 2021) ve hala yayın hayatına devam etmektedir. Bu dizide Vakıf eserinde yer alan bazı karakterlerin hem cinsiyeti hem de ırksal özellikleri değiştirilmiştir. Örneğin karakterlerden genç matematikçi Gaal Dornick erkektir. Ancak dizide bu karakter aynı isimle hem kadın hem de siyahi olarak temsil edilmektedir. Son yıllarda birçok dizi ve film uyarlamasında bu tür değişikliklere rastlanmaktadır. Ancak karakterlerin yazıldığından farklı biçimde temsil edilmesi durumu eserin içerdiği anlamı ve kurguyu önemli ölçüde etkileyebilmektedir.

Isaac Asimov (1920-1992) hem Boston Üniversitesi'nde Biyokimya profesörü hem de önemli bir bilim kurgu yazarıdır. Asimov'un önemi "bilim kurgu edebiyatının altın çağının kronolojik ve kültürel olarak tam kalbinde yer alan, 1940'larda ve 1950'lerin başında yarattığı eserlerden" kaynaklanmaktadır (Roberts, 2016). *Vakıf* üçlemesi de bu yıllarda yazılması sebebiyle bilim kurgunun altın çağı olarak tabir edilen 1940-1960 arası dönemin en önemli eserleri arasında sayılır. Bununla birlikte Asimov *Vakıf* üçlemesini yazarken Edward Gibbon'un (1789) *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* eserinden esinlenmiştir. Bu durum eserin tarihsel sosyolojik bir arka planı olduğunu da göstermektedir. Ayrıca eserde vakfın kurucusu Hari Seldon karakterinin bilimsel yöntemi olarak tanımladığı *psikotarih*, doğa bilimleriyle sosyal bilimlerin ideal bir karışımını temsil etmektedir ve daha önce bahsettiğimiz spekülatif ekstrapolasyona iyi bir örnektir. Nihayetinde Vakıf üçlemesi geniş bir zaman dilimini içerdiğinden ve tek bir kahramanın eylemleri yerine toplumsal değişmeye odaklandığından bilim kurgu sosyolojisi için daha uygundur.

Vakıf üçlemesinin konusundan da kısaca bahsedecek olursak, eser kurgusal olarak oluşturulmuş bir evrende galaksinin neredeyse tamamına hakim olan Galaktik imparatorluğun ihtişamlı günlerini anlatarak başlar. Ancak bu ihtişama rağmen matematikçi Hari Seldon geliştirdiği *psikotarih* yöntemi ile Galaktik imparatorluğun giderek çökeceğini ve bu çöküşün kaçınılmaz olduğunu ileri sürer. Seldon bu fikirleri nedeniyle çalışma arkadaşları ile Galaktik imparatorluk tarafından yargılanır ve yargılanma sırasında bir çözüm önerisi sunar. Ona göre çöküş kaçınılmaz olsa bile çöküşten sonra yeniden toparlanmak için gereken süreyi en aza indireyecek bilgi birikimini oluşturacak galaktik bir ansiklopedi yazılmalıdır. Seldon ansiklopedinin yazılması için imparatorluğun en uzak sınırındaki gezegenlerden biri olan Terminus'un çalışma arkadaşlarına tesis edildiği bir vakıf kurma isteğinden bahseder. Böylece hem Seldon ve arkadaşları rahat çalışabilecek hem de imparatorluğun merkezinden uzaklaşmış olacaktırlar. İmparatorluk bu isteği kabul eder ve sadece bilim insanları ve ailelerinden oluşan bir koloni ile vakıf Terminus gezegeninde kurulur. Eser buradan sonra zaman atlamalarıyla farklı zamanlarda vakfın yaşadığı sorunlar ve sorunların nasıl çözüldüğünü anlatır. Zaman içinde Seldon haklı çıkmış olur. İmparatorluk çökmüş, bu süreç içerisinde vakıf ise komşu gezegenler üzerinde hakimiyet kurmuştur. Vakıf bu hakimiyetini *katır* (the mule) adı verilen psişik güçleri olan bir mutant tarafından yenilene kadar sürdürür. Bu sırada aslında ikinci bir vakfın daha kurulduğu ortaya çıkar ve ikinci vakıf, *katır*'ı alt edip birinci vakfın yeniden kurulmasını sağlayarak gizli kalmaya devam eder.

Dolayısıyla *Vakıf* üçlemesi hem ütöpik hem distöpik kurguları içeren bir eser olarak alışagelmış bilim kurgu eserlerinin ötesindedir. Bu açıdan eser ne tipik bir ütopya ne de distopya olarak okunabilir. Eser geniş bir zaman dilimine ve çeşitli mekanlara

yayılmıştır. Hatta eserin kronolojisi içerisinde sadece belirli anlara odaklanılmaktadır. Karakterler bu geniş zaman dilimi içinde çabucak belirip kaybolmaktadır. Dolayısıyla eser kahraman odaklı ilerlememektedir. Aslında birçok kahraman vardır ama her biri bütünün sadece birer parçasını temsil eder. Eserde alternatif bir zaman-mekan oluşturulmuştur. Dünyaya benzeyen ama aslında dünya olmayan bir dünya ve evren kurgusu yapılmıştır. Mekanların en belirgin özelliği şehirler gibi düşünülmüş gezegenler olarak tasarlanmış olmalarıdır. İmparatorluk, vakıf gibi yapılar ile valiler, tüccarlar gibi konumlar doğrudan toplumsal gerçeklikle uyumludur. Vakfın bilim anlayışı olarak ortaya konulan *psikotarih* ise eser için kurgulanmış bir bilimdir ama bu bilimin doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birlikte işlenmesini sağlayacak bir bilim anlayışının ideal tipi olduğu düşünülebilir. Bu anlamda eserin içinde vakıf kurulma fikri ütöpik bir fikri temsil eder. Ancak vakıf kurulmasının önerilmesi Galaktik imparatorluk için distöpik bir geleceği temsil etmektedir. Yine de bu distöpik gelecekte özellikle tüccarlar döneminde imparatorluğun ayakta kalabilen neredeyse tek unsuru vakıf olmuştur. Üstelik teknoloji yoluyla bulunduğu bölgeye egemen olmuştur. *Katır* karakteri ile vakıf daha distöpik bir anlatıya dönüşür.

Bu doğrultuda eserin kurgusundan ve benimsediğimiz bilim kurgu sosyolojisi perspektifinden hareketle *Vakıf* eserini aşağıda oluşturulan iki tema üzerinden analiz etmek mümkün görünmektedir. Distöpik bir kurgu olarak birinci vakıf ve ütöpik bir kurgu olarak ikinci vakıf.

Distöpik Bir Kurgu Olarak Birinci Vakıf

Vakıf üçlemesinin başlarında vakıf fikrinin ütöpik bir fikir olduğu düşünülebilir. Ancak daha ilk kitap bitmeden bahsedilen vakfın ütopya olmaktan çok uzakta olduğu anlaşılmaktadır. Eserin yayınlandığı yılları kapsayan 1950'lerin ilk yarısında enformasyon toplumu tartışmaları yoğun olarak yapılmaktaydı. Bu anlamda geleceğin toplumunun aslında *Aydınlanma*'nın akıl ve bilim anlayışını temel alan enformasyon toplumu ideali olarak görüldüğü ileri sürülebilir. Eserin başlarında aslında bu toplumun erken idealinin Galaktik imparatorluk altında gerçekleşmiş olduğu izlenimi verilir. Fakat bilim insanı Hari Seldon icat ettiği *psikotarih* ile hesaplamalar yaptığını ve imparatorluğun çökeceğini ileri sürer ve bu nedenle genç matematikçi Gaal Dornick ile imparatorluk tarafından yargılanırlar. Seldon, çöküşün kaçınılmaz olduğunu ancak çöküşten sonraki kaos ve kargaşa zamanlarını 30.000 yıldan 1000 yıla indirmek için gerekli bilgi birikimini oluşturacak Galaktik ansiklopedi oluşturmanın tek çözüm olacağını ileri sürer ve bu ansiklopediyi hazırlamaları için kendisi ve beraber çalıştığı bilim insanlarına bir gezegen tahsis edilmesini talep eder.

Burada ortaya atılan ansiklopedi fikrinin, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki dünya savaşı tecrübelerinin henüz çok yeni olduğu bir dönemde düşünülmüş olması tesadüf değildir. İnsanlığın şimdiye kadar edindiği bilimsel ilerlemeyi kayıt altına alma fikrinin öneminin özellikle bu dönemde daha iyi anlaşılmış olduğu söylenebilir. Eserin her ana bölümünün başında ve bazı alt bölümlerinde bu ansiklopediden alıntılar bulunmaktadır. Söz konusu alıntılar anlatılacak hikayedeki karakterler ya da olaylar hakkında kurgusal ansiklopedi maddeleridir. Dolayısıyla okuyucu okuduğunun bir geçmiş anlatısı olduğunu ve galaktik ansiklopedinin tamamını göremeyecek olsa da yazılmış olduğunu en başından bilmektedir.

Vakfın bilim anlayışı olarak sunulan *psikotarih* ise eserde insanlık tarihini tahmin etmeye yarayan, istatistiğe dayalı bir bilim olarak sunulur. Asimov'a (2018a) göre *psikotarihsel* kuramın ilgi alanı tek tek insanlar değil, insan yığınlarıdır. Dolayısıyla *psikotarihsel* kuramın kitlesel hareketler hakkında kestirimde bulunmaya ve bunu yaparken de tarihsel bir hesaplama yapmaya çalıştığı söylenebilir. Aslında *psikotarih* ilk başta doğa bilimlerine daha uygun bir bilim anlayışı olarak sunulmuştur. Örneğin Gaal Dornick matematikçidir. Fakat eser ilerledikçe *psikotarih* giderek doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin birlikte işlenmesini sağlayan bir ideal tipe dönüşmüştür. Asimov üçlemenin son cildi olan *İkinci Vakıf*'ın ön deyiş kısmında *psikotarihi* şöyle tanımlar: "Psikotarih toplum biliminin özüyü ve insan davranışlarının matematiksel denklemlere indirgenmesinin bilimidir" (Asimov, 2018b). Bu tanım matematiksel sosyolojiyi hatırlatır. Matematiksel sosyoloji de "teorik önermeleri resmileştirmek ve empirik sosyal süreçleri modellemek için matematiği kullanır" (Scott, 2014). Bu anlamda *psikotarih* de matematiksel sosyolojinin Weberci anlamda ideal tipi olabilir. Öte yandan günümüz davranışsal iktisadını çağrıştırdığı da söylenebilir. Elbette geleceği tahmin etmek ve verimliliği hesaplamak eserin yazıldığı dönemin bilim anlayışıyla oldukça uyumaktadır.

Burada anlatılan vakıf ilk başta ütopya gibi görünür. Sadece tek amaçları ansiklopedi yazmak olan bilim insanlarından oluşan bir gezegen kuşkusuz ütopya olarak görülebilir. Ancak öyle olmadığı bir sonraki bölümden itibaren anlaşılmaya başlar. Asimov kurguyu yaparken geniş bir zaman aralığı kullanır ve karakter odaklı ilerlemez. O bilinçli olarak sonrasını anlatmaya 50 yıl sonrasında başlayınca karakterler değişir. Bu durum kitap boyunca devam eder ve okuyucu kurgusal tarih içinde zamandan zamana geçer. Böylece üçleme boyunca odak her zaman birey değil, yapı olur. Zaten *psikotarih* de en başından beri yapının (imparatorluğun, vakfın vb.) geleceği hakkında öngörüler oluşturmaktadır.

Bununla birlikte kurgusal tarih içinde birey olarak sadece Seldon önemini hiç kaybetmez. Çünkü Seldon *psikotarih* bilimini kullanarak vakfın geçirebileceği

krizleri hesaplamış ve kriz anlarında çözümleri ortaya çıkacak hologramlarını bırakmıştır. Daha sonra bu krizler eserin kurgusal tarihi boyunca “Seldon krizi” olarak adlandırılacaklardır. İlk kriz vakfın kendi üzerinde hakimiyet kurmak isteyen komşu devletlerle karşılaştığında ortaya çıkar ve vakfın asıl amacının ansiklopedi yazmak olmadığı anlaşılır. Seldon krizleri aynı zamanda toplumsal değişmeyi tetikleyen ve yönlendiren olaylardır. Bu krizlerin sonrasında vakıf varlığını sürdürmek için sahip olduğu teknoloji ile kendilerini tehdit eden komşu gezegenler üzerinde hakimiyet kurma çabası içine girer. Söz konusu gezegenlerin sahip olmadığı teknolojiyi kullanan vakıf önce onların dinsel merkezi durumuna gelecek, ardından da bir ticaret ekonomisi geliştirecektir. Aynı zamanda “İmparatorluğun bile en şaşılağan günlerinde sahip olmadığı sağlamlıkta nükleer aygıtlar imal ederek etkinliğini sınır bölgelerinde yüzlerce ışıık yılı derinliğinde yaymışlardır” (Asimov, 2018a). Dolayısıyla bu aşama vakıf fikrinin başarıya ulaştığı uğrak olarak görülebilir. Vakfın başarısı enformasyon toplumunun aydınlanma idealinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Bilim ve akıl her şeyin üstündedir ve böylece çeşitli teknolojik araçlar icat edilebilir. Fakat teknolojik ilerleme tek başına toplumların geliştirilmesi için yeterli midir? İşte burada sözünü ettiğimiz yansıma tam da Frankfurt Okulu düşünürlerinin aydınlanma eleştirilerinde değindiği hususlarla örtüşür. Bilim ve akıl araçsallaşmıştır. Horkheimer (2002) düşünce ya da sözcüklerin alet haline geldiklerini ve böylece düşünmenin gerekmediği bir mekanizasyonun ortaya çıktığını belirtir. Ona göre “Böyle bir mekanizasyon, sanayinin gelişmesi için gerçekten zorunludur ama bu zihinlerin de başlıca özelliği haline geldiğinde aklın kendisi de araçsallaşır, bir tür maddeselliğe bürünür ve körleşir, bir fetiş olur. Düşünsel olarak yaşamak yerine öylece kabullenilen bir büyümlü varlık haline gelir” (Horkheimer, 2002). Buradaki büyümlü varlık analojisi eserde teknolojinin nasıl önce sihir, sonra da kutsallık atfedilerek algılandığını açıklayabilir. Eserde de belirtildiği gibi çok yüksek teknolojinin sihirden bir farkı yoktur (Asimov, 2018a). Bu ifade akla Marcuse’nin (2007) teknoloji hakkındaki şu vurgusunu getirir: “Teknoloji, yeni, daha etkili ve daha iyi sosyal kontrol ve sosyal uyum biçimlerinin oluşturulmasına hizmet etmektedir”.

Vakıf, *katır* (the mule) ile karşılaşana kadar birçok krizi bertaraf etmeyi başarsa da *katır*’ın psikik güçlerine engel olamayacak ve çökecektir. Katır bir mutant olarak tanımlanır ve eserde insan ırkından olmayan tek karakterdir. Dolayısıyla özellikle eserin başında temsil ettiği biçimiyle hesaplamaya dayanan bir bilim olarak *psikotarihin* öngöremeyeceği tek unsur olan metafizik bu çöküşe neden olmuştur. Bu durum aslında enformasyon toplumu eleştirisi olarak da düşünülebilir. Vakfın sahip olduğu bilim ve teknoloji metafizik karşısında çaresiz kalmıştır. Ancak eser buradan daha metafizik bir bağlama sürüklenmeyecek ve sosyal bilim bağlamında kalacaktır.

Dolayısıyla birinci vakfın, *Vakıf* üçlemesinin distopyası olduğu söylenebilir. Seeger ve Davison-Vecchione (2019) distopik kurgudaki spekülasyonun, ütopik kurgudan ziyade empirik sosyal gerçekliğe dayanma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Buraya kadar eserde anlatılan Vakıf'ın kuruluşu, gelişmesi ve çöküşü, enformasyon toplumu idealinin geleceğine yönelik oluşturulmuş bir kurgu olarak düşünülebilir. Teknolojinin belirleyiciliği ve büyüme hale gelmesi Marcuse'nin tek boyutlu toplumunu andırır. Bu haliyle vakıf sadece kendi varlığını önemser görünür. Birinci vakıf bu anlamda enformasyon toplumunun distopik bir kurgusudur. Galaktik imparatorluk ise eski dünya düzenini temsil etmektedir.

Ütopik Bir Kurgu Olarak İkinci Vakıf

Asimov, üçlemenin son cildinde Seldon planını anlatırken şöyle der: “Birinci vakıf tek bir politik birimin fiziksel iskeletini, ikinci vakıf ise hazırlanmış bir yönetim sınıfının iskeletini oluştururlar” (Asimov, 2018b). Bu ifadeden şu anlam çıkarılabilir: İkinci vakıf, birinci vakıf'ın geçeceği tarihsel aşamaların *psikotarih* bilimi ile hesaplanan şekilde gerçekleşmemesi durumunda devreye girip planı yoluna koyacak bir kurum işlevi görmektedir. Psikotarih açısından bir nevi gizli değişken olarak ifade edilebilir. Aslında üçlemenin ilk cildinden itibaren ikinci bir vakıf olduğu belirtilir ama nerede olduğu ve nasıl işlediği hususunda detaylı bilgi verilmez. Sadece iki vakfın da galaksinin zıt uçlarında olduğundan söz edilir. *Katır* karakteri ikinci vakıf tarafından yenilgiye uğratılınca ikinci vakfın varlığı açığa çıkar. Ancak burada önemli olan ikinci vakfın *katır* gibi metafizik bir problemi kendi yöntemleriyle bertaraf etmesidir. Aslında kullanılan yöntem Vakıf'ın bilimi olan *psikotarihtir*. *Psikotarih* ikinci vakfın onu kullandığı haliyle birinci vakıfta kullanılanlardan çok farklıdır. Katır, herkesin zihnini psişik bir güçle etkisi altına alırken, ikinci vakıf ise zihinleri bilim yoluyla değiştirir. Üçlemenin son kitabında bu bilim, teknolojik aygıtlar olmaksızın ilkel çağlarda kadim ırkların yaptıklarına benzeyen ve sadece matematiksel kavramlarla uğraşan bir bilim olarak tasvir edilir (Asimov, 2018b). Sonrasında Asimov bunu şöyle anlatır:

Psikotarih, zihinsel bilimin geliştirilmesi, yani matematikselleştirilmesiydi ve sonunda başarıya ulaşmıştı. Ruh bilim, çekirdek fiziğine dek indirgenmesi zorunlu ama gerçekten de zorunlu olan nöropsikolojinin ve sinir sistemi elektrokimyasının ardından, matematik yoluyla ilk kez tam anlamıyla geliştirilebilmişti. Ruh bilimsel verilerin bireyden gruba doğru geliştirilmesiyle ise toplum bilim de matematikleştirilmişti. (Asimov, 2018b).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi psikotarih de romanın başında tasvir edildiğinden daha farklı ve derin bir bilim anlayışına işaret eder. Bu anlayış ne sadece doğa bilimlerini ne de sadece sosyal bilimleri kapsar. İkisinin ideal bir yorumu, disiplinler arası bir

uzlaşmasıdır. Toplum bilimin matematikleştirilmesi ifadesi daha önce de bahsettiğimiz matematiksel sosyolojiyi çağırıştırır. Ancak bu vurgunun burada yapılması psikotarihin sahip olduğu sosyolojik perspektifin daha derin olduğunu gösterir. Bu durumda James Coleman'ın (1964) belirttiği gibi “matematik eğer sosyoloji için yararlı bir araç olarsa, sosyolojinin şu anda kendisinin içinde bulduğu durumun tam olarak tanınmasıyla kullanılmalıdır”. Asimov'un vurgusu da tam da bu bağlama işaret eder ve üçlemenin sonunda, ikinci vakfın *birinci sözcüsü* (first speaker), ikinci vakfı arayan vakıf vatandaşlarının kendilerine özgü bir pozitif bilim anlayışı oluşturdıklarından ironik biçimde bahseder. Sonra da şöyle der:

Soruyu soranlar, Hari Seldon'un bir pozitif bilimler insanı değil de sosyal bilimler insanı olduğunu anımsasalar mı eğer ve yollarını da buna göre ayarlasalar mı, çözüme çabucak ulaşabilirlerdi. Zıt uçlar deyimi bir sosyal bilimler insanına ne ifade eder? Haritadaki zıt uçlar mı? Elbette ki hayır. Bu işin sadece mekanik yorumu (Asimov, 2018b).

Dolayısıyla birinci vakıf imparatorluğun en zayıf sınır bölgesinde bulunurken, ikinci vakıf ise galaksinin sosyal yönden en zıt ucunda, eski imparatorluk ve kültürünün en güçlü olduğu yerde konumlanmıştır. Görüleceği gibi Asimov ciddi bir sosyal bilim vurgusu yapmaktadır. Bu vurgu aslında dönemin enformasyon toplumu tartışmalarına keskin bir eleştiridir. Tıpkı Marcuse'nin teknik akıl ve tek boyutlu toplum analizleriyle, Horkheimer'ın araçsal akıl kavramındaki gibi sosyal bilim perspektifinden yoksun teknolojik ilerlemenin toplumları çöküşe sürükleyebileceğini görmüştür. Bu anlamda ikinci vakıf, *Vakıf* üçlemesinin ütopyası olarak düşünülebilir.

Sonuç

Hem ütopyik hem de distopik kurgular toplumların bir ürünüdürler. Kumar'ın da (2005) vurguladığı gibi “bütün düşünceler, şöyle ya da böyle bir toplumsal bağlamda gelişir. Ütopyacı düşünceler de istisna değildir”. Dolayısıyla bu tür kurgular sosyolojik olarak ele alınabilir. Hem ütopya hem de distopya, toplumsal tahayyülün bir parçasıdır. Bu bağlamda Levitas da sosyoloji ve ütopyanın birlikte toplumsal tahayyülün içinde gömülü olan süreçleri ve ilişkileri açıklığa kavuşturmakla meşgul olduğunu ama bunu biraz farklı şekillerde yaptıklarından söz eder. Ona göre “sosyoloji ütopyanın arka planını ön plana çıkarırken, ütopya sosyolojinin bastırdığını ön plana çıkarır” (Levitas, 2013). Bilim kurgu sosyolojisi de bu bağlantıdan hareket etmektedir.

Burada tanımladığımız bilim kurgu sosyolojisi, toplumların geleceği hakkında fikir üretebilmek için eserlerde oluşturulmuş ütopyik ve distopik kurguları bir veri kaynağı olarak kullanıp, karşılaştırmalı bir analiz yapılması gerekliliğini göstermektedir. Kuşkusuz bu perspektif sosyolojik metodolojiden çok uzak değildir. Weber'in ideal tip kavramı, burada kullandığımız ütopya ve distopya kavramlarıyla örtüşmektedir.

Dolayısıyla bilim kurgu sosyolojisi yaparken ele aldığımız bilim kurgu eserlerini bu şekilde düşünmek Weberyan anlamda mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan bakıldığında Asimov'un *Vakıf* üçlemesinden birden çok ideal tip çıkarılabilir. Yukarıdaki analizden de hareketle birinci vakfın enformasyon toplumunun ideal tipi olarak ele alınabileceğini söyleyebiliriz. *Vakıf* üçlemesi genel olarak doğa bilimlerindeki ilerlemenin sosyal bilim perspektifini göz ardı ettiği durumda ne düzeyde olursa olsun toplumları çöküşe götürebileceğini göstermektedir. Birinci vakıf bilim ve teknoloji alanında çok gelişmiş ve hatta komşu gezegenlere üstünlük sağlamış fakat metafizik bir unsur karşısında duramamıştır. Birinci vakıf enformasyon toplumunun kesinlik, verimlilik, hesap verebilirlik gibi özelliklerinin vücut bulduğu yerdir. Ancak giderek bilim ve teknoloji araçsal hale gelmiştir. Bu bir krizdir ve tam da Horkheimer ve Marcuse'nin enformasyon toplumu üzerine eleştirileriyle örtüşür. Hatta birinci vakfın elinde teknolojinin Marcuse'nin kavramıyla "aygıt"a (apparatus) dönüşmüş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla birinci vakıf teknik rasyonalitenin tamamen hakim olduğu tek boyutlu bir toplum haline gelir. Günümüzde de dijitalleşme ile yapay zeka ve büyük veri gibi teknolojik araçların her geçen gün geliştiği düşünüldüğünde dünyada hakim olan teknolojik belirlenimci bakış açısının insanlığı giderek tek boyutlu topluma doğru sürükleyebileceği bir kriz ortaya çıkarma tehlikesi oldukça yüksektir.

İkinci vakıf ise bu tür kriz anlarında ortaya çıkan düzenleyici bir mekanizmanın ideal tipi olarak düşünülebilir. Bu düzenleyici mekanizma sosyal bilimcilerden oluşan bir yapıdır ve teknik rasyonalitenin kusursuz egemenliğinin neden olabileceği krizlere karşı savunma görevi görür. Bu durum dijitalleşme ile toplumların gelecekte karşılaşabileceği krizlerde sosyal bilimlere başvurma önemini göstermektedir. *Psikotarih* ise söz konusu krizlere karşı kullanılabilecek bilimsel yöntemin ideal tipidir ve doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin ideal bir uzlaşmasını temsil eder. Dolayısıyla doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında yapılacak disiplinler arası çalışmalar dijitalleşme ve toplumların geleceği için elzemdir.

Sonuç olarak sosyolojik tahayyülü geliştirmek için bilim kurgu sosyolojisi yapmak, içinde bulunduğumuz dijital çağı daha iyi anlamak ve gelecek için kestirimler yapmak adına önemli bir yaklaşımdır. Bilim kurgu eserleri toplumu anlamak için oluşturulmuş spekülatif veri kaynakları olarak düşünülmelidir. Bununla birlikte bilim kurgu, "daha adil bir toplum tasavvuru için ilham kaynağı da olabilir" (Hirschman ve diğerleri, 2018). Dolayısıyla eserde anlatılan ütöpik ve distöpik kurgular ideal tip olarak ele alındığında bilim kurgunun toplumların geleceğine ilişkin söyleyebileceği birçok sözü olmaktadır. Hatta toplumların geleceğine ilişkin bazı problemlere dikkat çekmesi bakımından edebi bir tür olan bilim kurgudan çok bilim kurgu sosyolojisinin ciddiye alınabileceği ileri sürülebilir. Bu bağlamda küresel ölçekte bilim kurgu eserleri değerlendirilebileceği gibi yerel bilim kurgu eserleri de incelenmelidir.

Science and Society in Isaac Asimov's Foundation Trilogy: A Methodological Outline for the Sociology of Science Fiction

Cem Koray Olgun

Introduction

A deep relationship exists between science fiction and sociology. A work of science fiction embodies and either directly or indirectly reflects the characteristics of the society in which it is produced. Elements in science fiction works, such as structures, various races, and extraterrestrials, are inherently shaped by human values. For many years, however, science fiction has not been regarded as a respectable genre in literature, nor has it been considered a legitimate field of study in science, having often been perceived as a purely metaphysical phenomenon. As Steven Shaviro (2015) emphasized, although fiction and fairy tales may seem to contradict or oppose the scientific methods for understanding the world, strong resonances occur between them, with both involving processes of speculative extrapolation. Although science fiction writers' works do not receive as much attention from the scientific community as the works of social scientists, their works do engage with the same social reality, and their analyses and predictions exhibit similarities at times. In a little-known essay H.G. Wells (1906) wrote on sociology outside of his literary works on science fiction, he defined sociology as having a fertile imagination and as a source of ideas on how to radically improve society in the way it tries to understand the historical development of collective consciousness, envision alternative futures, and motivate people to act on such visions. While Wells' proposal for the creation of utopias may

@ Assoc. Prof., Adıyaman University, cemkorayolgun@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0001-5523-2800>

DOI: 10.12658/M0770
insan & toplum, 2025; 15(3): 71-90.
insanvetoplum.org

Received: 29.10.2024
Revised: 19.02.2025
Accepted: 27.03.2025
Online First: 12.05.2025

appear misaligned with classical sociological perspectives, it bears a resemblance to Max Weber's concept of the ideal type. In Weber's methodology, ideal types function as conceptual tools. Consequently, they can be regarded as fictionalized sources of data. These narratives take the form of a utopian or dystopian fiction, which constitute the foundation of science fiction literature. When defining the ideal type, Weber likened it to a utopia.

Utopia, Dystopia, and Science Fiction

Both utopian and dystopian fiction, as well as studies on the future of societies and existing science fiction works, can serve as alternative data sources or ideal types. The sociology of science fiction we aim to establish here is built precisely on this foundation. The literature contains studies examining how closely utopian and dystopian fiction align with sociological understanding and which of the two provides a better framework for comprehending society (Levitas, 2010, 2013; Seeger & Davison-Vecchione, 2019). Of course, a work of science fiction may incorporate both utopian and dystopian elements. In such cases, both perspectives should be considered. The relationship among utopias, dystopias, and science fiction is deeper than it appears. Utopias and dystopias can be understood not only as literary genres but also as conceptual alternatives to social theory.

Ruth Levitas (2010) introduced the concept of the imaginary reconstitution of society (IROS). She further developed this idea in her book *Utopia as a Method: The Imaginary Reconstitution of Society* (2013), in which she argues that utopias are able to function as a methodological tool. Levitas' methodological stance closely resembles Weber's use of the concept of the ideal type. Sean Seeger and Daniel Davison-Vecchione (2019), in their study "Dystopian Literature and Sociological Imagination", challenge Levitas' perspective by asserting dystopias more than utopias to be grounded in empirical reality in terms of understanding social structures. Consequently, they argued dystopian fiction, particularly science fiction novels, to be more suited for sociological engagement.

Considering science fiction as a form of social theory offers a new lens through which hidden societal truths—those essential for maintaining social order, enforcing compliance, and shaping institutions—can be revealed and confronted (Crombez & Dahms, 2016, p. 8). This perspective enables both utopian and dystopian fiction to be integrated into the sociological study of science fiction while also employing utopias and dystopias as methodological tools. Thus, sociologizing science fiction appears feasible from this standpoint.

In this regard, we propose the following definition for the sociology of science fiction: The sociology of science fiction is fundamentally based on analyzing utopian and dystopian elements in science fiction works and their comparative relationship with social reality in order to formulate assumptions or hypotheses about the past or future of societies. In so doing, science fiction sociology employs utopias and dystopias as methodological tools. According to this approach, utopian or dystopian narratives found within a work serve as abstractions, namely conceptual tools for analysis. As previously emphasized, these conceptual tools align with Weber's notion of ideal types, as the fictional realities constructed in these works function as mental constructs.

Within this framework, we argue that five key stages must be followed to sociologize science fiction, beginning with the formulation of a research question directed at a work. These stages are as follows: (1) identifying the utopian and dystopian themes embedded in a work, (2) determining the temporal and spatial positioning of the narrative, (3) identifying the structural elements within the work that correspond to existing social realities, (4) analyzing the relationship between the characters' actions and the structural elements within the fiction, and (5) comparing the hypotheses or assumptions derived from the work with social reality by considering existing theories. This study seeks to answer these questions by examining Isaac Asimov's Foundation trilogy, a classic of science fiction, through the lens of digitalization and by exploring the crises societies may face in this process and the potential solutions that can be derived from science fiction.

The First Foundation as a Dystopian Fiction

Foundation, the first book in Asimov's Foundation trilogy, can be considered the dystopia of the work. Seeger and Davison-Vecchione (2019) argued that speculation in dystopian fiction tends to be based more on empirical social reality than on the idealized concepts found in utopian fiction. The foundation's establishment, growth, and eventual collapse can be viewed as a narrative constructed for the future of an ideal information society. *Psychohistory*, introduced as the first foundation's scientific approach, is depicted as a science grounded in statistics for predicting human history. Its purpose is efficiency measurement, and the theory attempts to predict mass movements and make calculations about them. This is why psychohistory is initially presented as a science more aligned with the natural sciences. The first foundation's use of technology to enforce its sovereignty over other planets in the first book, as well as its perception as a sacred or magical force by other societies, resembles Marcuse's concept of the one-dimensional society. In this sense, the First

Foundation represents a dystopian vision of the information society. The character of the *mule*, who defeats the First Foundation, embodies the metaphysical element outside of these calculations.

The Second Foundation as a Utopian Fiction

The second foundation functions as an institution that will intervene and restore the plan should the historical stages of the First Foundation not unfold as predicted by psychohistory. It can be considered a hidden variable within psychohistory. In the first volume of the trilogy, the existence of the Second Foundation is mentioned, but no detailed information is provided about its location or function. The two foundations are simply stated as being located at opposite ends of the galaxy. The second foundation's existence is revealed when it defeats the *mule*. However, what is significant here is that the second foundation resolves a metaphysical problem, such as the Mule using its own methods. The method used is *psychohistory*, the science of the foundation. The way the second foundation employs psychohistory differs from the First Foundation's application. While the Mule manipulates minds with psychic powers, the Second Foundation alters minds through science. In the final book of the trilogy, this science is portrayed as a discipline that only deals with mathematical concepts, reminiscent of what ancient civilizations did in primitive times without technological tools. This understanding bridges both the natural and social sciences, offering an ideal interpretation—a kind of interdisciplinary reconciliation. The concept of the mathematization of sociology evokes mathematical sociology. Therefore, Asimov emphasizes the importance of social science in his work. This focus is a sharp critique of the information society debates prevalent at the time the work was written. Much like Marcuse's analyses of technical reason and the one-dimensional society, as well as Horkheimer's concept of instrumental reason, Asimov recognized that technological progress without a social scientific perspective could lead societies to collapse. In this sense, the Second Foundation can be seen as the utopia of the Foundation trilogy.

Conclusion

As defined here, the sociology of science fiction underscores the need for comparative analyses to use utopian and dystopian fictions from science fiction works as data sources in order to generate ideas about the future of societies. This perspective is closely aligned with sociological methodology. Weber's concept of the ideal type resonates with the concepts of utopias and dystopias employed here. Therefore, viewing the science fiction works analyzed while sociologizing science fiction seems

feasible in this way in the Weberian sense. From this viewpoint, more than one ideal type can be derived from Asimov's Foundation trilogy. Ultimately, engaging in the sociology of science fiction in order to develop sociological imagination is an essential approach for better understanding the digital age in which we and for making predictions about the future. Science fiction works should be considered speculative data sources that have been created for understanding society.

Kaynakça

- Asimov, I. (2017). *Vakıf*. K. B. Özbek (Çev.). İthaki.
- Asimov, I. (2018a). *Vakıf ve imparatorluk*. S. Güven (Çev.). İthaki.
- Asimov, I. (2018b). *İkinci vakıf*. Ç. Şafak (Çev.). İthaki.
- Coleman, J. (1964). *Introduction to mathematical sociology*. Free Press of Glencoe.
- Crombez, J., Dahms, H. F. (2015). Artificial intelligence and the problem of digital ontotheology: Toward a critical rethinking of science fiction as theory. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 35(3-4), 104-113. <https://doi.org/10.1177/0270467616651192>
- Frase, P. (2019). *Dört gelecek: Kapitalizmden sonra hayat*. A. E. Pilgir (Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Hirschman, D., Schwadel, P., Searle, R., Deadman, E., Naqvi, I. (2018). Why sociology needs science fiction. *Contexts*, 17(3), 12-21. <https://doi.org/10.1177/1536504218792521>
- Horkheimer, M. (2002). *Akl tutulması*. O. Koçak (Çev.). Metis.
- Jameson, F. (2005). Progress versus utopia, or; can we imagine the future? *Archaeologies of future: The desire called utopia* içinde. Verso.
- Jameson, F. (2021). *Ütopya denen arzu*. F. B. Aydar (Çev.). Metis.
- Kumar, K. (2005). *Ütopyacılık*. A. Somel (Çev.). İmge.
- Kumar, K. (2006). *Modern zamanlarda ütopya ve karşı ütopya*. A. Galip (Çev.). Kalkedon.
- Levitas, R. (2010). Back to the future: Wells, sociology, utopia and method. *The Sociological Review*, 58(4), 530-547. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2010.01938.x>
- Levitas, R. (2013). *Utopia as method*. Palgrave Macmillan.
- Marcuse, H. (2007). *One dimensional man*. Routledge.
- Mills, C. W. (2007). *Toplumbilimsel düşün*. Ü. Oskay (Çev.). Der.
- Milner, A., Burgmann, J., Davidson, R., Cousin, S. (2015). Ice, fire and flood: Science fiction and the anthropocene. *Thesis Eleven*, 131(1), 12-27. <https://doi.org/10.1177/0725513615592993>
- Roberts, A. (2016). *The history of science fiction*. Palgrave. DOI 10.1057/978-1-137-56957-8
- Scott, J. (2014). *A dictionary of sociology. fourth edition*. Oxford University Press.
- Seeger, S., Davison-Vecchione, D. (2019). Dystopian literature and the sociological imagination. *Thesis Eleven*, 155(1), 45-63. <https://doi.org/10.1177/0725513619888664>
- Shaviri, S. (2016). *Discognition*. Repeater Books.
- Weber, M. (2012). *Sosyal bilimlerin metodolojisi*. V. S. Ögüt (Çev.). Küre.
- Wells, H. G. (1906). The so-called science of sociology. *The Sociological Review*, sp3(1), 357-369. <https://doi.org/10.1177/0038026106SP300134>

Milliyetçilik İdeolojisi Bağlamında Arap Milliyetçiliğinin Kökeni: Arap Milliyetçiliğine İttihat Terakki ve Misyoner Okulları Etkisi

Cemal Kazak

Öz: Arap milliyetçiliği konusu Türk akademisindeki belki de en hassas konuların başında gelmektedir. Türkler ve Arapların yaklaşık 400 yıl süren birlikte yaşamlarının böyle bir ayrılık ile sonuçlanmasını bugün dahi doğru bir şekilde tanımlamak birçok araştırmacı için zor bir durumdur. Hiç şüphesiz ki bunun nedeni aynı dine mensup birbirlerine kardeşlik hukukuyla bağlı olan iki toplumun biz ve öteki eksensli fikirlerin etkisiyle birbirlerine bakışının yeniden şekillenmesidir. Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı milliyetçilik ideolojisi bağlamında Arap milliyetçiliğinin ne zaman ve hangi şartlarda ortaya çıktığı ve nasıl şekillenip geliştiğini ortaya koymaktır. Bu tarihsel seyrin içinde ortaya çıkan önemli ekollerden İttihat ve Terakki (İTC) politikaları ile misyoner okullarının Arap milliyetçiliği üzerindeki etkisinin ne olduğu sorusuna cevap aranmış, her iki oluşumun etki düzeyleri derinlemesine analiz edilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemleri ile tarihsel araştırma yöntemleri birlikte kullanılarak konu ile ilgili birincil kaynaklara erişilmiştir. Protestan Amerikalı misyonerlerin ve Katolik Cizvitlerin Osmanlı'da yürüttükleri misyonerlik faaliyetlerini konu alan kaynaklara bakılmış, Osmanlı'da faaliyet gösteren en büyük misyoner örgütü olan "American Board of Commissioners for Foreign Missions"un raporları ve İTC'nin Arap vilayetleri politikaları derinlemesine incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Arap Milliyetçiliği, Osmanlı, İttihat ve Terakki, Misyoner Okulları

Abstract: The issue of Arab nationalism is perhaps one of the most sensitive topics in Turkish academia. Even today, it is difficult for many researchers to accurately define the fact that the coexistence of Turks and Arabs for nearly 400 years resulted in such a separation. The reason for this is undoubtedly the reshaping of the perception of the two communities, which belong to the same religion and are bound to each other by the law of brotherhood, under the influence of the ideas of us and the other. What influenced the emergence of the idea of Arab nationalism has always been a subject of debate. The aim of this study is to reveal when and under what conditions Arab nationalism emerged and how it was shaped and developed in the context of the ideology of nationalism. The question of the impact of the policies of the Committee of Union and Progress and the missionary schools on Arab nationalism, which are among the important schools that emerged in this historical course, was sought to be answered and the impact levels of both formations were analysed in depth. In the study, qualitative research methods and historical research methods were used together and primary sources related to the subject were accessed. The sources on the missionary activities of Protestant missionaries and Catholic Jesuits in the Ottoman Empire, the reports of the "American Board of Commissioners for Foreign Missions", the largest missionary organisation operating in the Ottoman Empire, and the policies of the Turkish Revolutionary Power in the Arab provinces were examined.

Keywords: Nationalism, Arab Nationalism, Ottoman, Union and Progress, Missionary Schools

@ Dr, Serbest Araştırmacı/Bağımsız Akademisyen, kzk.cemal@hotmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-7029-2905>

DOI: 10.12658/M0771
insan & toplum, 2025; 15(3): 91-124.
insanvetoplum.org

Başvuru: 28.07.2024
Revize: 26.12.2024
Kabul: 14.04.2025
Erken Baskı: 12.05.2025

Giriş

Milliyetçilik ideolojisinin temeli Avrupa tarihinde bir dönüm noktasını temsil eden kilisenin, yönetim erkinin dışında bırakıldığı, ulus devlet düşüncesinin ortaya çıktığı Westphalia Anlaşması'na dayanmaktadır. Her ne kadar Fransız İhtilali'yle ortaya çıkmış olsa bile İngilizlerin, Fransızlardan önce milliyetçi fikirler etrafında bir araya geldiklerini söyleyebiliriz. Fakat ulus devletlerin tam anlamıyla tarih sahnesine çıkması Fransız İhtilali'yle gerçekleşmiştir. 19. yüzyıl Batı Avrupa'sında ortaya çıkan, kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan ve ulus devletlerin oluşumuna etki eden milliyetçilik düşüncesi o güne kadar hüküm süren monarşilerle iç içe geçmiş teokratik yönetimlerin parçalanarak yıkılmasına neden olmuştur.

1789 yılında Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti için bu durum Fransa'nın bir iç meselesi olmaktan başka bir şey değildi fakat zaman içinde bunun böyle olmadığı görülecekti. Osmanlı'nın etnisite vurgusu olmadan "Osmanlılık kimliği" altında devlet-halk bütünleşmesinden müteşekkil idare anlayışı devleti 19. yüzyıla kadar milliyetçilik fikirlerinin olumsuz etkilerinden korumayı başarmıştır. Osmanlı'nın etnik temelli toplum anlayışı yerine uyguladığı din temelli "millet sistemi"nin (Kenanoğlu, 2017; Lewis, 2017) de başarılı bir şekilde uygulanmış olması milliyetçilik düşüncelerinin etkisinin gecikmesinde önemli rol oynamıştır. Yaklaşık 400 yıl boyunca Orta Doğu coğrafyasına hakim olan Osmanlı İmparatorluğu, idari yapısının 1800'lü yıllarda zayıflamaya başlamasıyla birlikte öncelikle imparatorluğun Balkan coğrafyasında başlayan ayrılıkçı isyanlar zaman içinde Arap coğrafyasına da sıçramış, kısa sürede tüm Osmanlı topraklarına yayılmıştır.

Türk-Arap ilişkilerini inceleyen kimi araştırmacılar bu durumu Araplar bize ihanet ettiler cümlesiyle ifade ederken kimileri de olayları kendi konjonktüründe değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir. Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu her zaman tartışma konusu olmuştur. Kimilerine göre bu durum milliyetçilik çağının bir getirisi, kimilerine göre eğitim için Batı'ya giden öğrencilerin bölgeye taşıdıkları Batılı fikirlerle etkileşimin bir sonucu, kimilerine göre misyonerlerin faaliyetleri, kimilerine göre ise İttihat ve Terakki'nin Türkçü politikalarına bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır.

Arap milliyetçiliği konusu en muammalı konuların başında gelmektedir. Özellikle Batılı araştırmacıların seçtikleri bazı bilgileri çarpıtarak kullandıkları görülmektedir. George Antonius, Arap milliyetçiliği düşüncesini ortaya çıkaran ana etkenin Amerikan ve Fransız Protestan misyonerleri olduğunu iddia ederken C. Ernest Dawn ve Albert Hourani burada İslami modernleşmeyi savunan Müslüman entelektüelleri işaret etmektedir. Zeine N. Zeine'e ise konuyu tamamen farklı bir yönde ele alarak meseleyi Jön Türkler döneminde uygulanan Türk milliyetçisi politikalarla bağlamıştır.

Son zamanlarda araştırmacılar tarafından yeniden gözden geçirilen konu hakkında farklı kanaatler ve değerlendirmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Geçmiş dönemlerde ortaya konan farklı araştırmalar konunun zaman içinde ortaya çıkan yeni bilgi ve belgelerle birlikte yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Arap milliyetçiliği konusu farklı başlıklar altında defaatle çalışılmış olmasına rağmen Arap milliyetçiliği düşüncesinde etkin unsurun ne olduğu konusu ve etki düzeyleri incelenmemiştir. Bu bağlamda makalemiz milliyetçilik düşüncesinin geçirdiği evrimi farklı motivasyonlarla ele almaktadır. Çalışmamızın odak noktasını misyoner okulları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve gelişimindeki ihmal edilmiş etki düzeylerinin derinlemesine analiz edilmesi oluşturmaktadır. Bu iki oluşumun etkisi diğer birçok etkiden daha fazla incelenmesi gereken bir olgudur.

Konuyla ilgili yapılan literatür taramasında ortaya çıkan bulgu her iki oluşumun da Arap milliyetçiliği bağlamında diğer birçok etkiden daha fazla tesire neden olduğu yönündedir. Nitekim bu anlamda özel bir öneme sahip olan misyoner okulları ve Hristiyan Araplar, Arap milliyetçiliğinin doğuşunda kritik rol oynarken İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi de Arap milliyetçiliğinin siyasi kimlik kazanmaya başladığı aşama olması nedeniyle kritik bir dönemi temsil etmektedir. Özellikle İTC döneminde uygulanan politikaların (Merkezileştirme-Türkleştirme) bugün dahi birçok araştırmada çarpıtıldığı ve Osmanlı karşıtı söylemler için araçsallaştırıldığı görülmektedir. Bu anlamda çalışmamız Arap milliyetçiliğindeki iki kritik evrenin etki düzeylerinin derinlemesine analiz edilmesi noktasında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Arap milliyetçiliğine dair George Antonius'un *The Arab Awakening - Arap Uyanışı* adlı temel eseri yayınlandığı 1938 yılından itibaren yaklaşık olarak yirmi yıl boyunca Arap milliyetçiliği konusunda önemli bir tarihi oluşturmuştur. Antonius'un zalim Osmanlı hükümranlılığı düşüncesi ve laik ve liberal Arap uyanışı fikri, başta Zeine olmak üzere Hourani, Ernest Dawn gibi araştırmacılar tarafından kabul görmemiştir. Çalışmamızda konuya ilişkin kaynaklar detaylı bir şekilde incelenmiş, elde edilen tespitler derinlemesine analiz edilmiştir. Bu çerçevede Hasan Kayalı'nın *Jön Türkler ve Araplar* adlı çalışması Osmanlı hükümetlerinin Arap vilayetlerindeki politikalarına ışık tutarken Arap milliyetçiliğinin doğuşu, gelişmesi ve Jön Türklerin "Türkleştirme" politikalarına yönelik temel sorulara dair önemli cevaplar içermektedir. Zekeriya Kurşun'un *Türk-Arap İlişkileri* Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler ve İTC'nin Araplara karşı tutumu hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bessam Tibi de *Arap Milliyetçiliği* adlı eserinde Arap milliyetçiliğini sosyal bilimlerin yöntemlerini kullanarak farklı yönlerle ele almaktadır. Zeine N. Zeine ise *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu* adlı eserinde 19. yüzyılda

uluslararası anlamda “Arap sorunu” diye tanımlanan bir meselenin var olmadığını, Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemin Jön Türklerin uyguladığı politikalar ile başladığını iddia etmektedir.

Bunlara ek olarak Ömer Osman Umar’ın *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye*; Ali Bilgenoglu’nun *Osmanlı Devleti’nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*; Adil Baktıaya’nın *Osmanlı Suriye’sinde Arapçılığın Doğuşu*; İsmail Köse’nin “İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı”; Hourani’nin *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*; Dawn’ın 1995 yılında yayınladığı *Arap Milliyetçiliğinin Kökenleri* adlı makalesi ve el-Kubeysi’nin *Hareket-ü Kavmiyyinu’l Arab* adlı eserleri, makalede yararlanılan önemli kaynaklar arasındadır. Ayrıca Aziz Azmeh, Zeine N. Zeine, Adid Davışa ve el Hindi gibi Arap milliyetçiliğinin kökeni ve gelişimiyle ilgili önemli çalışmalar ortaya koyan araştırmacıların eserlerinden de azami ölçüde istifade edilmeye çalışılmıştır.

Hatıralar her ne kadar bazı subjektif görüşler ortaya koysa da çalışmanın özgünlüğü açısından makaleye zenginlik katmıştır. Özellikle Arap Gazeteci Muhammed Kürd Ali’nin *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları*; eski Beyrut Şehremini Selim Ali Selam’ın *Beyrut Şehreminin Anıları (1908-1918)*; Emir Şekip Arslan’ın *İttihatçı Bir Arap Aydın Anıları*; İzzet Derveze’nin *Osmanlı Filistin’inde Bir Posta Memuru*; Kral Abdullah’ın *Biz Osmanlı’ya Neden İsyân Ettik?* adlı hatıraları, Arap aydınlarının Osmanlı’ya bakış açılarını yansıtmaları nedeniyle o döneme ait önemli ipuçları vermektedir.

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri ile ilgili olarak önemli çalışmalardan olan Grabill’in *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy* ve Addison’un *The Christian Approach to the Moslem*; Kennedy’nin *American Misssionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges 1874-1967*; Sharkey’in *American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters.*” başlıklı eserleri faydalanılan önemli çalışmaların başında gelmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında millet ve milliyetçilik kavramları ve Avrupa nüfuzunun Orta Doğu’ya girişi üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki kritik aşamayı İTC’nin uyguladığı “Türkleştirme” politikalarıyla ilişkilendiren Zeine’e karşı çıkan Ernest Dawn gibi araştırmacıların ortaya koydukları deliller doğrultusunda İttihat ve Terakki’nin uyguladığı “Türkleştirme” politikalarının Arap milliyetçiliğinin gelişimindeki etkisi açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü kısmında ise Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Katolik ve Protestan mezhebinin temsil eden *American Board of Commissioners for Foreign Missions* üyesi misyonerlerin ve onların Suriye ve Lübnan bölgelerinde açtıkları misyoner okullarının etkisi derinlemesine analiz edilmiştir.

Millet ve Milliyetçilik Kavramı

“Millet” kavramı tarih içinde çok farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kavramın akışkanlığını ve değişkenliğini göstermesi açısından Guido Zernatto’nun vermiş olduğu örnek önemlidir: “Kelimeler, madeni para gibidir, her bir madeni paranın değeri, tarihin akışı içerisinde değişimlere uğrar, bir kelimenin değeri için de aynı durum geçerlidir; bir zaman daha fazlasını, başka bir zaman daha azını anlatır. ... Ve tıpkı para için olduğu gibi, kelime için de tedavülden kaldırıldığı bir gün gelir” (Özkırımlı, 2020).

Seküler bir kavram olarak toplumsal ve siyasal alanda her geçen gün daha çok kullanılan “millet” (nation) kelimesi insana yeni bir aidiyet hissi vermek üzere Fransız İhtilali’nin insan ve vatandaş hakları resmi bildirisinde kullanılmıştır: “Hiçbir heyet, hiçbir fert, açıkça millettten gelmeyen bir otoriteyi kullanamaz” (Ateş, 2004). 1789 gibi erken bir dönemde kullanılmasına rağmen kavramın tanımlanmaya çalışılması 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde olmuştur (Jaffrelot, 1998). Bu durum bize, kavramın ifade ettiği anlamın tam olarak bilinmeden kullanıldığını göstermektedir.

Batı dillerinde “nation” şeklinde ifade edilen “millet” kelimesi ilk kez Romalılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Karpas, 2015). Latince doğmak “nascere” ile bir yere bağlı olmak anlamına gelen “natio” kelimeleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Antik Yunan’da eğitim görmek üzere aynı bölgeden gelen öğrencileri tanımlamak için kullanılan “millet” kelimesi, süreç içerisinde egemen halkı ve bağımsız egemen bir devleti ifade anlamında kullanılmaya başlanmıştır (Hayes, 2010).

Doğu toplumlarında, Batı toplumlarından asırlar önce farklı bir anlamda kullanılan “millet” sözcüğü din ile aynı anlamı, klasik İslam literatüründe ise din, mezhep, şeriat gibi inanç sistemini ve bunlara bağlı topluluğu ifade etmektedir (Devellioğlu, 1978). Ortaylı, Arap dilinde “millet” kelimesinin “community” yani dini topluluk anlamında kullanıldığını, etnik grubun karşılığı olarak ise “kavm” kelimesinin kullanılabileceğini, “nation” deyiminin karşılığı olarak da “ulus” kelimesinin kullanılması gerektiğini söylemektedir (Ortaylı, 1986).

Bir milletin oluşabilmesi için arkasında ciddi bir ulusal bilincin olması gereklidir. Yaşanan ortak bir geçmiş ve mücadele edilen ortak değerler, bu bilincin oluşmasında ve insanların bir araya gelerek bir ulus oluşturmada önemli etkenlerdir. Anthony Smith’e göre bir topluluğun millet olabilmesi için ortak bir geçmişe, ortak soya, kültüre ve üzerinde hak iddia edilen bir toprak parçası ile topluluk arasında manevi dayanışma duygusuna sahip olması gerekmektedir (Smith, 1994; Habermas, 2012). Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan ve dünyaya yayılan, ulus devletlerin oluşumuna etki eden milliyetçilik kavramının doğasının karmaşıklığı nedeniyle üzerinde fikir

birliğine varılmış bir tanımı bulunmamakta, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı fikir ve düşünce adamlarına göre farklı milliyetçilik tanımlamaları ortaya konmaktadır.

Anthony Smith'in milliyetçiliği, bir milletin birlik ve özerklik kazanıp bunu devam ettirmesine yönelik bir ideolojik hareket (Smith, 1994) iken Ernest Gellner'e göre milliyetçilik, ulusal birim ile siyasi birimin birbirleri ile örtüşmesini öngörebilen bir siyasal ilkedir (Gellner, 1992). Zaman içinde değişim geçiren milliyetçilik kavramı 18. yüzyıl itibarıyla birlikte yaşama arzusu içinde olan milletlerin kurduğu ulus devlete olan bağlılığa dönüşmüştür.

Avrupa Nüfuzunun Orta Doğu'ya Girişi

18. yüzyıla kadar Avrupa ülkelerinin yalnızca ticari anlamda ilgisini çeken Orta Doğu için, Napolyon Mısır'ı işgal edene kadar İngiltere'nin bir Orta Doğu politikası bile yoktu denilebilir. Hindistan yolunun güvenliğini sağlayacak bir Osmanlı varlığı İngiltere için yeterliydi. Fakat bu durum Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra değişmiş ve İngiltere bölgedeki gelişmelerle yakından ilgilenmeye başlamak zorunda kalmıştır (Baktıaya, 2009.; Buzpınar, 2000). Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgaliyle ilk kez bir Avrupalı güç Haçlı Seferleri'nden bu yana Müslüman toprağına sefer düzenlemiş ve buraları işgal etmiştir. İşgal kısa sürse de bu durum büyük bir sosyal kargaşaya neden olurken Batılıların Arap coğrafyasına müdahil olma sürecinin de başlangıcı olmuştur (Lewis, 1979).

Napolyon'un işgaliyle Osmanlı egemenliği altında ümmetin bir parçası olarak varlığını sürdüren Araplar daha sonraki yıllarda bölgeye girecek olan milliyetçilik düşüncesinin ilk etkilerine maruz kalmışlardır. Bu anlamda bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ın işgali Arap milliyetçiliği tarihinde ilk önemli aşama olarak kabul edilmektedir. Özellikle Napolyon tarafından kurulan ve Arapça baskı yapan matbaa ve ilk Arapça yayın yapan el-Tenbih gazetesinin çıkarılması önemli bir etki uyandırmıştır (Karabela ve Ekşi, 2015).

Mısır'ın Napolyon tarafından işgali kimilerine göre Mısır modernleşmesinin ve Orta Doğu'da Batı egemenliğinin başlangıcı olarak kabul edilir. Bessam Tibi, Hans Henle'nin şu sözünü nakleder: "Napolyon, Doğu Prensesini bin yıllık uykusundan uyandırmıştır" (Bilgenoğlu, 2007). Buzpınar, Mısır'ın işgalini modern Orta Doğu'nun oluşum sürecinin başlangıcı kabul etmekle birlikte olayı Bernard Lewis gibi Orta Doğu insanının gözünün açılması, Batı'yı keşfetmesi, uykudan uyanması şeklinde yorumlamaz. Ona göre Mısır'ın Napolyon tarafından işgal edilmesi Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki rekabeti Avrupa dışına yani Orta Doğu'ya taşıması anlamında önemlidir. Bu rekabetin sonucu, Osmanlı'nın bölgede tesis ettiği dengelerin bozulmasıyla Avrupalı ülkelerin (İngiltere, Fransa) bölgede daha fazla etkin olmasıdır (Buzpınar, 2009).

Napolyon'un işgal yıllarında "Mısır Mısırlılarıdır" sözü ve devlet kademelerindeki Osmanlı memurlarının yerine Mısırlıları alınması, yaklaşık 600 öğrenciyi özel eğitim için Fransa'ya yollayarak onlar aracılığıyla Arap milliyetçiliğini yayma hedefi Fransa'nın Mısır'dan çekilmesiyle başarısız olmuştur (Umar, 2004). Fransa'nın Mısır'dan çekilmesinin ardından Mısır valiliğine getirilen Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın faaliyetlerinin Arap milliyetçiliğinin bölgede yayılmasında kritik rol oynadığını söylemek mümkündür (Hindî, 2012). Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı kalkınma ve reform hamleleri, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler ve Avrupa ülkeleri ile gelişen ticari ilişkiler, Mısırlıların kendi içlerindeki gücü keşfetmelerine, dolayısıyla içlerindeki milliyetçilik duygusu ile tanışmalarına vesile olmuştur (Umar, 2004). Eğitim için bu ülkelere giden öğrencilerin etkilendikleri siyasi fikirleri ülkelere taşımaları Arap milliyetçiliği düşüncesinin yayılmasında etkili olmuştur. Bu öğrencilerden biri olan ve 1826-1831 yıllarında Fransa'da bulunan Rifâa et-Tahtâvî, Arap milliyetçiliğinin Mısır'daki öncü isimlerinden biri olarak önem taşımaktadır (Bilgenoğlu, 2010). Tahtâvî eserlerinde "vatan" kavramına vurgu yapmış, vatanda yaşayanları da Arap olarak değil, "Mısırlı" olarak vasıflandırmıştır. Tahtâvî'nin getirdiği en önemli fikrî yenilik Mısır vatanperverliği düşüncesi olmuştur (Hourani, 1984). Bu bağlamda Napolyon'la başlayan süreçte ilk kez bir Müslüman toprağı Batılı güçler tarafından işgal edilmiş, işgal sonucunda meydana gelen toplumsal ve siyasal gelişmeler bölge halkının zihin dünyasında önemli değişikliklere ve etnik bilincin gelişmesine neden olmuştur.

Arap Milliyetçiliğinin Kökeni

Arap milliyetçiliğini tanımlamadan önce çoğunlukla bu ideoloji ile birlikte kullanılan kavramların doğru idrak edilmesi önem arz etmektedir. Şöyle ki "Arap milliyetçiliği, Panarabizm, Arapçılık" gibi kavramların çoğunlukla birbirinin yerlerine kullanılması ciddi bir kavram kargaşasına sebebiyet vermektedir. Arapçılık (el-Uruba), milliyetçilik öncesi dönemi ifade ederken kültürel milliyetçiliği vurgulamak için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Dawn, 1998). Osmanlı devletinden ayrılmayı hedefleyen hareket ise daha çok Arap milliyetçiliği yani "el-Kavmiyyetü'l-'Arabiyye" kavramı ile ifade edilmektedir. Konuyla ilgili bir diğer kavram ise tüm Arap halklarının birliğini ifade eden "el-İttihâdu'l-'Arabî" yani Panarabizm'dir (Hut, 2016).

İdeolojik hareketlerin ortaya çıkış tarihlerinin tespit edilmesi çok kolay değildir. Zira ideolojilerin ortaya çıkışı genellikle planlanmamış kolektif aksiyon sonucunda olmaz. Arap milliyetçiliği düşüncesinin tarih sahnesine çıkışı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tarihsel veriler bize 19. yüzyılda uluslararası anlamda "Arap sorunu" diye tanımlanan bir meselenin var olmadığını göstermektedir. Osmanlı devletine ait resmi evraklarda da farklı bir etnisiteyi tanımlamak adına "Arap"

sözcüğünün kullanımı neredeyse hiç rastlanmayan bir durumdur. Bunun nedeni hiç şüphesiz Osmanlı toplumsal yapısının etnik köken üzerine değil, din eksensli inşa edilmiş olmasıdır (Zeine, 2003).

Arap milliyetçiliği fikrinin köklerinin nereye dayandığı ile ilgili birçok düşünce ifade edilmiştir. Bu anlamda George Antonius erken dönem Arap milliyetçiliğini 19. yüzyıl başlarına yani Suriye'nin, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edilmesine kadar götürür. Özellikle bu dönemde İbrahim Paşa tarafından yapılan reformlar yoluyla Hristiyanlara verilen birtakım haklar bölgede Arap milliyetçiliği bilincinin uyanmasında önemli rol oynamıştır. Antonius tarafından "emekleyen milliyetçi hareket" şeklinde tanımlanan bu ilk milliyetçi hareketlenmeler İngilizlerin destek vermemesi nedeniyle hedefine ulaşamamıştır.

Yapılan son akademik çalışmalar Arap milliyetçiliği hareketinin toplumsal desteğinin tespit edilmesi konusunda önemli veriler içermektedir. Örneğin Dawn, Doğu Arap vilayetlerinde bu hareketin açık savunucusu derneklere üye sayısının 126 gibi çok sembolik bir sayıda olduğunu ifade eder. O dönem Osmanlı hakimiyeti altında yaşayan Arap nüfusu düşünüldüğünde bu rakamla Osmanlı topraklarında milliyetçilik düşüncesinin var olduğunu iddia etmek için çok yetersiz görülecektir (Dawn, 1995). Hatta Tauber, 1.Dünya Savaşı öncesinde faaliyette bulunan Arap milliyetçisi cemiyetlerin taleplerinin daha çok Suriye, Irak ve Lübnan'ın bağımsızlığını ifade eden bölgesel çıkarlarla ilgili olduğunu ifade eder (Tauber, 1993). Konuyla ilgili Osmanlı arşivlerini de inceleyen Hasan Kayalı da "I. Dünya Savaşı öncesinde 'Suriyeciliğin' Arap milliyetçiliğinden çok daha baskın olduğunu ifade eder" (Kayalı, 1997).

İngiltere sömürgeler idaresi temsilcisi Gertrude Bell, bölge insanları arasındaki milli bağ zayıflığından şu şekilde bahseder: "Ülkesel milliyetçilik ya çok azdır ya da hiç yoktur. [...] Bir Suriyeli'ye hangi millete ait olduğunu sorsanız Şam ya da Halep yerlisi olduğunu söyleyecektir. [...] Suriye sadece coğrafi bir terimdir ve orada yaşayanların kalbinde hiç milliyetçi duygu yoktur. Panarap derneklerin ve onların yabancı matbaalarda çıkardıkları kışkırtıcı broşürlerin değeri nedir? Cevap çok basit: Onların hiçbir değeri yoktur. Araplar genel olarak bir millete ait değildir" (Daviş, 2004).

Osmanlı hakimiyeti altındaki Arap coğrafyasında Arap milliyetçiliğinin gelişimi hem bölgeler arasında hem de farklı dinlere mensup (Hristiyan-Müslüman) Araplar arasında farklı bir seyir izlemiştir. Müslüman Araplar, Avrupa'nın kültürel ve ekonomik yayılması karşısında en az Türkler kadar kaygı duyarken, Türk toplumuna dinsel anlamda bağlı olmayan Hristiyan Araplar için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Hatta Avrupalı hamilerinin desteği ile Osmanlı'nın zayıflamasını fırsat bilerek bağımsız devlet kurma arzusunda olduklarını bile söylemek mümkündür (el-Kubeysî, 1974).

Bu bağlamda Nasif Yazıcı, Butrus Bustani, Faris eş-Şıdyak ve İbrahim el-Yazıcı gibi isimler ile Hristiyan kökenli Arap aydınlarının yazılarında ve şiirlerinde özellikle etnik ve dini farklılıklara vurgu yapmaları Arap milliyetçiliği düşüncesinin ilk nüvelerinin ağırlıklı olarak Hristiyan Arapların öncülük ettiği aydın bir sınıf arasında ortaya çıktığı tezini doğrulamaktadır. Osmanlı'nın parçalanmasını savunan ve Osmanlı'dan bağımsız bir devlet kurma düşüncesine sahip yazarların başında gelen Hristiyan Necip Azuri, Türkler olmasaydı Arapların yeryüzündeki en uygar halk olacağını iddia etmektedir (Daviş, 2004).

Reşid Rıza, Cemâleddîn-i Efgânî gibi Müslüman entelektüellerin amacı ise Batı medeniyetine karşı İslam'ın hamisi konumunda olan Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması yönündeydi. Osmanlı'nın yeniden ihtişamlı günlerine dönmesi için gerekli reformların yapılmasını isteyen Müslüman Arap aydınları, İslam ülkelerinin bir halifenin yönetiminde birleşmeleri ve yabancı işgalinden kurtulmaları için gayret sarf etmişlerdir (Lapidus, 2016).

Türk araştırmacılar tarafından Arap milliyetçiliği konusu gündeme geldiğinde en çok dile getirilen konu hiç şüphesiz ki Mekke Emiri Şerif Hüseyin tarafından 1916 yılında gerçekleştirilen “Büyük Arap İsyanı”dır. Aziz al-Azmeh bilinenin aksine bu isyanın Arap milliyetçiliği adına değil, Hüseyin bin Ali önderliğinde hilafet için yapılan İslamcı bir isyan olduğunu, bu nedenle bu isyanın Arap milliyetçiliği arşivlerinden çıkarılması gerektiğini ifade etmektedir (al-Azmeh, 2000). Şerif Hüseyin'in ayaklanmasını Hicaz bölgesinde bir sultanlık talebi olarak gören Ernest Dawn (Daviş, 2004) ise Türkler ve Araplar arasındaki önemli kırılma noktalarından birisi olan bu isyanın Arapları temsil etmediğini, bu sebeple Hicaz'da bile gerekli desteği görmediğini belirtmektedir. Arap İsyanı, Haşimi Şerif Hüseyin ve oğullarının tertibidir. Arap halklarının hemen hemen hepsi, Suriye, Filistin ve Hicazlı Arapların büyük bir kısmı, Medineliler ve Yemenlilerin hiçbirisi bu isyana beklenen desteği vermemiştir (Köse, 2018).

Tüm bu veriler, Majid Khadduri'nin görüşünü destekler niteliktedir: “I. Dünya Savaşı'ndan önce Arap milliyetçiliği çok uluslu imparatorluk içinde Arap ırkının durumunun iyileştirilmesinden ötesini nadiren hedeflemiştir. Bazı düşünürler Arap imparatorluğunun kurulmasını istemekteydi ve tahminen bu Arap siyasal liderliğinin Türklerden ayrılmasını da ima ediyordu fakat Arapların çoğu kendi uygun konumları Türk hükümdarlar tarafından tanındıkça Osmanlı birliğinin çatısı altında kalmaktan memnundu” (Khadduri, 1983; Daviş, 2004).

Arap Milliyetçiliğine İttihat Terakki Etkisi ve “Öteki” Sorunsalı

İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikaların Arap milliyetçiliğinin gelişiminde etkili olduğu iddiası araştırmacılar arasında günümüze kadar devam eden tartışmaların

başında gelmektedir. Bazılarına göre Türk milliyetçiliği, Arap milliyetçiliğini etkin şekilde besleyen bir faktör olarak görülürken bazılarına göre ise durum Türk milliyetçiliğinin Arap milliyetçilik hareketlerine etkisinin olmadığı yönündedir. Peki, gerçekten Türk milliyetçiliğinin yükselişi Arap milliyetçilerini bir kopuşa sürüklemiş midir? Arap milliyetçiliğinin “öteki”si kimdir? Bu soruların cevabı konunun daha net anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İttihatçı politikaların Arap milliyetçiliğini etkilediğini iddia edenlerin başında gelen Zeine, Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemi Jön Türklerin uyguladığı politikalar ile ilişkilendirmektedir (Zeine, 1973). Ona göre aşırı laik anlayışa sahip Jön Türklerin yerleşik Osmanlı siyasetinden uzaklaşıp Türk milliyetçisi politikaları uygulamaya koydukları 2. Meşrutiyet dönemi bu anlamda önemlidir. İttihatçıların öngörüsüz, Pantürkist uygulamaları nedeniyle bazı Müslüman Arap ileri gelenler adeta ayrılmaya mecbur bırakılmışlardı” (Kayalı, 2017). Çalışmamızın ana konusu olması itibarıyla bu soruya verilecek cevap önem taşımaktadır.

Şöyle ki İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin milliyetçi bir hareket olarak kurulduğunu söylemek doğru bir ifade olmamakla birlikte İttihatçıların Osmanlıcı mı yoksa Türkçü mü oldukları günümüzde dahi ihtilaflı bir konudur. Kendi söylemlerine göre İTC “İttihad-ı Anasır” yani bütün Osmanlı uluslarının birliği esasına dayanmaktaydı. Bazı araştırmacılar İTC’nin Osmanlıcılık politikasının Türkleştirme politikasından başka bir şey olmadığını, İTC’nin gerçek niyetinin Osmanlı hakimiyeti altında bulunan bütün unsurları “Türkleştirmek” olduğunu, her ne kadar parti içinde gayrimüslim ve farklı etnik kökenden kişiler olsa da bunların karar mercine asla alınmadıklarını iddia etmektedir (Akçam, 1999).

Peki, İttihat ve Terakki’nin izlediği politikalarla ilgili iddialar ne derece gerçeği yansıtmaktadır? Arap aydınlarının İTC’ye karşı siyasi ve ideolojik söylemlerini etkileyen ve onları Osmanlıcılık’tan Arap milliyetçiliğine dönüştüren şey neydi? İTC devletin sorunlarını çözmek için zaman zaman Panislamist zaman zaman Osmanlıcı ideolojiler uygulayarak pragmatist bir yaklaşım mı ortaya koymaktaydı? Bu soruları cevaplandırabilmek için o dönem dünyanın ve Osmanlı Devleti’nin hızlı bir siyasi değişim sürecine girdiğini göz ardı etmeden konuyu irdelemek gerekir. Türkleştirme konusuyla ilgili olarak en çok tartışılan konu hiç şüphesiz ki ilerleyen yıllarda Türk-Arap krizine neden olan “merkezileştirme” meselesiydi. Arap milliyetçiliği konusunda İTC aleyhinde yapılan en ciddi söylem İttihatçıların merkezileştirme adı altında “Tetrik” (Türkleştirme) siyaseti güttüğü iddialarıydı.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Zeine’e göre, İTC’nin katı politikaları sonucunda Araplar Osmanlı’dan ayrılmak zorunda kalmışlardı. Öncelikle bu iddianın Dawn,

Tibi, Hourani gibi birçok bilim adamı tarafından kabul görmediğini söylememiz yerinde olacaktır. Farklı etnik ve siyasi unsurlardan oluşan karma bir yapıya sahip olan İTC'nin Türk dışındaki etnik unsurları göz ardı ettiğine ve Türk milliyetçisi bir siyasi programı olduğuna dair bilimsel veriler bulunmamaktadır. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin ilk sadrazamlarından birisi olan Said Halim Paşa İslamcı kimliği ile bilinen birisi olmakla birlikte İTC'nin içinde birçok Arap aydın da yer almaktaydı.

Benzer şekilde bu iddialara karşı çıkan Cleveland da Jön Türklerin Arapça konuşulan vilayetlere yönelik tutumunun güvenlik ve meşruiyet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Cemiyetin devlet kademelerinde yer alan eski memurları görevlerinden alarak yerlerine İTC düşüncesine bağlı memurlar getirmesi Arap vilayetlerinde rahatsızlık uyandırsa da bu durum İTC'nin Türk milliyetçisi politikaları bağlamında değerlendirilemez. İttihat ve Terakki'nin vilayetlerde uygulamaya koyduğu politikalar geleneksel Osmanlı eşraf düzeninin bozulmasına neden olurken güçlerini yitirme korkusuna kapılan yerel eşraf ile İttihat ve Terakki'nin bağı kopma noktasına gelmiştir. İttihatçıların geleneksel eşraf siyasetinden uzaklaşması Cemiyetin bir tür Türk despotizmi uygulamakla itham edilmesine neden olmuştur. Sosyal ve ekonomik imtiyazlarını ademimerkeziyetçi bir yönetim altında daha iyi koruyacaklarına inanan bu grup üstü örtülü bir şekilde “Arap milliyetçiliğini” hedeflerini gerçekleştirmek için kullanıyorlardı. Her ne kadar İttihatçıların amacı merkezileştirmek olsa da yaşanan bu durum Araplar tarafından Türkleştirmek olarak algılanmıştır (Cleveland, 2015).

Bu bağlamda Osmanlı ideolojisine bağlı olduğu iddia edilen İTC, “Tetrik” (Türkleştirme) politikaları uygulamadıysa neden böyle bir ithamla karşı karşıya kaldı? Ortaya çıkan bu algının doğru anlaşılabilmesi için İTC'nin 1908-1918 arası politikalarındaki dönüşüm ve değişiminin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. İttihatçıların imparatorluğun bütün unsurlarını Osmanlıcılık altında birleştirmek istedikleri doğrudur fakat bu bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi şovenist anlamda Türkleştirmeyi amaçlamamaktadır. Bazı İttihatçıların Türklüğe ilgi duymuş olmaları Cemiyet içinde azınlık kabilinden bir durumdur.

Zeine ve benzeri araştırmacıların ifade ettiği İTC'nin “Türk milliyetçisi” politikaları uygulamaya koydukları iddiasına neden olan şey aslında İTC'nin Türk milliyetçisi bir ton içeren merkezileştirme politikalarından başkası değildi. Bu durumda bir kavram kargaşasının ortaya çıktığını ve merkezileştirme ile Türkleştirme kavramlarının birbirlerinin yerine ikame edildiğini söyleyebiliriz. İTC'nin iktidarı ele alışından sonra uyguladığı reformlar ile merkezi otoriteyi mümkün olan en geniş alana yaymak istemesinden en çok etkilenen hiç şüphesiz ki Arap vilayetleri olmuştur. Ayrıca Arap milletvekillerinin de İTC'ye karşı olan muhalefetin saflarında yer alması nedeniyle

İTC'nin merkezileştirme politikalarını artırması İTC'nin "Türkleştirme" hareketine giriştiği suçlamalarına neden olmuştur.

Şu gerçeği ifade etmek gerekir ki merkezileştirme politikaları aslında İTC'ye özgü bir durum değildi çünkü 1908 öncesinde de merkezileştirme politikaları mevcuttu (Dawn, 1973). Hanioglu'nun ifade ettiği gibi "1795'te, hükümet, çevre üzerindeki merkezi kontrolü güçlendirmek için Osmanlı taşra idaresinde büyük bir yeniden yapılanma başlattı [...] Ancak yeterli askeri ve mali yaptırım gücünden yoksun olduğu için, bu hedef ulaşamaz bir ideal olarak kaldı" (Hanioglu, 2008). Hükümet için merkezileşme 19. yüzyıl boyunca önemli konuların başında gelmeye devam etti. İlk kez Türkçenin eyalet yönetiminde yazışma dili olması II. Abdülhamid döneminde resmileşmişti (el-Hatib, 1971). Bu durum Müslüman Arap reformcular ve Türk bürokratlar arasındaki ilişkilerde ciddi bir kırılmaya neden olmuştur. Bu kararlar İTC öncesinde de merkezileşmenin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Abdülhamid'in yerel yönetimin bazı alanlarında Arapların yerine Türkleri istihdam etmesi sivil ve adli bürokrasinin Türkleştirildiği iddialarına gerekçe olsa da (Gross, 1979), Abdülhamid'in diğer yandan Suriye ve Irak kökenli Arap öğrencilere Osmanlı'nın askeri ve sivil yönetiminde yer alma fırsatı vererek modern bir Arap elitinin oluşmasını istediği unutulmamalıdır. Bir bütün olarak ele alındığında Abdülhamid'in hükümdarlığı boyunca Anadolu eyalet yönetiminde istihdam edilen Arapların sayısı yüzdesi %11'den %23'e çıkarak neredeyse ikiye katlanmıştır (Szyliowicz, 1975).

Kamuda Türkçenin kullanılmasını, Türkleştirme uygulamalarının en önemli dayanağı olarak öne süren Arap milliyetçilerinin iddialarının herhangi bir temeli yoktur. Türkçenin resmi dil olarak belirlenmesinin aslında 1876 Anayasası'nda yazılı olduğu ve bu maddenin 1908'de de değiştirilmediği bilinmektedir. II. Meşrutiyet hükümeti de ilkokullarda ders olarak yalnızca Türkçenin okutulmasını garanti altına alıyordu. Bu bağlamda ortaokul, lise ve yükseköğretimde de eğitim dili olarak Türkçe teşvik ediliyordu (Kayalı, 1998).

Devletin dili Türkçenin kamu alanında kullanımı İttihatçıların merkezileştirme politikalarının vazgeçilmez unsurlarından birisiydi ve bu gizlenen bir politika değildi. Nitekim İTC, 1 Mart 1910'da Selanik'te yayınladığı risalede bu durumu şöyle ifade etmekteydi: *Millet-i Osmaniye; muhtelif din ve milletlere mâlik Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudi... gibi kavimlerin bir araya gelmesinden hasıl olan heyettir. Bu kavimlerin arasında gerek lisanca ve gerekse din ve mezhepçe ayrılık olduğu halde bunların hepsine Millet-i Osmaniye nasıl denir? Filhakika bu muhtelif kavimlerin ayrı ayrı dilleri varsa da birbirlerine meramlarını anlatmak, yazmak için bir ikinci lisan muhtaçtırlar. Bu halde Osmanlı memleketinde bulunan bir unsur diğer anasıra fikrini bildirmek için ayrı ayrı her birinin lisanını öğrenmeğe muhtaç kalır. Buna da imkan yoktur.*

Bu imkansızlığın önünü almak için Osmanlıca lisanı vücuda gelmiştir. Osmanlıca öğrenen Arap, Kürt, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmi lisanları birdir, o da Osmanlıca'dır (Hayyeale'l Felah, 1326).

İTC resmi dilin Türkçe olmasını bir dayatma değil bu topraklarda yaşayanlar için bir ihtiyaç olarak görmekteydi. 1913'teki parti programında; "Mekâtib-i iptidâiye-i umumiye-i tâlimiyye'de Türkçenin yalnız lisan olarak tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisân-ı tedris olacaktır." denerek yerel dillerde eğitim de güvence altına alınıyordu (Arai, 2008). Bütün bu bilgiler göstermektedir ki İTC, Abdülhamid'in merkezileştirme politikalarını devam ettirmekle kalmamış aynı zamanda bunları daha fazla alana yaymak içinde çaba sarf etmiştir. İTC'nin merkezileştirme politikalarının gözden kaçırılmaması gereken bir diğer yönü yeni rejimin Abdülhamid rejimine bağlı unsurları tasfiye etmesidir. Özellikle Sultan'a bağlı Arnavut ve Araplardan oluşan özel birliklerin tasfiye edilerek yerlerine yeni rejime sadık görevlilerin atanması ile Abdülhamid'in sarayı kontrol etme imkanının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Findley, 1980).

Gerek Zeine'nin iddiaları gerekse Dawn ve Cleveland'ın buna itirazları bir bütün olarak ele alındığında her iki yaklaşımın da konuyu tek bir zaviyeden değerlendirdiğini, bunun da eksik kaldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki İTC, iktidarın başlangıç yıllarında Türkleştirme politikaları gütmese de özellikle 1.Dünya Savaşı sırasında uygulamaya koyduğu sıkı merkezileştirme politikalarındaki Türk milliyetçisi tonun, dönemin şartları da göz önüne alındığında Arap aydınlarını olumsuz etkilemesi kaçınılmazdı. Ayrıca Cemal Paşa'nın Suriye valiliği esnasındaki yaklaşımları birçok Arap aydını tarafından Türk-Arap ilişkilerindeki en önemli kırılma noktası olarak görülmüştür.

İTC'nin Türk milliyetçisi bir ton içeren merkezileştirme politikaları doğrudan Arap milliyetçiliğine yol açmasa da belirli gruplar arasında etnik bilincin yükselmesine, Arap aydınlarının Osmanlı'ya yabancılaşmasına ve milliyetçi duyguların artmasına neden olduğunu söylemek mümkündür. Çok az deneyimi olan İttihat ve Terakki'nin, Avrupa sömürgeciliği karşısında radikal çözümler talep ederken Arap vilayetlerinin ademimerkeziyetçilik taleplerini karşılayamadığı söylenebilir.

Dönemin şartları altında Arap aydınlarının da fikirlerinde bir dönüşümün başladığı bu süreçte Arap aydınlarının Osmanlı yönetimine yönelik tutumlarının belirlenmesinde 1908-1918 arasında meydana gelen bazı önemli olayların dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle İTC'nin ilk on yıldaki özgürlükçü politikalarının zaman içinde baskıcı politikalara dönüşmesi ve ardından 1.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ortaya çıkan Avrupa sömürgeciliği önemli dönüm noktalarından biridir. Ayrıca İTC'nin 2. Meşrutiyet sonrası Türkçülüğe vurgu yapan uygulamalarının da Arap milliyetçileri

için örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür (Köse, 2018). Cemal Paşa'nın Suriye'de uyguladığı baskı politikaları ve 1916 Arap İsyanı, Türk-Arap ilişkilerindeki en derin kırılmanın yaşanmasına neden olan olaylardır.

Emir Şekip Arslan, Selim Ali Selam gibi Arap aydınlarının birçoğu aslında başlangıçta İTC iktidarına olumlu yaklaşmaktaydı fakat zaman içinde uluslararası komplikasyonlar ve iç isyanlar karşısında İTC politikalarının merkezîyetçiliğe ve milliyetçiliğe dönmeye başlaması Arapların Osmanlı hükümetine karşı yabancılaşmasına ve aydınların ideolojik bir dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Selim Ali Selam'a göre, Arapları imparatorluğu dışlayarak alternatif gelecek projeleri aramaya yönelten en önemli faktör, Osmanlı hükümetinin güvenilmezliği ve İTC yönetiminin yapısal reformlar yapma konusundaki isteksizliğiydi (Selam, 2009).

Arapların 1908-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik tutumlarındaki dönüşümü açıklayan Rashid Khalidi, 1914'ten önce Osmanlı egemenliğindeki Arapların Osmanlı sultanına tam anlamıyla sadık olduğunu, İslam devletinin bir paydaşı olarak kaldıklarını fakat merkezi yönetimden kimliğin ve Arap unsurunun vurgulanmasını istediklerini ifade ediyordu (Tarabein, 1991). Dolayısıyla, "1914 öncesinde Arapçılık, Arap ayrılıkçılığı anlamına gelmiyordu ve Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle çelişmiyordu" (Tarabein, 1991). Khalidi'ye göre, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İTC'nin Arap muhalif hareketlerine kısıtlama getirmesi muhaliflerin Arap milliyetçilerine dönüşmesine neden olmuştur (Tarabein, 1991). Bu bağlamda İTC üyesi olan Abdülgani el-Ureysi, Abdürrahman el-Şehbender ve Şükrü el-Asali gibi Arap aydınları İTC'yi bırakarak Arap milliyetçisi hareketlere katılmışlardır (Haddad, 2010).

1914 sonrası ise Arap milliyetçiliği düşüncesinin yavaş yavaş siyasi kimlik kazanmaya başladığı, Arap siyasilerin çeşitli reform ve özerklik isteklerini daha güçlü ve tehditkar bir dille ifade etmeye başladıkları zamandır. Bu aşamada Balkan savaşlarındaki ciddi toprak kayıplarının toplumda meydana getirdiği endişe ve umutsuzluk havasını unutmamak gerekir. Diğer yandan Şekip Arslan'ın anılarında dile getirdiği şu gerçeği ifade etmek yerinde olacaktır; "Hükümet içeride ve dışarıda hayatta kalma mücadelesi verirken birçok Arap aydınının Fransa'da kongre düzenleyerek reformlar talep etmesi İTC'nin öncelikleri ile Arap aydınlarının öncelikleri arasındaki farkı göstermesi açısından önemlidir" (Tarabein, 1991).

İç karışıklıkların İTC'nin sorunlarla başa çıkma biçimini değiştirdiğini söylemek yerinde olacaktır. 1908 devrimini izleyen ilk yıllardaki göreceli özgürlüklerin bu sorunlar sebebiyle İTC'yi saldırgan bir merkezileşme politikalarına yönelttiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, hükümet savaş patlak verdikten sonra sadece önceliklerini kökten değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda imparatorluğu parçalayabilecek, iç

tehdit algısı olarak gördüğü milliyetçilik hareketlerine karşı merkezileşmeyi daha da güçlendirmiştir.

İttihatçıların Türk milliyetçisi tutum sergilediği düşüncesinin oluşmasına neden olan birtakım olayların varlığı elbette inkar edilemez. Nitekim Cemiyet'in bazı vilayetlerde takındığı zorba tavır Türk-Arap ilişkilerini olumsuz etkilerken her iki unsurun etnik ve dilsel anlamda birbirlerine daha fazla yabancılaşmalarına neden olmuştur (Kayalı, 2017). Örneğin hükümetin İngiltere'den borç alabilmek ümidiyle mecliste İngiliz denizcilik şirketine ticari imtiyaz verilmesi teklifi Arap milletvekillerinin sert tepkisine neden olmuştur. Yine aynı şekilde bazı milletvekillerinin İttihatçıları bazı kredi anlaşmalarında Siyonistlerin etkisinde kalmak ve Yahudilere ekonomik imtiyaz vermekle suçladıkları bilinmektedir (Kayalı, 2017).

Yine bu bağlamda 1.Dünya Savaşı'nın ilanından hemen sonra Suriye Valisi olarak atanan İTC'nin önemli figürlerinden birisi olan ve Araplar arasında "gaddar ve seffah (kan dökücü)" gibi lakapları ile anılan Cemal Paşa'nın Suriye'de uyguladığı sert politikaların Arap milliyetçilerinin Osmanlı aleyhtarı propagandaları için gerekçe oluşturduğu iddiaları önemlidir.

Bölgede imparatorluğun entegrasyonuna karşı en büyük tehdidin Arap milliyetçileri olduğunu düşünen Cemal Paşa, Arapçılık hareketinin ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu (Çiçek, 2012). Gerçekten de valiliğinin ilk döneminde önde gelen Arap milliyetçileriyle, özellikle Abdulkarim el-Halil, Muhammed Kürd Ali, Emir Şekip Arslan ve Abdulgani el-Uraysi ile oldukça iyi ilişkileri vardı. Derveze, Cemal Paşa'yı Suriye'ye geldikten sonra, ünlü Arap milliyetçilerinin ve Arap gençlik gruplarının Arapları öven şiirler okuduğu bir törene davet etmiş, Cemal Paşa bu tören sırasında Türkler ve Araplar arasındaki kardeşliği vurgulayan bir konuşma yapmıştı (Derveze, 2007). Cemal Paşa esas olarak Arapların kültürel taleplerine karşı değildi ancak yabancı güçlerle yakın bağları olan Arapçılara asla güvenmedi. Bu nedenle, Avrupa güçleriyle "ilgi çekici" ilişkileri olmayan Arap milliyetçilerini cezalandırmamış hatta yabancı güçlerle iş birliği yapmayı reddeden kültürel bir milliyetçi olan gazeteci Muhammed Kürd Ali ile iyi ilişkiler içinde olmuştur (Kürd Ali, 2006).

Cemal Paşa'ya göre 1.Dünya Savaşı sırasında Fransız elçiliğinde ele geçirilen belgelerde bazı Suriyeliler Fransa himayesi altında Arap bağımsızlığı için Fransızlarla temas halindeydi. Cemal Paşa'nın bu belgelerde ismi geçen Arap liderleri Şam ve Beyrut'ta ayırım gözetmeksin idam ettirmesi ve yabancı misyonlarla irtibatlı bazı aileleri Anadolu'ya sürgüne göndermesi Osmanlı ordusundaki Arap subayları rahatsız etmiştir (Kayalı, 2017). Bazı araştırmacılar Cemal Paşa'nın bu sürgün kararlarını Türkleştirme politikalarının somut örneği olarak görmektedir (Arslan, 2009). Arslan'a göre Cemal Paşa'nın acımasız politikası, tarih boyunca Müslüman

dünyasının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başına gelen en korkunç felaketlerden biriydi (Arslan, 2009).

Hükümet savaş şartlarının getirdiği atmosferde sadece önceliklerini kökten değiştirmekle kalmamış aynı zamanda imparatorluğu parçalayabilecek iç ve dış tehditler nedeniyle merkezileşmeyi de güçlendirmiştir. Çünkü Cemal Paşa'nın asıl amacı Suriye'yi Osmanlı İmparatorluğu'na entegre etmek ve merkezi otoriteyi vurgulamaktı (Çiçek, 2012). Cemal Paşa'nın izlediği yol ve sert uygulamalar her ne kadar Suriye'de Arap milliyetçisi bir kalkışmanın önüne geçilmesinde etkili olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Arap topraklarında bağımsızlık hareketlerinin ivme kazanmasını engelleyememiştir.

Cemal Paşa'nın yaptığı idamlar Araplar ve Türkler arasındaki ilişkinin zedelenmesine, Arapların Osmanlı Devleti'ne olan bağlılık duygusunun zayıflamasına yol açmış, bu kişiler zamanla milliyetçi hedefler arzulayan gruplara dönüşmüştür. Bu uygulamalar Türklere karşı Araplar arasında yapılan negatif propaganda için bir gerekçe oluşturmuştur. Şekip Arslan, Cemal Paşa'nın politikalarının Araplar arasında Türklere karşı nefret uyandırdığını ve bu politikaların hem İslam hem de Osmanlı tarihinde meydana gelen en sert olaylardan biri olduğunu savunmuştur (Arslan, 200).

Bu bilgiler ışığında Arap milliyetçiliğinin “öteki'si kimdir?” sorusu cevabı aranması gereken önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçilik ideolojilerinde “öteki” genellikle, belirli bir milletin kimlik sınırlarını tanımlamak ve güçlendirmek amacıyla oluşturulur. Arap milliyetçiliği için “öteki” kavramı, tarihsel bağlam ve dönemin siyasi koşullarına göre farklı aktörleri kapsayacak biçimde şekillenmiştir. Arap kimliğini, kültürünü ve bağımsızlığını tehdit eden veya bastırmaya çalışan her şey Arap milliyetçiliğinin ötekisi olarak algılanmakla birlikte bu “öteki” imgesi Arap kimliğinin kendini tanımlaması ve sınırlarını belirlemesi sürecinde farklı dönemlere ve bağlamlara göre değişiklik göstermektedir.

Arap milliyetçiliği için “öteki” tarih boyunca Osmanlı'dan Batı'ya, İsrail'den iç siyasi gruplara kadar uzanan geniş bir yelpazede farklılık göstermiştir. Aslında “öteki” kavramı, tarihsel ve siyasal bağlama göre değişiklik gösterse de genelde en güçlü ve kalıcı “öteki” Batı olarak belirlenmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi ve Cumhuriyet Türkiye'si ile olan ilişkiler düşünüldüğünde, Türklerin de belirli dönemlerde ve özel bağlamlarda “öteki” olarak tanımlandığını söylemek mümkündür.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasının ardından İngiltere, Fransa gibi Batılı ülkelerin Orta Doğu'da çıkar sağlama amacıyla ekonomik ve siyasi hakimiyet kurmaya çalışarak Arap dünyasını sömürgeleştirmesi, bu dönemde Batı'nın Arap milliyetçiliği için bir tehdit ve “öteki” olarak tanımlanmasına neden

olmuştur. Arap milliyetçileri açısından Batı, yalnızca siyasi ve askeri bir “öteki” değil, aynı zamanda kültürel bir tehdit olarak da algılanmıştır. Geleneksel Arap toplumunun yapısında değişikliğe yol açması nedeniyle Batı tarzı modernleşme projeleri Arap milliyetçileri tarafından ulusal kimliğe tehdit olarak görülmüştür. Bu nedenden dolayı ki Arap milliyetçiliği için Batı, ilk ve en belirgin “öteki” olarak kabul edilmektedir.

Yakın dönemde İsrail Devleti’nin kurulması ve Filistin topraklarında yaşanan çatışmalar, Arap milliyetçiliği için yeni bir “öteki” tanımlamasına yol açmıştır. Batılı devletlerin İsrail’e verdiği destek, Arap milliyetçiliğinde Batı’ya karşı olan güçlü eleştiriyi derinleştirmiştir. 20. yüzyıl ortalarında, Cemal Abdünnasır gibi Arap milliyetçisi liderler, Batı karşıtlığını Arap milliyetçiliği için temel bir unsur olarak benimsemiştir. Günümüzde Arap milliyetçiliği eski gücünü kaybetmiş olsa da Batı karşıtı söylemler hala etkisini sürdürmektedir. Sonuç olarak Arap milliyetçiliğinde Batı, kalıcı ve çok boyutlu bir “öteki” olarak sadece siyasi ve askeri bir tehdit değil, aynı zamanda kültürel ve kimlikel bir tehdit olarak da konumlandırılmıştır.

Türklerin ya da Osmanlı’nın öteki olma konusuna gelince Osmanlı, Arap coğrafyasını dört yüzyıl boyunca yönetmiş ve Arapların dini, sosyal ve kültürel yaşamında derin izler bırakmış bir devlettir. Bu bağlamda Arap milliyetçiliğinde Türklerin “öteki” olarak görülüp görülmemesi, tarihsel bağlam ve Arap dünyasında Türklerle ilgili çeşitli algılar göz önüne alındığında karmaşık bir konudur. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı’nın merkezileşme politikaları Arap milliyetçileri tarafından Arap kimliğine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Arap kültürel kimliğine yönelik bir “Türkleştirme” politikası uyguladığı endişesini “Türk despotizmi” olarak tanımlayan Arap milliyetçilerinin, Türkleri Arap kimliğinin “öteki”si olarak göstermeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Ancak bu “öteki” algısı, Osmanlı yönetiminin baskısına karşı bir tepkiden kaynaklanmakta olup Arap dünyasının geneline yayılan kalıcı bir “öteki” algısına dönüşmemiş, daha çok Osmanlı’dan bağımsızlık talep eden belirli milliyetçi kesimlerde destek bulmuştur.

Türkler, Arap vilayetlerini hakimiyetleri altında tuttıkları bu süre zarfında İslam’a ve Araplara büyük hürmet göstermişlerdir. Şöyle ki, Araplar “Kavm-i Necip” (seçilmiş halk) olarak kabul edilmiş, büyük saygı görmüştür (Zeine, 2003). Osmanlı, Arap alfabesi kullanmış, Arapçaya ayrı bir önem vermiştir (Daviş, 2004). Arap coğrafyasında yaşayanlara diğer bölgelerdeki halka verilmeyen birçok imkan sunulmuştur. Müslüman Araplar Osmanlı hukuk sisteminde önemli rol oynamışlar ve yönetimde çok fazla güç sahibi olmuşlardır. Hiç şüphesiz ki Arapları ve Türkleri birbirine bağlayan en önemli faktör İslam’dır (Zeine, 2003).

Irak'ta Başbakanlık yapan Nuri Said Paşa'nın Osmanlı hakimiyeti döneminde Arapların konumuna yönelik söyledikleri dikkat çekicidir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Araplar, Müslümanlar olarak Türklerin ortağı kabul edilmiş ve Türklerle tüm hak ve sorumlulukları herhangi bir ırksal ayırım olmaksızın paylaşmışlardır. Askeri ya da sivil devlette yüksek mevkiler Araplara ağıktı. Osmanlı parlamentosunun yüksek ve daha alt meclislerinde temsil ediliyorlardı. Çoğu Arap, başbakan, şeyhülislam, general ve vali oldu. Araplar daima devlet hizmetlerinin tüm kademelerinde bulundular (Zeine, 2003). Türklerin Araplara karşı bu yaklaşımı göstermektedir ki Türkler, Araplar için hiçbir zaman mutlak bir öteki olmamıştır.

Arapların başlangıçta olmasa da bağımsız devletlerin kuruluşu aşamasında Türkleri "öteki" olarak gördüklerini söylemek mümkünse de bu "ötekiliğin" aktif ve koşulsuz bir "ötekilik" olmadığı söylenebilir. Bu durum ayrılık derecesi keskin "öteki" anlayışında sert ve mutlak iken, benzerlikleri olan ötekiliklerde daha hafif, dönemsel ve geçicidir. Dini kültürel ve coğrafi olarak Araplardan farklı emperyalist bir Batı'nın olduğu yerde dini ve tarihi anlamda ortak değerlere sahip Arapların Türkleri "öteki" olarak görmeleri mümkün değildir.

Arapların ötekileştirilmesine giden sürecin, Osmanlı'nın Arap topraklarındaki hakimiyetinin sona ermesinin ardından bölgede ulus devlet ideolojisinin benimsenip bir ulus inşa sürecine girilmesi ile başladığını söylemek mümkündür. Aslında Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çekilmesi ve Cumhuriyet'in kurulmasına kadar geçen dönemde hem Türkler hem de Araplar Osmanlılığı bir alternatif olarak görmüşler, halifenin manevi otoritesi altında emperyalizme karşı iş birliği yapma düşüncesinde olmuşlardır.

Fakat ulus inşa sürecinde Kemalist elitlerin seküler ve etnisiteyi merkeze alan bir ulus kimliği oluşturma kaygısıyla hilafetin kaldırılıp Batıcı bir ideolojinin benimsenmesi Türk-Arap ilişkilerinin bu amaç doğrultusunda yeniden yapılandırılmasında belirleyici rol oynamıştır. Yeni Türkiye'yi Batı medeniyetinin eşit ve saygın bir üyesi yapmak isteyen elitler ülkenin yönünü tamamen Doğu'dan Batı'ya çevirmişlerdir (Çalış, 2001). Bu keskin kopuşu Hasan Cemil Çambel şu şekilde ifade etmektedir: "Genç Türkiye'nin Kemalist inkılapla İslam-Osmanlı medeniyetinden laik-Türk kültürüne geçişi Kopernik inkılabına benzer ve tam bir fikir ve ruh değişikliğidir. Bu bir kutuptan, bütbütün öbür kutba geçme hareketidir" (Çambel, 2011).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla benimsenen ulus devlet ideolojisi hilafet merkezli iddialardan ve bu bağlamda Arap vilayetleri üzerindeki siyasi taleplerden vazgeçerek Türklüğü bir özne olarak gündeme getirmiştir (Gönlübol ve Sar, 1973). Çambel'e göre Türkün tekrar var olabilmesi yabancı Arap kültüründen uzaklaşması

ve Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Müslüman milletleri “ötekileştirmesi” ile mümkündür. Bu anlamda ulus devlet ideolojisine motive olmak ve Türklüğü halkın zihninde daha merkezi bir yere oturtmak adına Araplar I. Dünya Savaşı’nda Türkleri arkadan vuran “hainler” olarak damgalanıp “ötekileştirilerek” radikal Batıcı ideolojinin çimentosu olmuşlardır. (Atay, 1964).

Sonuç olarak Arap milliyetçiliğinin doğuşu milliyetçilikler yüzyılı olarak kabul edilen 19. yüzyılın doğal bir sonucudur ve bu bağlamda Arap milliyetçiliğini sadece bir Türk karşıt ögesine dayandırmak doğru olmayacaktır. Olayları kendi konjonktüründe değerlendirmek doğru sonuçlara ulaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Türk karşıtlığı olmasaydı da 20. yüzyılın bir gerçeği olan milliyetçilik ideolojisi nasıl farklı milliyetçiliklerin doğmasında etkili olduysa aynı şekilde Arap milliyetçiliğinin doğuşunda da etkili olacaktı. Bu durumda Arap milliyetçiliği başlangıç aşamasında “biz” merkezli iken daha sonraları “onlar” (Türk / Batı) merkezli olmuştur.

Arap Milliyetçiliğine Misyonerler ve Misyoner Okulları Etkisi

Osmanlı topraklarında Arap milliyetçiliğinin gelişiminde Hristiyan Arapların ve misyoner okullarının etkisi akademik anlamda kısmen ihmal edilmiş bir konudur. Halbuki misyoner okulları etkisi belki de diğer etkilerden çok daha fazla incelenmesi gereken bir olgudur. Avrupa’nın gerisinde kalan Osmanlı, sorunun temeline inerek eğitim reformları yapmaya başlamış fakat ekonomik yetersizlikler nedeniyle bu reformlar imparatorluğun farklı yerlerine eşit bir şekilde ulaştırılamamıştır. Eğitim taleplerinin yoğun olduğu Lübnan ve Suriye bölgesi payitahttan uzak olması nedeniyle devletin tam anlamıyla eğitim hizmeti ulaştıramadığı yerlerin başında geliyordu. Bu boşluğu gören Katolik ve Protestan misyonerler eğitim alanındaki faaliyetlere yoğunlaşmışlardır.

Misyoner grupları tarafından bu bölgenin seçilmesinin elbette ki belli sebepleri vardı. Payitahta uzak olan bu bölge hatırı sayılır bir Hristiyan nüfusu barındırmakta ve devletin sağladığı eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yeterince yararlanamamaktaydı. Misyoner William Goodell, eğitim materyallerinin eksikliğine, eğitim sisteminin aksaklığına rağmen bölge insanının potansiyeli ve eğitime olan isteğini dile getirmektedir (Kennedy, 2008). Bölge insanı devlet okullarının eksikliğine rağmen çocuklarını ilk başta misyoner okullarına göndermeye sıcak bakmamıştır. Hiç şüphesiz bunun nedeni çocuklarının misyonerlerin din propagandalarına maruz kalmasını istememeleridir. Göndermek zorunda kalanlar da devletten bu okullarda verilen dini eğitimi sınırlamasını talep etmişlerdir (Woodberry, 2007).

Zamanla bu okullara çocuklarını gönderenlerin sayılarının artması dini çekincelerle çocuklarını göndermeyenler için de teşvik edici olmuştur. Bu dönemde Suriye ve

Lübnan tam anlamıyla misyonerlerin eğitim ve ideolojik projelerinin uygulama sahası olmuştur. Protestan misyonerler daha önceki misyonerlik faaliyetlerinden farklı olarak halkı doğrudan Hristiyanlaştırmak yerine açtıkları okullar vasıtasıyla Hristiyan değerlerini topluma aşılayarak daha kalıcı bir etki bırakmayı hedeflemişlerdir (Fleischmann, 2002).

Misyonerler bu okulları sadece dini eğitim vermek için değil, aynı zamanda ülkelerinin siyasi çıkarlarına uygun sosyal, ekonomik ve kültürel bir nüfuz aracı olarak kullanmışlardır. Özellikle Fransız konsolosluğu tarafından toplumun ileri gelen ailelerinin çocuklarına verilen burslar vasıtasıyla bu öğrencilerin ve ailelerin Fransa sevgisi kazanmaları ve Fransa kültürü edinmeleri hedeflenmekteydi. Bu sebeple okullar ve eğitim faaliyetleri misyonerler için hayati öneme sahip kurumlardı. Bu sayede misyonerler kendi ideolojilerini, kültürlerini ve dinlerini kolayca aktarma imkanına sahip oluyorlardı. Üstelik öğrenciler misyonerlerin ayaklarına kendi istekleri ile gitmekteydiler (Züaytir, 1994). Beyrut Amerikan Protestan okulunda Fransızca, Latince, İngilizce, Arapça, Türkçe gibi birçok dil ve tarih dersleri okutuluyordu. Hristiyan Arap gençlerin gittiği bu okullar Arap milliyetçilik hareketinin başlamasında önemli rol oynamıştır. Nitekim bu okullarda Osmanlı ve Türk düşmanlığı yapıldığına, Arap milliyetçiliğinin teşvik edildiğine ve bunun için önlem alınması gerektiğine dair II. Abdülhamid'e 1891 yılında bir rapor dahi sunulmuştur (Umar, 2004).

Suriye ve Lübnan'da misyonerliğin tarihi XVI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Osmanlı topraklarına ilk gelen misyoner gruplarından olan Cizvitler 1734 yılında Lübnan'ın Antoura şehrinde ilk yabancı okulu açmışlardır. Katolik Lazaristler de 1738'de Şam'da bir okul kurmuşlardır (Kennedy, 2008). Bu dönemde Suriye'de misyonerlik faaliyetleri Fransa'nın himayesinde Doğu Hristiyanlarına yönelik olarak Katolik Cizvit misyonerler tarafından yürütülmekteydi. Bölgeye çok sonra gelseler de Amerikan Protestan misyonerlerin faaliyetleri diğer misyoner gruplara göre çok daha yoğun ve etkili olmuştur (Fleischmann, 1998).

1810'larda Kalvinist ve Presbiteryen kilise mensupları tarafından Boston'da kurulan Amerikan Board Misyonerlik Teşkilatı'nın (ABCFM), (American Board of Commissioners for Foreign Missions) ilk hedefi Kızılderilileri ve Katolikleri Protestanlaştırmaktı. Daha sonra hedefini bütün dünya halklarını Protestanlaştırmak olarak değiştiren kuruluş, iki Amerikalı misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons'u Osmanlı topraklarına göndermiştir (Erhan, 2000).

1820 yılı Ocak ayında Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Amerikalı misyonerler Levi Parsons ve Pliny Fisk, İzmir'den Kudüs'e, İskenderiye'den Beyrut'a kadar dolaşarak misyonerlik faaliyetleri için zemin araştırmaları yapmışlardır (Kocabaşoğlu, 1989). Fisk ve Parsons, Suriye misyonunun ilk kurucusu öncü Protestan misyonerlerdi.

Yaklaşık bir yıl sonra, 1922’de İskenderiye’de ölen Parsons’un yerine 1823 tarihinde Kudüs’e Pliny Fisk ile Dr. Jonas King gönderildiler.

Arap milliyetçiliği fikrinin oluşmasında misyoner eğitim kurumları ile bu okullarda çalışan Hristiyan şair, yazar ve gazeteciler önemli etkiye sahipti. Misyonerler, Suriye’de açtıkları okullarda Arap tarihi ve Avrupa kültürüne vâkıf Arap gençliği yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi (Lewis, 1979). 1831 sonrasında Cizvitler başta Beyrut olmak üzere Şam ve Halep gibi önemli şehirlerde eğitim kurumları inşa etmişlerdir. 1860’larda bölgede otuzun üzerinde okul kurulduğu tahmin edilmektedir. Bu okullar içinde etkili olanları hiç şüphesiz ki Beyrut Amerikan Koleji (Suriye Protestan Koleji) ve Fransız Cizvit Koleji (Saint Joseph Üniversitesi) idi (Zeine, 2003).

Bu okulların ilk öğrencileri daha çok Hristiyan Araplardan oluşmakla birlikte sonraki yıllarda Müslüman Araplar da bu okullara öğrenci vermeye başlamışlardır. Okulda Batı kültürünün yanı sıra Türk egemenliğine nasıl isyan edileceği öğretiliyordu. Öğrenciler tarafından kurulan “Edebiyat Mahfili” adlı grubun gizli toplantılarında isyan çağrıları yapan şiirler okunuyor, Osmanlı diktatörlüğüne karşı isyan duyguları empoze ediliyordu (Kayaoğlu, 1975). Bölgede Avrupalıların misyonerlik ve eğitim faaliyetleri sonucunda Batı ve Hristiyan değerlerini savunan yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıktığı söylenebilir. Butros el-Bustani, İbrahim el-Yazıcı, Faris Nimr, John Wortabet gibi yerli Hristiyan Arapların içinde bulunduğu bu entelektüel sınıfın eğitim çalışmaları, ders kitapları gibi bazı yayınların Arapça olarak basılmasıyla Arapça gittikçe önem kazanmış, okullar Arap öğrenciler için ilgi çekmeye başlamıştır. Bu topluluk ayrıca İncil’in Arapçaya çevrilmesinden Suriye’nin tarihsel zenginliğinin ortaya çıkarılmasına kadar birçok çalışma yapmıştır (Kurşun, 2019).

Amerikalı Protestan diplomat Joseph L. Grabill’in de “19. yüzyıl Arap uyanışının ilk Arap milliyetçisi, öncüsü ve kıskırtıcısı” olarak ifade ettiği Bustani’nin çalışmaları ayrı bir önem arz etmektedir. Butros el-Bustani, Protestan olduktan sonra öldürülmesi için Maruniler ve Katolikler tarafından başına ödül konmuş birisiydi. Beyrut’taki Amerikan ve İngiliz konsolosluklarında tercüman olarak çalışmış, Amerikan okullarında öğretmenlik yapmıştır. Bu okulların en önemli özelliği matematik, kimya ve coğrafya gibi modern ilimleri Arapça olarak okutmasından geliyordu. Bu dersler için Arapça özel kitap hazırlayan Butros el-Bustani modern Arap dilinin dirilişine önemli katkıda bulunmuştur (Grabill, 1971; Hitti, 1981).

Arap dünyasında birçok konuda öncü olan bu şahıs Arap dilinin modernleşmesi, ilk gazetecilik faaliyetleri, ilk eğitim faaliyetleri ve ilk edebiyat cemiyeti ile Amerikalı misyonerlerin parlak bir ürünüydü. 1847 yılında Nasif el-Yazıcı ile birlikte Arap coğrafyasının ilk edebiyat derneği olma özelliğine sahip olan Cem’iyyetü’l- Edeb ve’l- İlm yani Edebiyat ve İlim Derneği’ni kuran Bustani faaliyetlerini bu dernek

adı altında yürütmeye başlamıştı. Üyeleri daha çok yerli Hristiyanlardan oluşan bu Cemiyet 1854'te "el- Cem'iyye'l-İlmiyye's-Suriye" (Suriye İlim Derneği) adını almasıyla Batı'da eğitim görmüş Sünni Arapları ve Dürzileri de üye olarak kabul etmeye başlamıştır (Baktıaya, 2009).

Müslüman - Hristiyan şeklinde din temelli bir ayrımı reddeden, laik milliyetçilik fikrini savunan Bustani "Nefirus Suriyya" adlı gazetesindeki yazılarında "vatan sevgisinden" bahsediyor ve Müslüman Arapların eski ihtişamlı günlerine Batılılar benzeri laik bir anlayışı benimseyerek dönebileceklerini iddia ediyordu. Yazılarına "Ebnau'l-Vatan" (Vatanın Evlatları) diye başlıyor ve sonuna imzasını "Muhibbu'l-Vatan" (Vatanını Seven) şeklinde atıyordu (Baktıaya, 2009; Hüseyin, 1986). Bustani, çıkardığı "el-Cenne, ez-Zinân ve Cüneyne" dergi ve gazeteleri ile Müslüman - Hristiyan Arapça konuşan herkesin eşitlik ve millî birlik duygusu içinde bir araya gelmesine çağrıda bulunuyordu.

Aynı şekilde Arap milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli rol oynayan Hristiyan Arap İbrahim Yazıcı: "Daha ne umuyoruz, onlara karşı savaştan öte? Ey milletim bırakın laubali işleri de öbür yiğit milletlerden örnek alın biraz... Aramıza fitne tohumları atanlar onlar / Birliğimizi hurma dalları gibi dağıtan onlar" dizeleriyle Arapları Osmanlı yönetimine karşı açıktan ayaklanmaya çağırıyordu (Uçar, 2016). Yukarıda ifade edilen Hristiyan azınlıkların Arap milliyetçiliğinde oynadıkları etkin role itiraz eden Dawn'a göre 1914'ten önce iddia edilen bu argüman Suriye'nin önde gelen milliyetçilerinden Muhammed Kürd Ali tarafından da kabul görmemektedir. Kürd Ali'ye göre Batı düşüncesinin bölgede yayılmasında Mısır eğitim kurumları ve imparatorluğa ait devlet okulları çok daha önemli rol oynamıştır (Dawn, 1995).

Kürd Ali ve Dawn, Hristiyan azınlıkların ve misyoner okulların Arap milliyetçiliğinde oynadığı etkin role itiraz etse de bu durum misyoner okullarının (özellikle Suriye ve Lübnan'da) Arap milliyetçiliği düşüncesinin doğuşu ve yayılmasındaki önemini azaltmaz. Nitekim tarihi gerçekler ve misyonerlerin kendileri tarafından yayınlanan belgeler bunun tam aksi olduğunu göstermektedir. Arap tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen Bernard Lewis Hristiyan Araplar içinde milliyetçilik fikrinin gelişmesinde öncelikli olarak Beyrut Amerikan Koleji ve Amerikan misyoner okullarının etkisini özellikle vurgulamaktadır. ABD'li Protestan diplomat Joseph L. Grabill ise Amerikan misyoner okullarında Arap çocuklara model olarak Amerikan rüyasının öğretildiğini, ABD'deki Özgürlük Anıtı'na nispetle; "Ey özgürlük ne zaman yüzünü Doğu'ya çevireceksin / İstikbalde piramitlerin yakınında bir özgürlük anıtı görmeyecek miyim? / Senin kız kardeşini Akdeniz üzerinde görmek nasip olmayacak mı?" dizelerinin bu okullarda okuyan öğrencilere ezberletilerek onların milliyetçilik duygularının harekete geçirildiğini söylemektedir (Grabill, 1971).

Amerikan Dışişlerinde Orta Doğu Müsteşarlığı yapan Lübnanlı Philip K. Hitti (Hitti, 1981), Arap milliyetçiliğini Amerikan misyonerlerin kontrolündeki Beyrut Amerikan Koleji'nde okuyan Hristiyan Arap öğrencilerinin başlattığını ifade ederken, Filistinli meşhur Arap milliyetçisi George Antonius Amerikan misyonerlerinin Arap uyanışının ilk hareketlenmesinde başat bir rol oynadığını ileri sürmekteydi (Grabill, 1971). Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin hocalarından Hristiyan Arap Halil Gürani "Batı'nın Arap dünyası üzerindeki ilk ciddi tesirinin Arap milliyetçiliği" olduğunu ifade ederken Arap gençliği arasında Batı'ya ait değerlerin ve milliyetçilik duygusunun yayılmasında Amerikan misyoner eğitim kurumlarının göstermiş olduğu büyük çabadan övgüyle bahsetmektedir. Şamlı Akademisyen Konstantin Züreyk de ilk gizli Arap milliyetçisi örgütlerin bu okullarda eğitim almış gençlerin öncülüğünde kurulduğunu ifade etmiştir. Züreyk "Suriye ve Lübnan'da faaliyetlerini yürüten bu yabancı misyona ait eğitim kurumlarının faaliyetleri neticesinde milliyetçilik duygusuna sahip, eğitilmiş, kültürlü bir orta sınıfın doğduğunu ve bu sınıfın toplum içindeki milliyetçilik ve Osmanlı karşıtlığına dayanan çalışmalarının sonuç verdiğini, bölgenin Osmanlı'dan ayrılık sürecinde etkili olduğunu" ileri sürmekteydi (Hüseyin, 1986).

Enver el-Cünci gibi Müslüman düşünürler de Arap milliyetçiliğinin doğuşundaki en önemli etkinin Amerikan misyonerlere ait eğitim kurumları olduğunu ifade etmektedir. (el-Cünci, 1985). Refik Şakir en-Netşe "İkinci Abdülhamid ve Filistin" isimli eserinde bu durumu teyit etmekte ve Arap milliyetçiliğinin Amerikan okullarında yeşerdiğini ileri sürmekteydi (en-Netşe, 1985). Benzer düşünceleri paylaşan İslam tarihi araştırmacısı Meryem Cemile de Arap milliyetçiliğinin Lübnan'da Protestan misyonerlerin kontrolü altında başladığını söylemektedir (Cemile, 1964). Bu okulların ve Hristiyan Arapların, Arap milliyetçiliğinin oluşmasında üstlendiği önemli rolü ifade etmek için Kardinal Lavigerie şöyle demiştir: "Fransa'nın çıkarları için bir ordunun ve bir donanmanın yapabileceği hizmetlerden çok daha fazla görev ifa ettiler" (Zeine, 2003).

Okulların Arap milliyetçiliği üzerindeki etkisinden bahseden Beyrut Ceride-i Âmel gazetesi 8 Temmuz 1949'da başmakalesinde kolejın Lübnan'ın varlığına karşı tuzaklarla dolu bir kuyu olduğunu ifade ederek: "Sapıtmış, yoldan çıkmış Lübnanlıların birçoğu bu okulların kucağında yoldan çıkmıştır" demekteydi. Misyonerlerin yönetimindeki Ceride-i Diyar gazetesi 16 Temmuz 1949'da "Amerikan Üniversitesinin Bize Faydaları" başlıklı yazısında bu iddialara şu şekilde cevap vermiştir: "Bu okulda öğrenim gören öğrenciler kendi benliklerinde onurlu Araplık duygusunun yeniden uyanmasını sağlayan bu okulla gurur duyduklarını ifade etmiştir." Arap dünyasının dayandığı Arap milliyetçiliğinin bu gençlerin omuzlarında yükseldiğini, bu öğrencilerin Doğu'da

Arap bölgelerinin liderleri, istiklal ve hürriyet bayrağının taşıyıcıları oldukları ileri sürülüyordu (Halidi ve Ferruh, 1968)

James Thayer Addison (1942), Henry Harris Jessup (1910), Julius Richter (1910), Daniel Bliss (Bliss, 1920), Frederick Jones Bliss (1912) gibi misyonerler yazdıkları hatıralarında Beyrut Amerikan Koleji'nin misyonerlik ve Orta Doğu'yu dönüştürmek misyonu ile kurulduğunda hem fikirlerdi (Halidi ve Ferruh, 1968). Bu ifadeler göstermektedir ki Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında ve yayılmasında en önemli rolü hiç şüphesiz Beyrut Amerikan Koleji ve bölgede faaliyette bulunan misyoner okulları oynamıştır. Nitekim bu gerçek birçok araştırmacı tarafından da ifade edilmiştir. Burada eğitim alan öğrenciler milliyetçilik duygusu yanında “Batıcılık” rüzgarının da etkisinde kalarak “Laik ve Batıcı bir milliyetçilik” düşüncesinin bayraktarlığını yapmaya başlamışlardır.

Sonuç

Fransız devrimi ile ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesinin çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni etkilemesi hemen olmamıştır. Osmanlı'nın etnik temelli toplum anlayışı yerine din temelli uyguladığı “millet sistemi” ve yine toplumu etnisite vurgusu olmadan oluşturduğu “Osmanlı kimliği” altında toplaması imparatorluğu milliyetçilik fikirlerinin zirve yaptığı 19. yüzyıla kadar korumayı başarmıştır.

20. yüzyıla kadar zihin dünyalarında milliyetçilik adına hiçbir düşünce yer etmemiş, yaklaşık 400 yıl boyunca barış içinde Osmanlı egemenliği altında yaşamış olan Arapların Osmanlı'dan ayrılmaları ile biten süreci, bir tarafı haklı çıkarma gayretine girmeden olağanca çıplaklığı ile doğru bir şekilde anlamlandırmak bugün dahi birçok araştırmacı için zor bir iştir.

Fransız Devrimi fikirlerinin Arap coğrafyasına girişindeki kırılma noktası, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi olsa da o dönem için Arap milliyetçiliği düşüncesinden bahsetmek mümkün değildir. Napolyon'un etkisi sonraki dönemlerde ortaya çıkacaktır. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışında neyin etkili olduğu noktasında birçok farklı görüş ifade edilse de etki anlamında en önemli rolü hiç şüphesiz misyoner okulları ve bölgede faaliyette bulunan misyonerler oynamıştır.

Misyonerler, Suriye'de açtıkları okullarda Arap tarihi ve Avrupa kültürüne vâkıf Arap gençliği yetiştirmeyi amaç edinmişlerdi (Lewis, 1979). Özellikle dinsel anlamda Osmanlı'ya bağlı olmayan Hristiyan Arapların bölgede faaliyet gösteren misyonerler ile birlikte hareket ettikleri ve onların çalışmalarına destek verdikleri bilinmektedir. Arap dünyasında birçok konuda öncü olan Butros el-Bustani, Nasif el-Yazıcı, Faris

Nimr ve Faris el-Şidyak gibi Hristiyan Araplar Amerikalı misyonerlerin parlak bir ürünüydü. Bu durum milliyetçilik hareketlerinin yayılmasında Hristiyan Arapların üstlendiği rolü göstermesi açısından da önemlidir.

Bu nedenledir ki Arap uyanışının ilk hareketlenmesinde misyonerler ve misyoner okullarının diğer birçok etkiden daha başat bir rol oynadığını ifade edebiliriz. Bernard Lewis “Hristiyan Araplar içinde milliyetçilik fikrinin gelişmesinde öncelikli olarak Beyrut Amerikan Koleji ve Amerikan misyoner okullarının etkisini” özellikle vurgulamaktadır. Enver el-Cünci, Meryem Cemile gibi Müslüman düşünürler de Arap milliyetçiliğinin doğuşundaki en önemli etkinin Amerikalı misyonerlere bağlı eğitim kurumlarına ait olduğunu ifade etmektedirler. Bu etkiyi ifade etmesi açısından Kardinal Lavigerie’nin şu sözü manidardır: “Fransa’nın çıkarları için bir ordunun ve bir donanmanın yapabileceği hizmetlerden çok daha fazla görev ifa ettiler” (Zeine, 2003). Benzer şekilde Konstantin Züreyk de ilk gizli Arap milliyetçisi cemiyetlerin bu okullarda eğitim almış gençlerin öncülüğünde kurulduğunu ifade etmiştir. Bölgede görev yapan Jones Bliss, Julius Richter gibi misyonerlerin hatıralarında da ifade ettikleri üzere misyoner okulları bölgenin dönüştürülmesinde çok kritik roller oynamıştır.

Misyonerler bölgedeki eğitim taleplerinin yoğunluğunu ve devletin bu noktadaki boşluğunu fırsata çevirerek okulları siyasi çıkarlarına uygun sosyal, ekonomik ve kültürel bir nüfuz aracı olarak kullanmışlardır. Bölge insanı, çocuklarının misyonerlerin din propagandalarına maruz kalması endişesiyle her ne kadar bu okullara mesafeli dursa da zaman içinde çocuklarını gönderenlerin sayısında artış olduğu bilinmektedir. Eğitimin ideoloji ve fikirlerin aktarılmasındaki önemi bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda okullar misyonerlere kendi ideolojilerini, dinlerini ve kültürlerini bölge insanına aktarma noktasında hayati fırsatlar vermiştir.

İttihat ve Terakki döneminde uygulanan politikalar Arap milliyetçiliğinin siyasi kimlik kazanmaya başladığı aşama olması itibarıyla Arap milliyetçiliği düşüncesi içerisinde en kritik ikinci dönemi oluşturmaktadır. Zeine, Arap milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesindeki kritik dönemi Jön Türklerin uyguladığı Türkleştirme politikalarına bağlamakta ve bazı araştırmacılar bu iddiaları Osmanlı karşıtlığı söylemlerine kaynak kabul etmektedir.

Arap coğrafyasını dört yüzyıl boyunca yönetmiş ve Arapların dini, sosyal ve kültürel yaşamında derin izler bırakmış bir devlet olan Osmanlı’nın, idaresi altında bulunan hiçbir yerde Türkleştirme politikaları uygulamadığı bilinen bir gerçektir. Türkleştirme konusuyla ilgili olarak en çok tartışılan konu hiç şüphesiz “merkezileştirme” meselesiydi. Bazı İttihatçıların Türklüğe ilgi duymuş olmaları Cemiyet’in “Türkleştirme” politikaları uyguladığı anlamına gelmemektedir. Bu

bağlamda merkezileştirme ile Türkleştirme kavramlarının birbirlerinin yerine ikame edildiğini, bunda bir kavram kargaşasına neden olduğunu söyleyebiliriz.

İttihat ve Terakki'nin dönemin şartları içinde merkezi otoriteyi tesis etmek için uygulamaya koyduğu politikalar hiç şüphesiz Arap vilayetlerini olumsuz etkilemiştir. Sorunun temelinde İTC'nin merkezileştirme politikalarının Türk milliyetçisi bir ton içermesi yatmaktadır. Ayrıca Cemal Paşa'nın Suriye valiliği yaptığı dönemde uyguladığı politikalar da Araplar ve Türkler arasındaki ilişkinin zedelenmesine ve Türklere karşı yapılan negatif propagandaya gerekçe oluşturmaya sebep olmuştur. Bu uygulamalar neticesinde birçok Arap aydını Osmanlı'ya yabancılaşırken aynı durum belirli gruplar arasında etnik bilincin yükselmesine ve milliyetçi duyguların artmasına neden olmuştur.

Arap milliyetçiliği, Türk tarihyazımına kasıtlı olarak "Arapların Türkleri arkadan hançerlemesi" şeklinde geçirilirken tam tersi durum da benzer şekilde Arap tarih yazımına "Türkler sizi sömürdü" şeklinde yazılarak iki toplum arasındaki bağlar mümkün olduğunca zayıflatılmaya çalışılmıştır. Halbuki Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan "Büyük Arap İsyanı" dahi birçok kaynakta Arap milliyetçiliği adına yapılmış bir isyan olarak kabul edilmez. Şöyle ki, askeri açıdan tayin edici hiçbir değer taşımayan bu isyanın çok küçük bir azınlığı temsil ettiği, buna karşılık Arapların büyük çoğunluğunun Müslümanlık bağıyla Osmanlı'ya sadakat gösterdikleri bilinen bir gerçektir.

Bu iddialar belli mecralar tarafından yaygın olarak dile getirilse de Müslüman Araplar, Avrupa'nın kültürel ve ekonomik yayılması karşısında en az Türkler kadar endişe duymakta ve Batı'ya karşı Osmanlı'nın bütünlüğünün korunmasından yana hareket etmekteydi. Müslüman Arapların Osmanlı'dan ayrı bir kaderi olabileceği düşüncesi özellikle Osmanlı-Rus (1877) savaşının kaybedilmesinden sonra imparatorluğun dağılması halinde Arapların kendi gelecekleri ile ilgili endişe duymaya başlamalarından sonra olmuştur.

Yukarıda detaylı bir şekilde ifade ettiğimiz gibi Arap milliyetçiliğinin doğuşunda ve yayılmasında en önemli etken misyoner okulları ve Hristiyan Araplar olurken Arap milliyetçiliğinin siyasallaşmasında ise en önemli etken İTC döneminde Arap vilayetlerinde uygulanan ve milliyetçi ton içeren merkezileştirme politikaları olmuştur. Sonuç olarak 1850'li yıllarda kültürel özerklik taleplerinden ibaret olan Arap milliyetçiliği zamanla dönemin konjonktürel şartları içinde siyasallaşarak Arap ulus devleti kurma hedefi olan ayrılıkçı bir formata evrilmiştir.

The Origin of Arab Nationalism in the Context of the Ideology of Nationalism: The Effect of Union Terakki and Missionary Schools on Arab Nationalism

Cemal Kazak

Purpose of the Study: Arab nationalism is one of the most sensitive issues in Turkish academia and a difficult issue to define correctly even today. What was effective in the emergence of Arab nationalist thought has always been a matter of debate. The purpose of this study is to reveal when and under what conditions Arab nationalism emerged and how it was shaped and developed in the context of a nationalist ideology.

Research Question: The question of what the policies of the Committee of Union and Progress, one of the important schools that emerged throughout history, and the impact of the Missionary schools on Arab nationalism were answered, and the level of influence of both formations on Arab nationalism was analyzed in depth.

Method: The study uses qualitative and historical research methods together to access primary sources on the subject.

Literature: A literature review was conducted on the subject by examining sources regarding the missionary activities of Protestant American missionaries and Catholic Jesuits in the Ottoman Empire, as well as an in-depth examination of the reports from the American Board of Commissioners for Foreign Missions, which was the largest missionary organization operating in the Ottoman Empire, and the CUP's policies toward Arab provinces.

@ Dr., Independent Researcher/Scholar, kzk.cemal@hotmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-7029-2905>

DOI: 10.12658/M0771
insan & toplum, 2025; 15(3): 91-124.
insanvetoplum.org

Received: 28.07.2024
Revised: 26.12.2024
Accepted: 14.04.2025
Online First: 12.05.2025

The Arab Awakening, George Antonius's (1938) fundamental work on Arab nationalism, constituted an important history of Arab nationalism for approximately twenty years following its publication. However, researchers such as Zeine, Hourani, and Ernest Dawn did not accept Antonius' idea of a cruel Ottoman rule and a liberal, secular Arab awakening.

Hasan Kayali's (1998) work *Arabs and Young Turks* sheds light on the policies of Ottoman governments in Arab provinces and contains important answers to fundamental questions regarding the emergence and development of Arab nationalism and the Young Turks' Turkification policies. Zekeriya Kurşun's (1992) *Turkish-Arab Relations at Crossroads* provides illuminating information about the emergence of Arab nationalism, developments after the Second Constitutional Era, and the CUP's attitude toward Arabs.

Bassam Tibi (1981) used methods from the social sciences to also examine Arab nationalism from different perspectives in his work *Arab Nationalism*. Meanwhile, Zeine N. Zeine (1958) claimed in his work *Arab-Turkish Relations and the Birth of Arab Nationalism* that no issue defined internationally as the Arab problem existed in the 19th century and that the critical period in the development of Arab nationalist thought in Ottoman lands didn't begin until the policies the Young Turks had implemented.

In addition to these, other important sources used in the article include Ömer Osman Umar's (2004) *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye, 1908-1938* [Syria under the Management of the Ottoman Administration and the French Mandate], Ali Bilgenoğlu's (2008) *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçiliği Cemiyetler* [Arab Nationalist Societies in the Ottoman Empire], Adil Baktıaya's (2009) *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce* [The Birth of Arabism in Ottoman Syria: Socioeconomic Change and Political Thought], İsmail Köse's (2018) *İngiliz Arşiv Belgelerinde Arap İsyanı* [The Arab Revolt in British Archive Documents], Albert Hourani's (1962) *Arab Thought in the Liberal Age, 1798-1939*, Dawn's (1973/1995) *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism*, and Basil al-Kubaisi's (1973) *Harakat al-Qawmiyyin al Arab* [The Arab Nationalist Movement].

In addition, the study has attempted to benefit to the maximum extent from the works of researchers who produced important studies on the origin and development of Arab nationalism, such as Aziz Azmeh, Zeine Zeine, Adid Davisha, and Hani al-Hindi. Although memoirs reveal certain subjective views, they have also enriched the article in terms of the study's originality. In particular, Arab journalist Muhammed Kurd Ali's (2014) *Bir Osmanlı-Arap Gaztecinin Anıları* [Memoirs of an Ottoman Arab Journalist],

former Beirut Mayor Salim Ali Selam's (1982) *Muzakkarat Salim Salam* [Memoirs of a Beirut Mayor], Shakib Arslan's (2005) *İttihadçı Bir Arap Aydın Anıları* [Memoirs of a Unionist Arab Intellectual], and İzzet Derveze's (2007) *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru* [A Postal Officer in Ottoman Palestine] provide important clues about that period by reflecting Arab intellectuals' perspectives toward the Ottomans.

Among the important studies on the activities of missionaries in Ottoman lands are Grabill's (1971) *Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy*, Addison's (1942) *The Christian Approach to the Moslem*, Kennedy's (2008) "American Missionaries in Turkey and Northern Syria and the Development of Central Turkey and Aleppo Colleges, 1874-1967", and Sharkey's (2010) "American Missionaries in Ottoman Lands: Foundational Encounters".

Conclusion and Evaluation: The idea of nationalism that emerged with the French Revolution took some time to affect the Ottomans. The reason for this is undoubtedly the religious-based nation system the Ottomans had implemented. The fact that the Ottomans gathered society under the Ottoman identity without any emphasis on ethnicity had managed to protect the Empire from nationalist ideas until the 19th century.

Although many different views have been expressed regarding what was effective in the emergence of the idea of Arab nationalism, the most important role in terms of influence was undoubtedly played by the missionary schools and missionaries operating in the region.

Missionaries who opened schools in Syria aimed to raise Arab youths to be knowledgeable about Arab history and European culture and to have a sense of nationalism. These missionaries were particularly influential on the Christian Arabs who were not religiously affiliated with the Ottomans. Christian Arabs such as Butrus al-Bustani, Nasif al-Yaziji, Faris Nimr, and Ahmad Faris al-Shidyaq were pioneers in many areas in the Arab world and a brilliant product of American missionaries. This situation is also important in terms of showing the role Christian Arabs played in the spread of nationalist movements.

For this reason, missionaries and missionary schools can be said to have played a more dominant role than many other influences in the initial mobilization of the Arab awakening. Bernard Lewis particularly emphasized the influence of the American College of Beirut and the American missionary schools in the development of the idea of nationalism among Christian Arabs. (Lewis, 1958). Muslim thinkers such as Anwar al-Jundi and Maryam Jameelah also stated the most important influence on the emergence of Arab nationalism to have been the educational institutions of

American missionaries. (el-Cündi,1985, Cemile, 1964) Cardinal Lavigerie 's words are meaningful in terms of expressing this influence: "They performed more duties for the interests of France than an army or a navy could." (Zeine, 2003).

Similarly, Konstantin Zureyk stated the first secret Arab nationalist societies to have been founded under the leadership of young people who'd been educated in these schools. (Hüseyn, 1986).

As stated in the memoirs of missionaries such as Jones Bliss and Julius Richter , who'd served in the region, the missionary schools played a critical role in transforming the region.(Halidi ve Ferruh, 1968).

Aware of the state's lack of education in the region and the local people's demand for education, missionaries used the schools they'd established as a means of social, economic, and cultural influence in line with their political interests. Although the local people kept their distance from these schools out of concern that their children would be exposed to the missionaries' religious propaganda, the number of families who sent their children to these schools is known to have increased over time. Education is known to be important for transmitting ideologies and ideas. In this context, the schools provided vital opportunities for missionaries to transmit their ideologies, religions, and cultures to the people of the region.

Because of the policies implemented during the era of the CUP, this period constituted the second most critical time in Arab nationalist thought, as it marked the stage when Arab nationalism began to gain a political identity. One of the main debates that continues to this day among researchers is the claim that the policies the CUP had implemented were effective in the development of Arab nationalism. Zeine attributed the critical period in the development of Arab nationalist thought to the Turkification policies the Young Turks had implemented, and some researchers accept these claims as the source of the anti-Ottoman discourse. (Zeine, 1973)

The Ottomans were known to be a state that, while they had ruled the Arab geography for four centuries and left deep marks on their religious, social, and cultural life, they had never implemented any Turkification policies under their rule. What had influenced the political and ideological discourse of the Arab intellectuals against the CUP and transformed them from Ottomanism to Arab nationalism?

The most debated issue regarding the issue of Turkification is undoubtedly the issue of centralization. The fact that some Unionists were interested in Turkishness did not mean that the Society implemented "Turkification" policies. In this context, the concepts of centralization and Turkification can be said to have been substituted for each other, thus causing a confusion of concepts.

The policies the CUP had implemented to establish central authority under the conditions of the period had undoubtedly had a negative impact on the Arab provinces. The root of the problem lay in the fact that the CUP's centralization policies had contained a Turkish nationalist tone. In addition, the policies Cemal Pasha implemented during his time as governor of Syria had damaged the relationship between Arabs and Turks and provided justification for negative propaganda against the Turks.

Although Arab nationalism has been deliberately written in Turkish historiography as Arabs stabbing Turks in the back, Arab historiography has similarly attempted to weaken the ties between the two communities as much as possible by writing down that Turks had exploited them.

Although certain media outlets voiced these claims, Muslim Arabs were at least as concerned as Turks about the cultural and economic expansion of Europe and were in favor of preserving the integrity of the Ottoman Empire against the West. The idea that Muslim Arabs might have a separate destiny from the Ottomans didn't emerge until after the Ottoman-Russian war had been lost and Arabs had begun worrying about their own future should the Empire be dissolved.

While the most important factors in the emergence and spread of Arab nationalism were missionary schools and Christian Arabs, the most important factor in the politicization of Arab nationalism was the nationalist tone of the centralization policies the CUP had implemented in the Arab provinces. As a result, Arab nationalism, which had consisted of demands for cultural autonomy in the 1850s, gradually became politicized under the conjunctural conditions of the period and evolved into a separatist format with the goal of establishing an Arab nation state.

Kaynakça

- Akçam, T. (1999). *İnsan hakları ve ermeni sorunu*. İmge.
- Arai, M. (2008). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. Tansel Demirel (Çev.). İletişim Yayınları.
- Atay, F. R. (1964). *Zeytindağı*. Varlık Yayınları.
- Ateş, T. (2004). *Siyasal tarih*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Azmeh, A. (2000). Nationalism and the Arabs, *Arab nation and Arab nationalism* içinde, Derek Hopwood (Ed.). St. Martin's Press.
- Addison, J. T. (1942). *The christian approach to the moslem*. New York University Press.
- Akça, G. (2007). Osmanlı millet sisteminin dönüşümü, *Fırat Üniversitesi Doğu Anadolu Bölgesi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, VI(1), 57- 65.
- Arslan, E. Ş. (2009). *İttihatçı bir Arap aydınının anıları*. Klasik Yayınları.
- Baktıya, A. (2009). *Osmanlı Suriyesi'nde Arapçılığın doğuşu*. Bengi Yayınları.

- Bilgenoğlu, A. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Arap milliyetçi cemiyetleri*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Bliss, D. (1920). *The reminiscence of Daniel Bliss* (1920). Fleming H. Revell Company.
- Bliss, F. (1912). *The religions of modern Syria and Palestine*. Charles Scribner's Sons.
- Bora, T. (2009). *Sunuş. Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Milliyetçilik*. T. Bora ve M. Gültekinil (Ed.), İletişim Yayınları.
- Buzpınar, T. (1999). *Arap milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde gelişim süreci*. Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları.
- Cemile, M. (1964). *Garp materyalizmi karşısında İslam*. Kemal Kuşçu (Çev.), Hilal Yayınları.
- Cleveland, William L. (2015). *Modern ortaladığı tarihi*. Mehmet Harmancı (Çev.), Agora Kitaplığı.
- Çiçek, M. T. (2012). *Cemal Pasha's governorate in Syria, 1914-1917* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sabancı Üniversitesi.
- Çalış, Ş. H. (2001). Ulus, devlet ve kimlik labirentinde Türk dış politikası, *Türkiye'nin dış politika gündemi: Kimlik, demokrasi ve güvenlik* içinde, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı, Ramazan Gözen (Der.), Liberte Yayınları.
- Çambel, H. C. (2011). *Makaleler hatıralar*. TTK Yayınları.
- Danış, M. F. (2019). *Bir anka kuşu: Arap milliyetçiliği, Ortadoğu'yu Kuran İdeolojiler* içinde, Zekeriya Kurşun (Ed.), Vadi Yayınları.
- Daviş, A. (2004). *Arap milliyetçiliği zaferden umutsuzluğa*. Literatür Yayıncılık.
- Dawn, C. E. (1995). Arap milliyetçiliğinin kökenleri, *Bilgi ve Hikmet*, 2(Kış), 120.
- Dawn, C. E. (1998). *Osmanlılıktan Arapçılığa*, Bahattin Aydın, Taşkın Temiz (Çev.), Yöneliş Yayınları.
- Derveze, İ. (2007). *Osmanlı Filistin'inde bir posta memuru*. Klasik.
- Devellioğlu, F. (1978). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Doğu Ltd. Şti. Matbaası.
- Erhan, Ç. (2000). Ottoman official attitudes towards American missionaries, *The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)*, Sayı 30, 2000, 192-193.
- el-Cündi, E. (1985). *Tarih boyunca emperyalizmin saldırılarına karşı İslam*. İbrahim Sarıms (Çev.), Petek Yayınları.
- en-Netşe, Ş. R. (1985). *Sultan Abdulhamid es-sani ve Filistin*. Müessesetü'l Arabiyya li'd-Dirâsât ven-Neşr.
- Fleischmann, E. L. (2002). The impact of American protestant missions in Lebanon on the construction of female identity c. 1860-1950, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 13, No. 4, 417.
- Fleischmann, E. L. (1998). Our moslem sisters: Women of greater Syria in the eyes of American protestant missionary women, *Islam and Christian-Muslim Relations*, Vol. 9, No. 3, 1998, 309.
- Findley, C. V. (1980). *Bureaucratic reform in the Ottoman Empire: The sublime porte, 1789-1922*, Princeton.
- Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. B. Ersanlı Behar, G. Göksu Özdoğan (Çev.), İnsan Yayınları.
- Gönlübol, M., Sar, C. (1973). *Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışında milliyetçilik düşüncesinin etkisi (1919-1938)*. Milli Eğitim Basımevi.
- Grabill, J. L. (1971). *Protestant diplomacy and the near east: Missionary influence on American policy*. University of Minnesota Press.
- Gross, M. (1979). *Ottoman rule in the province of Damascus 1860-1909*. [Doktora Tezi]. Georgetown University.
- Haddad, M. (2010). Arap milliyetçiliğinin doğuşunu yeniden düşünmek. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Selda Güner (Çev.), 30 (2010), 27-55.
- Hanioğlu, Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman empire*. Princeton University Press.

- Hayyeale'l Felah, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kardaşlarına hediyesidir, Rumeli Matbaası, (1326), 4-5.
- Hut, D. (2016). Osmanlı Arap vilayetleri, Arabizm ve Arap milliyetçiliği, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1 (Ekim 2016), 114 -115.
- Habermas, J. (2012). "Öteki" olmak, öteki"yle yaşamak. İlknur Aka (Çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Halidi, M., Ferruh, Ö. (1968). *İslam ülkelerinde misyonerlik ve emperyalizm*, Osman Şekerci (Çev.). Çeşme Yayınları.
- el-Hatib, A. (1971). *el-Şeyh Tahir al-Caza'iri: Ra'id el-nahda el-İlmiyye fi bilâdül Şâm*. Ma'had al-Buħus ve'l-Dirasat el-'Arabiyah, Kısmu'l-Buħus ve'l-Dirasat el-Edebiye ve'l-Lugaviyye.
- Hayes, C. J. H. (2010). *Milliyetçilik: Bir din, batı siyasal düşüncesinde ulusalcılık tasavvuru*. Murat Çiftkaya (Çev.), İz Yayıncılık.
- Hüseyin, M. M. (1986). *Modernizmin İslam dünyasına girişi*. Sezai Özel (Çev.), İnsan Yayınları.
- Hourani, A. (1984). *Arabic thought in the liberal age 1798-1939*. Cambridge University Press.
- Hitti, P. K. (1981). *Siyasi ve kültürel İslam tarihi*. Salih Tuğ (Çev.), Boğaziçi Yayınları,
- el-Hindî, H. (2012). *el-Hareketü'l kavmiyyetü'l Arabiyye, fi'l karnil işriyn*. Merkez Dirâsât el-Vahdetil el-Arabiyya.
- İnayet, H. (1997). *Arap siyasi düşüncesinin seyri*. Yöneliş Yayınları.
- Karabela, N., Ekşi, F. (2015). Arap edebiyatında tarihî romanın ortaya çıkışında milliyetçilik düşüncesinin etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 187.
- Karpat, K. (2015). *Osmanlı'dan günümüze ortadoğu'da millet, milliyet, milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1975). İslam ülkelerinin yakın tarihi. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XX, Ankara.
- Kayalı, H. (2017). *Jön Türkler ve Araplar, osmanlıcılık, erken Arap milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*. Türkan Yöney (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayalı, H. (1997). *Arabs and young Turks: Ottomanism, Arabism and İslamism in the Ottoman empire 1908-1918*. University of California Press.
- Kenanoğlu, M. M. (2017). *Osmanlı millet sistemi mit ve gerçek*. Klasik Yayınları.
- Kennedy, J. W. (2008). American missionaries in Turkey and northern Syria and the development of central Turkey and Aleppo colleges 1874-1967 [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. College of William and Mary.
- Köse, İ. (2018). *İngiliz arşiv belgelerinde Arap isyanı*. Kronik Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Anadolu'daki Amerika kendi belgeleriyle 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları*. Arba Yayınları.
- el-Kubeyşi, B. (1974). *Hareket-ü kavmiyyinu'l Arab*. Dâru't-Tali'a.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol ayrımında Türk-Arap ilişkileri*. İrfan Yayınevi.
- Kürd Ali, M. (2006). *Bir Osmanlı-Arap gazetecinin anıları*. Klasik.
- Khadduri, M. (1983). *Political trends in the Arab world: The role of ideas and ideals in politics*. Praeger.
- Ortaylı, İ. (1986). *Osmanlı imparatorluğunda millet*. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, IV/32.
- Öğün, S. S. (2000). *1997 mukayeseli sosyal teori ve tarih bağlamında milliyetçilik*. Alfa Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2020). *Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış*. Doğu Batı Yayınları.
- Lapidus, İ. M. (2016). *İslâm toplumları tarihi*. Yasin Aktay (Çev.). İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Ortadoğu iki bin yıllık ortadoğu tarihi*. Arkadaş Yayıncılık.

- Lewis, B. (1979). *Tarihte Araplar*. Hakkı Dursun (Çev.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal düşüncenin evrimi*. Mehmet Harmancı (Çev.). Remzi Kitabevi.
- Richter, J. D. (1910). *History of the protestant mission in the near east*. Fleming H. Revell Company.
- Selam, S. A. (2009). *Beyrut şehremininin anıları (1908-1918)*. Klasik.
- Szyliowicz, J. S. (1975). Changes in the recruitment patterns and career lines of Ottoman provincial administrators during the nineteenth century, *Studies on Palestine during the Ottoman period* içinde Moshe Ma'oz (Ed.), Magnes Press.
- Smith, A. D. (1994). *Milli kimlik*. Bahadır Sina Şener (Çev.). İletişim Yayınları.
- Smith, A. D. (2002). *Ulusların etnik kökeni*. Hülya Kendir (Çev.). Dost Kitabevi.
- Tarabein, A. (1991). Abd al-Hamid al-Zahrawi: The career and thought of an Arab nationalist. *The origins of Arab nationalism* içinde, R. Khalidi, L. Anderson, M. Muslih and R. Simon (Eds.). Colombia University Press.
- Tauber, E. (1993). *The emergence of the Arab movements*. Frank Cass.
- Uçar, A. (1988). Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki faaliyetleri (1819-1930). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Uçar, A. (2016). Arap milliyetçiliği ve Amerikalı misyonerler. *Yeni Türkiye Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı 82 / (2016), 762.
- Umar, Ö. O. (2004). *Osmanlı yönetimi ve Fransız manda idaresi altında Suriye 1908 - 1938*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Zeine, Z. N. (2003). *Türk-Arap ilişkileri ve Arap milliyetçiliğinin doğuşu*. Emrah Akbaş (Çev.). Gaye Kitabevi.
- Jaffrelot, C. (1998). Bazı ulus teorileri, *Uluslar ve milliyetçilikler* içinde, Jean Leca (Der.). Metis Yayınları.
- Jessup, H. H. (1910). *Fifty three years in Syria*. Fleming H. Revell Company.
- Woodberry, R. (2007). The social impact of missionary higher education. *Anthology Series on The Study of Religion and Chinese Society Series*, 11, 99-120.
- Züaytir, M. (1994). *el-Maruniyyefi lebanan kadimen ve hadisen*. el-Vekaletü's-Şarkıyye.

Uluslararası Politika 'da İran-Çin İlişkilerini Kolaylaştıran ve Sınırlandıran Faktörler

Engin Koç*
İbrahim Çetin

Öz: İran, devrimden bu yana ABD'nin ambargolarına maruz kalmış bir ülkedir. Bu ambargolar ile ekonomisi zayıflamış ve kırılgan bir hale gelmiştir. Ayrıca, ülkenin enerji sektörü ve altyapısı için finansman ihtiyacı oldukça fazladır. Rusya ile ilişkilerinde tarihsel tehdit ve Rusya'nın bazen ABD ile yakınlaşabilmek için İran'ı dikkate almayan tutumları İran perspektifinde Çin'i önemli müttefik konumuna getirmiştir. Son yıllarda, Avrasya'nın iki büyük gücü olan İran ve Çin arasında, devrimin ilk yıllarında soğuk olan ilişkiler sonraki yıllarda kapsamlı stratejik ortaklığa evrilmiştir. Bu çalışmanın amacı, İran İslam Devrimi sonrası İran-Çin ilişkilerinin nasıl ve neden geliştiğini neorealist bağlamda irdelemektir. Ayrıca, çalışmada İran (İran İslam Cumhuriyeti) ile Çin (Çin Halk Cumhuriyeti) ilişkilerini kolaylaştıran ve sınırlandıran faktörler irdelenmiştir. Neorealizm, ülkelerin dış politikalarını güvenlik, güç, güç dengesi, ulusal çıkarlar ve ittifaklar bakımından ele almaktadır. İran ile Çin'in ilişkilerinin de güvenlik endişeleri, stratejik hedefler, güç dengesi ve ekonomik çıkarlar yönünde gelişmeye devam ettiği tespit edilmiştir. İki ülke ilişkilerini kolaylaştıran faktörler olarak, stratejik hedefler, güvenlik alanındaki endişeler ve dengeleme arayışı, ekonomik bağlar öne çıkmaktadır. Çin, Kuşak Yol Girişimi kapsamında, İran'a siyasi, ekonomik, askeri ve finansal bakımdan destek verirken, İran, zengin petrol ve doğal gaz rezervleri ile Çin enerji güvenliğine ve dolayısıyla ekonomik kalkınmasına destek vermektedir. Çalışmada, İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlar, bölgesel rekabetler, her iki ülkenin ABD ile ilişkilerinin kötüleşme potansiyeli ve İran kamuoyunun tepkileri ise iki ülke ilişkilerini sınırlandıran faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. İran-Çin ilişkilerinde neorealizmin test edildiği bu makale, iki ülke arasındaki ilişkinin gelişimini öğrenme ve geleceğini tahmin etmede literatüre katkı sunmayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Neorealizm, Güç Dengesi, İran-Çin İlişkileri, ABD-Çin İlişkileri, ABD-İran İlişkileri.

Abstract: Iran has been subject to U.S. sanctions since the revolution. These sanctions have weakened and rendered its economy fragile. Furthermore, Iran requires substantial financing for its energy sector and infrastructure. Historically, Russia has posed a threat to Iran, and Moscow has at times disregarded Iranian interests in pursuit of closer ties with the United States. This has positioned China as an important ally for Iran. In recent years, relations between Iran and China, the two major powers of Eurasia, which were initially cold in the revolution's early years, have evolved into a comprehensive strategic partnership. This study examines how and why Iran-China relations have developed within a neorealist framework since the Iranian Islamic Revolution. Additionally, this study seeks to identify the factors that facilitate and constrain relations between Iran (the Islamic Republic of Iran) and China (the People's Republic of China). Neorealism evaluates states' foreign policies regarding security, power, balance of power, national interests, and alliances. The study finds that Iran-China relations continue to develop based on security concerns, strategic objectives, power balance, and economic interests. The key factors facilitating the relationship between the two countries include shared strategic objectives, security concerns, efforts to balance power, and economic ties. Under

* Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, enginkoc@btu.edu.tr
@ Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Programı
(Dr. Bursa Tarım İl Müdürlüğü), ibrahimcetin@tarimormman.gov.tr

https://orcid.org/0000-0003-3682-8718
https://orcid.org/0000-0002-3100-945X

DOI: 10.12658/M0772
insan & toplum, 2025; 15(3): 125-152.
insanvetoplum.org

Başvuru: 10.12.2024
Revize: 19.02.2025
Kabul: 27.03.2025
Erken Baskı: 12.05.2025

the Belt and Road Initiative, China provides Iran with political, economic, military, and financial support, while Iran contributes to China's energy security and, consequently, its economic development through its vast oil and natural gas reserves. Meanwhile, international sanctions imposed on Iran, regional rivalries, the potential deterioration of both countries' relations with the United States, and reactions from Iranian public opinion emerge as limiting factors in their bilateral relations. By testing neorealism in the context of Iran-China relations, this article aims to contribute to the literature by analyzing the development of these relations and offering insights into their future trajectory.

Keywords: Neorealism, Balance of Power, Iran-China Relations, USA-China Relations, US-Iran Relations.

Giriş

Araştırmanın konusu, tarih boyunca iki büyük Avrasya gücü olan İran (İran İslam Cumhuriyeti) ve Çin'in (Çin Halk Cumhuriyeti) 1979 İran Devrimi sonrası ilişkilerini neorealist teori bağlamında incelemek ve değerlendirmektir. Devrimin ilk yıllarında soğuk olan ikili ilişkiler, son yıllarda stratejik ortaklığa dönüşmüştür. Bu dönüşümün nasıl ve niçin olduğu sorularına yanıt bulabilmek, bu makalenin amacını oluşturmaktadır. Ayrıca, İran-Çin ilişkilerini kolaylaştıran ve sınırlayan faktörler de ortaya konmaya çalışılmıştır. Çin, sanayi ve teknoloji alanlarında son yıllardaki hızlı büyümesi ile tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu büyüme, beraberinde enerji gereksinimi ve pazar ihtiyacını getirmektedir. Çin, enerji ihtiyacını uygun fiyatla ve farklı kaynaklardan elde edebilmenin yollarını aramaktadır ve onun bu amacına cevap verebilecek en yakın enerji pazarları; Orta Asya, Rusya ve Orta Doğu bölgesidir. Orta Doğu bölgesinde doğal gaz rezervleri yönünden dünyada ikinci, petrol rezervleri açısından dördüncü olan İran, Çin açısından önemli bir ülkedir. Ayrıca, seksen milyondan fazla nüfusuyla İran, Çin açısından ciddi bir pazardır. Bunların ötesinde İran, Çin açısından Kafkasya, Orta Doğu ve Avrupa'ya açılan hem jeopolitik hem de jeoekonomik en önemli bir köprü niteliğindedir. Diğer taraftan her iki devletin ABD tarafından etkisinin sınırlandırılmaya çalışılması bu iki devleti ABD'ye karşı güç dengesi oluşturma ortak paydasında bir araya getirmektedir.

Tahran yönetimi, ABD'nin devrim sonrasında uyguladığı yaptırımlar nedeniyle güvenliğini savunması için gereken silah ve mühimmatları da dış dünyadan temin etmekte zorlanmaktadır. Batı ile arası açılan İran, ABD'yi bölgede dengelemek amacıyla mecburen Doğu'ya yönelerek Rusya ve Çin ile stratejik ittifaklar oluşturmuştur. İran, nükleer enerji alanındaki yatırım ve teknoloji faaliyetleri için de bu iki devlete muhtaç durumdadır. İran, Rusya ile ilişkilerini etkileyen tarihsel tehdit algıları taşımaktadır. Ayrıca, Rusya da ABD ile yakınlaşabilmek için İran'ı dikkate almayan tutumlar gösterebilmektedir. Bu nedenler, İran nazarında Çin'i önemli müttefik konumuna getirmiştir. Ancak, Çin yönetimi de ABD ile ilişkilerini tamamen riske atacak derecede İran'a yakınlaşmak istememektedir. Uluslararası ilişkilerin en önemli kuramsal bakış açılarından biri olan neorealizme göre, devletlerin varlıklarını sürdürdüğü uluslararası ortamın yapısı, herhangi bir hiyerarşiye sahip olmaması nedeniyle anarşik niteliktedir.

Devletler, bu anarşik ortam içerisinde hayatta kalabilmek için kendi güvenliklerini sağlamak zorundadır. Bu amaçla güçlerini en üst seviyeye çıkarmak zorundadırlar. Devletler, bu hedeflerini gerçekleştirmenin zor ve hatta bazen imkansız olduğu durumlarda, çeşitli ittifaklar ve stratejik ortaklıklar kurarak hegemon devletin gücünü dengeleyebilmektedir. Bu anlamda İran-Çin ortaklığı oldukça büyük önem arz etmektedir.

İran-Çin yakınlaşmasını inceleyen çalışmalarda genel olarak nükleer enerji (Liu, Wu, 2010), fosil kaynak ticareti (Raza, 2019) ve yatırım iş birlikleri (Khanmohammadi, 2022) gibi konuların incelenmesine ve ikili ilişkilerin genel seyrine (Çelik, 2022) ağırlık verilmiştir. Diğer taraftan Çin'in uluslararası politikada artan etkisi (Maqsood, Mateen, Husnain, 2023), İran-Suudi Arabistan arasındaki arabuluculuk rolü (Yazdani, 2023), iki ülke ilişkilerinin Orta Doğu'ya etkileri (Caba-Maria, 2021), Amerikan hegemonyası karşılığı (Bhat, 2014; Elveren, 2024; Yıldırımçakar, 2023), ikili ilişkilerin normatif tutarsızlıkları (Jansiz, Pirmohammadi, 2020) gibi konulara değinen çalışmalar da bulunmaktadır. İran'ın Çin-ABD ilişkilerindeki rolü (Izadi, Khodae, 2017) gibi konular da akademik literatürde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, İran-Çin ilişkilerinin dış faktörlerden bağımsız olarak incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır (Ghorbani, Mirtorabi, Karimi, 2023). Son iki çalışma neorealizm ile ilişkili olsa da bu çerçevede oldukça sınırlı bir inceleme sunmaktadır. Özellikle, İran-Çin ilişkilerini kolaylaştıran ve sınırlandıran faktörler konusunda neorealist yorumlar neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda, mevcut literatürde İran-Çin ilişkilerini neorealist perspektiften kapsamlı bir değerlendirme eksikliği göze çarpmaktadır. Bu makale ise, İran-Çin ilişkilerini neorealist kuramın temel görüşleri olan uluslararası sistem, güç dengesi, stratejik çıkarlar ve ittifaklar üzerinden incelemeyi ve literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İdeolojik olarak farklı anlayışlara sahip olan İran ve Çin, yakınlaşmalarını son yıllarda kapsamlı stratejik ortaklık seviyesine çıkartmışlardır. Bu ortaklığın temeli, uluslararası sistemde hegemon aktör olan ABD lehine olan güç artışını dengelemek üzerine kurulmuştur (Khanmohammadi, 2022). Ayrıca her iki ülkenin ekonomik çıkarları da bu ortaklıkta rol oynamaktadır. İran, ambargolar nedeniyle zayıflayan ekonomisine Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi (BKBYP) kapsamında verdiği desteği can suyu olarak görmektedir. İran ise bu girişimin vazgeçilmez bir parçası olması ve artan enerji ihtiyacını karşılaması bağlamında stratejik bir ortak olarak Çin'e katkı sunmaktadır. Diğer taraftan, Orta Doğu bölgesindeki jeopolitik rekabetler ve dinamikler ile ABD öncülüğündeki uluslararası yaptırımlar, iki ülke ilişkilerinin gelişimini sınırlandırmaktadır. Çin, Orta Doğu'da sadece İran ile enerji alışverişi yapmamaktadır. Diğer yandan İran'ın devrim ihracı yönündeki dış politikası, ABD'nin

hedef ülkelerle olan ittifakları ve Çin'in ABD ile olan ticari ve siyasi rekabeti de ikili ilişkilerine yönelik çeşitli derecelerde riskler barındırmaktadır.

Bu makalede, nitel bir araştırma tasarımı ve vaka analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan veriler, mevcut literatür, akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve resmi Türkçe ve İngilizce belgelerden oluşan ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Farsça ve Çince kaynaklara ulaşamamak bu çalışmanın önemli noksanlarından birisi olmaktadır. Bu araştırma, İran-Çin ilişkilerinin stratejik ortaklığa nasıl evrildiğini, bu ortaklığı şekillendiren faktörleri ve neorealist kuram çerçevesinde nasıl yorumlanabileceğini incelemektedir. Bu çalışmanın hipotezi ise, İran ve Çin arasındaki stratejik ortaklık, her iki ülkenin ABD hegemonyasına karşı güvenlik kaygıları doğrultusunda şekillenmiş ve enerji bağımlılığı ile ekonomik iş birliği bu ilişkinin sürdürülebilirliğini sağlamıştır şeklindedir. Araştırmanın giriş bölümünden sonra kuramsal açıklamaların yer aldığı ikinci bölümde neorealizm ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise 1979 Devrimi sonrası İran-Çin ilişkilerinin gelişim seyri, konu başlıkları halinde açıklanmıştır. İran-Çin ilişkilerinin devrimden sonraki değişim nedenleri ile bu ilişkiyi kolaylaştıran ve sınırlandıran unsurlar ise dördüncü bölümde irdelenmiştir. En son bölümde ise neorealist bakış açısından İran ve Çin arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuç kısmıyla da araştırma sorusuna yanıt verilmiş ve ilişkinin geleceği yorumlanmıştır.

Kuramsal Çerçeve: Neorealizm

Kenneth Waltz tarafından geliştirilen neorealizm, devletlerin davranış biçimlerini uluslararası sistemin şekillendirdiğini savunmaktadır (Waltz, 1979). Neorealizme göre, uluslararası sistem hiyerarşinin olmaması nedeniyle anarşiktir. Bu yüzden devletler güvensizlik duyarlar. Güç ve hayatta kalmak için de rekabet ederler. Böylece devletlerin çatışma olasılığı artar (Mearsheimer, 2001). Waltz, devletlerin uluslararası sistemin en önemli unsuru olduğunu ve her devletin ulusal çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için akılcı stratejiler izlediklerini ifade eder (Waltz, 1979). Devletlerin etraflarındaki tehditlere karşı kendilerini savunmak ve güç toplamak amacıyla ittifaklar yapmaları nedeniyle uluslararası sistemde güç dengesi oluşur (Mearsheimer, 2001). Güç dengesi, rekabet içerisindeki devletlerin kapasitelerinin dengelendiği ve böylece çatışmanın önleniği durumdur. Güç dengesi durumunda uluslararası ortamda savaş riski azalır ve istikrar sağlanır. Bu yüzden devletler, güç dengesini kurmak ve korumak için çeşitli stratejiler vasıtasıyla çaba harcarlar.

Gilpin (1981), güç dengesinin, uluslararası sistemin istikrarını sağladığını ve savaş riskini azalttığını savunur. Bu bağlamda devletler, diğerlerinin güçlerini ve niyetlerini dikkate alarak stratejiler geliştirmek zorundadır (Gilpin, 1981). Neorealizmin temel argümanlarından bir diğeri de uluslararası ortamda çıkar çatışması sonucu rekabetin

doğal ve kaçınılmaz olduğudur. Ayrıca, devletlerin davranışlarını yönlendiren en önemli motivasyon kaynağının ulusal çıkarlar olduğu da neorealistler tarafından savunulur (Mearsheimer, 2001). Neorealistler, güç ve güvenlik kavramlarını uluslararası ilişkilerin merkezine koyar. Anarşik yapı içerisinde devletlerin hayatta kalabilmesi için güç arayışında olmalarını zorunlu görürler. Neorealizm, güç kavramı içerisine askeri kapasitenin yanı sıra ekonomik kaynakları ve siyasi etkiyi de katar (Waltz, 1979). Neorealist bakış açısından, devletlerin anarşik ortamdaki güvenlik arayışı önemlidir. Ayrıca, devletler başka devletlerin niyetlerini ve güç kapasitelerini düzenli olarak değerlendirmelidirler. Bir ülkenin güvenlik çabalarını arttırması, diğer rakip devlet tarafından tehdit olarak görülmektedir (Jervis, 1976). Kısaca belirtmek gerekirse, neorealist bakış açısından en kritik kavramlar; hayatta kalma mücadelesi, güvenlik endişeleri, güç arayışları ve güç dengesidir.

Neorealizmin üç önemli düşünürü olan Kenneth Waltz, John Mearsheimer ve Robert Gilpin, yukarıda izah edildiği gibi uluslararası ilişkilerde güç, güvenlik ve denge konularında farklı yaklaşımlar sergilemektedir. Bu çalışma da Waltz'ın, uluslararası sistemin anarşik yapısını vurgulayarak, devletlerin hayatta kalma amacı güttüğünü ve güç maksimizasyonu yerine tehditlere karşı güvenlik maksimizasyonu peşinde oldukları yaklaşımı bağlamında konu ele alınacaktır (Waltz, 1992; Waltz, 1993). Bu farklı yaklaşımlar, İran-Çin ilişkilerinin neorealist bir perspektiften analiz edilmesinde önemli bir çerçeve sunmaktadır. İran ve Çin, uluslararası sistemdeki ABD merkezli anarşi ve güvenlik kaygıları doğrultusunda güç arayışına girmekte ve stratejik ittifaklar kurmaktadır. Diğer taraftan, her iki ülke, güç ve güvenlik arayışında, bölgesel hegemonya ve küresel güç mücadelesi çerçevesinde ilişkilerini şekillendirirken, ekonomik bağlar ve enerji güvenliği gibi unsurlar da ilişkilerin gelişimini etkileyen ve ihmal edilmemesi gereken faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, İran-Çin ilişkileri hem stratejik hem de ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenmekte ve her iki ülkenin dış politikalarını belirleyen temel unsurlar arasında uluslararası politikada güç dengesi ve güvenlik öncelikleri yer almaktadır. Son olarak İran-Çin ilişkilerinin doğası ve temel motivasyonlarına bakıldığında iki ülke ilişki ağının saldırgan bir ilişki biçiminden ziyade Stephen Walt'ın (1987) devletlerin sadece güç dengesine değil, aynı zamanda tehdit algısına göre ittifaklar kurduğu savunmacı neorealizm olarak isimlendirilen bir doğaya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İran İslam Devrimi Sonrası İran-Çin İlişkileri

İran İslam Devrimi'nden sonraki ilk yıllarda Tahran yönetimi, Komünist Çin'i ülkelerini sömürmeye çalışan büyük güçlerden biri olarak değerlendirmiş ve Pekin'in politikalarına şüpheyle yaklaşmıştır. Mao sonrası Çin Komünist Parti Başkanı olan Hua Guofeng ise devrimden önce şahla görüşme yapan son yabancı devlet adamlarından birisi

olmuştur. Bu durum, devrim sürecinde İranlı devrimcilerin tepkisiyle karşılanmıştır. Buna rağmen, Çin yeni rejimle yakın ilişkiler kurabilmek için çaba göstermiş ve İran İslam Cumhuriyeti'ni kuruluşundan üç gün sonra tanımıştır (Harold Nader, 2012). 1980 baharında Tahran'da ABD elçiliğinin ele geçirilmesi sonrasında yükselen siyasi gerilimin ardından İran'ın ABD ile politik ve diplomatik ilişkileri kopmuştur. Birkaç ay sonra Irak'ın İran ile savaşa girmesi, yeni rejimi oldukça hazırlıksız yakalamış ve Batı karşısında oldukça güç duruma sokmuştur. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile nispeten iyi olan ilişkiler de devrimde payı olan sol grupların (Tudeh) tasfiye edilmesi sonucu bozulmuştur. ABD ile ilişkilerin kopmasıyla sonuçlanan elçilik krizi, İran'a karşı hem bu devletin hem de müttefiklerinin yaptırımlarına neden olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda uygulanan silah ambargoları, İran'ın yeni ortaklar arayışında etkili olmuştur. İran'ın karşı karşıya kaldığı bu uluslararası ambargo, Çin ile ticaretin özellikle de silah ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Shariatinia, 2011). Devrim sonrasında ve Irak Savaşı boyunca İran, uluslararası sistemin anarşik yapısıyla karşı karşıya kalmış ve hayatta kalabilmek için Çin ile yakınlaşmaya başlamıştır. Böylece, ABD karşısındaki güç eksikliğini Çin'e yakınlaşarak gidermeye çalışmıştır.

Çin, ABD'nin etkisi altında bulunan Orta Doğu bölgesinde nüfuzunu arttırmak için İran ile ilişkileri geliştirmeyi tercih etmiştir. Ayrıca İran, Çin üretimi silahların ihracı için uygun bir ticari ortam konumundaydı. İran'ın siyasi ve ekonomik ambargolarla izole edilmesi ve Irak Savaşı, Doğu'dan ve Batı'dan bağımsız bir dış politika arayışında olan İran'ı Çin ile iş birliğine mecbur bırakmıştır. Tahran yönetiminin ABD'ye karşı eylemleri ve ülke içindeki işlediği insan hakları ihlallerinin Çin tarafından İran'ın iç işleri olarak değerlendirilmesi de ilişkilere ivme kazandırmıştır (Harold, Nader, 2012). 1985 yılında, Rafsancani'nin Çin ziyareti de iki ülke ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. İran, bu ziyaret sırasında füze ve diğer askeri donanımları satın alma talebinde bulunmuştur (Rafsanjani, 1985). ABD ve Çin, 1996 yılında Tayvan Boğazı'ndaki güvenlik sorunu nedeniyle çatışmanın eşiğine gelmiştir. Diğer taraftan, İran için ABD ile gerilim yaşamamanın büyük risk taşıdığını bilen Pekin yönetimi, İran'la askeri iş birliğini taktiksel olarak azaltmıştır. Ancak kısa sürede iki ülke arasındaki ilişkiler, önceki seviyesini aşarak daha ileri bir boyuta ulaşmıştır (Garver, 2006). 1990 yılından sonra Çin-İran ilişkileri hem siyasi ve diplomatik hem de ekonomik alanlarda gelişmeye devam etmiştir. İran'ın enerji sektörü, ticareti ve nükleer teknolojisi uluslararası ambargolarla karşı karşıya kaldığı zaman Çin'in bu devlete yatırımları büyük önem kazanmıştır. Ayrıca, Çin'in, İran'ın nükleer teknolojisinin geliştirilmesine katkıda bulunduğu sıklıkla iddia edilmektedir. Çin devleti, İran'a, uranyum madenciliği ve uranyum zenginleştirme için lazer teknolojisi konularında teknoloji ve makine sağlayarak yardım etmiştir. Ayrıca İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi de Çin'in desteği ile kurulmuştur (Belal, 2020).

1996 sonrası Çin'in enerji ihtiyacı, İran'la ilişkilerinin temel dinamiklerinin başında yer almaya başlamış ve her iki ülke açısından da stratejik bir konu haline gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi de İran ile Çin arasındaki ilişkilere etki eden diğer bir önemli unsurdur. Bu gelişme, her iki ülkenin dış politika önceliklerinin değişmesine ve yenilenmesine neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası tek kutup olarak kalan ABD ile ambargo ve tehditler nedeniyle gerginleşen ilişkiler, İran için daha ciddi meseleler olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte ABD'nin Pekin yönetimiyle olan stratejik iş birliği ve rekabetinin ilginç doğası, Çin'in İran ile ilişkilerini karşılıklı olarak etkilemiştir. Mahmud Ahmedinejad 2005 yılında cumhurbaşkanı seçildiği zaman İran, "Doğu'ya Bakış" olarak isimlendirilen dış politik bir bakış açısı geliştirdi. Buna göre, başta Rusya ve Çin olmak üzere Asya ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek, İran hükümetinin öncelikli dış politika hedefi haline gelmiştir (Shariatinia, 2011). 1999-2002 yılları arasındaki bazı olaylar da Çin'in İran'la ilişkilerinin seviyesini yükseltmek için yeni nedenler olmuştur. 1999 yılının bahar aylarında ABD'nin düzenlediği hava saldırısına İran devletiyle iş birliğini derinleştirerek karşılık vermiştir. Son olarak İran'ın gizli uranyum zenginleştirme programının 2002 yılında ortaya çıkmasıyla Batılı şirketler, İran'dan çıkmaya başlamış ve ABD, İran üzerindeki ekonomik ve siyasi baskıyı artırmıştır. Ortaya çıkan bu durum, Çinli şirketlere İran'la ekonomik bağlar kurmak için yeni kapılar açmıştır. İran'la birlikte gelişerek 2007 yılında Çin, onun bir numaralı ticari ortağı olmuştur (Harold, Nader, 2012).

Enerji Güvenliği Bağlamında İran-Çin İlişkileri

İran'ın sahip olduğu 34 trilyon metre-küp doğal gaz miktarı, dünya rezervlerinin %16.49'una tekabül etmektedir. Mevcut petrolü ise, 208,6 milyar varil ile dünya rezervlerinin %11.72'sine tekabül etmektedir. Son yıllardaki yeni veriler ışığında İran, rezervler bakımından doğal gazda Rusya'dan sonra ikinci, petrolde ise Venezuela ve Suudi Arabistan'dan sonra üçüncü sıradadır (Enerji Atlası, 2020). İran-Çin ilişkilerinin temelinde enerji kaynakları ticareti yer almaktadır. Çin, tek bir ülkeye bağımlı olmamak için petrol ithalatında kaynak çeşitlendirmesine önem vermiş ve Orta Asya, Afrika, Latin Amerika ve Körfez ülkeleri gibi farklı coğrafyalardan birçok ülkeyle enerji anlaşmaları yapmıştır. Çin'in en fazla petrol ithal ettiği ülkeler ise İran, Angola ve Suudi Arabistan'dır (IEEJ, 2012). Yakın gelecekte de Çin'in petrol ithalatında İran'ın sahip olduğu bu konumunun devam edeceği öngörülmektedir. İran'ın Çin'e sağladığı petrol arzı, kendisine uygulanan ambargolardan etkilenecek 2018 yılından bugüne azalmıştır. İran, 2021 yılı verilerine göre Çin'e en çok petrol ihraç eden 15 ülke arasında bulunmamaktadır (Workman, 2020).

Mao yönetimindeki Çin, bir tarım toplumuyken 1965-1993 yılları arasında enerji bakımından kendi kendine yeterli duruma gelmiştir. Reform ve açılım hareketleri

ile birlikte Deng Xiaoping döneminde sanayi üretimi hızla artmaya başlamıştır. 2001 yılında Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması, Çin sanayisinin daha da gelişmesiyle sonuçlanmış ve enerji kaynakları için yapılan anlaşmalar da ülke ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir (Meidan, 2016). 1993 yılında Çin, ilk olarak net enerji ithalatçısı olmuştur. Uzun yıllar süren %10'ların üzerindeki büyüme hızıyla Çin, 2009 yılında ürettiği petrolün iki katı ithalat yapar konuma yükselmiştir. Bu nedenle de enerji güvenliği, Çin dış politikasının temel politikalarından birisini oluşturmuştur (Turan, 2020). Çin, 2020 yılında 201 milyon ton petrol üretirken 541 milyon ton da ithal etmiştir. Doğal gaz üretimi ise 195 milyar m³ iken tüketimi 326 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca 90,5 milyar m³ LNG ithal etmiştir. Enerji üretimi ile tüketimi arasında her geçen yıl artan bu fark, Çin'in enerji bağımlılığının açık bir göstergesidir (Enerdata, 2020). Diğer taraftan Çin'in enerji güvenliği irdelendiğinde, aşağıda belirtilen önemli risk faktörlerini de barındırdığı görülmektedir:

1. Çin'in ithal ettiği petrolün %80'i ABD'nin hakim olduğu Malakka Boğazı'ndan geçmesi;
2. Alternatif enerji kaynaklarını bulmada zorluklar yaşanması;
3. Çin enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu Uygur özerk bölgesinde siyasi sorunların bulunması;
4. Çin'in küresel enerji piyasası üzerinde ABD benzeri bir hakimiyetinin olmaması;
5. İklim değişikliği ve hava kirliliği konularında uluslararası baskıların artması;
6. Tayvan ve Doğu-Güney Çin Denizi'nde potansiyel çatışma risklerinin varlığı (Karaca, 2012).

Dünya enerji piyasasının en önemli şirketlerinin ABD ve müttefiklerine ait olmaları ve piyasayı yönlendirebilme gücü taşımaları nedenleriyle Çin, enerji piyasasının serbestleşmesi bakımından bu aktörleri kendisine en önemli engeller olarak görmekte ve enerji stratejisini ekonomik ve güvenlik politikaları yönünden bir bütün olarak değerlendirmektedir (Trough, 1999). ABD tarafından ekonomik yaptırım uygulanan enerji üreticisi ülkelerin enerji sektörlerine yatırımlar yapan Çin, daha uygun şartlarda petrol ve doğal gaz arama haklarına sahip olmaktadır (The US-China Economic and Security Review Commission, 2006). Öte yandan Çin'in uyguladığı bu enerji politikası ile petrol zengini ülkelerin ABD ve müttefiklerine ekonomik bağımlılığı azalmaktadır. Irak gibi kırılgan devletlerle Çin'in yaptığı petrol çıkarma ve petrol kuyularının modernizasyonu anlaşmaları, benzer durumları bulunan diğer devletler tarafından da yakından takip edilmektedir (Liu, Wu, 2010). Çin'in İran'daki yatırımlarının çoğunluğunu, petrol ve doğal gaz üretim amaçlı (Upstream) havza geliştirme yatırımları oluşturmaktadır. İran, 2005 yılından beri Çin'in üç büyük enerji

şirketiyle yedi adet upstream anlaşması imzalamıştır (Khan, Guo, 2017). Rafineri, taşımacılık, benzin istasyonları vs. yatırımı olarak (Downstream) ise Çinli şirket, Hürmüz'de bir rafineri inşa etmeyi ve Abadan'da mevcut rafinerinin kapasitesini %29 arttırmayı taahhüt etmiştir. Bu anlaşmalar, ürettiği benzininin %40'ını ihraç eden İran için oldukça önemlidir (Valve World India, 2018).

Büyük petrol rezervlerinin bulunduğu Basra Körfezi'nden Uzak Doğu ülkelerine gerçekleşen petrol sevkiyatı, boru hatlarının yetersiz olması nedeniyle genel olarak deniz yolları üzerinden yapılmaktadır. Örneğin Çin, enerji ticaretinin yaklaşık yüzde 90'ını deniz yoluyla yapmaktadır (Ebel, 2009). Çin, Malakka Boğazı başta olmak üzere enerji nakliyatında kullandığı deniz yollarının ABD ordusu tarafından kontrol edilmesini enerji güvenliği açısından tehdit olarak görmektedir. Tayvan sorunu gibi nedenlerle Çin, bu güzergahların ABD tarafından kontrol edilerek enerji naklinin kesilmesinden endişe duymaktadır (Lim, 2010). Enerji kaynakları üzerinde artan rekabet ve Japonya, Kore gibi komşu ülkelerin ABD müttefikleri olması nedeniyle Çin'in enerji konusundaki güvenlik açığı derinleşmektedir. Çin, bu güvenlik açığını gidermek için iki yönetim başlatmaktadır. Birincisi enerji boru hatları ile petrol ve doğal gazı taşımak, ikincisiyse İnci Dizisi denilen stratejidir (Karaca, 2012). Bu strateji, Çin'in Gwadar'dan Güney Çin Denizi'ne kadar uzanan bölgede stratejik limanlar inşa ederek ABD'nin enerji yolları hakimiyetine karşı bir alternatif oluşturmak ve enerji güvenliğini sağlamaktır.

İran ekonomisi ise hidrokarbon, tarım ve hizmet sektörlerinin yanı sıra imalat ve finansal hizmetlerde göze çarpan bir devlet varlığı ile özdeşleştirilir. Petrol ihraç eden bir ülke için nispeten çeşitlendirilmiş olsa da ekonomik faaliyet ve hükümet gelirleri, hala petrole dayanmaktadır (World Bank, 2022). Fakat yüksek enerji kaynakları rezervlerine rağmen uygulanan yaptırımlar nedeniyle İran, doğal gaz ve petrol satışlarından istenen gelirleri elde edememektedir (Calabrese, 1991). Çin, İran'dan petrol ve doğal gaz alımının yanında, enerji alanlarına da yatırım yapmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in devlet enerji şirketi CNPC'ye (China National Petroleum Corporation) Güney Pars sahasında 19 kuyu açması için yetki verilmiştir (Dorraj, Currier, 2008). Ayrıca, 2004 yılında Çin ve İran devlet şirketleri arasında imzalanan sözleşmeyle Yadavaran doğal gaz sahasından 30 yıl içerisinde 250 milyon ton gaz almak üzere anlaşma yapılmıştır. Ancak CNPC, yaptırımlar nedeniyle projenin ikinci fazında, sorumluluklarını yerine getirmediği için sorunlar yaşamıştır (Shana, 2021). Benzer şekilde, Kuzey Azadegan petrol sahasının geliştirilmesi için Çin ve İran devlet kurumları arasında yapılan 1,7 milyar dolarlık anlaşmada da firma, yaptırımlar nedeniyle ağır davranıp taahhütlerini geciktirmiş, nihayetinde 2014 yılı itibarıyla proje iptal edilmiştir (Reuters, 2014). Güney Pars doğal gaz sahasında da yapılan anlaşmayla verilen sözler, uzun zaman geçmesine rağmen tutulmadığı için sözleşme

iptal edilmiştir (Torbatı, 2012). Neorealist kuram açısından bakıldığında, İran'ın anarşik uluslararası sistemde gücünü arttırmak için en önemli gelir kaynağı doğal gaz ve petroldür. Fakat fosil enerji kaynaklarının satışının ambargolarla azaltılması ve doğal gaz ve petrol sahalarına yatırımların kısıtlanması, İran'ın ekonomik ve askeri gücünü önemli derecede azaltmıştır. Çin'le yapılan anlaşmalar sonucu İran'ın petrol ve doğal gaz satışı aracılığıyla ekonomik gücü artmakta ve İran böylece ABD karşısında direnme gücü kazanmaktadır. Bu anlamda bakıldığında, iki ülke arasındaki enerji üzerinden tesis edilen ilişki ağı, iki taraf açısından da stratejik anlam içeren oldukça pragmatik bir öneme sahip olmuştur.

Ticari Bağlamda İran-Çin İlişkileri

İran'ın uluslararası ekonomik ve siyasi baskılardan korunması ve İran rejiminin varlığını sürdürebilmesi için Çin'in varlığı çok önemlidir. Yabancı egemenliğine karşı hassas olmasına rağmen İran; ekonomik, diplomatik ve bir dereceye kadar askeri olarak Çin'e büyük ölçüde bağımlı hale gelmiştir (Harold, Nader, 2012). Çin ile İran arasındaki ticaret hacmi, yıllar içerisinde büyük artışlar göstermiştir. 1996 yılında 440 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2013 yılında 50 milyar dolara çıkmıştır (Shariatinia, Azizi, 2019). Ancak, 2019 ve 2020'de bu rakam, İran'a yönelik yaptırımlar nedeniyle önemli ölçüde ve radikal bir şekilde önce 10,9 milyar ve ardından 6,4 milyar dolara gerilemiştir (Ghasseminejad, 2020). Genel anlamda bakıldığında, Çin, İran'a yönelik yaptırımlara seçici bir şekilde uymaktadır. BM yaptırımlarını resmen kabul ederken, ABD ve AB'nin tek taraflı yaptırımlarını göz ardı etmek için alternatif yollar bulmaya çalışmaktadır (Van Kemenade, 2010). Diğer taraftan bakıldığında, İran'a uygulanan yaptırımların ikili ilişkileri hem sınırladığını hem de derinleştirdiğini söyleyebiliriz. Bir yandan, ABD'nin ikincil yaptırımları nedeniyle Çin'in İran ile geleneksel finansal kanallar aracılığıyla iş birliği yapma yeteneği sınırlandırılırken (Scita, 2022) öte yandan, İran'ın Çin'e bağımlılığı arttıkça, Pekin'in Tahran üzerindeki etkisi de güçlenmektedir. Bu da Çin'in İran üzerinden ABD ile doğrudan bir çatışmadan kaçınırken İran ile ilişkilerini güçlendirmesini sağlamıştır (Kauffman, 2022; Conduit, Akbarzadeh, 2019; Fathollah-Nejad, 2014). Çin yatırımının ikinci büyük alanı ise köprüler, otoyollar, raylı sistemler ve tersaneler gibi İran'ın altyapı çalışmalarıdır (Mackenzie, 2010). İran demiryolunun gelişimine Çin'in yaptığı yatırımın tahmini maliyeti, 4,2 milyar doları bulmaktadır. Bu yatırım, Tahran-Kum-İsfahan Yüksek Hızlı Demiryolu projesi ve Tahran-Meşhed Demiryolunun elektrifikasyonundan oluşmaktadır (Tianyang, 2019).

BKBYP, ABD ve müttefikleriyle devam eden gerilimlerin yol açtığı finansal kaynaklara sınırlı erişim sunması nedeniyle gelişimi, endüstrisi ve yatırımları büyük ölçüde azalmış olan İran ekonomisini yeniden inşa etmek için stratejik bir fırsat

olmuştur. Çin ise, İran açısından yabancı yatırımları ve uluslararası kaynakları çekmek için en önemli seçeneklerden biri haline gelmiştir. BKBYP'nin coğrafi merkezinde yer alan İran, girişimin kilit oyuncularından biri ve doğal ortağı haline gelmiştir (Kamel, 2018). 27 Mart 2021'de iki devlet arasında imzalanan 25 yıllık İş Birliği Planı veya Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması, Çin'in İran'a 400 milyar dolar yatırım yapmasını önermektedir. Bu anlaşma, petrol ve altyapı sektörlerine yatırımları, ortak askeri tatbikatları, eğitimleri ve silah sistemlerinin araştırılması ve geliştirilmesini kapsamaktadır (Jafari, Falah, 2023). Bunun karşılığında Çin, 25 yıl süreyle İran petrol sözleşmelerinde önemli oranlarda indirim ve kolaylıklar elde edecektir. Bu ortaklık ve anlaşma, BKBYP'nin bir uzantısı ve uygulaması olarak tanımlanmaktadır (Chaudhry, 2020). Diğer taraftan, bu anlaşma, İran'ın uluslararası müzakerelerde elini kuvvetlendiren ve ABD yaptırımlarına karşı alternatif bir seçenek sunan siyasi bir koz olarak değerlendirilebilir. Çin'in İran'ın nükleer enerji programına verdiği destek ve bölgedeki etkisini artırma amacı, anlaşmanın jeopolitik boyutunu güçlendirmektedir (Çetin, Koç, 2024). Anlaşmanın uygulanması devam etmekte olup, uzun vadeli etkileri jeopolitik koşullara ve uygulama süreçlerine bağlı olarak şekillenecektir. Çin-İran iş birliğinin ABD'nin Orta Doğu ve Orta Asya'daki siyasi, askeri ve ekonomik çıkarlarına büyük bir meydan okuma olarak görülmesi nedeniyle de İran'ın, Çin'in en önemli ortağı olarak kalacağı görülmektedir. Bununla birlikte, Karabağ Savaşı ve Rusya-Ukrayna savaşı gölgesinde, Çin-İran, Çin-Rusya ve Rusya-İran ilişkilerinin daha derinleşeceği beklenmektedir (Yıldırımçakar, 2023). 2025 yılının ilk ayında İran-Rusya ile imzalanan "Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması" bu duruma önemli bir örnek olmaktadır (Abay, Chirciu, 2025).

Askeri İş Birliği Bağlamında İran-Çin İlişkileri

Çin devleti, sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı boyunca İran'ın en önemli silah ve askeri donanım sağlayıcısı olmuştur. İran'ın ABD ile ilişkilerinin bozulması sonucu bu ülkeden silah ve mühimmat sağlayamaması, onun Irak'la savaşını devam ettirme kabiliyetini ciddi biçimde engellemiştir. Çin'in İran'a askeri ticareti, genellikle üçüncü şahıs satışları yoluyla dolaylı ve gizli bir şekilde sağlanmıştır (J. W. Garver, 2006). Çin, İran'a hafif silahlar yanında taktik balistik ve gemi savar seyir füzeleri sağlamıştır. Nitekim İran'ın 1987'de Kuveyt gemilerine karşı ipek böceği füzeleri kullanması, Çin ile ABD arasında önemli bir gerilim kaynağı haline gelmiştir (Wallace, 1987). Daha sonra Çin, ipek böceği ve daha gelişmiş C-802 füzelerinin İran'a satışını durdurmayı kabul etmiştir (Garver, 2006). Uluslararası baskılar nedeniyle Çin, İran'a füze satmak yerine askeri modernizasyonuna yardım etmeyi tercih etmiştir. İran'ın askeri sanayisinin başlatılmasında Çin'in önemli payı vardır. Kısa ve uzun menzilli füze tasarımlarında bu etkiyi görmek mümkündür (UPI, 2010).

İran yapımı katı yakıtlı Zilzal-1 (menzil 100-150 km) ve Zilzal-2 (menzil 350-400 km) füze teknolojilerinin de Çin, Rusya, Kuzey Kore ve Almanya'dan alınan teknolojiyle imal edildikleri dile getirilmiştir. Katı yakıt teknolojisi ve füze güdümü konusundaki bilgilerin de Çinli uzmanlar tarafından İranlı uzmanlara aktarıldığı söylenmiştir (UPI, 2010). 2022 baharında, Çin'in milli savunma bakanı İran'a resmi bir ziyarette bulunarak Cumhurbaşkanı ve diğer üst düzey yetkilileriyle görüşmeler yapmıştır. Çin savunma bakanı, görüşme bitiminde yaptığı açıklamada "İki ülkenin silahlı kuvvetleri arasında ortak askeri tatbikatlar, strateji alışverişi, eğitim konuları ve diğer ortak alanlarda ikili iş birliğini genişletmek konusunda anlaştık" beyanında bulunmuştur (SDE, 2022). Çin'le ikili askeri iş birliği, İran'ın geliştirdiği füze teknolojisine önemli derecede katkı sağlamıştır. İran'ın kısa menzilli Oghab ile Nazeat ve uzun menzilli Shahab-3 füzelerinin yapımının arkasında Çin tasarım ve teknolojisinin olduğu ileri sürülmüştür (Cordesman, 2015). Çin, ekonomisini ve silahlanmasını geliştirerek sert gücünü arttırma gayretindedir. Ancak ABD ile çatışmadan kaçınarak bunu gerçekleştirmeye çalışmakla birlikte bazen geri adım atmaktan da çekinmemektedir.

Çin-İran arasında imzalanan 25 yıllık stratejik iş birliği anlaşması ekonomik içeriğinin ötesinde, istihbarat ve askeri iş birliğine ilişkin önemli güvenlik boyutlarına sahip olmaktadır. Anlaşmanın ekonomik beklentileri kesinlikle göz ardı edilmemesi gerekse de anlaşmada öngörülen güvenlik iş birliği de eşit derecede dikkati çekmektedir. Bu iş birliği hem İran'da hem de Orta Doğu'da İslam rejiminin konumunu güçlendirirken, Çin'in Orta Doğu bölgesinde muazzam bir nüfuz kullanmasını sağlayarak küresel konumunu da arttıracaktır (Khoshnood, Khoshnood, 2021). Diğer taraftan, 2023 yılında Çin, İran'a drone parçaları tedarik ettiği ve bu parçaların Ukrayna'da Rusya tarafından kullanılan İran dronlarında bulunduğu tespit edilmiştir. Yeni nesil roket ve füze teknolojisi transferi görüşmeleri devam etmekle birlikte kısıtlı politikalar hayata geçirilmiştir. 2021 anlaşmasına rağmen 2023 ortasına kadar büyük silah ithalatı veya ortak üretim gerçekleşmediği bilinmektedir. Ortak tatbikatlar ve güvenlik görüşmeleri devam etse de gerçek koordinasyon ve teknoloji transferinin boyutu, kamuya açık veri eksikliği nedeniyle belirsizliğini sürdürmektedir (Iran Primer, 2023). 2013'te İran gemilerinin Çin'e ilk liman ziyaretinden ve 2014'te Çin savaş gemilerinin Basra Körfezi'nde ortak deniz tatbikatları için İran'a ilk ziyaretinden bu yana, Çin ve İran arasında liman ziyaretleri, ikili tatbikatlar ve üst düzey diyaloglar dahil olmak üzere birçok askeri etkileşim olmuştur. İki ülkenin ortak katılımıyla gerçekleştirilen son iki tatbikat "Deniz Güvenlik Kemer - 2023" ve "Güvenlik Bağı - 2024" olmuştur. Her ikisi de Umman Körfezi'nde gerçekleşmiştir (Hyeon Seong, 2024). Son olarak, Mart 2025'te İran, Çin ve Rusya tarafları arasındaki iş birliği ve ortak askeri kapasitesinin değerlendirilmesi ve geliştirilmesi için Umman Körfezi'nde "2025 Güvenlik Kuşağı" isimli ortak askeri tatbikat yapma kararı almıştır (Al Jazeera, 2025).

Nükleer Enerji ve Nükleer Silah Teknolojisi Bağlamında İran-Çin İlişkileri

İran İslam Devrimi sonrası İran'ın nükleer politikası, başlıca iki nedenden dolayı durdurulmuştur. Birincisi, nükleer enerji santrallerinin maliyetli olmasıdır. Doğal gaz kullanan enerji santrallerinden birim kW başına maliyet 300 dolar iken nükleer santralde üretilen enerjinin kW birim maliyeti 2500-3000 dolar arasındır (Vaez, Sadjadpour, 2013). İkinci neden ise, nükleer programı devam ettirmek için gereken personelin devrim sonrası ülkeyi terk etmeleri ve programın sürdürüleceği yabancı ortaklığın bitmesidir. İran-Irak Savaşı'nın ortalarında Humeyni'nin talimatı ile nükleer programa yeniden dönülme kararı alınmıştır (Samore, 2007). Rafsancani'nin 1985 yılının Haziran ayında Çin'e yaptığı resmi ziyaretteyse "barışçıl kullanım" için İran-Çin nükleer iş birliği anlaşması imzalanmıştır (Caravelli, 2011). Çin Başbakanı Li Peng'in Temmuz 1991'de ve İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin Eylül 1992'de karşılıklı gerçekleştirdiği ziyaretlerde 300 MW'lık nükleer santral kurulması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Bu santralin amacının barışçıl nükleer enerji olduğu, İran ve Çin tarafından özellikle vurgulanmıştır (Sciolino, 1992). İran ile Çin'in nükleer iş birliği çabaları, ABD'nin dış politikasında 1991 yılından beri önemli bir gündem oluşturmaya başlamıştır (Alperen, 2018). 1990'lı yıllarda Çin'in İran nükleer programına yardım etmesi, ABD'nin Çin'e insan hakları ve Tayvan konusunda baskı yapmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD, Çin nükleer programına destek verirse "en imtiyazlı ulus" statüsünün Çin'den geri alınacağını da bildirerek Çin'i tehdit etmiştir (Kemenade, 2010).

Çin, 1990-1996 yılları arasında İran'ın nükleer programının geliştirilmesine, İranlı nükleer bilim adamlarının eğitilmesine, İsfahan'da araştırma nükleer reaktörünün kurulmasına, İran'a zenginleştirilmiş uranyum ve çift kullanımlı teknoloji sağlanmasına aktif olarak katılmıştır. Ancak 1997'de Amerikalıların şiddetli baskısı nedeniyle programdan çekilmiştir (Medeiros, 2007). Bununla birlikte Çinli yetkililer, nükleer krizin barışçıl çözümünü sürekli olarak yinelemişler; ancak uzun vadede İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) havale edilmesini desteklemişlerdir (Liu, Wu, 2010b). 2006 yılından beri Çin, "İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması gerektiği" yönündeki bir dizi BM kararını da desteklemiştir. Ancak Çin, kararları uygulamada çekince göstermiştir. Bunun nedeni, alınan kararların hem İran'ın enerji sektöründe üretim ve ihracatı aksatmamasını hem de Çin'in bu alandaki yatırımlarını bozmamasını sağlamaktır. Yaptırımlar nedeniyle Avrupa ve Doğu Asya firmaları, İran'la ticaret yapmaktan kaçınırken Çinli firmalar, İran'daki fırsatları kaçırmamaya çalışmıştır. Böylece, 2010 yılına kadar kağıt üzerinde Çin, İran petrol sektöründe ana yabancı yatırımcı haline gelmiştir (Katzman, 2007). Diğer taraftan Trump'ın ABD yönetimindeki ilk döneminde, Çinli şirketlerin

İran'daki faaliyetleri karmaşık bir seyir izlemiştir. Başlangıçta, Çinli firmalar İran'ın enerji sektöründe kalmayı planladıklarını belirtmişlerdir. Ancak, ABD yaptırımlarının baskısı ve ABD ile iş yapma endişesi nedeniyle, 2019 yılı içinde bazı Çinli firmaların da İran enerji pazarından çekildiği bilinmektedir (T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020). Trump'ın ikinci defa göreve gelmesinin ardından Şubat 2025'te İran petrolünün Çin'e satılmasına aracılık ederek İran'a uygulanan "maksimum baskı" politikasını zayıflatmaları nedeniyle Çin menşeli kuruluş ve kişilere yaptırım uygulanacağı ABD'li yetkililer tarafından ifade edilmiştir (Gökkoyun, 2025).

Çin, 2015 yılında Viyana'da nükleer müzakerelerin yürütmesine yardımcı olmaya ve tarafların görüşlerini yakınlaştırmaya çalışmıştır. Ancak İran kamuoyu, Çin'in Suriye krizindeki rolüne kıyasla onun nükleer dosyaya yönelik tutumunu eleştirmektedir. Bununla birlikte, Batılı müzakerecilerle kıyasla Çin'in daha yapıcı bir role sahip olduğuna da inanmaktadır. İran, Çin'le yapılan anlaşma sonrası dönemde nükleer teknolojiye iş birliği ilişkilerini sürdürmeyi ummaktadır (Dolatabadi, 2018). Çin, İran'ın nükleer programının sivil yönünün geliştirilmesine yardım etmiştir. Bunun yanında, Çin'in fiilen sağladığı şeylerin çoğunun, uranyum zenginleştirme desteği de dahil olmak üzere, askeri bir boyutu da olmuştur. 1985'ten 1996'ya kadar Çin, İran'a hassas önemde nükleer teknoloji ve makineler sağlamış ve bunları edinmesine yardımcı olmuştur. İran'a uranyum arama ve madenciligi konusunda yardım etmiş ve İran'ın uranyum zenginleştirme için lazer kullanımında ustalaşmasına yardımcı olmuştur (Garver, 2006).

İran nükleer sorununa Çin'in yaklaşımı, 2003-2007 yılları arasında ABD yönetiminin daha sert politika izlemesi nedeniyle daha dikkatli bir şekilde devam etmiştir. Çin, İran'ın barışçıl amaçlı nükleer enerji elde etmesini savunurken sorunu yaptırımlarla çözmeye çalışmanın meseleyi daha da derinleştireceği iddiasını sürdürmüştür. İran'ın BMGK'ye gelen nükleer dosyasında yer alan yaptırım kararlarına karşı çıkmamış ancak yaptırımları esnetme ve geciktirme politikası izlemiştir (Alterman, Garver, 2008). 2007 yılından sonra Çin, İran'a karşı alınan yaptırım kararlarını uygulamakta daha esnek davranmaya başlamıştır. ABD'nin İran'a yatırım yapan şirketlere ikinci dereceden yaptırımlar uygulaması, Çin'in daha cesur politika izlemesine yol açmıştır. Batılı şirketlerden boşalan alanda Çinli firmalar daha aktif olmaya başlamışlardır. Çin firmaları, özellikle enerji alanında önemli sözleşmeler imzalamışlar ama uygulamada ABD ve uluslararası yaptırımlardan çekinmeleri nedeniyle yeterince istekli olmamışlardır. Bu davranış, İranlı yetkililerin tepkisini çekmiş ve süreç bazı anlaşmaların iptaliyle sonuçlanmıştır (Garver, 2011).

Çin, 2006 yılından beri yaptırımların geçmesini engellemek için veto yetkisini kullanmamakla beraber, görüşlerini de değiştirmeksizin ifade etmektedir. Bu yüzden

Çin, 2006 yılında İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmasını öngören 1696 sayılı BMGK kararına destek vermiş ve İran'dan kararı uygulamasını istemiştir (UNSC, 2006). İran'ın 1696 sayılı kararı kabul etmemesi nedeniyle, yaptırım kararları oy birliğiyle alınmıştır (UN Press, 2006). Çin, İran'ın nükleer programının kısıtlanmasına yönelik BMGK yaptırımlarına 2000'li yıllarda karşı çıkmıştır. Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın (JCPOA) yürürlüğe girmesiyle beraber İran ile Çin iş birliği başlamıştır (Joshi, 2019). Çin, ayrıca, anlaşmanın uygulanması için diğer imzacılara çağrıda bulunurken Trump'ın anlaşmadan çekilmesini eleştirmiştir (Lo, 2018). 14 Temmuz 2020 tarihinde Pekin yönetimi, ABD'nin İran'a silah ambargosunu süresiz uzatma isteğine karşı çıkmış ve Çin'in Rusya ile beraber hareket etmesi sayesinde ABD sadece bir oy alabilmiştir. Bu, İran'a izolasyonu güçlendirmek ve uzatmak isteyen ABD için istenmeyen bir durum olmuştur (Besheer, 2020). Çin'den askeri teknoloji ve silah alan İran, uluslararası sistemde hayatta kalma mücadelesinde ABD ve müttefikleri karşısında askeri potansiyelini artırma imkanına kavuşmuş, güvenliğini sağlamada başarılı olmuştur.

İran-Çin İlişkilerini Kolaylaştıran ve Sınırlandıran Faktörler

Çin ile güçlü bir ilişki kurmak İran açısından birçok yönden önemlidir. İran rejimi, Çin'i Batı karşıtı duruşu nedeniyle potansiyel bir müttefik olarak görmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin temel ideolojik dayanaklarından biri ABD hegemonyasına muhalefettir. Bu anlayış, sadece rejimin propagandasına yaramamakta, ayrıca ülke dışındaki Hizbullah ve Hamas gibi gruplara desteği kapsayan dış politika ilkelerine de yansımaktadır. İran'ın bu desteğinin altında, özellikle ABD ve desteklediği İsrail'in bu grupları Orta Doğu'da birer "terörizm" tehdidi olarak kendisine rakip görmesi de önemli rol oynamaktadır (Çapar, 2020). Basra körfezindeki ABD varlığından rahatsız olan İran, yeterince ekonomik ve askeri güce sahip olmadığı için müttefik arayışı içindedir. Ayrıca dış politika davranışları; Suudi Arabistan, Türkiye ve İsrail gibi bölgesel güçler tarafından kısıtlanmaktadır. İran yönetimlerinin dış politika hesaplarında Çin, yükselen ekonomik, siyasi ve askeri bir güç olarak ABD'yi Orta Doğu'da ve hatta küresel çapta dengeleyebilecek bir aktör niteliği kazanmıştır (Harold, Nader, 2012).

İran, ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarlarına karşı ciddi bir meydan okumada bulunmaktadır. ABD'nin İran'dan memnuniyetsizliğinin başka nedenleri de vardır. İran'ın bölgede terörizmi desteklediği iddiası, yaygın insan hakları ihlalleri, liderlerinin Orta Doğu'daki ABD dostlarını ve müttefiklerini tehdit etmesi ve Afganistan, Irak, Suriye ve Lübnan gibi bölgelerde ABD ve İsrail karşıtı aktörlere verdiği destek, bunlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, ABD'li politika yapımcılar için en önemli endişe kaynağı, İran'ın nükleer silah yapma gayretleridir. Washington ve

müttefikleri, yaptırımlar ve çevreleme politikaları yoluyla İran'ın nükleer silah yapımını engellemeye çalışmaktadır. Ancak İran, uranyum zenginleştirmeye devam etmektedir ve nükleer silah üretmeye her geçen gün yaklaşmaktadır (Harold, Nader, 2012). Bugüne kadar Çin, iki ülkenin son otuz yılda geliştirdiği geniş ve derin ortaklık nedeniyle İran'a yönelik yaptırımları desteklemekte isteksiz davranmıştır. Pekin ve Tahran arasındaki iş birliği, Çin'in enerji ihtiyaçları konusunda dışa bağımlı olmasına ve İran'ın da enerji kaynakları bakımından zengin olmasına dayanmıştır. Ancak aynı zamanda enerji dışındaki ekonomik bağlar, silah satışları ve savunma iş birliği ve ABD'ye karşı jeostratejik denge arayışları da bu iş birliğinin diğer nedenlerini oluşturmuştur (Kemenade, 2010).

İran, ABD deniz gücünü Basra Körfezi'nde daha fazla tutmasına neden olacağı için Washington'un Güney Çin Denizi'ne yönelmesini zorlaştırabilir (J. W. Garver, 2011). Çin'in İran'a bakışı ve yaklaşımı, kısmen ABD'yi jeopolitik ve askeri bir rakip olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. ABD ile ekonomik açıdan birbirlerine bağımlı olmalarına rağmen Çin, ABD ile Tayvan üzerinde patlak verebilecek potansiyel bir askeri çatışma sonucu ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını engelleyebileceği konusunda endişelenmektedir. Bu nedenle, Çin'in İran ile yapacağı güçlü bir ekonomik, diplomatik ve askeri ortaklığın, ABD'nin Orta Doğu'daki gücünü dengelemeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. Çin'in politikaları, İran'ın nükleer programına ilişkin ABD'nin kararlarını şekillendirmeye yönelik uluslararası çabaları engellemekte ve artan Çin-İran iş birliği, ABD'nin İran'a baskı yapma girişimlerini daha da azaltmaktadır. Çin, yalnızca ABD ile bağlarını değil, aynı zamanda uluslararası itibarını da zedeleyeceği korkusuyla İran'la ilişkileri sıkı tutma konusunda çok istekli davranmamaktadır. Rejim muhalifi İranlılar ise Çin'in ekonomik açıdan İran'ı sömürdüğünü ve giderek daha gaddar ve baskıcı olan rejimi desteklediğini düşünmektedirler (Harold, Nader, 2012).

Her iki ülkedeki iktidarlar, uluslararası sistemi adaletsiz olarak ve Batılı güçlerin egemenliğinde görmektedirler. Çinli ve İranlı liderler, başta ABD olmak üzere Batı'nın sınırlı egemenlik ve insan haklarının evrenselliği kavramlarıyla şekillendirdiği uluslararası sistem karşısında kendi rejimlerinin devamlılığı için çalışmaktadırlar (YangXingli, 2010). Çin-İran ilişkileri, zaten karmaşık olan Orta Doğu dengeleri üzerindeki bölgesel rekabeti ve gerilimleri arttıran bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan, İran'ı güçlü bir rakip görmüş ve düşmanca ilişkiler yürütmüştür (Özev, 2016). Diğer taraftan, Suudi Arabistan ile Çin, önemli ticaret ortaklarıdır ve Çin'in Suudi Arabistan'da ve diğer körfez ülkelerinde birçok yatırımı bulunmaktadır. Çin'in bu nedenlerle başta BAE ve Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerini rahatsız edecek ölçüde İran'la ilişkilerini geliştirmesi beklenmemelidir. Çin, bu tedirginliğin oluşmaması konusunda her zaman temkinli davranmıştır. Çin, bu

olumsuz durumdan kurtulmak için 2016 yılından beri diplomatik ilişkileri bulunmayan ve bölgesel gerginlik üreten iki ülke arasında arabulucu olarak sorunların bir kısmının çözülmesinde yardımcı olmuştur. İsrail'in Orta Doğu'daki konumu ve bölgedeki rahatsızlık kaynağı olduğu dikkate alındığında, Çin'in bölge ülkeleri ile olan ekonomik ve askeri bağlantılarının artmasının İsrail tarafından nasıl algılanacağı önemli bir sorudur. Çin'in İran ile nükleer enerji ve füze üretimi konusunda iş birliği yapması İsrail'i elbette kaygılandırmaktadır. Bu nedenle İsrail, Çin-İran ilişkilerini sınırlandıran en önemli unsur olmaktadır (Belal, 2020). Diğer taraftan Çin tarafından İsrail'in çıkarları aleyhine yürütülen Filistin politikası da Pekin-Tel Aviv ilişkileri önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır.

Pragmatizm, İran-Çin ilişkilerini tanımlamada kullanılabilecek en uygun terimdir. İki ülke ideolojik farklılıklarına rağmen ortak çıkarlar temelinde ilişkilerini geliştirmekte ve ekonomik faaliyetlerini genişletmektedirler. Bu yaklaşımı sınırlandıran başlıca konu, İran'ın küresel güç siyasetinde yer aldığı konumu ve coğrafyasıdır (Chubin, 1974). Körfez ülkeleri, gerek petrol ve doğal gaz ihracatındaki konumları, gerekse çok daha büyük bir pazar olmaları nedeniyle Çin'in İran ile olan ilişkilerini kısıtlamakta ve Çin'i bir denge arayışına sokmaktadır. Özellikle günlük 2,16 milyon varil bulan Suudi Arabistan petrolüne bağımlılığı, aslında Çin'in petrol ithalatını çeşitlendirmeye yönelik politikasını da zorlamaktadır (Saleh, Yazdanshenas, 2020). Çin, İran ile ilişkilerini geliştirdikçe, güçlü bağlarının olduğu Körfez ülkelerinin çıkarları kaçınılmaz şekilde etkilenecektir. İran'ın Çin ile ilişkilerinin bir ittifak olarak adlandırılmasındaki en büyük zorluk, Çin ve bölge ülkeleri ile olan bu sıkı ilişkilerdir (Shariatinia, Azizi, 2019).

İran, ABD ve Körfez ülkelerine karşı güç dengesizliğini Çin ve Rusya ile dengelemek istemektedir. Ancak, Çin'in İran için ABD ve müttefikleri ile karşı karşıya gelmesi mantıklı değildir ve Çin'in çıkarları ile örtüşmemektedir. Çin, İran siyasi tarihinde emperyalist geçmişi olmayan bir ülkedir. II. Dünya Savaşı sırasında bölgedeki jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarını öncelik alan İngiltere ve Rusya'nın (Sovyetler Birliği'nin) işgaline maruz kalması nedeniyle İran, Çin ile ilişkilerini ön yargısız ve daha hızlı bir şekilde geliştirebilmiştir. Çin'in BMGK'de veto hakkının bulunması, ikili ilişkileri besleyen diğer bir sebeptir. ABD ve müttefiklerinin uyguladıkları baskıları hafifletebilmek için Çin'in desteği, İran açısından büyük önem arz etmektedir. BMGK'nin daimi üyeleri Rusya ve Çin'in desteğiyle yaptırımlar engellenemese de pek çoğu yumuşatılmıştır. Ancak her iki ülke de yaptırımlara politik açıdan destek vererek İran'ın nükleer silah yapımı konusundaki gayretlerine ve gizli faaliyetlerine karşı çıkmışlardır. Böylece Çin, BM platformlarında İran'a olan destekleyici duruşunu dengeleyerek durumun Körfez'in diğer ülkeleriyle sürdürdüğü ilişkilerini olumsuz

etkilememesine dikkat etmektedir. Gelişen Çin ekonomisi, yeni pazarlara ihtiyaç duymaktadır. Doksan milyona yaklaşan genç İran nüfusu, Çin için önemli bir pazardır. Batı ile ticari ilişkileri ambargolar nedeniyle durma noktasına gelen İran, yıllar geçtikçe Çin ürünlerine yönelmiş ve bağımlı hale gelmiştir. Çin ise İran'ın bu durumundan istifade ederek ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı piyasanın altında fiyatlarla satın almakta ve yeni pazarlara ihtiyaç duyan sanayi ürünlerini pazarlamaktadır. Bununla birlikte İran, askeri ve ticari açıdan Çin'e bağımlı olmak istememekte ve alternatif aktörlere de yönelmeye çalışmaktadır.

İran-Çin ilişkilerini teşvik eden unsurların yanında sınırlandıran faktörler de bulunmaktadır. Bunları iç ve dış nedenler olarak gruplandırabiliriz. Bu iki devletin haricindeki ülkelerden dış nedenler olarak bahsetmek mümkündür. Bunlar; İsrail, ABD ve Körfez ülkeleridir. Çin, tüm Körfez ülkeleriyle, İran'la olduğu gibi yüksek ticaret hacmine sahiptir (Fulton, 2021). Yani, İran için bu ülkelerle arasının bozulmasına izin vermesi mümkün görülmemektedir. Çin için en uygun ortam, tüm bu ülkelerle İran arasında ayırım yapmaksızın enerji ticaretini sürdürebilmektir. Çin açısından kabus senaryosu ise bu ülkelerin birbirleriyle çatışarak petrol ve doğal gaz fiyatlarının yükseldiği bir ortamın oluşmasına yol açmasıdır. Bu olası durum, Çin'in uluslararası ticaretini de etkileyeceğinden Pekin bu senaryonun gerçekleşmemesi adına ciddi çaba sarf etmektedir. Çin'in İsrail ile yüksek teknoloji ürünleri konusunda önemli ticari faaliyetleri bulunmaktadır. Bu nedenle Çin, İsrail ve Körfez ülkeleri başta olmak üzere Müslüman ülkeler arasında dengeli bir dış politika izleyerek birini diğerine tercih etmemektedir. ABD ile ilişkiler ise Çin-İran ilişkilerini sınırlandıran en önemli konudur (Rahimi, Eivazi, 2025). Ekonomik büyümesini Amerikan sermayesine dayalı olarak geliştirmiş olan Çin'in en büyük ticari ortağı ABD'dir. Kısacası, sürdürülebilir büyüme amacıyla ABD sermayesine ve ABD pazarına muhtaçtır. Çin, ABD ile ticari rekabete girerken siyasi ve askeri çatışma riskinden kaçınmaya azami özen göstermektedir.

İlişkileri sınırlandıran iç faktörlerden bir diğeri, Çin ile yapılan mutabakatın içeriğinin net olarak açıklanmaması nedeniyle İran kamuoyunda duyulan kuşkuudur. İran ve Çin arasındaki Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması, muhalifler ve çeşitli siyasetçiler tarafından şiddetle tenkit edilmektedir. İran'ın bu anlaşmayla Çin'e askeri ve mali yönden bağımlı hale geldiğini ve önemli tavizler verildiğini ileri sürmektedirler. Aynı zamanda, İran ve Çin arasındaki ticari ilişkinin dengesizliği nedeniyle Tahran'daki yerel muhalefetin daha da ileri giderek İran'ın Çin'e karşı borç batağına gireceğini savunanlar da bulunmaktadır (Farzam, 2020). Diğer taraftan, İran mediasındaki bazı çevreler, bu mutabakatı İran tarihinin en ağır siyasi anlaşmalarından biri olan 1828 Türkmençay Antlaşması ile kıyaslamaktadır (Ertan, 2021).

İran ve Çin ilişkileri, anarşik uluslararası sistemde devletleri güvenliklerini sağlamak ve çıkarlarını maksimize etmek için stratejiler geliştirmek zorunda olan birimler olarak ele alan Neorealizm açısından incelendiğinde, her iki ülkenin de ABD baskısına karşı stratejik iş birliği geliştirdiği görülmektedir. ABD'nin İran'a yaptırımları ve Çin'in küresel yükselişi, bu ilişkiyi güçlendirmiştir. İran, ABD yaptırımları ve bölgesel tehditler karşısında Çin'le iş birliği yaparak ulusal güvenliğini artırmayı ve izolasyonu kırmayı hedeflemektedir. Çin ise stratejik enerji ihtiyacını karşılamak ve ABD'nin Asya-Pasifik'teki baskılarına karşı denge oluşturmak için İran'la ekonomik ve askeri iş birliği yapmaktadır. Bu bağlamda Çin, İran'a enerji yatırımları ve askeri destek sunarken İran da Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'nde stratejik ortak rolüyle öne çıkmaktadır. Bu girişim, Çin'in küresel etkisini artırırken İran'a yaptırımları aşma fırsatı sunmaktadır. İran ve Çin'in ilişkileri, ABD'nin küresel çıkarlarına bir tehdit olarak görülmekte ve çok kutuplu bir düzenin oluşumuna katkı sağlamaktadır.

Sonuç

İran İslam Devrimi sırasında, Şah'ı destekleyen Çin ile İran arasındaki ilişkiler, başlangıçta soğuk bir seyir izlemiştir. Ancak günümüzde bu ilişkiler, "Kapsamlı Stratejik Ortaklık" seviyesine dönüşmüştür. Bu dönüşümün en önemli nedeni, İran'ın ABD ile olan kötü ilişkileridir. Araştırmanın en çarpıcı bulgusu, İran Devrimi sonrası İran-Çin ilişkileri, ABD'nin baskısını dengelemek için stratejik bir zorunluluk olarak gelişirken, Çin'in küresel güç dengelerini ve kendi ekonomik ve güvenlik çıkarlarını gözeterek Körfez'deki Arap ülkeleriyle ilişkilerini sürdürme çabası, bu ilişkinin derinleşmesini sınırlandırmaktadır. Neorealist kuram çerçevesinde değerlendirildiğinde, İran-Çin ilişkilerinin temelinde güvenlik kaygılarının giderilmesi, ulusal siyasi ve ekonomik çıkarlar ve jeopolitik stratejik kazanım ve tehditler yatmaktadır. İran ve Çin'in uluslararası sistemde hegemon güç olan ABD ve müttefikleri ile kurdukları ilişki düzeylerinin, küresel ve bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisi ciddi bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, bu güç dengelerinin korunması ya da bozulmasının, İran-Çin ilişkilerine doğrudan etki edeceği sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, İran ve Çin tarafından inşa edilmeye çalışılan bu güç dengesi ve iş birliği bu iki ülkenin güvenliğini sağlama amacı taşımaktadır.

İki ülke arasındaki ilişkileri kolaylaştıran temel faktörlerin başında ortak tehdit algısı ve buna karşı güvenlik iş birliği ve denge arayışı gelmektedir. Ek olarak, her iki ülke de ekonomik gücü artırma çabası içinde olup, askeri iş birliğinin yanı sıra ekonomik iş birliğine de büyük önem vermektedir. İran-Çin ilişkilerini sınırlandıran faktörler arasında ise İran'ın bölgesel güç mücadelesi ve bölge ülkeleriyle yaşadığı gerilimler öne çıkmaktadır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğu ABD müttefikidir ve

aynı zamanda Çin ile stratejik ortaklık ya da kapsamlı stratejik ortaklık anlaşmaları imzalamışlardır. İran'ın bu ülkelerle ilişkilerinin kötüleşmesi, Çin ile ilişkilerini de kaçınılmaz biçimde etkilemektedir. Sonuç olarak, İran ve Çin'in iş birliği, uluslararası sistemdeki güç dengelerinin bir yansımasıdır. İki ülke arasındaki ilişkiler, bölgesel dinamikler ve küresel politikalar tarafından şekillendirilmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, İran-Çin ilişkilerinin geleceği, hem mevcut iş birliği fırsatları hem de ilişkileri sınırlayan faktörlerin nasıl yönetileceğine bağlı olacaktır.

Son olarak, Çin'in İran ile ilişkilerine neorealist açıdan bakıldığında Çin'in en önemli amacının kendi güvenliğini sağlamak ve çıkarlarını korumak olduğu anlaşılmaktadır. ABD'nin Tayvan ve Çin Denizi'ndeki sorunlara daha fazla odaklanmamasını sağlamak, Çin için ulusal güvenlik önceliğidir. Bunu gerçekleştirmek için Çin, Orta Doğu'da ABD çıkarlarına sorun oluşturan İran'a ekonomik, siyasi ve askeri destek vermektedir. Ayrıca Çin, enerji güvenliğine tehdit olarak gördüğü hegemon devlet ABD'nin gücünü Orta Doğu'da tutarak Tayvan ve Güney Çin Denizi'nde güç dengesini lehine değiştirmeyi hedeflemektedir.

Factors Facilitating and Limiting Iran and China Relations in International Politics

Engin Koç*
İbrahim Çetin

This study aims to analyze and assess the changing relationship between the Islamic Republic of Iran and the People's Republic of China after the 1979 Iranian Revolution from a neorealist perspective. According to the principles of neorealism, a key theoretical viewpoint in the study of international relations is that the absence of any formal hierarchy results in an anarchic international environment. States need to protect themselves in order to exist in a chaotic environment, and they must maximize their authority to do this. When achieving these goals is difficult, governments may try to counterbalance the hegemonic state's influence by establishing other alliances and strategic partnerships. This study examines the post-1979 evolution of China-Iran relations by focusing on their historical significance as two major Eurasian powers. Bilateral ties were tense during the early stages of the Iranian Revolution, but noticeable progress toward a strategic alliance between the two countries has occurred in recent years.

China preferred to develop relations with Iran in order to increase its influence in the Middle East region, which was under the influence of the USA. Furthermore, Iran offered a favorable commercial environment for the export of Chinese-made weapons. The geopolitical dynamics, characterized by the imposition of political

*Corresponding Author

@ Asst. Prof, Bursa Technical University, enginkoc@btu.edu.tr
Master's Student, Bursa Technical University, Graduate School of Education, International Relations Program (Dr., Bursa Provincial Directorate of Agriculture), ibrahimcetin@tarimorman.gov.tr

id <https://orcid.org/0000-0003-3682-8718>
<https://orcid.org/0000-0002-3100-945X>

DOI: 10.12658/M0772
insan & toplum, 2025; 15(3): 125-152.
insanvetoplum.org

Received: 10.12.2024
Revised: 19.02.2025
Accepted: 27.03.2025
Online First: 12.05.2025

and economic sanctions, as well as the ongoing conflict in Iraq, compelled Iran to seek collaboration with China, driven by its ambition to formulate a distinct foreign policy that was less dependent on traditional allies in the East and West. The Tehran regime's actions against the USA and the human rights violations within Iran, which China regards as Iran's own internal affairs, also contributed to the strengthening of relations between the two nations. Numerous facilitating and limiting factors occur in bilateral relations between two countries. The study employs a neorealist approach that underlines the importance of security concerns, power dynamics, balance of power, national interests, and alliances in determining international relations. The study then assesses how these elements altered the evolution of Iran-China relations.

This analysis examines the facilitating and limiting factors and provides insights into the potential trajectory of their relations. Several factors helped develop Iran-China relations during the last two decades. These include common strategic objectives, very similar security concerns, a desire to mitigate the influence of the USA, and significant economic ties between the two. China's Belt and Road Initiative (BRI) provides a framework for supporting Iran politically, economically, militarily, and financially, and Iran's enormous oil and natural gas reserves are also essential to China's energy security and economic growth. However, their relations have some limitations, which include the international sanctions imposed on Iran, regional competition, both nations' potential for strained relations with the USA, and domestic opposition within Iran toward relations with China. In addition, China's need to maintain a balance with the USA and Iran's regional behavior have remained ongoing challenges. To investigate the research topics, this study uses a qualitative methodology and case study approach, as well as secondary data sources such as academic publications, books, reports, and government documents. This research addresses key topics such as how did Iran and China transition from post-revolutionary suspicion to close allies, what elements helped and affected this strategic partnership, and how can neorealist theory explain the dynamics of Iran-China relations?

According to the analysis, neorealist influences have altered Iran-China relations. This demonstrates that security concerns, geopolitical aims, balance of power considerations, and economic interests all have a significant impact on their relations. The research identifies several facilitating factors: Because they have similar strategic goals and security concerns, both states want cooperation to mitigate the impact of hegemonic powers, particularly the USA. Economic links are also important, especially when in terms of energy. Iran gains from China's investments and assistance, particularly in the face of international sanctions, while China relies on Iran's natural

gas and oil reserves for its energy security. The BRI deepens these economic links by giving Iran financial and infrastructural assistance. Both nations use balancing tactics to counterbalance the USA's influence. Several limiting factors are found regarding China-Iran relations: China must manage its economic interests and connections with other international players, thus the international sanctions placed on Iran can limit and complicate their relations. Regional competition and problems in the Middle East also provide difficulties to the improved partnership with Iran. The possibility of deteriorating relations with the USA necessitates diplomatic maneuvering for both Iran and China, which has the potential to impede relations. The central argument of this research is that this perspective and approach is partly due to China's perception of the USA as a geopolitical and military rival. Despite its economic interdependence with the USA, China is concerned that a potential military conflict with the USA over Taiwan could deny it the energy supplies it needs. Consequently, establishing a robust economic, diplomatic, and military alliance between China and Iran is posited as a means of counterbalancing USA's influence in the Middle East. Internal political dynamics and public opinion within Iran might also influence its relations with China. The Iranian public has expressed a degree of skepticism about the confidential nature of the agreement with China. The opposition and various politicians have strongly criticized the China-Iran Comprehensive Strategic Partnership agreement. These critics contend Iran to have become militarily and financially dependent on China and to have made significant concessions. Moreover, concerns exist that the imbalanced nature of trade relations between the two countries will result in Iran becoming encumbered by debt.

The analysis demonstrates how neorealist theory serves as a valuable framework for comprehending the intricate nature of Iran-China relations. The findings indicate that, while strategic and economic objectives drive the alliance, it is additionally restricted by international influences and regional dynamics. The research has indicated deteriorating relations with the USA and subsequent sanctions imposed as a result to have had considerable impact on not only Iran's economy but also its national security. On the other hand, these have also paved the way for improving Iran and China's international relations. The present study contributes to the extant literature by providing a neorealist analysis of Iran-China relations and by identifying the elements that have encouraged and impeded their collaboration.

Kaynaklar

- Abay, G. E., Chirciu, D. (2025, Ocak 17). Rusya ile İran arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ile-iran-arasinda-stratejik-ortaklik-anlasmasi-imzalandi/3453813>
- Alperen, Ü. (2018). Reel Politik Düzlemde İran-Çin İlişkileri. Ankara: İRAM. https://www.iramcenter.org/d_hbanaliz/Reel_Politik_Duzlemde_Yran-Cin_YliYkileri.pdf
- Alterman, J. B., Garver, J. W. (2008). *The vital triangle: China, the United States, and the middle east*. CSIS Press.
- Al Jazeera, (2025, Mart 12). Iran, Russia, China Conduct Joint Naval Drills in Gulf of Oman, Al Jazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/12/iran-russia-china-conduct-joint-naval-drills-in-gulf-of-oman>
- Balcı, A. (2017). *Türkiye dış politikası-ilkeler, aktörler ve uygulamalar*. Alfa Yayınları.
- Belal, K. (2020). China-Iran relations: Prospects and complexities. *Policy Perspectives*, 17(2). 47-65
- Besheer, M. (2020, Ağustos 6). US Presses for Extension of UN Arms Embargo on İran. https://www.voanews.com/a/middle-east_voa-news-İran_us-presses-extension-un-arms-embargo-İran/6194044.html
- Bhat, M. A. (2014). Iran-China relations: A challenge for US hegemony. *Quarterly Journal of Chinese Studies*, 3(2).
- Caba-Maria, F. (2021). Iran-China relations: A game changer in the eastern world. , Leandro, F. J. B. S., Branco, C., Caba-Maria, F. (Eds.) İçinde *The geopolitics of Iran*, 245-273.
- Calabrese, J. (1991). *China's changing relations with the middle east*. Pinter Publishers.
- Caravelli, J. (2011). *Beyond sand and oil: The nuclear middle east*. Praeger Security International.
- Chaudhry, A. A. (2020, Temmuz 18). Towards a new cold war?. <https://www.thenews.com.pk/print/688289-towards-a-new-cold-war>
- Choi, H. S. (2024, Mart 12). China, Russia and Iran Hold 5-Day Military Exercise Near Gulf of Oman as Red Sea Attacks Rise, <https://www.scmp.com/news/china/military/article/3255043/china-russia-a-and-iran-hold-five-day-military-exercise-near-gulf-oman-red-sea-attacks-continue>
- Chubin, S. (1974). Iran: Between the Arab west and the asian east. *Survival*, 16(4), 172-182.
- Conduit, Dara., Shahram, A. (2019). Great power-middle power dynamics: The case of China and Iran. *Journal of Contemporary China*, 28 (117):468-481
- Cordesman, A. H. (2015). Iran's Rocket and Missile Forces and Strategic Options. <http://www.vlebooks.com/vleweb/product/openreader?id=none&isbn=9781442240667>
- Çapar, G. (2020). Şii motifi Hizbullah (Lübnan) terör örgütü ve faaliyetleri. H. Acar, S. Yenil (Ed.), İçinde Siyasal şiddet ve radikalleşme bağlamında terör örgütleri. Nobel.
- Çıtak, E. (2014). Uluslararası ilişkilerde gerçekçilik. M. Şahin, O. Şen (Ed.), İçinde *Uluslararası ilişkiler teorileri (temel kavramlar)*. Kripto Yayınevi.
- Çelik, Y. (2022). An overview of China-Iran relations and its impact on central asia. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 103-114.
- Çetin, İ., Koç, E. (2024). Bir kuşak bir yol projesi ve İran-Çin arasında imzalanan kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması bağlamında İran-Çin ilişkileri. *Türkiye İran Araştırmaları Dergisi*, 3 (5), 1-22.
- Dolatabadi, A. B. (2018). The future of Iran-China relations: An alliance or pure cooperation? *Comparative Politics, Russia*, 9(1), 60-73
- Dorraj, M., Currier, C. L. (2008). Lubricated with oil: Iran-China relations in a changing world. *Middle East Policy*, 15(2), 66-80. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4967.2008.00350.x>

- Ebel, R. E. (2009). *Energy and geopolitics in China: Mixing oil and politics*. Center for Strategic and International Studies.
- Elveren, İ. (2024). *Prospects and Complexities of China-Iran Relations, Implications for the US, and Regional & Global Repercussions* (CSAG Strategy Paper). Near East South Asia-Center for Strategic Studies. https://nesa-center.org/dev/wp-content/uploads/2023/10/2024-0520_Prospects-and-Complexities-of-China-Iran-Relations.pdf
- Enerji Atlası. (2020). Ülkelere Göre Dünya Petrol Rezervi. <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>
- Ersoy, E. (2014). *Realizm*. R. Gözen (Ed.), *İçinde Uluslararası ilişkiler teorileri* (4. Baskı). İletişim Yayınları.
- Ertan, B. K. (2021, Mart 31). İran-Çin Anlaşması: Ekonomik Bir Bakış. <https://iramcenter.org/iran-cin-anlasmasi-ekonomik-bir-bakis-443>
- Farzam, R. (2020, Temmuz 14). Çin-İran 25 Yıllık Kapsamlı İş Birliği Anlaşması. <https://iramcenter.org/cin-iran-25-yillik-kapsamli-is-birligi-anlasmasi-211>
- Fulton, J. (2021). China between Iran and the gulf monarchies. *Middle East Policy*, 28(3): 203-216.
- Garver, J. W. (2011). Is China playing a dual game in Iran?. *The Washington Quarterly*, 34(1), 75-88.
- Garver, J. W. (2006). *China and Iran: Ancient partners in a post-imperial world*. University of Washington Press.
- Ghasseminejad, S. (2020, Temmuz 23). Iran-China Trade Plummets Despite Plans for Strategic Partnership. <https://www.fdd.org/analysis/2020/07/23/İran-china-trade-plummets-despite-partnership/>
- Ghorbani, A., Torki, H., Mirtorabi, S., Karimi, G. (2023). Theoretical synthesis of Iran's foreign policy: The case of Iran-China comprehensive strategic partnership. *Political Strategic Studies*, 12(47), 107-144.
- Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge University Press.
- Gökkoyun, S. C. (2025, Şubat 6). ABD'den, İran Petrolünün Çin'e Sevkiyatını Kolaylaştırdığı Gerekçeyle Uluslararası Şebekeye Yaptırım, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/abdden-iran-petrolunun-cine-sevkiyatini-kolaylastirdigi-gerekcesiyle-uluslararasi-sebekeye-yaptirim/3474258>
- Harold, S., Nader, A. (2012). *China and Iran: Economic, Political, and Military Relations*. Rand Cooperation. https://www.rand.org/pubs/occasional_papers/OP351.html
- Iran Primer, (2023, Haziran 28). Iran & China Military Ties, <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jun/28/iran-china-military-ties>
- IEEJ. (2012). Recent trends in Oil Supply from Iran: Oil Group, Oil and Gas Unit <https://eneken.ieej.or.jp/data/4363.pdf>
- Izadi, F., Khodaei, E. (2017). The Iran factor in US-China relations: Guarded engagement vs. soft balancing. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 3(02), 299-323.
- Jafari, A. A., Falah, M. (2023). Iran and China: Towards a strategic partnership in the future with an emphasis on the opportunities and complexities of the 25-year agreement. *Politics Quarterly*, 52(4): 863-864.
- Jansiz, A., Pirmohammadi, S. (2020). Analysis of the possibility or refusal of a comprehensive strategic partnership in Iran-China relations. *World Politics*, 8(4), 93-120.
- Jervis, R. (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton University Press.
- Joshi, M. (2019, Şubat 18). China and Iran: JCPOA and Beyond. <https://www.orfonline.org/expert-speak/china-and-İran-jcpoa-and-beyond-48244/>

- Kamel, M. S. (2018). China's belt and road initiative: Implications for the middle east. *Cambridge Review of International Affairs*, 31(1), 76-95.
- Karaca, R. K. (2012). Çin'in değişen enerji stratejisinin dış politikasına etkileri (1990-2010). *Uluslararası İlişkiler*, 9(33), 93-118.
- Katzman, K. (2007). The Iran Sanctions Act (ISA). Library of Congress Washington Dc. Congressional Research Service., <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA475593>
- Kauffman, Bethany R. (2022). *Motivations and limitations in Iran-China relations*. Naval Postgraduate School.
- Kemenade, W. Van. (2010). China vs. the western campaign for Iran sanctions. *The Washington Quarterly*, 33(3), 99-114. 138
- Keohane, R. O. (1984). *After hegemony: Cooperation and discord in the world political economy*. Princeton University Press.
- Khan, Z., Guo, C. (2017). China's energy driven initiatives with Iran: Implications for the United States. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(4), 15-31.
- Khanmohammadi, S., Sun, D. (2022). China-Iran strategic cooperation agreement in the changing international system. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 16(1), 27-45.
- Khoshnood, A., Khoshnood, A. (2021). Security Implications of the Iran-China Deal, *Besa Perspectives*, no.2, <https://www.ardavan.se/wp-content/uploads/2021/05/2019-Iran-China-Deal-Security-Implications-Khoshnoods-final.pdf>
- Lim, T. W. (2010, Nisan 12). Oil and Gas in China: The New Energy Superpower's Relations with its Region Rochester, NY. <https://papers.ssrn.com/abstract=1588366>
- Liu, J., Wu, L. (2010). Key issues in China-Iran relations. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 4(1), 40-57.
- Lo, K. (2018). China Voices Support for Iran Nuclear Deal after US Walks Away. <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2145406/china-backs-İran-nuclear-deal-united-states-walks-away>
- Maqsood, A., Mateen, M., Husnain, M. (2023). Iran-China deal: Geostrategic-balancing against US. *Pakistan Journal of Social Research*, 5(01), 86-93.
- Mackenzie, P. (2010). A Closer Look at China-Iran Relations. Center for Naval Analyses. <https://www.cna.org/reports/2010/D0023622.A3.pdf>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W.W. Norton & Company
- Medeiros, E. S. (2007). *Reluctant restraint: The evolution of China's nonproliferation policies and practices, 1980-2004*. Stanford University Press.
- Meidan, M. (2016). *The structure of China's oil industry*. Oxford Institute for Energy Studies.
- Nejad, A. F. (2014). Why sanctions against Iran are counterproductive: Conflict resolution and state-society relations. *International Journal*, 69.1: 48-65
- Özev, M. H. (2016). İran-Suudi Arabistan ilişkileri, 1932-2014. *Journal of the Faculty of Economics/ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 66(1).
- Pevehouse, J. C. Goldstein, J. S. (2015). *Uluslararası ilişkiler*. H. Özdemir (Çev.). 1. Baskı. BB101 Yayınları.
- Rahimi, M., Eivazi, M. (2025). Scenarios of Iran-China relations in the horizon of 2030. *Foreign Relations*, 16(4): 1-28.
- Rafsanjani, H. (1985). *Memoirs: Hope and concern*. Nashr-e Ma'aref Enghelab.
- Raza, F. (2019). Prospects for Pakistan-China-Iran trilateral cooperation. *Strategic Studies*, 39.3: 37-52.

- Reuters. (2014). Iran Cancels CNPC Contract in Still Undeveloped Azadegan Oilfield. <https://www.scmp.com/news/world/article/1501261/İran-cancels-cnpc-contract-still-undeveloped-azadegan-oilfield>
- Saleh, A., Yazdanshenas, Z. (2020b). Iran's Pact With China Is Bad News for the West. <https://foreignpolicy.com/2020/08/09/İrans-pact-with-china-is-bad-news-for-the-west/> 142
- Samore, G. (Ed.). (2007). *Iran's strategic weapons programmes: A net assessment*. Routledge.
- Scita, J. (2022). China-Iran relations through the prism of sanctions. *Asian Affairs*, 53(1), 87-105.
- Sciolino, E. (1992, Eylül 11). China Will Build-Plant For Iran. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1992/09/11/world/china-will-build-a-plant-for-İran.html>
- SDE. (2022, 04). İran ve Çin Askeri İşbirliğini Genişletme Konusunda Anlaştıklarını Açıkladı. <https://www.sde.org.tr/dunya/İran-ve-cin-askeri-isbirligini-genisletme-konusunda-anlastiklarini-acikladi-haberi-26614>
- Shana. (2021, Mart 27). China Silent on Yadavaran Phase 2 Development. <https://en.shana.ir/news/314810/China-Silent-on-Yadavaran-Phase-2-Development> 143
- Shariatinia, M. (2011). Iran-China relations: An overview of critical factors. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 1(4), 57-85.
- Shariatinia, M., Azizi, H. (2019). Iran and the belt and road initiative: Amid hope and fear. *Journal of Contemporary China*, 28(120), 984-994.
- The US-China Economic and Security Review Commission. (2006). China's Overseas Investments in Oil and Gas Production. New York. <https://www.uscc.gov/research/chinas-overseas-investments-oil-and-gas-production>
- Tianyang, L. (2019). Belt & Road Initiative Expands China-Iran Cooperation. <https://www.chinadaily.com.cn/a/201901/25/WS5c4aa81da3106c65c34e6912.html>
- Torbati, Y. (2012). China Pulls out of South Pars Project: Report. Reuters. <https://www.reuters.com/article/İranchina-southpars-idUSL6E8IT0T020120729>
- Troush, S. (1999). China's Changing Oil Strategy and its Foreign Policy Implications. <https://www.brookings.edu/articles/chinas-changing-oil-strategy-and-its-foreign-policy-implications/>
- Turan, İ. (2020). *Çin'in enerji güvenliği politikası: Kuşak yol inisiyatifi ve Avrasya'da "yeni büyük oyun"* (1. Basım). Atlas Akademik Basım Yayın Dağıtım Tic. Ltd. Şti.
- T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). İran Ekonomisinde Yapısal sorunlar.<https://ticaret.gov.tr/data/5ee20f8213b876e308cc14f3/Yap%C4%B1sal%20Sorunlar.pdf>
- UN Press. (2006). Security Council Imposes Sanctions On Iran For Failure To Halt Uranium Enrichment, Unanimously Adopting Resolution 1737. <https://press.un.org/en/2006/sc8928.doc.htm>
- UNSC (2006). United Nations Security Council Resolution, 1696.
- UPI. (2010). China Opens Missile Plant in Iran. <https://www.upi.com/Defense-News/2010/04/23/China-opens-missile-plant-in-İran/82791272037022/>
- Vaez, A., Sadjadpour, K. (2013). *Iran's nuclear odyssey: Costs and risks*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2013/04/02/İran-s-nuclear-odyssey-costs-and-risks-pub-51346>
- Valve World India. (2018, 09). Sinopec Persists with Upgrade Project at Iran Refinery. <https://www.valve-world-india.com/news/77995/sinopec-persists-with-upgrade-project-at-İran-refinery.html>
- Wallace, C. P. (1987). U.S.-Owned Tanker Hit by Iran Missile in Gulf: Kuwaiti Officials Are Certain That Weapon Was a Silkworm. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1987-10-16-mn-9746-story.html>

- Wallace, M. D. (2011). Huawei: Why a Chinese Company Finally Decided to Pull Back from Iran,” CNBC. <https://www.cnbc.com/2011/12/20/why-a-chinese-company-finally-decided-to-pull-back-from-İran.html>
- Walt, S. M. (1990). *The origins of alliance*. Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. McGraw-Hill
- Waltz, K. (1992). Realist Thought and Neorealist Theory. Robert L. Rothstein (Ed.) İçinde *The evolution of theory in international relations*. University of South Caroline Press, 21-37.
- Waltz, K. (1993). The emerging structure of international politics. *International Security*, 18(2), 44-79.
- Van Kemenade, Willem. (2010). “China vs. the western campaign for Iran sanctions.” *The Washington Quarterly*, 33(3): 99-114.
- Workman, D. (2020). Top 15 Crude Oil Suppliers to China. <http://www.worldstopexports.com/top-15-crude-oil-suppliers-tochina/>.
- World Bank. (2022). Overview. <https://www.worldbank.org/en/country/İran/overview>
- YangXingli. (2010). Sixty years of Iran studies in China. *West Asia and Africa*, (4). 63-67.
- Yazdani, E. (2023). Iran’s relations with China under the influence of two regional events. *Journal of Humanities and Social Sciences Studies*, 5(12), 01-08.
- Yıldırımçakar, E. (2023). The dynamics of Iran-China “new” strategic cooperation. *Alternatif Politika*, 15(2), 344-367.

From Protestant Ethics to Catholic Ethics: Transformation of the Social Welfare Mindset

Esat İpek*
Emrah Akbaş

Abstract: This study examines the transformation of the welfare mindset within a moral framework, thereby engendering a profound discourse concerning the shift from Protestant ethics to Catholic ethics. The advent of globalization has unleashed reverberations that have begun to unsettle the very foundations of the welfare state. Protestant ethics deems destitution as a moral failing and dismisses the notion of magnanimous individuals perceiving benevolence toward the indigent as a vehicle for personal salvation. Pivotal concepts such as solidarity, communal harmony, and the aspiration for an equitable society have become crucial in the transformation of the welfare mentality since the 1970s. The welfare state has undergone a transformation by seeking moral legitimacy informed by Catholic tradition, signaling a pronounced shift from the precepts of Protestant ethics toward those of Catholic ethics. Social welfare will now be orchestrated with recourse to the Catholic ethical framework of solidarity and mutual assistance rather than the Protestant work ethic. This inquiry traverses the epoch commencing with the welfare state crisis, not merely by alluding to processes such as the curtailment of state intervention and the emergence of novel actors within the domain of social welfare but by advancing the contention of a revival of Catholic ethics.

Keywords: Protestant ethics, Catholic ethics, Social catholicism, Transformation of social welfare mentality, Crisis of the welfare state.

Öz: Bu çalışma, refah zihniyetinin dönüşümünü ahlaki bir çerçevede içerisinde incelemekte ve böylece Protestan ahlaktan Katolik ahlaka geçişe dair derin bir söylem ortaya koymaktadır. Küreselleşmenin ortaya çıkışı, refah devletin temellerini sarsmaya başlayan yankıları serbest bırakmıştır. Protestan ahlak, yoksulluğu ahlaki bir başarısızlık olarak kabul etmekte ve yüce gönüllü bireylerin, yoksullara karşı iyilik yapmayı kişisel kurtuluşun bir aracı olarak algılaması fikrini reddetmektedir. Dayanışma, toplumsal uyum ve eşitlikçi bir toplum arzusu gibi temel kavramlar, 1970'lerden bu yana refah anlayışının dönüşümünde hayati bir önem taşımaktadır. Refah devleti, Katolik gelenek içinde ahlaki meşruiyet arayarak bir dönüşüm geçirmiştir. Bu, Protestan ahlak kurallarından Katolik ahlak kurallarına doğru belirgin bir değişimin sinyalini vermektedir. Artık sosyal refah; Protestan çalışma etiği yerine, dayanışma ve karşılıklı yardımdan oluşan Katolik etik çerçevesine başvurularak düzenlenmeye başlamıştır. Bu araştırma, yalnızca devlet müdahalesinin kısıtlanması ve sosyal refah alanında yeni aktörlerin ortaya çıkması gibi süreçlere değinerek değil, aynı zamanda Katolik etiğin yeniden canlandığı iddiasını geliştirerek, refah devleti kriziyle başlayan dönemi ele almakta ve teorik bir tartışma penceresi açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Protestan ahlak, Katolik ahlak, Sosyal katoliklik, Sosyal refah zihniyetinin dönüşümü, Refah devletin krizi.

*Corresponding Author

@ Assoc. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, esatipek@aybu.edu.tr
Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, emrahakbas@aybu.edu.tr

iD <https://orcid.org/0000-0003-0440-9690>
<https://orcid.org/0000-0003-2807-4055>

DOI: 10.12658/M0773
insan & toplum, 2025; 15(3): 153-172.
insanvetoplum.org

Received: 14.07.2024
Revised: 17.11.2024
Accepted: 26.03.2025
Online First: 12.05.2025

Introduction

This scholarly investigation endeavors to elucidate the transformation of the social welfare mindset, tracing its historical trajectory from Protestant Morality to the sphere of Catholic Morality within the broader framework of the welfare state's emergence and subsequent crisis. The ascendancy of globalization and neoliberal economic policies since the late 1970s has exerted a dominant influence, precipitating a crisis and gradual erosion of the welfare state. These concerns have frequently been the focal point of Marxist critiques as scholars endeavor to comprehend the ramifications of globalization on welfare mindsets through disparate theoretical perspectives. Nevertheless, it becomes apparent that this transformation needs to be adequately subjected to the interpretive and hermeneutic analysis within a Weberian context.

Max Weber, diverging from Marx, approached the genesis of capitalism through a distinctive moral lens, seeking the foundations of capitalist accumulation within the Protestant worldview. Weber (2011) states, "Capital owners and employers, including the educated stratum of the working class, particularly individuals with advanced technical or commercial education within contemporary industries, bear discernible Protestant characteristics." Following Protestant Puritanism, the world is not conceived as a domain for frivolity and amusement but as a realm where individuals are called to serve God through diligent labor.

Weber established a robust connection between Protestant ethics, which underscored the importance of work and wealth accumulation, and the capitalist order. Despite interventions informed by Keynesian economic principles, this connection can persist within the framework of laissez-faire capitalism. The welfare state's commitment to providing welfare services for the entire populace aligns to attain full employment. Consequently, the primary emphasis of the welfare state lies in labor and the ethics thereof. Despite the foundational human and social rights derived from citizenship, the enduring influence of the distinction between the deserving and undeserving poor, as delineated within Queen Elizabeth's Poor Laws in the early 17th century (codified from 1597–98), continues to bestow ideological legitimacy even in the epoch of the welfare state. The pivotal aspect lies not solely in deserving access to essential welfare services but in integrating individuals into the labor market.

The late 1970s witnessed the foundations of the welfare state beginning to tremor, a period that portended the swift erosion of the welfare state, predominantly due to the advent of globalization and the implementation of neoliberal policies. While Protestant Morality perceived poverty as a moral failing and eschewed the notion of philanthropists bestowing mercy upon the destitute as a means of attaining

personal salvation (Nistor, 2018), concepts such as aid, solidarity, and community spirit (Kleinman, 2006) mercy, and the aspiration for a just society (Bellah et al., 1991) commenced assuming central roles in the transformation of the welfare mindset since the late 1970s.

The welfare state, undergoing a transformative process that reassigns the onus of welfare responsibilities to society itself, emboldens concepts such as solidarity, mercy, mutual assistance, and communal spirit. It now endeavors to secure its moral legitimacy from the tenets of the Catholic tradition, denoting a definite departure from Protestant Morality toward Catholic Morality. Consequently, social welfare organizations shall be guided by the Catholic ethics of solidarity and mutual assistance, supplanting the Protestant work ethic.

The primary objective of this study resides in the comprehensive exploration of the transformation of the social welfare mindset, navigating the transition from Protestant Morality to Catholic Morality within the contextual tapestry of the welfare state's historical trajectory, spanning from its inception to its ensuing crisis.

The Ideological and Moral Foundations of the Welfare State

From the post-medieval period to the onset of the Industrial Revolution, the economic and social structures of the world remained largely unchanged. This prolonged period of stasis can primarily be attributed to the lack of significant technological advancements that might have otherwise altered production structures and catalyzed profound transformations within the social fabric. Predominantly agrarian in nature, the populace was engaged in subsistence labor, with self-sufficiency being the norm. Individuals labored primarily for their sustenance, and artisans derived income from manual labor, fostering solidarity within guilds of their respective trades, thereby mitigating competition among themselves. Similarly, self-employed farmers established an economic framework based on subsistence. The limited scale and volume of market-oriented production impeded the conditions necessary for the emergence of a competitive environment (Gümüş, 2018, pp. 34-36). Consequently, the enrichment of specific individuals at the expense of others and the manifestation of socio-economic class distinctions were effectively curtailed.

The needs of vulnerable segments within society, such as the elderly, children, or those unable to engage in labor, were typically met by familial support, charitable organizations, guilds, or trade unions, and religious institutions. While the family unit served as the primary source of aid, guilds and charities would step in when familial resources proved insufficient, or families were absent altogether. Churches,

which held considerable economic and social power, played a pivotal role in supporting various societal groups or individuals, driven by their capacities and religious tenets. The Catholic faith served as the moral bedrock for economic and social relations of the period, especially within the European context (Akalın, 2009, pp. 29-32).

The subsistence activities pursued by farmers and artisans, which constituted a significant portion of economic endeavors during this epoch, were inconducive to a competitive milieu. Moreover, guilds, particularly those of craftsmen, brooked no tolerance for avarice, calculative conduct, or individualistic self-interest. Catholic ethics, too, disapproved of and condemned actions motivated solely by profit-seeking greed. Merchants not engaged in farming or craftsmanship were similarly bound by these strictures, with a clear understanding that their earnings should merely correspond to the labor they invested. According to Catholic doctrine, all activities undertaken by individuals throughout their lives, including economic pursuits, were deemed moral acts that should be regarded as forms of worship. Thus, a spiritual purpose existed beyond the mere pursuit of profit and accumulation. In economic relationships, individuals were not to act solely based on economic criteria but were to ensure their actions remained in harmony with their spiritual purpose, which was to seek God's approval. Hence, activities generating social benefits always took precedence over purely economic endeavors. Within this framework, wealth acquisition or any other temporal objectives, according to Catholic belief, were not ultimate ends but means to achieve the ultimate goal of securing God's approval (Parks, 2005, p. 45).

Following the ethical principles of Catholic doctrine, the use of material possessions was primarily to serve the sustenance of individuals and their immediate kin. The inclination to amass wealth was permissible solely within the boundaries of this framework. Human beings were urged to harness this inclination for the betterment of those in need rather than for personal gain alone. Consequently, surplus goods were to be equitably distributed, and the rights of the less fortunate were to be upheld (Akalın, 2009, p. 32). The pursuit of affluence, ostentation, and extravagance distanced individuals from contentment and magnanimity, impeding the attainment of divine approbation. Within the context of the Catholic faith, this predicament engendered a sense of skepticism toward the affluent. Hence, significant responsibilities and obligations were incumbent upon the prosperous, who were to tend to the needs of the indigent in their vicinity. In this regard, the benevolence they extended to the destitute became how they gained access to the divine presence. According to Catholic ethics, the sharing of wealth assumed an imperative status, with wealth being perceived as a divine blessing and affluence as a consequence of worldly attachment. Consequently, to avoid transgressions, the possessor of wealth had to partake in its dissemination (Kohls & Christensen, 2002, pp. 228-229).

The possessions one held ought to be employed as acts of merciful benevolence and unconditional love to cater to the subsistence needs of those lacking material means. These individuals were dependent on sustenance in the form of nourishment, garments, and shelter to maintain their livelihoods. Ensuring that wealth was generously allocated to fulfill these exigencies was deemed an essential aspect of virtuous conduct. Economic activities were considered legitimate and indispensable within this ethos of mutual assistance and subsistence (Parks, 2005, p. 61). It was incumbent upon individuals to acquire the worldly possessions necessary for their survival and that of their immediate circle. Nonetheless, the legitimacy of such acquisition remained contingent upon the limitations mentioned above.

Catholic faith condemned the ceaseless pursuit of economic endeavors fueled by an insatiable yearning for boundless wealth. This condemnation formed the moral foundation of subsistence-driven economic activity. The trade ethos elucidated by Catholic ethics involved deriving benefits from the labor and products of others. This rationale justified the preference for agricultural pursuits and manual craftsmanship from an ethical and religious standpoint. In medieval Europe, commercial activities and merchants were held in low regard. However, subsequent periods witnessed a reformation of this perception, with commercial profit being regarded as commensurate with the merchant's labor or remuneration. Catholics, perceiving merchants as wage earners, contended that the profit arising from commercial ventures should be constrained by the cost of the service rendered. Within the doctrine of fair price, prohibitions on usury and an inability to accumulate wealth due to future concerns were additionally expounded. It was stressed that these regulations should apply uniformly to all parties involved in exchanging goods and services. The principles giving rise to the doctrine of fair price also engendered the concept of a just wage, necessitating employers to remunerate their workers fairly (Roover, 1974, p. 107).

During the historical epoch spanning from the aftermath of the Middle Ages to the advent of the Industrial Revolution, the emergence of subsistence-based economic activities can be attributed to both contextual physical conditions and the influence of moral and ethical values upon individuals. Such a state of affairs thwarted the development of economic and social disparities wherein certain groups and individuals amassed riches at the expense of others, thereby impeding the formation of an environment conducive to the welfare state, which sought to mitigate inequalities. Existing structures such as family units, foundations, guilds, or churches catered to the needs of the impoverished within society, guided by principles of solidarity, voluntary action, and philanthropy. These arguments found moral grounding in Catholic ethics, which served as the ethical compass of the era.

The rapid transformation of the social fabric brought about by the changing production structure and economic system during the Industrial Revolution precipitated a swift overhaul of the social, economic, and political landscape. By the late 19th century, nationalism, individualism, and democracy emerged as prominent trends that directly influenced the collective consciousness. Industrialization effectively dismantled the traditional agrarian economy, ushering in a transition period. Simultaneously, the era witnessed a surge in population growth, leading to significant rural-to-urban migration. As the agricultural sector receded and Industrialization gained momentum, the rural population dwindled while urbanization accelerated. The economic and social repercussions of Industrialization continued to escalate well into the 20th century, particularly within the early industrialized nations. The global population expanded unprecedentedly, and production levels reached unprecedented scales compared to the preceding eras. While the population farming in rural areas declined, the ranks of urban laborers swelled daily (Duiker & Spielvogel, 2008, p. 519).

With economic importance shifting from the family to the individual, the societal framework underwent a profound metamorphosis, transitioning from a family-centric society to an individual-centric one. Consequently, preexisting social mechanisms experienced a decline in efficacy. Traditional forms of solidarity-based institutions, such as families, foundations, guilds, or churches, weakened due to this paradigm shift. This transformation raised questions about the sustenance of individuals who could not work or secure employment despite their willingness to work or found themselves in other destitute circumstances. Moreover, as the nature of labor transformed, a shift occurred from working to sustain one's livelihood to working on behalf of others, catalyzed by Industrialization. This phenomenon placed individualization at the forefront and weakened solidarity-based institutions like families, foundations, guilds, or churches. In this new era, the individual supplanted the family unit as the fundamental economic entity of the preceding era (Gümüş, 2018, p. 44). This paradigmatic shift underscored the necessity of a welfare state, as the emergence of a novel economic and social structure brought forth challenges that traditional institutions like families, foundations, guilds, or churches were ill-equipped to address. Consequently, the duties and responsibilities of the state required a redefinition. The concept of the welfare state began to assert itself more prominently within economic and social spheres, with initial instances of its implementation observed in early industrialized nations such as Germany and the United Kingdom.

In the late 19th century, Germany witnessed widespread support for socialism as a prevailing ideology. The dire economic crisis and deplorable working conditions endured by laborers constituted the primary catalysts for this situation. During that

era, Otto von Bismarck, the Chancellor of Germany, endeavored to rectify this state of affairs, aiming to ameliorate the prevailing conditions and address the grievances of various social groups, particularly the working class. Bismarck's overarching objective resided in seeking a delicate equilibrium between socialist ideology and capitalist principles. However, the absence of legislative or regulatory mechanisms protecting the laboring class left them susceptible to exploitation by capitalists. Consequently, the state assumed a pivotal role in safeguarding the rights of the laboring class, establishing a balance between capitalist and socialist ideologies, and providing a remedy for the socio-economic challenges (Hamann & Kelly, 2007, p. 101).

In 1880, Bismarck pioneered the introduction of a workers' compensation program in Germany. The primary objective of this initiative was to enhance the welfare of workers and address the mounting labor-related grievances. This measure gained rapid acceptance among the laboring population, evolving into an integral facet of social policies within the broader context of welfare state practices. By the late 19th century, state-enacted social policies began to exert an influence, albeit still limited in scope, on the societal landscape. Nonetheless, the prevailing political milieu predominantly adhered to the principle of a *laissez-faire* economic system, thereby resulting in the predominantly theoretical status of welfare state practices (Hamann & Kelly, 2007, p. 103).

In the United Kingdom, the inception of welfare state practices is historically traced to the passing of the National Insurance Act in 1911. This legislative measure signaled the nascent stages of formal welfare state policies within the country. This act's introduction marked a significant step towards establishing a more comprehensive framework for social protection and welfare. The National Insurance Act aimed to address the economic insecurities faced by workers and provide them with a safety net in the event of illness or unemployment. The passage of this act marked the early stages of state intervention in social welfare, laying the groundwork for subsequent developments in the welfare state.

The subsequent period witnessed the gradual expansion and consolidation of welfare state practices within both Germany and the United Kingdom, with various policies and programs being implemented to address the evolving socio-economic challenges of the time. These initiatives reflected the growing recognition of the state's role in ensuring social protection and welfare, marking a significant departure from the *laissez-faire* principles that had previously dominated economic and social policy.

The gradual development of welfare state practices in Germany and the United Kingdom exemplified the broader trend towards increased state intervention in social and economic affairs, driven by the need to address the socio-economic challenges

arising from Industrialization and urbanization. These early welfare state measures laid the foundation for the more comprehensive welfare state systems that would emerge in the mid-20th century, significantly transforming the social and economic landscape of these nations.

The emergence of the welfare state can be viewed as a response to the changing socio-economic conditions brought about by Industrialization and urbanization. Two major economic theories, liberalism, and Marxism played significant roles in shaping the discourse around the welfare state and influencing its development.

Liberal economic theory, rooted in the principles of individual freedom, private property, and limited government intervention, initially emphasized the importance of laissez-faire policies and the self-regulating nature of markets. However, as Industrialization progressed, and socio-economic inequalities became more pronounced, liberal thinkers began to recognize the need for some degree of state intervention to address market failures and ensure social stability. This shift in perspective led to the development of social liberalism, which advocated for state policies aimed at protecting individuals from the adverse effects of economic fluctuations and ensuring a basic standard of living. Prominent liberal economists such as John Maynard Keynes argued for state intervention to mitigate economic downturns and provide social safety nets, laying the intellectual foundation for the welfare state (Keynes, 1936, p. 325).

On the other hand, Marxist economic theory, rooted in the critique of capitalism and the analysis of class struggle, viewed the welfare state as a response to the inherent contradictions of the capitalist system. According to Marxist theory, the welfare state emerged as a means for the capitalist class to manage and contain the social unrest and resistance of the working class. By providing social benefits and protections, the welfare state aimed to mitigate the exploitative nature of capitalism and prevent revolutionary upheaval. Marxist theorists argued that the welfare state served to legitimize and stabilize the capitalist system by addressing some of the most egregious inequalities and providing a semblance of social justice (Marx, 1867, p. 676).

The interplay between liberal and Marxist economic theories significantly shaped the development of the welfare state, with each theory offering distinct perspectives on the role of the state in addressing socio-economic challenges. While liberalism emphasized the need for state intervention to correct market failures and ensure individual welfare, Marxism viewed the welfare state as a mechanism for managing class conflict and preserving the capitalist system.

In conclusion, the evolution of economic and social structures from the post-medieval era to the Industrial Revolution, and the subsequent emergence of welfare state practices, were influenced by a complex interplay of historical, economic, and ideological factors. The transition from subsistence-based economic activities to industrial production brought about profound changes in the social fabric, necessitating new forms of social protection and state intervention. The development of welfare state practices in early industrialized nations such as Germany and the United Kingdom reflected the growing recognition of the state's role in ensuring social welfare and addressing the challenges of Industrialization. The intellectual contributions of liberal and Marxist economic theories further shaped the discourse around the welfare state, providing diverse perspectives on the role of the state in managing socio-economic inequalities and promoting social justice.

Crisis/Abrasion of the Welfare State

The post-World War II era, often heralded as the “golden age” of the welfare state, was characterized by unprecedented economic expansion that significantly underpinned the extensive array of services delivered within the welfare state framework. This period of economic prosperity facilitated a robust funding mechanism for the welfare state, which, in turn, was supported by a demographic structure that presented minimal financial challenges. However, the trajectory of economic growth and demographic dynamics experienced a pronounced shift by the 1970s. The deceleration of economic expansion, coupled with transformative demographic changes, necessitated a critical re-evaluation of the welfare state's size, scope, and operational modalities. This led to an intense discourse regarding the financial implications of welfare state practices and their funding mechanisms (Çelik, 2010, p. 308).

The 1970s heralded a series of crises that reverberated globally, precipitating substantial alterations in prevailing economic paradigms. The disintegration of the Bretton Woods system in 1971, followed by the oil crises of 1973 and 1979, precipitated a supply-side dilemma marked by high unemployment and inflation. OECD countries, which had enjoyed an average growth rate of 5% in the 1960s, witnessed a decline to 3% in the 1970s and 2% in the 1980s. These economic disruptions undermined support for Keynesian economic theories and exerted substantial pressure on governments to address critical aspects of the welfare state, including employment, social security, and equality (Gümüş, 2018, p. 56). This period engendered a “hysteria effect” regarding the welfare state, wherein the return to pre-crisis welfare state norms proved elusive even after economic conditions stabilized. The welfare state, which had thrived between 1945 and 1975, found

itself compelled to undergo profound transformations to address the emergent crisis (Gümüş, 2018, p. 56).

The emergence of globalization in the 1980s marked a pivotal juncture, instigating radical shifts in both economic and social spheres and challenging entrenched notions of state intervention. Neoliberalism, as the dominant economic doctrine of the era, posited that welfare state practices impeded economic growth through high taxation and public expenditure. This ideological shift necessitated reductions in social spending, the privatization of public services, and a general curtailment of state intervention in the market (Holden, 2003, p. 306). The United Kingdom and the United States, under the aegis of neoliberal policies espoused by Margaret Thatcher and Ronald Reagan, witnessed significant retrenchments in welfare state services, accompanied by a reformist approach targeting the social fabric (Starke, 2006, p. 106). Public expenditures faced increased scrutiny, privatizations were enacted, and measures to liberalize the labor market were introduced (Mitrovic, 2008, p. 182).

Countries embracing globalization and adopting neoliberal policies pursued a trajectory characterized by diminished state intervention and reduced social expenditures. Driven by aspirations for enhanced economic competitiveness, these nations experienced revenue losses due to reduced tax rates and grappled with unemployment challenges arising from labor cost pressures. Consequently, financial resources allocated to welfare state services dwindled, even as the demand for such services increased due to rising unemployment rates (Seeleib-Kaiser, 2007, p. 2). These dynamics highlight the complex interplay between globalization and the welfare state. Alternatively, some argue that globalization does not directly influence welfare state transformations, as empirical evidence on globalization's impact on state sovereignty remains limited. A third perspective suggests that globalization serves both as a consequence of the welfare state's crisis and as an opportunity for its resolution (Genschel, 2004, p. 613).

In addition to globalization, escalating costs associated with welfare services have been a significant factor influencing the welfare state's transformation. These cost increases are attributable to demographic shifts, reduced employment opportunities, and changes in the social fabric, which have amplified the welfare state's responsibilities and triggered debates about cost escalation. Particularly in Europe, the evolving employment landscape since the 1970s, coupled with pressures on labor costs, has led to reduced labor demand and a concomitant rise in unemployment rates. The average unemployment rate in European OECD member countries surged from 1.2 percent in the 1960s to 11 percent in the 1990s (OECD, 2011). Technological advancements and reduced labor demand have resulted in a bifurcation between skilled and unskilled labor.

The rise in unemployment has exacerbated wage disparities among the employed, thereby increasing income inequality. In response to escalating costs, countries have tightened eligibility criteria for accessing welfare services. For instance, Germany and Sweden have implemented reforms to restrict access to unemployment benefits and social assistance amidst growing demand for social protection (Swank, 2002, pp. 161-166).

The shifting demographic landscape has presented a confluence of challenges for the welfare state, manifested in both an expanded beneficiary pool and diminished revenue sources. The progressive aging of the population, due to increased life expectancy, has led to a rise in service beneficiaries. Conversely, declining birth rates have resulted in a shrinking cohort of economically active individuals contributing to state revenues. This demographic trend has disrupted the dependency ratio, exacerbating financial pressures on the welfare state. Generous social security benefits have also incentivized premature retirement and labor force exit, further intensifying fiscal strains. In response, policy measures have included raising the retirement age, curbing benefit provisions, imposing stricter eligibility criteria, and encouraging greater labor force participation among the elderly (Ferrera, 2013, pp. 90-93).

Moreover, the transformation of social structures since the 1970s has contributed to rising welfare state expenditures. The traditional gender-based division of labor, with men as primary breadwinners and women responsible for household duties, has shifted significantly, resulting in an increased female presence in the labor market. This surge in labor supply, coupled with technological advancements, has led to a decline in labor demand, resulting in reduced wages and increased unemployment. By the 1990s, a significant proportion of job seekers were forced into part-time or precarious work arrangements (Macintyre, 1999, pp. 130-133).

Efforts to sustain economic growth and enhance employment opportunities have necessitated substantial transformations in the welfare state, including cost reductions, labor market flexibility, and a reduction in social entitlements. These recalibrations reflect systemic restructuring aimed at addressing the welfare state's crisis. In the United Kingdom, for example, regulatory reforms have included the abolition of minimum wage requirements, the extension of working hours, and the restriction of trade union rights (Koçdemir, 1998, p. 69). Similar trends have emerged in other countries, with "unskilled" labor segments facing increasingly challenging working conditions.

Global competition, high unemployment rates, dwindling wages, and reduced purchasing power have driven the restructuring of the welfare state to address concerns

related to cost and financing. However, attributing the welfare state's difficulties solely to fiscal and financial issues would be an oversimplification. Contemporary welfare services have often proven inadequate in addressing poverty and inequality, and the administrative costs associated with these initiatives continue to strain national economies (Poggi, 2019, p. 137). Despite robust growth rates, persistent challenges such as poverty, income inequality, and structural unemployment have remained resistant to resolution (Frankel, 1991, pp. 85-87).

During the so-called "golden age" of the welfare state, the public sector undertook significant responsibilities, leading to a gradual erosion of voluntarism, solidarity, and charity—concepts previously championed by Catholic ethics. The significance of familial, foundational, and ecclesiastical roles in addressing societal issues diminished. The era's economic prosperity saw the state prioritize full employment, shaping policies and services accordingly. The Protestant work ethic, which revered labor as a sacred duty, served as the moral compass during this period and its subsequent crisis. However, as economic growth slowed and welfare state resources dwindled, traditional social values and relationships experienced further deterioration. The evolving family structure, the dissolution of guilds and associations integral to the labor force, and the diminishing role of the church rendered traditional institutions increasingly ineffective in addressing the welfare state's challenges.

The modern state has undergone a process of centralization of power, emerging as the dominant institution governing the social sphere due to its association with economic expansion. Yet, state intervention alone has proven insufficient in addressing contemporary social challenges. The paradigm shift in economics has rendered the state increasingly dependent, with its expansive scope of intervention failing to remedy social predicaments. The transition from a state-centric model to one that emphasizes limited and effective governance reflects this new reality (Çelik, 2010, p. 311).

Mixed economies, which previously allowed for state intervention, have increasingly gravitated toward market-oriented systems due to the welfare state's crisis. Globalization has led to the emergence of international organizations regulating areas previously under state control. These organizations, coupled with privatization policies driven by market mechanisms, have diminished state authority and maneuverability (Bozkurt, 1998, p. 55). Consequently, global objectives formulated in response to international competition have become paramount, eclipsing national benchmarks. Efforts are underway to minimize disparities arising from economic systems in line with international standards. Centrally planned economies are also advocating

for reduced state intervention, envisioning a transition to a model where the state establishes standards, promulgates regulations, and ensures oversight (Ekin et al., 1999, pp. 27-28).

In the twentieth century, the state cemented its role as the guardian of social rights. However, as the century closed, this understanding evolved into a more nuanced conception of the state, emphasizing limited yet effective governance. This shift has fostered a new approach to public administration, characterized by increased civil society and individual participation in governance processes. Laws and regulations have shifted focus from state-centric perspectives to ones centered around the individual and society. In a society marked by eroding social bonds, a diminished family unit, and an increase in solitary living, this new governance approach aims to foster social integration and counteract social alienation—objectives that the welfare state has struggled to achieve (Çelik, 2010, p. 314).

In conclusion, the role of the state in welfare services has become increasingly significant and scrutinized in the contemporary era, marked by financial constraints and a heightened emphasis on individual responsibility. The debate continues regarding whether responsibilities such as social security should be entrusted to individuals and their savings, or if the state should continue to safeguard the poverty threshold (Maydell, 1994, p. 503). The exclusion of individual pension insurance and private health insurance from state-provided welfare services underscores this shift. The state's new mandate involves regulating and supervising these practices, reflecting a broader trend toward limited yet effective governance in the face of evolving social and economic challenges.

Paradigm Shift in the Delivery of Social Welfare Services: Returning from Protestant Morality to the Catholic Morality

The economic crises of the 1970s, exacerbated by insufficient governmental responses to both social and economic upheavals, coupled with the declining credibility of Keynesian economic theories and the mounting skepticism towards an expansive role of the state, generated formidable challenges in terms of resource allocation and institutional reputation. These crises fostered a profound distrust in existing governance structures and spurred a search for innovative institutions and methodologies capable of stimulating economic growth and addressing societal demands. Bureaucratic inefficiencies and administrative rigidity were frequently cited as the principal factors undermining productivity and responsiveness (Ömürgönülşen, 1997, p. 527).

In response to these challenges, rather than simply advocating for a reduction in the size of the state, contemporary discussions have increasingly focused on enhancing public sector governance. Constrained by limited resources, the public sector has been compelled to explore and implement novel techniques, ideas, and organizational structures. This period marked a transformative shift in the latter half of the twentieth century, especially within developed nations, where traditional, rigid, and hierarchical bureaucracies began evolving into more flexible, market-oriented structures. The emergence of the new public management (NPM) approach, characterized by its emphasis on market principles and customer satisfaction, signified a fundamental reorientation in public sector administration (Özer, 2005, p. 3).

The NPM paradigm represents a seminal shift in the field of public administration, advocating for a departure from the limitations and inflexibilities of traditional bureaucratic structures. It posits that public sector organizations should be restructured around principles of efficiency, integrating market values and practices into their administrative frameworks. This approach prioritizes managerial practices akin to those in the private sector over conventional public administration models. It is crucial to recognize, however, that public administration and business management differ significantly. While public administration focuses on governance according to established rules and processes, business management encompasses broader considerations such as strategic goals, priorities, and performance metrics (Al, 2002, p. 112). Consequently, business management's scope is inherently more comprehensive than that of public administration, which traditionally emphasizes efficiency in task execution.

Two primary processes have facilitated the ascendancy of NPM, which prioritizes efficiency and effectiveness. First, institutional economics has emerged as a proponent of competition, transparency, and user preferences. Second, there has been a growing acceptance of applying economic management models, prevalent in the private sector, to public sector operations. These developments underscore the increasing importance of professionalism and technical expertise, which necessitate the delegation of authority within public administration (Hood, 1991, pp. 5-6).

Traditional public administration sought to optimize service delivery within existing resource constraints and minimize resource utilization. In contrast, NPM introduces a critical discourse on whether current services adequately ensure social equality. One of its core tenets is the imperative of equal treatment for all, emphasizing that managers are accountable for their decisions and must address citizen demands. While the classical approach advocated for the expansion and improvement of institutions addressing social issues, NPM calls for alternative institutions capable

of problem-solving. This approach envisions a shift from the hierarchical, directive nature of traditional public administration to a more horizontal and collaborative relationship between political leaders and managers (Frederickson, 1977, pp. 6-9), thus emphasizing administrative effectiveness over political processes.

Central to NPM is the emphasis on performance measurement and the adoption of semi-autonomous structures rather than rigid bureaucratic organizations. It advocates for flexible and horizontal relationships grounded in market principles and citizen satisfaction (Dunsire, 1999, p. 369). The fundamental objectives of NPM include improving efficiency, enhancing political and administrative effectiveness, limiting control, granting managerial autonomy, ensuring transparency, delegating authority, and embracing contractualism. This entails empowering service delivery rather than direct provision, prioritizing service beneficiaries' needs over bureaucratic constraints, focusing on preventive measures rather than remedial treatment, and moving away from hierarchical structures towards participatory and collaborative approaches (Christensen-Legreid, 2002, p. 19). Such changes also necessitate a reevaluation of resource allocation and utilization, particularly concerning personnel and public expenditure. Leveraging local units and technology for service delivery and oversight are integral to enhancing efficiency (Hood, 1991, p. 3).

The challenges posed by resource scarcity, financial constraints, and eroding public trust have catalyzed the development of innovative methods and techniques for delivering public services. The decline in trust can be attributed to unmet expectations in social benefits, self-serving political behavior, and coercive bureaucratic pressures that undermine efficiency (Sezen, 1999, p. 55). The welfare state's comprehensive social services have particularly prompted the exploration of new distribution and delivery techniques. Due to diminished trust, citizens now demand greater transparency in the entire process, from the design to the implementation of services, as well as the disclosure of allocated resources. Administrators and policymakers have increasingly adopted these demands as integral to the NPM approach (Arslan, 2010, p. 29), thereby facilitating improvements in efficiency and administrative effectiveness.

The transparent disclosure of data and processes has created opportunities for quantitative assessment of public services. Establishing standardized metrics enables the evaluation of welfare services and managerial performance. Emphasizing factors such as expertise and competence, NPM supports the delegation of authority within centralized structures to enhance efficiency (Özer, 2005, pp. 23-24). Centralized structures, characterized by rigid rule-based approaches, partially offset their control limitations through authority delegation, thereby granting managerial autonomy to local units.

The proliferation and diversification of institutions engaged in public service delivery, particularly welfare programs, have yielded positive outcomes in service quality and cost reduction due to the competitive environment. The involvement of private sector entities and civil society organizations in service delivery can enhance service quality and reduce inefficiencies. However, comprehensive contracts with these external entities are crucial to mitigating the negative aspects of market mechanisms and ensuring that social benefits are preserved (Karcı, 2008, p. 47).

As a result, the state's role is shifting from direct service provision to the delegation of authority to service delivery entities. Coercive practices previously employed by bureaucratic structures are being replaced by approaches prioritizing the needs of service beneficiaries. By integrating private sector methodologies into welfare service provision, citizens are increasingly viewed as customers, with their demands shaping service implementation (Osborne and Gaebler, 1992, p. 20, cited in Arslan, 2010, p. 27).

The market-oriented perspective's influence on welfare service delivery is transforming the fundamental principles of the welfare state. Universal welfare services, initially provided under uniform conditions, are evolving into personalized applications based on individual evaluations. This approach differentiates individuals based on their unique characteristics and circumstances, determining the nature, scope, and extent of welfare services they receive. In contrast to the universal approach of traditional welfare state practices, a market-based perspective assigns obligations and responsibilities to individuals, making them prerequisites for accessing services (Eser et al., 2011, pp. 208-212). Active participation in the system and financial contributions are now essential for benefiting from welfare services, embodying an active welfare system focused on employment and workforce integration (Demircan, 2010, pp. 209-211).

The new public administration approach directly influences the necessary restructuring process to address the welfare state's crisis since the mid-1970s. This includes redistributing service provision responsibilities from the public sector to private sector and civil society organizations, prioritizing citizen demands, and evaluating local units closer to citizens as primary service providers. These transformations reflect a significant shift from centralist to decentralized approaches within public administration.

Examining the new public administration approach through the lens of Catholic and Protestant ethics reveals a dual evaluation. The market-oriented mechanism of service delivery aligns with the Protestant work ethic, which venerates industriousness and emphasizes labor as a prerequisite for welfare. In active welfare services, this

perspective underscores employment as a core tenet. Conversely, the involvement of private sector and civil society organizations echoes the Catholic emphasis on informal structures and voluntary contributions. The inclusion of civil society organizations in welfare service provision highlights solidarity and voluntarism, resonating with Catholic ethics' emphasis on community support (Arslan, 2010, p. 27).

Conclusion

In the aftermath of the welfare state crisis, particularly prevalent in Anglo-Saxon nations, there has been a discernible reduction in the scope of the welfare state, giving rise to a residual welfare model. However, in social democratic welfare regimes, an alternative approach has emerged, eschewing the residual welfare mindset in favor of comprehensive social citizenship-based universal welfare practices. These practices blend elements of neoliberalism with traditional social democratic values and approaches. While the former exhibits a low level of decommodification, the latter embodies a higher degree of decommodification, thereby presenting a more egalitarian and libertarian model in terms of labor market dependency. The corporatist models found in Continental European and Southern European countries have introduced a novel pursuit that combines social insurance practices with substituting Social Catholic authority. These diverse trajectories were envisioned as promises to address the "social problem" and alleviate class inequalities rather than merely technical solutions for social security concerns.

According to Esping-Andersen and other scholars (2003), in this new era, competitive forces appear to be mobilizing their efforts toward creating an ideal "good society." The common objective among various responses to the welfare state crisis across different contexts is the pursuit of "solidarity" in forming an idealized "good society." This indicates a departure from the Third Way in the United Kingdom or the New Center in Germany.

The concept of solidarity finds its roots in the Roman Catholic socio-economic framework known as Social Catholicism in Europe. The process of secularization that followed the French Revolution sought to supplant the religious underpinnings of solidarity with the principle of fraternity (*fraternité*). However, even in a secular context, the doctrine of solidarity has not entirely divested itself from its Social Catholic characteristics. As Hyman (1999) suggests, Social Catholicism promoted a functionalist and organic vision of society, countering the socialist notion of class conflict. Solidarity served as a functional instrument to obfuscate the concept of class conflict.

After the welfare state crisis, Social Catholicism and solidarity reemerged in a “secular” Europe as they revived their religious origins. This phenomenon can be understood as a response to the global crisis of capitalism and the successful assimilation of Social Catholicism and social democracy into the governing mechanisms of capitalism.

References

- Akahn, K. H. (2009). “Avrupa’da Ussal Ekonomik Etkinliğin Yükselişi Sürecinde Katolik İktisat Ahlakı”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 27-46.
- Al, H. (2002). *Kamu Yönetiminde Paradigma Değişimi*. (Doktora Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Aron, R. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev. Korkmaz Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan N. T. (2010). “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(2), 21-38.
- Barr, N. (2004). *Economics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Bayraktar, C. (2012). “Keynes ve Refah Devleti”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 247-261.
- Bellah, R. N., R. Madsen, W. M. Sullivan, A. Swidler ve S. M. Tipton (1991). *The Good Society*. Knopf Publication.
- Bozkurt, N. (1998). “Globalleşme ve Devlet”. *İktisat Dergisi*, (382), 47-57.
- Christensen, T. ve Legreid P. (2002). A Transformative Perspective on Administrative Reforms. *New Public Management* (Ed. T. Christensen ve P. Legreid). England: Ashgate.
- Çelik, A. (2010). “Refah Devletinde Kriz ve Yeniden Yapılanma”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 301-320.
- Demircan, Ç. (2010). “Üçüncü Yol ve Yolun Sonu”. *Memleket, Siyaset ve Yönetim*, 5(12), 201-228.
- Duiker, W. J. & Spielvogel, J. J. (2008). *The Essential World History*. Belmont: Wadsworth.
- Dunsire, A. (1999). “Then and Now Public Administration 1953-1999”. *Political Studies*, 47(2), 360-379.
- Durdu, Z. (2009). “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 37-50.
- Ekin, N., Alper, Y. ve Akgeyik, T. (1999). *Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Arayışlar: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*. İstanbul: İTO Yayınları.
- Eser, H. B., Memişoğlu, D. ve Özdamar, G. (2011). “Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 201-217.
- Esping Andersen, G., D. Gallie, A. Hemerijck ve J. Myles (2003). *Why We Need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press
- Ferrera, M. (2013). The European welfare state: Golden achievements, silver prospects. In *European Politics* (pp. 107-82). Routledge.
- Frankel, B. (1991). *Sanayi Sonrası Ütopylar*. (Çev. Kamil Durand). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frederickson, H. G. (1977). *New Public Administration*. USA: Alabama Un. Press.
- Genschel, P. (2004). “Globalization and the Welfare State: A Retrospective”. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 613-636.

- Glennster, H. (2000). *British Social Policy Since 1945*. Washington: Blackwell Publishers.
- Gümüş, İ. (2018). "Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma Süreci". *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 1(1), 33–66.
- Hamann, K., & Kelly, J. (2007). Party politics and the reemergence of social pacts in Western Europe. *Comparativ political studies*, 40(8), 971-994.
- Henock, P. E. (2007). *The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914: Social Policies Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holden, C. (2003). "Decommodification and the Workfare State." *Political Studies Review*, (1), pp. 303–316.
- Hood, C. (1991). "A Public Management for All Seasons?". *Public Administration Review*, (69), pp. 3–19.
- Hyman, R. (1999). Imagined solidarities: Can trade unions resist globalization? *Globalization and Labour Relations*. Cheltenham: Edward Elgar, 94-115.
- Karcı, Ş. M. (2008). "Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir İnceleme". *Akdeniz İİBF Dergisi*, 8(16), 40-64.
- Keynes, J. M. (1936). Fluctuations in Net Investment in the United States. *The Economic Journal*, 46(183), 540-547.
- Kleinman, M. (2006). Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim. Sosyal Politika Yazıları (ed. A. Bugra ve C. Keyder). İstanbul: İletişim Yayınları
- Koçdemir, K. (1998). "Küreselleşme ve Türkiye". *Türk İdare Dergisi*, (418), 57-81.
- Kohls, J. & Christensen, S. L. (2002). "The Business Responsibility for Wealth Distribution in A Globalized Political-Economy: Merging Moral Economics and Catholic Social Teaching." *Journal of Business Ethics*, 35(3), 223-234.
- Macintyre, C. (1999). "The Stakeholder Society and the Welfare State: Forward to the Past!". *Contemporary Politics*, 5(2), 121–135.
- Marx, K. (1867). Prólogo a la primera edición alemana del primer tomo de El capital. *Editorial Progreso. Obras escogidas de Carlos Marx y Federico Engels*, 2.
- Mitrovic, B. (2008). "Globalization and the Welfare State ." *Economics and Organization*, 5(3), 179–184.
- Nistor, P. (2018). "The Charitable Foundations of Social Assistance." *Eastern-European Journal of Medical Humanities and Bioethics*, 2(2), 15–30.
- OECD (2011). *Pensions at a Glance 2011: Retirement-Income Systems in OECD and G20 Countries*. OECD Publications.
- Osborne, D. G. T. (1992). *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Ömürgönülşen, U. (1997). "The New Public Management." *AÜSBF Dergisi*, (52), 517-566.
- Özer, M. A. (2005). "Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi". *Sayıştay Dergisi*, 59(10-12), 3-46.
- Parks, T. (2005). *Medici Money: Banking, Metaphysics, and Art in Fifteenth-Century Florence*. New York: W. W. Norton
- Poggi, G. (2019). *Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım*. (Çev. Ş. Kurt, B. Toprak). 9. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Roover R. (1974). *Business Banking and Economic Thought in Late Medieval and Early Modern Europe*. Chicago: University Of Chicago Press.
- Seeleib-Kaiser, M. (2007). "Welfare State Transformations in Comparative Perspective: Shifting Boundaries of 'Public' and 'Private' Social Policy?". *Political Studies Association's Annual Conference*, University of Bath.

- Sezen, S. (1999). *Türkiye’de Planlama: Devletçilikten Özelleştirmeye*. Ankara: TODAİE.
- Starke, P. (2006). “The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review.” *Social Policy & Administration*, 40(1), 104–120.
- Swank, D. (2002). *Global Capital, Political Institutions and Policy Change in Developed Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toprak, A. O. ve Neslişah, T. O. K. (2013). “Hayek’in Piyasa İdeolojisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 42-54.
- Torun, İ. (2002). “Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 89-98.
- von Maydell, B. (1994). “Perspectives on the Future of Social Security.” *International Labour Review*, 133(4), 501-510.
- Weber, M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. Milay Koptürk). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.

The Sahel Military Regimes' Anti-Western Discourse: The Case of Mali

Burak Yetimoğlu*

Fatih Dağ

Abstract: This study analyzes the anti-Western rhetoric in the communiques of the military transitional government in Mali read on the Office de Radio et de Télévision du Mali (ORTM) within the framework of Teun Adrian Van Dijk's socio-cognitive discourse analysis theory. The second coup d'état in Mali in May 2021 led to the eviction of civilian elements from the transitional government and the failure to hold the promised elections. Under regional and international pressure, the anti-Western discourse, particularly anti-French, became the official discourse of the Malian military authority. The research argues that this discourse reflects a pragmatic approach at national, regional, and international level and is structured around the themes of terrorism, state sovereignty, and neocolonialism.

Keywords: Socio-cognitive discourse analysis, Teun Adrian van Dijk, anti-Western rhetoric, anti-French rhetoric, military regime, coup, Mali

Öz: Bu çalışma, Mali'de askeri geçiş hükümetinin Office de Radio et de Télévision du Mali (ORTM) aracılığıyla okunan bildirimlerindeki Batı karşıtı retorik, Teun Adrian Van Dijk'in sosyo-bilişsel söylem analizi teorisi çerçevesinde incelemektedir. Mali'de Mayıs 2021'de gerçekleşen ikinci darbe, geçiş hükümetinden sivil unsurların çıkarılmasına ve vaat edilen seçimlerin gerçekleştirilememesine yol açmıştır. Bölgesel ve uluslararası baskılar altında, özellikle Fransa karşıtı söylem, Malili askeri otoritenin resmi söylemi haline gelmiştir. Araştırma, bu söylemin ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde pragmatist bir yaklaşımı yansıttığını ve terörizm, devlet egemenliği ve yeni-sömürgecilik temaları etrafında yapılandırıldığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyo-bilişsel söylem analizi, Teun Adrian van Dijk, Batı karşıtı retorik, Fransa karşıtı retorik, askeri rejim, darbe, Mali

*Corresponding Author

PhD Candidate, International University of Rabat, burak.yetimoglu@uir.ac.ma

Joint PhD Candidate, International University of Rabat & CY Cergy Paris University, fatih.dag@uir.ac.ma

<https://orcid.org/0000-0001-5603-3643>

<https://orcid.org/0009-0001-2327-1853>

DOI: 10.12658/M0774

insan & toplum, 2025; 15(3): 173-196.

insanvetoplum.org

Received: 17.10.2024

Revised: 24.05.2025

Accepted: 28.05.2025

Online First: 04.07.2025

Introduction

The military of a country is responsible for defending the state against external threats and enemies. However, in practice, there are many examples where the armed forces exceed this mandate and use their force to challenge or even to overthrow the executive branch of their own country for other purposes (Feaver, 1999: 214). The most common method for this action is the military coup. In post-colonial Africa, this politico-military phenomenon is frequently practiced and observed. A study conducted in 2012 revealed that more than two hundred military coups took place in post-colonial Africa between 1960 and 2012, and more than one hundred of them were successful (Ben Barka and Ncube, 2019: 3). From 2012 to the present, more than fifteen military coups have been observed, mainly concentrated in West Africa, particularly in the Sahel (Boisvert, 2022).

A wave of coups d'état, particularly initiated by the overthrow of the democratically elected president, Ibrahim Boubacar Keïta, through a military coup in Mali in 2020, has become a persistent reality in sub-Saharan Africa. These recent coups are generally attributed to four major trends identified in political science and international relations literature. First, due to the continent's abundant mineral wealth and geopolitical importance, Africa has once again become a zone of competition for neo-colonial influence. Second, the weakness of democratic institutions and civil society in sub-Saharan Africa, often described as Africa's failure to entry onto the stage of history, exacerbates this instability (N'Gani, 2024: 989). Third, Africa's delay in positioning itself in a globalized world and the negative effects of globalization on the continent are also considered. Finally, the tendency to amend or abolish the constitutional order to remove or extend presidential term limits is considered one of the main factors behind these coups (Manboah-Rockson et al., 2024). During the recent coups in sub-Saharan Africa, the Sahelian countries particularly Mali, Burkina Faso, and Niger, have received significant attention from the international community. One of the main reasons for such attention is the adoption of the anti-colonial or the anti-Western discourse shared by the military juntas in these countries. This particularly anti-French rhetoric has become a means to legitimize the military coups that have multiplied in the Sahel since 2020. The first coup in the region occurred in Mali in 2020, followed by another coup in 2021, two military coups in Burkina Faso in 2022, and finally the military coup in Niger in July 2023. This study problematizes the contextual case of Mali and asks: Is the anti-Western discourse of the Malian military regime merely a way to gain internal legitimacy and consolidate its authority, or is it indicative of a deeper pursuit of regional self-sufficiency and a new positioning in the global balance of power?

There are several reasons why Mali was selected as the case study among three countries for this research. First, the process -referred to as “triple military governance” in the Sahel, institutionalized with the Alliance of Sahel States (ASS) in September 2023 and evolved into the ASS Confederation in July 2024- began with the military coups in Mali in 2020 and 2021. Indeed, the “anti-Western discourse” -this study aims to analyze- was first observed as a phenomenon in Mali, particularly after the second military coup in May 2021. In this regard, this study considers the military regime in Mali as a precedent for the forthcoming military juntas in the other two countries. Furthermore, the socio-cognitive critical discourse analysis approach by Teun Adrian van Dijk, this study adopts, particularly emphasizes the role of media as a tool in the discursive construction. The military regime in Mali, in this respect, provides better material for analysis, both methodologically and theoretically, as the discourse developed in official documents is disseminated to the masses through the state channel Office of Radio and Television of Mali (ORTM).

The literature review on recent military coups in Mali and the Sahel region, generally focuses on political instability (Ayoola et al., 2024; Boniface, 2022), external interventions (Montclos, 2022), new organizations and alliances (Aning & Axelrod, 2024), and regional security issues (Sogodogo, 2024; Toure, 2024). These studies associate the roots of military coups with weak state institutions, lack of democracy, and geopolitical importance of the region. For instance, the impact of French military interventions, regional security dynamics, and international interests in the Sahel's underground resources are frequently emphasized topics. Furthermore, this literature often highlights how military regimes in Africa frequently damage regional cooperation and become isolated on the international stage. In this context, the effects of military coups and the subsequent political transformations are analyzed within a historical and political framework. However, this study significantly diverges from such approaches in literature. Specifically, using Teun Adrian van Dijk's socio-cognitive discourse analysis theory, it examines how the Malian military regime constructs its anti-Western discourse as a political tool. While the existing literature typically focuses on political and economic causes, this study emphasizes the linguistic and cognitive dimensions of the military regime's strategies to remain in power. It particularly analyzes how the military government in Mali presents a discourse to the public through state television and the role this discourse plays in mobilizing the masses. Moreover, this research goes beyond the general geopolitical competition examined in other studies by closely analyzing the cognitive construction of the military regime's discourses. It also discusses how the anti-Western anti-French rhetorics, broadly and in particular, in turn, are employed among the population around themes of sovereignty, counter-terrorism,

and neo-colonialism, and how such discourses are turned into tools for sustaining the regime's legitimacy respectively. In this regard, our study reveals how discourse functions not only as a means of communication but also as a shield of legitimacy.

The remainder of the study is structured around this introduction, followed by methodology, theoretical framework, and three main sections. The methodology section addresses the sources used in the qualitative case analysis adopted in this study, as well as the methods of data collection and analysis. In the theoretical framework, Teun Adrian van Dijk's socio-cognitive critical discourse analysis is thoroughly explained. This section details why this approach was adopted and how it is applied in the research. The first section examines the process through which Mali's military government seized power and their refusal to set a timeline for presidential and parliamentary elections in the transition to civilian political life, despite their earlier promises. This is evaluated as a determination to remain in power. At this point, attention is drawn to the utility of the anti-Western, particularly anti-French, discourse to control the reaction against the military government and maintain power, given the absence of a transition to civilian political life and the restoration of constitutional order in Mali. In the second section, through the lens of van Dijk's approach, the suitability of the discourse developed by the military government in Mali is deconstructed and analyzed at three levels: local, regional, and international. This analysis focuses on the context in which the discourse is constructed, a central aspect of van Dijk's discourse analysis methodology. The third and final section analyzes the construction of the anti-Western discourse by Mali's military government through three main axes: terrorism, sovereignty, and neo-colonialism. This section examines how these themes are constructed using passages, concepts, emphases, and adjectives employed in the discourse. Briefly, the general conclusion of this research is that the anti-Western rhetoric observed in the military regime in Mali, especially against France, is an example of strategic discourse construction to legitimize military rule and consolidate power in the short term. Within the framework of Van Dijk's socio-cognitive discourse analysis used to analyze this discourse construction, the convergence of the themes of sovereignty violation, the West's failed war on terror in the Sahel and neo-colonialism in line with the national, regional and international context is defended. However, based on the findings, the study raises the contradictory nature of the long-term sustainability of this anti-Western rhetoric in Mali's foreign policy and its possible implications for regional stability.

Methodology

This study is a qualitative case study that uses primary sources such as the visual, oral, and printed statements published by the military junta, policymakers, and state institutions that established the military regime following the coup in Mali via references to their anti-Western, specifically anti-French, and anti-colonial rhetoric. The socio-cognitive approach of Teun Adrian Van Dijk's critical discourse analysis, serving as the theoretical framework for the study, specifically addresses discourses reflected in press outlets and developed through media products. Given that the Malian military junta makes its official declarations and announcements through the Office of Radio and Television of Mali (ORTM), which is the state's media outlet, this study uses ORTM as the primary data source.

Primarily, the transitional government established in Mali after the 2020 and 2021 military coups informs the public through communiqués issued by the Ministry of Territorial Administration and Decentralization, which acts as the government's spokesperson. These statements are not only on the ministries' websites but also on their social media accounts and are declared to the public on the ORTM. Thus, instead of directly referring to the official communiqués, this study analyzes the content of these communiqués on the ORTM's official YouTube channel as a primary source, representing media as a tool for constructing discourse in Van Dijk's discourse analysis. Furthermore, we have benefited from media products, also disseminated by independent media but that revolve around the discourse of the military administration's political decision-makers in Mali, as secondary sources for discourse analysis. Studies on the recent coups in the Sahel region, particularly in Mali, were also part of the secondary sources used in this study. In this regard, the discourse analysis was adopted to interpret the military decision-makers' discourses as well as the announcements and documents published by official channels. Additionally, we employed content analysis to examine secondary sources. Aiming to deconstruct the discourse of Mali's military leaders through a critical and post-structuralist approach, this study uses discourse analysis to select and attribute meaning to expressions used in official texts and policymakers' speeches. Therefore, the main purpose of the article is not to assess the truth or falsity of the coup government's claims, but to focus on the Malian government's aim of constructing anti-French and anti-Western discourses. Adopting a qualitative approach emphasizes the interpretation and understanding of the data obtained within the framework of the research. Finally, this study emphasizes both historicity and causality; in other words, the military coup in Mali was analyzed not only as an isolated political phenomenon but also within the context of other social phenomena and in relation to other related events (Bogdan & Biklen, 1998).

Theoretical Framework: Teun Adrian Van Dijk's Socio-cognitive Critical Discourse Analysis

This study adopts critical discourse analysis (CDA), one of the sub-approaches of discourse analysis, as its theoretical framework to interpret the anti-Western discourse employed by the military administration in Mali. Teun Adrian Van Dijk's socio-cognitive discourse analysis is utilized to illustrate and interpret how the Malian military administration uses anti-Westernism as a legitimizing discourse through state broadcasting bodies. This theory, as its name suggests, draws from critical theory, introduced by the Frankfurt School as an alternative to positivist methodology. As an original methodology in the social sciences, it focuses on understanding and emphasizing the social. Critical theory advises approaching the discourse context production as knowledge from the perspective of the free and the subaltern, rather than from the viewpoint of those in power (Geuss, 1981: 1-2). Michel Foucault further refined this approach by arguing that the power holder not only produces power itself but also produces the knowledge necessary for its comprehension, in other words, the discourse legitimizes that (1978). According to Ruth Wodak, those in power shape discourse. Each discourse is shaped and interpreted within a historical process of production. Consequently, power groups legitimize their structures of domination through discourses aligned with their ideologies (Wodak, 2002: 12).

The critical discourse analysis explores the interrelationships between power groups, their social influence, and the discourses they develop in this context. Dominant power groups and social institutions constantly legitimize and reproduce their use of power through oral and written arguments, rhetoric, and expressions. The socio-cognitive CDA, as defined by Van Dijk, seeks to unveil and clarify the relationship between power and knowledge and to reveal the truth (van Dijk, 1995: 84). According to Özer (2022:40), relevant vocabulary for this analysis includes terms such as: “*power, domination, hegemony, ideology, class, gender, race, discrimination, interests, reproduction, institutions, social structures, and social order*”.

Van Dijk first addressed the issue of discourse in his work *Strategies of Discourse Comprehension*, co-authored with Kintsch in 1983. In his later works, such as *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication* (1985), *News Analysis* (van Dijk, 1988), and *News as Discourse* (2013) he conceptualized the socio-cognitive critical approach examining the relations between power and discourse in the media. This approach particularly emphasizes the context of discourse production. According to this analytical perspective, discourse is anchored in social, cultural, historical, and cognitive contexts (van Dijk, 1991: 110-111).

In the case of Mali, Van Dijk's emphasis on context allows for a nuanced and critical analysis of the discourse constructed by the military regime at the national, regional and international levels. Here, ORTM, the state media outlet, plays an important role in the military regime's dissemination and construction of anti-Western discourse, especially at the local level. The military regime's rhetoric, which is constantly emphasized in the communiqués read or in the discourse of decision-makers at ORTM and shaped by the themes of violation of state sovereignty, neo-colonialism and the failures of Western actors' counterterrorism strategies, directly appeals to the bad memories and cognitive perceptions of colonialism among the Malian population. In this context, Van Dijk's CDA approach makes it easier to understand how these discourses are aligned with the existing beliefs and perceptions of the target audience and how they are used to ensure local legitimacy as well as regional cooperation (van Dijk, 1993).

In addition, Van Dijk's socio-cognitive approach serves as a lens for recognizing how the military administration uses anti-Western discourse as a strategic tool to deal with geopolitical challenges. For instance, the constant claim of neo-colonialism attributed to France serves to delegitimize external pressure and criticism of the military regime in Mali regarding democratic transition, while at the same time allowing the military junta to strengthen its relations with non-Western actors, especially Russia. At this point, Van Dijk's focus on the interplay between power, discourse and cognition allows for a critical analysis of how discourses constructed by those in power are established in broader social and political structures (Ibid.). In the interplay of power, discourse and cognition, the current case discusses the role of discourse in the maintenance of military power in Mali and the repositioning of the country's position in the global power hierarchy.

What is "Civil Political Transition" in Mali?

In August 2020, a military coup overthrew the popularly elected President Ibrahim Boubacar Keïta and Prime Minister Boubou Cissé in Mali. This marked the beginning of the third wave of coups in the post-colonial era in the Sahel region and more broadly in sub-Saharan Africa (Boisvert et al., 2022: 3-4). Less than a year after the overthrow of President Keïta and PM Cissé in August 2020, the same military junta, led by Assimi Goïta, initiated another military intervention. This intervention led to the dissolution of the National Transitional Council (CNT), which had initially been formed to facilitate the transition to a civilian government. During this second coup, the transitional President Bah Ndaw, the transitional PM Moctar Ouane, and several high-ranking officials were arrested due to their intention to organize a referendum on constitutional reform and presidential elections, in line with the commitment

made in May 2020 to achieve a transition to civilian rule within 18 months (Ouest France, May 25, 2021).

The military coups in Mali have recently spread to other Sahelian states (Powell and Ben Hammou, November 22, 2021), as noted above. However, it is evident that the juntas in these states have taken cues from Mali in establishing their power post-coup and gaining legitimacy. The “anti-Western positioning and discourse,” the subject of this study, was first adopted in Mali, particularly by the junta led by Assimi Goïta in May 2021. Indeed, after the first coup in 2020, the National Committee for the Salvation of the People (CNSP), led by Goïta, did not initially adopt an anti-Western or anti-French stance. In fact, in the CNSP’s declaration, read on ORTM on August 19, 2020, the military junta reiterated its commitment to all previous regional and international agreements to which Mali was a party, as well as its desire for cooperation, stating: “MINUSMA, Operation Barkhane, the G5 Sahel, and the Takuba Task Force remain our partners.” (Jeune Afrique, August 19, 2020). Nevertheless, the CNSP initially faced internal disagreements regarding the timeline for the democratic transition toward a promised civilian political life as stated in the same coup declaration. It then had to contend with external criticism for not fulfilling its promise. On August 19, 2020, the statement read on ORTM indicated that a “civil political transition” would be established through elections to be held “within a reasonable timeframe.” The military junta even asserted in the statement that it did not hold power, implying that its goal was not to remain in control. The relevant sections of the declaration were as follows:

“We are not interested in power, but we are committed to the stability of the country, which will allow us to organize general elections within a reasonable timeframe to enable Mali to establish strong institutions. [...] Civil society and socio-political movements are invited to join us in creating the best conditions for a political transition leading to credible general elections that will lay the foundation for a new Mali.” (Jeune Afrique, August 19, 2020).

Despite the goodwill messages proclaimed by the Malian junta, the military coup was strongly condemned by the African Union (AU) and the European Union (EU). However, the most vehement reaction came from the sub-regional organization the Economic Community of West African States (ECOWAS), of which Mali was a member. Following the CNSP’s declaration on August 19, ECOWAS member state representatives held an extraordinary online meeting on August 20 to discuss the situation in Mali. Overall, the coup in Mali was deemed unacceptable. The Nigerian President emphasized ECOWAS’s stance against the coup by stating: “*We demand the reinstatement of President Ibrahim Boubacar Keita as President of the Republic. [...] We have decided to immediately dispatch a high-level delegation to ensure the prompt*

restoration of constitutional order.” To restore the constitutional order in Mali, the ECOWAS imposed diplomatic and economic sanctions (France 24, August 20, 2020). A month after the coup, Bah Ndaw, a former military officer and politician appointed as President by the military junta, received assurance from ECOWAS that the sanctions would be lifted, provided that he appointed a civilian prime minister. As a result, on September 27, 2020, Moctar Ouane, a former Foreign Minister and seasoned diplomat, was appointed as the prime minister of Mali (Al Jazeera, September 27, 2020). Furthermore, on December 3, 2020, it was announced on the public channel ORTM that the military government had established the National Transitional Council (CNT) as the transitional assembly replacing the National Assembly, and the CNT began its activities on December 5 (Diallo, December 4, 2020).

The messages conveyed in the coup declaration, the appointment of a civilian prime minister, the creation of the CNT, and the 18-month transition period had initially raised hopes that the Malian military government would fulfill its promise of a “civil political transition.” In fact, the allocation of CNT seats among civilians, unionists, and political party representatives fueled positive expectations regarding the process (Diallo, December 4, 2020). In mid-April 2021, the transitional authorities announced the electoral timeline for the transfer of political power to civilians: a constitutional referendum scheduled for October 31, 2021, was planned for the constitutional revision promised by the coup leaders from the start, while the presidential and legislative elections were slated for February-March 2022. However, it is known that this timeline was announced under pressure from regional and international actors, and the military government had initially considered a transition period of at least three years before transferring power to a civilian regime (Cazenave, May 25, 2021).

On May 20, 2021, it became evident that the military leaders had devised a separate timeline and program for the promised transition to civilian governance when they once again overthrew the Ndaw and Ouane administration, which they had themselves installed. Under the leadership of Assimi Goita, head of the CNSP and the vice-president under Ndaw, these officials were arrested and detained in Kati along with other members of the transitional government. The Malian military regime not only failed to organize the promised elections but also announced in March 2022 a two-year extension of the transition to civilian rule. As the presidential and legislative elections, originally scheduled for March 2024, approached, a new debate emerged concerning a five-year extension of the transition period (France 24, May 10, 2024). In summary, the Malian military regime initially used the promise of a democratic “civil political transition” as a rhetorical tool to consolidate its power. Subsequently, in order to maintain its authority and legitimize the anti-democratic

transition process, it adopted a new strategy of positioning and discourse: the anti-Western posture and rhetoric, particularly focused on anti-French sentiment.

Wielding Anti-Western Discourse as Armor: What Context?

In his approach to discourse analysis, Van Dijk pays particular attention to the context in which discourse is constructed. CDA places context at the epicenter of the analysis, emphasizing that discourse is shaped by social, political, cultural, historical, and cognitive contexts (van Dijk, 1991: 110-111). This perspective examines not only the textual content of a discourse but also the environmental conditions under which the content is produced and interpreted. Based on the specific case of Mali, the anti-Western discourse by coup-led juntas in the Sahel, primarily centered around anti-French sentiments, must be analyzed within specific political, social, historical, and cognitive contexts. These contexts can be categorized at different levels: national, regional, and international. The anti-Western stance of the Malian military regime is grounded in the popular anti-French sentiment at the local level. Regionally, similar coup-led regimes have been established in Burkina Faso and Niger, following the Malian military junta's policies and discourses. Internationally, these coup-led regimes, in conflicts with Western countries, have aligned themselves with Russia. These multifaceted contexts are crucial for understanding the origins and functions of the anti-Western discourse adopted by the military regime.

Since the May 2021 coup, marked by the deterioration of Franco-Malian relations, an analysis of contexts at different levels is essential. At the European summit in Brussels, held on May 25, 2021, then French President Emmanuel Macron described the coup in Mali as an *"unacceptable coup within a coup that calls for sanctions"* (Cazenave, May 25, 2021), signaling a decisive turning point in bilateral relations. However, at the G7 summit one month after the coup, Macron announced the gradual reduction of the French military presence in the Sahel as part of Operation Barkhane, leading to its eventual total withdrawal. This new orientation not only exacerbated the already growing anti-French sentiment at the local level but also introduced a new argument within the security context. Indeed, France, as a former colonial power, had deployed military forces in Mali and the Sahel since 2013 to support the countries in the region in their fight against terrorism. However, the continued spread of violent extremism in the Sahel has led to growing criticism, with the French military presence being seen as a failure (Tercan & Badalov, 2024: 115-7). This growing anti-French sentiment became more visible during the popular demonstrations supporting the military coups, first in Mali and later in Burkina Faso. These demonstrations revealed the extent of hostility toward France, further highlighting the complexity of political and security dynamics in the Sahel region (Gain, 2023). Not only France, but also

the legitimacy of the entire Western presence on the ground, has been called into question. The United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali (MINUSMA) has been operating in the country since 2014. Additionally, the EU has intensified its security and development policies in the Sahel region since 2010. For instance, five out of the EU's seventeen Common Security and Defense Policy (CSDP) missions are deployed in the Sahel. Moreover, under France's leadership, the European *Takuba Task Force* was established, aiming to deploy European forces in cooperation with local forces in the Sahel between 2019 and 2021 (Garcia, 2022: 91-92). However, despite this significant Western military presence since the outbreak of the crisis in Mali in 2012, the lack of tangible results and the continued socio-economic marginalization of Mali have exacerbated anti-French sentiments. In this political and socio-economic context, it has become strategic for the military junta to adopt not only anti-French but also broader anti-Western discourses at the local level. At the regional level, the opposition to France observed in Mali's national context is also manifest in the Sahelian context, with similar arguments. In the political administration established after the first coup in Mali in August 2020, the appointment of a civilian politician as Prime Minister Moctar Ouane led to the lifting of sanctions imposed by ECOWAS (Aljazeera, September 27, 2020). However, following the second coup in May 2021, the Malian military junta's failure to adhere to the transition timeline toward civilian governance and to take concrete steps in this direction led ECOWAS to impose even stricter sanctions in November 2021 (Le Monde, November 8, 2021). Meanwhile, relations with the EU, and particularly with France, deteriorated due to allegations that Mali was collaborating with the Wagner mercenary group and the suspension of the transition to civilian rule. By the end of 2021, Mali found itself regionally isolated, adopting a policy of withdrawal. However, the establishment of a military regime in Burkina Faso in 2022 adopted a similar approach and discourse to Mali's and shifted the balance in the Sahelian context (Gain, May 12, 2023). Thus, the military junta in Burkina Faso, which came to power with an even more assertive anti-Western position and discourse than the Malian government, terminated defense agreements with France and adopted an anti-colonial rhetoric since Ibrahim Traoré, the officer leading the junta, was even portrayed in the international press as a "freedom fighter." On December 11, 2022, on the occasion of the 62nd anniversary of independence, Ibrahim Traoré, as the transitional President and head of state, delivered a message to the Burkinabe people in which the anti-colonial rhetoric was clearly evident: "*Our independence is not yet achieved because our lands are occupied, our economy is struggling, and our hands are tied. [...] The fight for total independence began a few weeks ago.*" (Presidency of Faso, December 11, 2022).

Similar to the coups in Mali and Burkina Faso, the military coup that overthrew Mohamed Bazoum in Niger in July 2023 propelled these three nations to the forefront as representatives of the anti-ECOWAS bloc at the regional level and the anti-Western, specifically anti-French, bloc at the international level in sub-Saharan Africa. Niger's military junta also terminated defense agreements with France and severed diplomatic relations. As a result, France closed its embassy and ended its entire military and diplomatic presence, following the example of Mali and Burkina Faso (Dağ, 2023a: 157-158). Following this process, Burkina Faso and Niger also withdrew from the G5 Sahel, mirroring Mali's withdrawal in 2022. Furthermore, in response to accusations that ECOWAS was planning a military intervention to restore Bazoum to the presidency, the three countries declared that they had formed a military alliance, stating that an intervention in any of the three states would be considered an attack on the entire alliance. This cooperation was formalized through a trilateral cooperation agreement —the Alliance of Sahel States (Jeune Afrique, September 16, 2023). Analyzing the regional context, it is notable that Mali shares borders with two nations that have undergone a similar process of power change through coups. During this period, these countries developed a regional alliance, using the aforementioned anti-Western, particularly the anti-French, discourse and practices as central elements of their cooperation. Consequently, for the Malian military junta, this discursive construction proved strategic and suitable for use within a regional framework.

The international context is also a crucial level to address in analyzing the discourse adopted by the Malian military junta. Indeed, the junta's relations, particularly after the second coup, began to deteriorate with France while accelerating with Russia (Turan, 2025:4). In June 2021, Macron's announcement regarding the gradual end of Operation Barkhane was perceived by the Malian military junta as an "abandonment" in the fight against terrorism. In September 2021, the EU and France began alleging that the Malian military government had reached an agreement with the Russian Wagner mercenary group, thus accusing the junta. In response to these accusations, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov stated during a UN session that Mali, as a sovereign and independent state, could not be criticized for its collaboration with private military companies (Shurkin, 2022). Subsequently, Mali's relations with France continued to deteriorate, while those with Russia steadily improved. In a context where allegations were being debated that Russia was carving out a role in African geopolitics through Wagner, Burkina Faso and Niger found themselves at the center of these allegations in the post-coup period, even before the allegation that Mali had also reached an agreement with Wagner had become more apparent

(AB Pictoris et al., 2023). Particularly during the Ukraine War, began with Russia's invasion of Ukraine in February 2022, the Western bloc, organized around the North Atlantic Treaty Organization (NATO), took a clear stance on the side of Ukraine against Russia. In this period, one also observed that Russia, in response to this Western strategy, sought to establish its influence in regions considered part of the Western sphere of influence. In the Sahel, which had been within the Western sphere of influence for many years, the rise to power of military juntas supportive of Russia and their adoption of an anti-Western position makes sense within this context (Dağ, 2023b: 69-70).

In the international context, the power dynamics between major powers led to a strategic rapprochement between the Malian military junta and Russia, particularly after Mali was marginalized by the Western-centered international community and subjected to constant criticism. Moreover, Mali had already maintained very close relations with the Soviet Union (SU) during the Cold War. Russia is often perceived as a "natural" ally by many African countries due to the SU's positive anti-colonial legacy (Ndiaye and Dieye, 2022: 120). The notion that the international system adopted a unipolar structure under American hegemony after the Cold War began to evolve, notably after the Munich Security Conference in 2007. This period was marked by the emergence of China as the new superpower in the early 2000s, and by Russia once again presenting a challenge under the leadership of Vladimir Putin.

¹ After suppressing domestic actors labeled as pro-Western, Russia intervened in Georgia (2008), Crimea (2014), and most recently Ukraine (2022). Russia has also positioned itself geopolitically by intervening in external conflicts such as the Syrian and the Libyan civil war, taking sides in these conflicts. In Africa, Russia has begun extending its sphere of influence toward the Sahel, manifesting its presence in the Central African Republic through the Wagner group and various mercenaries (Mensah and Aning, 2022: 49-50).

During this period of multipolarization in the international system, Mali allied itself with Russia, which already had "problematic" or even "conflictual" relations with the West, within the framework of a "win-win" strategy or the principle of "the enemy of my enemy is my friend." The agreement with Wagner holds additional importance since this mercenary group typically acts as a close bodyguard to the

1 For detailed information on the emerging roles of China and Russia on a global scale, see: Hamilton, R. (2024). *The China-Russia Relationship: The Dance of the Dragon and the Bear*. Part of the book series: *Global Power Shift*, Springer.; See the chapter on the increasing roles of China and Russia in the African context in the same book: *China and Russia in Africa*. in Hamilton, R. (2024). *The China-Russia Relationship: The Dance of the Dragon and the Bear*. Part of the book series: *Global Power Shift*, Springer: 25-51.

ruling power in the country and provides military advice. While Wagner generally reaps financial gains by managing sites where underground mineral and energy resources are extracted and processed in the country, it also protects the authorities that offer it this opportunity (Ndiaye and Dieye, 2022: 120). The military junta in Mali has also adopted anti-Western rhetoric to align itself with Russia, to receive security support in maintaining its power, and to legitimize its rapprochement with Russia. Therefore, the adoption of this discourse can be seen as a tool enabling the Malian military junta to remain in power and secure international support in the international context as much as possible.

The Discourse Construction Axes: Terrorism, Sovereignty, and Neocolonialism

In the national, regional, and international contexts, the adoption of anti-Western rhetoric by the Malian military authorities represents a pragmatic and strategically coherent positioning in response to current circumstances. Van Dijk's focus on contextual elements such as historical grievances and cognitive frames allows us to better understand how this rhetoric strategically aligns with the collective identity and shared narratives of the people of Mali. This rhetoric revolves around several key axes: the responsibility of the West in the spread of terrorism in Mali, the failure and inefficiency of anti-terrorist operations conducted by Western powers, the alleged support for terrorist groups at the expense of Malian interests, the violation of national sovereignty, the intention to fragment territorial integrity and divide the country, the affront to the dignity of the Malian people, and finally, the neocolonial objectives and practices perpetuated by the West. Van Dijk's socio-cognitive approach reveals that these axes are not only rooted in historical injustices but are also consciously designed to appeal to collective memories and fears, thus increasing the potential for mobilization in Malian society.

Van Dijk's approach emphasizes the influence of state-controlled media outlets, such as ORTM, in shaping public perceptions and legitimizing power structures. By repeatedly publishing these statements, the military government makes its discourse the dominant discourse in the sociopolitical context. These discursive elements are prominently featured in official communiqués issued by the Ministry of Territorial Administration and Decentralization, as well as by the government spokesperson. It is particularly significant to note that these communiqués are systematically broadcast on ORTM, and frequently delivered by Colonel Abdoulaye Maïga, government spokesperson and representative of the ministry. For instance, in the government communiqué no. 035 dated July 31, which led to a breakdown in relations with France, Radio France Internationale and France 24 were suspended (ORTM, July 31, 2022). This is in line with Van Dijk's view that control over media narratives allows ruling groups to create a

dominant discourse by excluding dissenting voices. By banning foreign media, military rule has made anti-Western discourse the main frame for assessing events in Mali. Colonel Maïga notably emphasized this anti-Western discourse. In the corresponding press article, it was expressed that Maïga, the appointed interim PM, assumed the role of spokesperson for the discourse adopted by Mali's military administration: "[...] *like his predecessor Choguel Maïga, a proponent of provocative speeches against Westerners, particularly France*" (France 24, August 23, 2022). The fact that the communiqués were not only on the websites of the relevant ministries but were also shared on the social media accounts of other ministries and state bodies, and read to the public on ORTM, demonstrates the construction of a public discourse by the military administration in Mali. This reflects Van Dijk's view that discourse operates in cognitive and institutional contexts and takes root in social consciousness through repeated exposure and institutional support. At this stage, it would be pertinent to analyze examples of the aforementioned rhetoric that shape the anti-Western discourse in these communiqués.

One of the first communiqués in which the axes of anti-Western discourse are clearly visible is the one concerning the end of France's Operation Barkhane and the withdrawal of the Takuba Force, read on ORTM on February 18, 2022. In this communiqué, the military junta stated that France had violated Mali's sovereign rights by unilaterally ending the Operation Barkhane without following legal procedures: "These unilateral decisions constitute flagrant violations of the legal framework binding France and Mali" (ORTM, February 18, 2022). Furthermore, the "failure" and "ineffectiveness" of the French operations, first under Serval and later Barkhane, were alleged, while at the same time it was claimed that French activities in Mali threatened the country's "territorial integrity": "Despite the presence of Operation Barkhane and international forces from 2013 to 2021, Mali faced the risk of partition, and the terrorist threat, initially localized in northern Mali, spread across the entire national territory" (Ibid.).

In this communiqué, the emphasis on the "Libyan intervention," which becomes predominant in later public addresses and frames the West as the cause of terrorism in the Sahel, deserves separate attention. In almost every communiqué, the Malian military government asserts that the Sahel was dragged into the quagmire of terrorism as a result of the Libyan intervention in 2011. For example, this communiqué claims that if NATO had not intervened in Libya in 2011, Operation Serval would not have been necessary. According to the rhetoric of the military junta, the Libyan intervention brought the problem of terrorism to Mali, while France's military operations were unsuccessful and ineffective, leading to the spread of terrorism throughout the Sahel:

The Government of Mali recalls that Operation Serval would not have been necessary if NATO had not intervened in Libya in 2011. This intervention, which fundamentally altered the security dynamics in the region and in which France played a leading and active role, to the detriment of Africans, is the root cause of the current security problems in Mali in particular and the Sahel in general. (Ibid.).

The emphasis on the 2011 Libyan intervention recurs consistently in the communiqués. Thus, in the communiqué dated August 19, 2022, the military government reiterated that the intervention by France and its allies -the North Atlantic Treaty Organization (NATO)- in Libya had caused terrorism and destroyed security in Mali and the Sahel: *“The Transitional Government emphasizes that the deterioration of the security situation in Mali and the Sahel is an immediate consequence of the intervention by France and its allies in Libya.”* (ORTM, August 19, 2022). The same communiqué stresses that the fight against terrorism is a shared responsibility involving all states. However, it highlights three principles, repeatedly emphasized in many other communiqués, to which Mali insists other states must adhere in their cooperation with the country: *“Respect for Mali’s sovereignty; respect for the strategic choices made by Mali; and the defense of the interests of the Malian people in decision-making”* (Ibid.).

On July 31, 2023, the ORTM broadcast the joint communiqué from the transitional governments of Mali and Burkina Faso in support of Niger’s junta, in response to the ECOWAS discussing military intervention following the coup in Niger, asserting that the impact of any potential military intervention would be the same as that of the 2011 Libyan intervention. It stated that any intervention in Niger would be considered an intervention in Mali and Burkina Faso, and that the consequences of such an intervention would be as grave as NATO’s intervention in Libya: *“[...] warn against the disastrous consequences of a military intervention in Niger, which could destabilize the entire region, just as NATO’s unilateral intervention in Libya, which was the root of terrorism spreading in the Sahel and West Africa [...]”* (ORTM, July 31, 2023). Here, the NATO was explicitly blamed for violent extremism in the Sahel, while the Western military intervention in Libya was described as the “origin” of the problem (Ibid.).

Additionally, the governmental communiqués 64 and 65, read on ORTM regarding issues with Algeria, also referenced the increased threat of terrorism in the Sahel due to NATO’s intervention: *“[...] it is true that the intervention of the North Atlantic Treaty Organization has exacerbated the terrorist threat [...]”* (ORTM, January 25, 2024). This was followed by a joint communiqué read on ORTM on January 28, 2024, in which Maïga once again reiterated the reasons for Mali, Burkina Faso, and Niger’s withdrawal from ECOWAS. One of the reasons cited for the withdrawal was that the

organization had betrayed its founding principles by falling under the influence of foreign powers and had become a threat to member states (ORTM, January 28, 2024).

The communiqué containing the harshest statements against France was dated July 31, 2022, in response to French President Emmanuel Macron's comments on the Malian junta during his visit to Guinea-Bissau on July 28, 2022. What sets this communiqué apart is its title: "[...] *in response to the hateful, defamatory, and erroneous remarks of French President Emmanuel MACRON*" (ORTM, July 31, 2022). Macron had claimed that the Russian Wagner mercenaries and the Malian military junta had targeted one of Mali's ethnic groups and committed acts of violence. These accusations were described in the communiqué as "erroneous" and "defamatory" and were said to aim at provoking "ethnic hatred" in Mali against the junta. France was also reminded of its negative responsibility in the Rwandan genocide. The historical reference to one of the most egregious cases of France in this postcolonial African memory functions as a rhetorical strategy to invalidate the moral authority of France, in line with Van Dijk's view of how historical grievances are used to enhance the impact of discourses. Subsequently, the unilateral actions taken by the Malian state, taking relations between Mali and France to a complete breaking point, were listed: The expulsion of the French ambassador from Mali and the suspension of the activities of France 24 and Radio France Internationale. These two French media outlets were described as "*behaving like the radio of a thousand hills in the Republic of Mali*" (Ibid.).

The cessation of the activities of French media is a situation that should be particularly analyzed in light of van Dijk's discourse analysis. Through this decision, the Malian military administration silenced the media it considered to be against it and in opposition to it. In other words, the only media outlets that can provide information, especially to the Malian people, are state-run, and the junta has created an atmosphere where the media is used as its tool of propaganda and legitimization, as van Dijk asserts. A further resolution entailed the announcement of the end of military cooperation with France. This decision was justified by the "unsatisfactory results of France in the fight against terrorism." Moreover, France was accused of dividing and fragmenting Mali: "[...] *France, which has always worked to divide and partition our country, is ill-placed to [...]*" (Ibid.).

It was also mentioned in the communiqué that "terrorist groups and their foreign state sponsors" are instrumentalizing conflicts and attacking Mali's "social cohesion." The context of the discourse implicitly suggests that one of these foreign states is France. This communiqué is a striking example of Mali's emphasis on "neocolonialism and anti-colonial struggle," especially in the construction of the anti-French discourse. In his speech on ORTM, the spokesperson for the transitional government repeated

the following phrases three times with emphasis: *“The Transitional Government demands that President Macron permanently abandon his neocolonial, paternalistic, and condescending posture and understand that no one can love Mali better than the Malians themselves.”* (Ibid.).

In communiqué 042 regarding France’s decision to suspend public development aid, France was once again explicitly accused of threatening the country’s integrity and supporting terrorism. Since February 2022, France has repeatedly claimed that a private French junta was undermining the dignity of the Malian people. Through this communiqué, the transitional government announced the prohibition of all activities of non-governmental organizations in which France was technically and materially involved: *“[...] especially as it contributes to the restoration of our dignity, which has been undermined by a French junta specializing, on the one hand, in providing dehumanizing aid for our people used as a means to blackmail the government and, on the other, in actively supporting terrorist groups operating on Malian territory.”* (ORTM, November 22, 2022).

Referring to the report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) on the events in Moura from March 27 to 31, communiqué 052, issued on May 13, 2023, also includes discourse on the violation of Mali’s sovereignty and an attack on the country’s territorial integrity. First, it is argued that the United Nations Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali (MINUSMA) is being manipulated and that Mali is being denied the right to make its own strategic choices. The reaction to the report regarding the elections promised in Mali also clearly emphasizes the sovereignty of the Malian state (ORTM, May 13, 2023). Furthermore, in the communiqué regarding the withdrawal of the MINUSMA, read on ORTM on June 16, 2023, it was asserted that the MINUSMA was “dysfunctional” in the fight against terrorism. It even stated that the MINUSMA had now become *“part of the problem, particularly by fueling intercommunal tensions exacerbated by allegations of extreme gravity, which are highly detrimental to peace, reconciliation, and national cohesion”* (ORTM, June 16, 2023). It was also argued that the MINUSMA had violated three principles that Mali had repeatedly emphasized in its communiqués and to which countries seeking to cooperate with it should pay attention. These principles generally refer to the violations of the principles of sovereignty and non-interference in domestic affairs.

The Communiqué 052, issued on May 13, 2023, and read on ORTM regarding the UN report on the events that took place in Moura from March 27 to 31, described the report as “contradictory” and “paradoxical,” which warrants analysis. Indeed, this

section of the communiqué refers to Mali's complaint to the UN Security Council (UNSC) against a French junta that allegedly committed violations of its sovereignty and territorial integrity. France is then explicitly accused of gathering intelligence and supplying weapons and ammunition to terrorist groups in the Sahel:

"In this context, it is contradictory and paradoxical to note the speed with which the fact-finding mission was set up at the time when Mali filed a complaint with the United Nations Security Council on August 15, 2022, concerning acts of aggression against the sovereignty and territorial integrity of a member state of the United Nations by the French junta, with evidence of flagrant and repeated violations of its airspace and espionage, for having gathered intelligence to the benefit of terrorist groups operating in the Sahel, while supplying them with weapons and ammunition." (ORTM, May 13, 2023).

The letter from Mali's transitional government to the presidency of the UNSC, dated August 15, 2022, mentioned in the statement, explicitly accuses France of activities in favor of terrorist groups and against Mali. The accusations leveled against France in this letter are as follows: *"Providing 'weapons' and gathering 'intelligence' for the benefit of terrorist groups,' 'espionage,' and 'intimidation' of the Malian Armed Forces (FAMa)..."* (Le Cam and Châtelot, August 18, 2022).

It is interesting to conclude this section, which illustrates the anti-Western discourses, with communiqué 031 dated May 16, 2022, marking the first time such discourses were used. This communiqué reports an attempted counter-coup against the ruling military junta in Mali during the night of May 11 to 12. It allows us to analyze what the Malian military government aims to achieve with the discourse it adopts. The fact that this coup attempt, which was not covered by the national or international press, was "discredited" at a time when regional and international pressure and reactions toward the Malian military government regarding the "transition to civilian rule" were intensifying, necessitates a critical approach. Although the coup was allegedly supposed to have taken place on May 11 and 12, the fact that the communiqué was published on May 16 and read on ORTM makes this "dubious" claim even more controversial. According to the communiqué, the attempted coup disrupted the plan to restore constitutional order. It also emphasized that the counter-coup plotters were a junta supported by a "Western" state. Why was a "Western" state directly identified rather than using the concept of a "foreign" state? In summary, the period of "transition to civilian rule" was extended by an allegation of a counter-coup, the truth or occurrence of which remains unknown, and another military junta supported by a Western state was blamed for the failure to return to constitutional order:

[...] a small group of anti-progressive Malian officers and non-commissioned officers attempted a coup d'état on the night of May 11 to 12, 2022. These military personnel were supported by a Western state. [...] The Government of the Republic of Mali condemns in the strongest terms this shameful attack on state security, the aim of which was to hinder, if not annihilate, the substantial efforts to rebuild our country and return to constitutional order, a guarantee of peace and stability. (ORTM, 2022b).

Conclusion

The rise of military regimes in Mali, Burkina Faso, and Niger takes place in a context of political fragility and chronic instability that has characterized the Sahel for several decades. The adoption of anti-Western, particularly the anti-French, rhetoric by these regimes serves both to consolidate their power internally and to justify their refusal to transfer power to civilians. These regimes reference historical grievances and the failures of foreign interventions to legitimize their military rule and maintain their hold on power. The Malian military junta is a quintessential example of the construction of the anti-Western, and more specifically the anti-French, discourse adopted as a strategy for legitimizing its authority.

This study, which centers on the discourses observed in the military government in Mali, adopts the discourse analysis method and Teun Adrian van Dijk's socio-cognitive CDA focusing on the relationship between power and knowledge, fundamentally arguing that dominant groups not only generate power but also produce knowledge to legitimize the use of this power through rhetoric and discourse. Van Dijk's socio-cognitive approach, meanwhile, focuses on the relationship between power and discourse in the media, placing context at the center of discourse construction. Van Dijk's approach posits that discourse constructions are shaped by historical, cultural, social, and cognitive contexts. Thus, this study deconstructs the continuous postponement of the promised transition to civilian political life by the military government in Mali, which aims to establish and maintain its dominance as the ruling power, through the lens of van Dijk's approach. First, the reasons and objectives behind the military junta, which seized power by force, adopting an anti-Western discourse to legitimize its rule and avoid transitioning to civilian political life, are discussed. Then, through a socio-cognitive critical analysis, we argue that the military government in Mali has a favorable context for constructing its discourse at local, regional, and international levels. Finally, the study analyzes how the three pillars of this discourse —terrorism, sovereignty, and neo-colonialism— are portrayed as a relationship between power and discourse in the media, specifically through the transitional government communiqués broadcast on Mali's state television channel, ORTM. Van Dijk's socio-cognitive approach allows us to understand how such themes

are consciously reinforced to mobilize public support and deprive external actors of legitimacy.

The rhetorical construction of this discourse is clearly observable in the communiqués issued by the Ministry of Territorial Administration and Decentralization, often read by Colonel Abdoulaye Maïga, spokesperson for the Transitional Government, on the public television channel ORTM. Indeed, the new discursive construction of the transitional government in Mali corresponds to a favorable context at the national, regional, and international levels. This rhetoric is organized around three main axes. First, there is a strong opposition to the West in general and France in particular, based on the perception of the West's responsibility in the spread of terrorism in the Sahel following the 2011 Libyan intervention, the failure of the Western counterterrorism strategies, and France's alleged support of terrorist groups against Mali. Second, in the discourse concerning Mali's alliance with Russia, particularly with the Wagner Group, Western nations are accused of undermining Malian sovereignty, with France specifically denounced for its presumed attempts to fragment Mali's territorial integrity. Additionally, Western countries, and France in particular, are criticized for their "neocolonial" rhetoric and practices, while the Malian military government positions itself as a key actor in the anti-colonial struggle.

This article examines how linguistic and cognitive tools are utilized in the analysis of the anti-Western discourses of military regimes. While many studies in the literature focus on the political and geopolitical dimensions of military interventions, this research highlights how discourse plays a central role in the legitimacy strategies of military regimes. Additionally, by employing van Dijk's socio-cognitive CDA, it offers a new methodological and theoretical perspective by revealing the national and international impacts of the rhetoric structured around the themes of terrorism, state sovereignty, and neo-colonialism. Therefore, this study aims to contribute to a deeper understanding of the linguistic dimensions of post-coup processes.

While this discursive strategy may be effective in the short term for reinforcing the authority of military regimes, it raises a critical question about the long-term future of the region. Are the members of the Alliance of Sahel States (AES) truly prepared to permanently sever their complex and historical ties with their former colonizer, France, and fully embrace new geostrategic alliances? Future studies based on this question could examine the long-term impacts of military regimes' discursive strategies on regional stability and foreign policy. This research demonstrates how military governments use anti-Western discourse as a tool for legitimacy in the short term. However, questions such as whether these discourses will lead to a permanent

shift in foreign policy or to what extent new geostrategic alliances will be sustainable should be explored in future research. Additionally, further investigation is needed into the social and economic consequences of such discourses.

References

- AB Pictoris, Verluise, P., & Mihoubi, S. (2023). *Russia in Francophone Africa since independence: What means for a Franco-Russian influence struggle (1960-2023)?* Available at: <https://www.diploweb.com/La-Russie-en-Afrique-francophone-depuis-les-independances-quels-moyens-pour-une-lutte-d-influence.html> (Accessed: 16 May 2024)
- Africanews. (2024, May 27). Burkina Faso: Military transition extended for 5 years. Available at: Burkina Faso: la transition militaire prolongée de 5 ans | Africanews (Accessed: 27 May 2024).
- Aljazeera. (2020, September 27). Former Mali Foreign Minister Moctar Ouane named transitional PM. Available at: Former Mali Foreign Minister Moctar Ouane named transitional PM | Mali | Al Jazeera (archive.org) (Accessed: 19 May 2024).
- Aning, K., & Axelrod, I. (2024). *Resurgent Coup d'États, Democratic Reversals, and Geopolitical Shifts in Africa*. <https://doi.org/10.1163/19426720-03002007>
- Ayoola, A. O., Ojo, S. A., & Kugbayi, O. (2024). The fragility of democracy in Africa: Are military coups d'état a never-ending issue? *PanAfrican Journal of Governance and Development*, 5(2), Article 2.
- Ben Barka, H., & Ncube, M. (2012, October 19). Economic Brief - Political Fragility in Africa: Are Military Coups d'Etat a Never-Ending Phenomenon? Available at: <https://www.afdb.org/en/documents/document/economic-brief-political-fragility-in-africa-are-military-coups-detat-a-never-ending-phenomenon-29430> (Accessed: 1 May 2024).
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative research for education: An introduction to theory and methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Boisvert, M., Dwyer, M., Juvence, R., Eugène, L. N., Habibou, B., Mike, J., & Babacar, N. (2022). Coups d'État en Afrique: Le retour de l'uniforme en politique. *Chaire Raoul-Dandurand en études stratégiques et diplomatiques*, 7(1-2), 24. Available at: https://dandurand.uqam.ca/wp-content/uploads/2022/02/Bulletin_janvier-fevrier_Coups-dEtat.pdf (Accessed: 20 April 2024).
- Boniface, P. (2022). Mali/Sahel, zone d'instabilité. *Hors collection*, 3, 96–97.
- Cazenave, F. (2021, May 25). Mali: Emmanuel Macron condemns a “coup within a coup” and “calls for sanctions.” Available at: <https://www.ouest-france.fr> (Accessed: 20 May 2024).
- Dağ, F. (2023a). Challenges to the Evolution of G5 Sahel into A Regional Security Integration. *Anemon Mus Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(Africa). <https://doi.org/10.18506/anemon.1302853>
- Dağ, F. (2023b). *Sahel en tant que Carrefour pour les Acteurs internationaux: Qui, Pourquoi et Comment?* [Unpublished Master's thesis]. Université Internationale de Rabat.
- Diallo, A. (2020, December 4). Mali: Who are the members of the National Transition Council? *Jeune Afrique*. Available at: Mali : qui sont les membres du Conseil national de transition ? - Jeune Afrique (Accessed: 15 May 2024).
- Feaver, P. D. (1999). Civil-military Relations. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 211–241.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality Volume I*. New York: Random House.
- France 24. (2024, May 10). In Mali, participants in the national “dialogue” call for the extension of the military regime. Available at: <https://www.france24.com> (Accessed: 19 May 2024).

- France 24. (2020, August 20). Coup d'État in Mali: ECOWAS demands the "restoration" of President Keita. Available at: <https://www.france24.com> (Accessed: 19 May 2024).
- France 24. (2022, August 23). Mali: Who is Colonel Abdoulaye Maïga, appointed interim Prime Minister? Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 24 May 2024).
- Gain, M. A. (2023). Shifting sentiments in the Sahel: Anti-France or pro-Russia? *MEI@75*. Available at: <https://www.mei.edu/publications/shifting-sentiments-sahel-anti-france-or-pro-russia> (Accessed: 20 May 2023).
- Garcia, I. (2022). S'allier pour durer: Nouvel axiome de la stratégie française au Sahel. *Revue Défense Nationale*, HS2, 88-95.
- Geuss, R. (1981). *The idea of a critical theory: Habermas and the Frankfurt school*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Jeune Afrique. (2020, August 19). Coup d'État in Mali: The putschists promise elections "within a reasonable time." Available at: <https://www.jeuneafrique.com/> (Accessed: 13 May 2024).
- Jeune Afrique. (2023, September 16). Mali, Burkina Faso, and Niger seal the "Sahel States Alliance." Available at: <https://www.jeuneafrique.com/1483586/politique/le-mali-le-burkina-et-le-niger-scellent-lalliance-des-etats-du-sahel/> (Accessed: 15 May 2024).
- Le Cam, M., & Châtelot, C. (2022, August 18). The Malian junta accuses France of arming jihadist groups, without providing evidence. *Le Monde*. Available at: <https://www.lemonde.fr> (Accessed: 24 May 2024).
- Le Monde. (2021, November 8). Mali: ECOWAS imposes individual sanctions on members of the ruling junta. Available at: <https://www.lemonde.fr> (Accessed: 20 May 2024).
- Manboah-Rockson, J. K., Teng-Zeng, F. K., & Yakubu Adjui, R. (2024). Africa's rampant 'coup d'états': "Power grabs" or a reversal of constitutional democracy? *International Journal of Conflict Management*, 5(1), 53-67.
- Mensah, A. N. A., & Aning, K. (2022). Russia Resurgent? Untangling the role and meaning of Moscow's proxies in West Africa and the Sahel. *Strategic Review for Southern Africa*, 44(1), 47-63.
- Montclos, M.-A. P. de. (2022). La France au Sahel: Les raisons d'une défaite. *Études*, 6, 19-28. <https://doi.org/10.3917/etu.4294.0019>
- N'Gani, B. E. (2024). Contribution pour une appréhension des coups d'État militaires de la troisième vague en Afrique. *Revue Internationale du Chercheur*, 5(1), 987-1025.
- Ndiaye, B., & Dieye, P. (2022). The role of foreign actors in the Sahel crisis: Russia, China, and Turkey. In G. Carbone & C. Casola (Eds.), *Sahel: 10 years of instability: Local, regional, and international dynamics* (pp. 117-128). Italian Institute for International Political Studies.
- Ngalebaye, D. (2023). L'instabilité politique en Afrique postcoloniale: Explication, justification et devenir phénoméno-prospectivistes. In *Revue Agora Afriques* (Eds.), *Les « coups d'État » en Afrique de 1960 à 2021: Typologie, causes, conséquences et pistes de sortie durable* (pp. 83-112). Paris: L'Harmattan.
- ORTM. (2024, January 28). AES | Joint communiqué of Burkina Faso, Mali, and Niger on January 28, 2024. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 22 May 2024).
- ORTM. (2022, May 16). Communiqué 031 of the transitional government on May 16, 2022. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 25 May 2024).
- ORTM. (2022, August 19). Communiqué of the transitional government. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 24 May 2024).
- ORTM. (2022, February 18). Communiqué of the government following France's decision to withdraw Barkhane and Takuba forces. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 23 May 2024).
- ORTM. (2023, May 13). Communiqué No. 052 of the transitional government on May 13, 2023. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 23 May 2024).

- ORTM. (2023, June 16). Communiqué No. 055 of the transitional government of Mali on June 16, 2023. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 23 May 2024).
- ORTM. (2024, January 25). Communiqués No. 064 and 065 of the transitional government on January 25, 2024. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 22 May 2024).
- ORTM (le 31 Juillet 2023), FAMA | Communiqué conjoint des gouvernements de #transition N001° du Mali et du Burkina Faso. Disponible à: #FAMA | Communiqué conjoint des gouvernements de #transition N°001 du #Mali et du #Burkina_Faso. (youtube.com), consulté le 22 Mai 2024.
- ORTM. (2022, July 31). FAMA: Communiqué No. 035 of the transitional government in response to the hateful, defamatory, and erroneous remarks of French President Emmanuel Macron. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 22 May 2024).
- ORTM. (2022, November 22). FAMA | Communiqué No. 042 of the transitional government. Available at: <https://www.youtube.com> (Accessed: 24 May 2024).
- Ouest France. (2021, May 25). Mali: The army forcibly takes the president and the prime minister of the transition, the UN is concerned. Available at: <https://www.ouest-france.fr> (Accessed: 12 May 2024).
- Özer, Ö. (2022). Critical discourse analysis: An examination through news examples. *Etkileşim*, 5(9), 36-54. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2022.5.9.154>
- Sogodogo, A. (2024). *Alliance des États du Sahel: Défis et perspectives*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Bureau Bamako, Faso Kanu. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/mali/21441.pdf>
- Tercan, C., & Badalov, H. (2024). Fransa'nın Sahel Bölgesindeki Askeri Operasyonları ve ABD'nin Afganistan'a Müdahalesi: Karşılaştırmalı Analiz. *European Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 8(14), 110-121. <https://doi.org/10.62666/eujmr.1480176>
- Toure, J. (2024). *Alliance des États du Sahel: Une nouvelle dynamique de sécurité collective ?* <https://shs.hal.science/halshs-04536109>
- Turan, A. (2025). Struggle for Influence: Russia and Türkiye's Sahel Policies (2019–2024). *Turkish Journal of African Studies*, 2(1), 1-18.
- van Dijk, T. A. (Ed.). (1985). *Discourse and communication: New approaches to the analysis of mass media discourse and communication*. W. de Gruyter.
- Powell, J., & Ben Hammou, S. (2021, November 22). Are coups really contagious? *The Washington Post*. Available at: <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/11/22/are-coups-really-contagious/> (Accessed: 12 May 2024).
- Présidence du Faso. (2022, December 11). Message to the Nation from the President of the Transition, Captain Ibrahim Traoré, on December 11, 2022. Available at: <https://www.presidencedufaso.bf> (Accessed: 20 May 2024).
- Shurkin, M. (2022, May 26). Russia in the Sahel: Towards a worsening of security and political situations. *Hot Takes, Network for Strategic Analysis*. Available at: <https://ras-nsa.ca/russia-in-the-sahel-towards-a-worsening-of-security-and-political-situations/> (Accessed: 26 May 2024).
- van Dijk, T. A. (1988a). *News analysis: Case studies of international and national news in the press*. L. Erlbaum.
- van Dijk, T. A. (1988b). *News as discourse*. Lawrence Erlbaum Associates.
- van Dijk, T. A. (1991). Media contents: The interdisciplinary study of news as discourse. In *A handbook of qualitative methodologies for mass communication research*. Routledge.
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.
- van Dijk, T. A. (1995). Discourse, power and access. In *Texts and practices*. Routledge.
- van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. Academic Press.
- Wodak, R. (2002). Aspects of critical discourse analysis. *Zeitschrift Für Angewandte Linguistik*, 36, 5-31.

A Bibliometric Analysis on the Role of Mediation in Turkish Foreign Policy Since 2002

Aykut Karakuş
Recep Şehitoğlu*
Oğuz Güner

Abstract: After the Cold War, the elimination of limitations regarding foreign policy has led to Türkiye's mediation activities improving. However, external security issues and transitional governments during the 1990-2002 period prevented Türkiye from achieving continuity and consistency with its foreign policy. Since 2002, Türkiye has leveraged soft power and humanitarian diplomacy with support from its geopolitical and cultural depth to enhance its mediating role in foreign policy. Between 2002-2020, mediation assumed a significant position among the key principles determining the direction of Turkish foreign policy. Türkiye's success in regional mediation led to the emergence of branding after 2020. Specifically, Türkiye's responsibility in the Balkans and its mediator role during the Russia-Ukraine War have been considered historical turning points in attaining a character that produces security. In fact, the empirical analysis on mediation has identified Türkiye as one of the actors most associated with mediation post-2002, placing it in the same cluster as such global players as the United Nations and the United States of America. In this regard, Türkiye has differentiated itself from other actors engaged in the same activity. The study uses a mixed methods to examine this differentiation.

The study uses the historical classification of 1990-2024 based on the assumption that Türkiye has become a global actor in mediation since 2002 while only being a regional player pre-2002. In line with this, the study uses bibliometric and discourse analyses benefitting from an explanatory analytical method to explore the concept of mediation.

Keywords: mediation, public diplomacy, Turkish foreign policy, Russo-Ukrainian war, bibliometric analysis

Öz: Soğuk Savaş'ın ardından, dış politika ile ilgili kısıtlamaların kaldırılması Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin gelişmesine yol açmıştır. Ancak, 1990-2002 döneminde dış güvenlik sorunları ve geçiş hükümetleri, Türkiye'nin dış politikasında süreklilik ve tutarlılık sağlamasını engellemiştir. 2002'den bu yana Türkiye, jeopolitik ve kültürel derinliğinin desteğiyle yumuşak güç ve insani diplomasiyi kullanarak dış politikadaki arabuluculuk rolünü güçlendirmiştir. 2002-2020 yılları arasında arabuluculuk, Türk dış politikasının yönünü belirleyen temel ilkeler arasında önemli bir yer edinmiştir. Türkiye'nin bölgesel arabuluculukta başarısı, 2020'den sonra markalaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle, Türkiye'nin Balkanlar'daki sorumluluğu ve Rusya-Ukrayna Savaşı sırasında arabulucu rolü, güvenlik sağlayan bir karakter kazanmasında tarihi dönüm noktaları olarak değerlendirilmiştir. Aslında, arabuluculuk üzerine yapılan ampirik analiz, Türkiye'yi 2002 sonrası arabuluculukla en çok ilişkilendirilen aktörlerden biri olarak tanımlamış ve onu Birleşmiş Milletler ve Amerika Birleşik Devletleri gibi küresel aktörlerle aynı kümede yerleştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye, aynı faaliyette bulunan diğer aktörlerden farklılaşmıştır. Çalışmada bu farklılaşma süreci karma araştırma yöntemiyle incelenmiştir.

Çalışma, Türkiye'nin 2002'den önce sadece bölgesel bir aktör iken, 2002'den sonra arabuluculukta küresel bir aktör haline geldiği varsayımına dayanarak 1990-2024 tarihsel sınıflandırmasını kullanmaktadır. Buna paralel olarak çalışma, arabuluculuk kavramını incelemek için açıklayıcı analitik yöntemden istifade ederek bibliyometrik ve söylem analizleri kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: arabuluculuk, kamu diplomasisi, Türk dış politikası, Rusya-Ukrayna savaşı, bibliyometrik analiz

* Corresponding Author

Res. Asst. Dr., Istanbul Beykent University, aykutkarakus@beykent.edu.tr
@ Asst. Prof., Gaziantep University, rsehitoglu@gantep.edu.tr
Assoc. Prof., Ankara Yıldırım Beyazıt University, oguz.guner@aybu.edu.tr

https://orcid.org/0000-0002-4053-2074
ID https://orcid.org/0000-0001-6855-4841
https://orcid.org/0000-0003-1619-579X

DOI: 10.12658/M0775
insan & toplum, 2025; 15(3): 197-217.
insanvetoplum.org

Received: 14.02.2025
Revised: 04.05.2025
Accepted: 19.05.2025
Online First: 04.07.2025

Introduction

The concept of mediation started to play a more central role in Turkish foreign policy based on three historical periods. A historical classification of these periods includes important factors such as testing and trials and errors to increase power and capacity and ensure continuity and sustainability in foreign policy. In this respect, Turkish foreign policy has undergone an identity transformation in the post-Cold War era by increasing its interest in international politics. These developments formed the basis of new reflexive actions toward assuming more responsibility and taking greater initiative. As a result, the first stage of the emerging mediation activities coincides with the 1990-2002 period. The experience Türkiye gained through trial and error in this process assured the continuity and sustainability of its foreign policy, thus also contributing to its role as a regional actor in mediation between 2002-2020. Türkiye emerged as a global actor in mediation only after 2020, joining the cluster of global actors such as the United Nations (UN) and United States of America (USA) after adopting mediation as a foreign policy principle at the official level. This was due to taking more responsibility and initiative in mediation, the success achieved through this, and the increase in power and capacity.

The ontological origin of the concept of mediation in Turkish foreign policy is based on the discourse of “Peace at home, peace in the world.” Between 1923-1945 Türkiye had pursued a policy based on the status quo and on the balance of power within the scope the state’s Westernizing identity (Olson & Ince, 1977, pp. 277-279). However, the Soviet threat required Türkiye to abandon its policy of active neutrality and to join security organizations and regional pacts. Ultimately, Türkiye aligned itself with the Western camp during the Cold War, when armament and security perceptions were the key bipolar dynamics shaping international relations (Şehitoğlu & Karakuş, 2023, p. 300). For this reason, relations were developed within certain limitations arising from the structure of the international system, and thus national survival and security approaches formed the basis of foreign policies.

With the end of the bipolar system, Türkiye began a search for a new paradigm and identity in its foreign policy. Moreover, this search for identity contributed to a process that was discussed not only in Türkiye but also in international institutions (e.g., North Atlantic Treaty Organization [NATO], European Union [EU]), former Eastern Bloc states, and the West¹ (Hale, 2013, pp. 135-136). Meanwhile, the discourses on

1 For example, Bulgaria, Romania, Albania, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Macedonia, Slovenia and Serbia adopted a liberal state identity and switched to the free market. Thus they started developing their relations with the West in this context.

neo-Ottomanism, Eurasianism, and Islamism reemerged in Türkiye. Despite neo-Ottomanism being a central element for a certain period of time, internal and external security problems posed various challenges due to the imbalance between power and capacity and the inability to ensure continuity. However, this process contributed to the establishment of soft power structures such as the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) and the International Organization of Turkic Culture (TURKSOY), as well as public diplomacy agencies such as the Turkish Radio and Television Corporation (TRT) and the Eurasian and Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), which have guided Turkish foreign policy since 2002.

Despite the unstable coalition governments, Türkiye acted harmoniously with the West during the Gulf crisis that broke out in the Middle East between 1990-2002 and also provided military and political support for establishing and protecting the peace in Yugoslavia. After 2002, Türkiye assessed security at the global and regional levels over a wide range by mitigating traditional security perceptions, as indicated in contemporary studies on security (Aydın & Ereker, 2014, p. 148). Türkiye followed a passive approach toward resolving international conflicts and adopted a mediational perspective that took responsibility and directly contributed to peace based on the principles of proactive, humanitarian diplomacy after 2002 (Dal, 2018, pp. 2298-2299). Türkiye has additionally played an active role in peacekeeping operations outside Europe.

After 2020, Türkiye adopted a multidimensional humanitarian foreign policy principle by focusing on multilateralism and addressing regional problems with the emphasis of itself being a European country; it pursued a foreign policy centered on understanding its identity as a compassionate power (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2019). Turkish peacekeeping initiatives can also be considered within this scope, which include Libya's transition to a democratic order, the normalization process after the Second Karabakh War, the advancement of inter-party dialogue, and the USA's withdrawal from Afghanistan. In the context of mediation, Türkiye emerged as a global actor at the same time as Russia's invasion of Ukraine. As a matter of fact, it brought the conflicting parties together for the first time, played a facilitating role in opening the Mariupol humanitarian corridor, and initiated the exchange of 200 prisoners of war. Moreover, in order to prevent the deepening of the global food crisis, it took on a mediation initiative among Russia, Ukraine, and the UN, contributing to the emergence of the Black Sea Grain Initiative. Lastly, due to the initiative of Türkiye's National Intelligence Organization, 24 Russian intelligence officers were removed from the United States and returned to their countries. Similarly, 26 people of different nationalities who'd been taken from Russia

were returned to their countries (Euronews, 2024). Ultimately, the international community appreciated these initiatives, and the leader's discourse reflected these developments. The success in mediation led to other states nominating President Recep Tayyip Erdoğan for the Nobel Peace Prize.

Within the scope of mediation, the assumption that Türkiye is a global actor in the context of its political, economic, and military power is based on an explanatory analytical method. In this context, the study uses a mixed method combining qualitative and quantitative approaches to analyze the assumption, with bibliometric and discursive analyses being determined. The bibliometric analysis is based on 987 mediation-themed articles published between 2002 and October 2024 by scanning the Web of Science (WoS) for articles focused on the discipline of international relations. Meanwhile, the study uses discourse analysis to test the hypothesis. This analysis conducted sorting to ensure objectivity and examined the discourses of international actors and leaders. The study then uses case studies and presents figures in the relevant section to explain the data obtained in this framework.

Theoretical and Conceptual Framework: Mediation for Peacebuilding

Mediation includes all dialogues and efforts initiated by third parties for the resolution of conflicts, wars and disputes. In this context, the UN defines mediation as “*a process by which a third party helps two or more parties, with their own consent, to develop mutually acceptable agreements to prevent, manage or resolve a conflict*” (UN, 2012). Accordingly, Article 33 of the UN Charter stipulated that the conflicting parties can seek solutions themselves or take the initiative if the United Nations Security Council deems it necessary (UN Charter, 6/33). However, it is seen that not every conflict falls within the scope of effective mediation. Three conditions are required for a conflict or dispute to be considered within the scope of effective mediation. These are the “*willingness of the conflicting parties to negotiate, the credibility of the mediator, and the regional and international consensus that support the process*” (UN, 2012).

Mediation begins with the consent of the conflicting parties. The basic principles of mediation include impartiality, inclusiveness, confidentiality, national belonging, voluntariness, and compliance with international law (UN, 2012). In this context, the issue of peaceful resolution of conflicts can be described within the scope of intervention and diplomatic efforts of the third party. Effective mediation for the peaceful conclusion of the conflict is also based on the principles of experience and trust.

The rise in the number of wars between states highlights the importance of negotiation and mediation. In fact, 55% of the wars between states from 1940-1990 were resolved through negotiation, while only 20% of civil wars could be resolved

through negotiations or similar means. However, peace cannot be achieved without intervening in civil wars (Walter, 1997, p. 335). Moreover, the duration of civil wars that have taken place since World War II increased approximately threefold to four years; after 1990, approximately 20 civil wars were occurring annually (Acemoglu et al., 2010, p. 664). Furthermore, state-based conflicts after 1992 reached their peak in 2024, with a total of 58 state-based conflicts (28 in Africa, 10 in the Middle East, 17 in Asia, 3 in Europe) requiring effective mediation and diplomatic efforts (The Uppsala Conflict Data Program, 2024).

The increase in the number of new types of war has also led to an increase in civilian casualties and damage compared to the 19th and 20th centuries. At the same time, the longer duration of wars can be seen as one of the most important obstacles to the efforts of mediation and peacebuilding. Apart from normative objectives, actors' realpolitik goals have also led to the delay of these interventions and accordingly to the increase in damage. Pearson (1974, p. 242), argued the biggest challenge in these interventions to be protecting a targeted social group and economic interests, adopting faith and ideological affinity, considering the regional balances of power, and protecting targeted diplomatic or military interests. Pearson referred to the attitude of Britain and France toward the Suez crisis in 1956 as an example of this challenge. In particular, Egyptian leader Gamal Abdel Nasser's ideological and political closeness to the Soviets and its problems with the West caused Britain and France to take a pro-Israel stance. An example of this issue occurred during the Vietnam War after 1954, when the USA supported South Vietnam (for ideological reasons) against the communist Vietcong guerrillas in the North, sending its troops to the region after 1965. Ultimately, a stark difference is found between direct intervention and mediation. For this reason, mediation can be seen as a process that includes normative justifications, impartiality, and trust from the parties in conflict.

Differentiating Itself from Competitors Regarding Other Mediation Activities

A total of 61 legal entities, including 53 countries and 8 international and regional organizations, carry out mediation activities under the UN (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024). South Africa, Türkiye, and Brazil are considered the countries with the highest number of attempts at mediation between 2002-2014 (Dieckhoff, 2014, p. 111). Norway, Finland, Switzerland, the EU, USA, and UN are also considered key actors within the scope of mediation activities. However, Türkiye's mediation success in recent years and the reliability of its services have attracted the attention of parties in conflict. In fact, the international community started paying more attention to Türkiye once Russia invade Ukraine regarding Türkiye's

role in the Black Sea Grain Corridor initiative, prisoner exchange, and set-up of the humanitarian corridors in Ukraine to ensure energy supply security, especially with how it was bringing parties together for the first time (Karakuş & Ayhan, 2024, p. 8). In this context, the factors that distinguish Türkiye from other mediation actors and competitors needs to be explored.

After 2002, Türkiye overcame its identity crisis that had determined the direction of Turkish foreign policy during the Cold War. It adopted a new understanding of foreign policy and national interest based on culture, history, and geopolitical depth. For this reason, Türkiye's cultural values (e.g., religion, social life) contributed to how it differentiated itself from other actors (the West) within the scope of mediation (Özçelik, 2006, p. 12). In this context, Türkiye's experience in interpersonal mediation, which is grounded in Islamic traditions, enhanced its capacity to successfully resolve conflicts, particularly those rooted in the Middle East and the Balkans (Özçelik, 2017, p. 201). In this context, Türkiye's understanding is based on harmonizing the identity of the state and the nation. Türkiye overcame the traditional Westernism syndrome within the scope Turkish foreign policy and tried to develop multifaceted relations. With this understanding of foreign policy and interests, it implemented such foreign policy principles as benevolent power, entrepreneurial and humanitarian diplomacy, and multilateralism. Operationalizing these principles became possible by constructing and institutionalizing mechanisms for effective public diplomacy.

The factors that bring Türkiye to the fore regarding mediation activities can be listed as its effective public diplomacy and use of soft power mechanisms. In this respect, institutional structures such as TİKA, TURKSOY, BSEC, and the Developing-8 Organization for Economic Cooperation were developed after 2002 in the aftermath of the Cold War. Türkiye currently has had the Yunus Emre Institute since 2007, Presidency for Turks Abroad and Related Communities since 2010, TRT Balkan since 2022 as well as other media organizations, the Turkish Maarif Foundation since 2016, and diplomatic representations. These play significant roles as effective tools for achieving Türkiye's soft power capacity (Mulalić & Karić, 2023, p. 115). In addition, the number of foreign representations in Türkiye, which had been 163 in 2002, reached 261 by 2024, making it the third country with the highest number of diplomatic representations (*Anadolu Agency [AA]*, 2024). In addition, Türkiye established the Directorate of Communications of the Republic of Türkiye and the Public Diplomacy Department while taking proactive steps. These can be seen as the mechanisms that distinguish Türkiye from other actors in the context of public diplomacy. As a result, Türkiye rose to 18th place in the field of media and communication regarding soft power measurements and managed to be among the top 25 countries overall (Brand Finance, 2024).

With the functionality of soft power mechanisms and devices, Türkiye has increased its mediational capacity. Furthermore, public diplomacy mechanisms and soft power have allowed Türkiye to develop trust and emotional ties in terms of its geopolitical context. At the same time, Türkiye is claimed to have facilitated the realization of foreign policy goals (Şehitoğlu et al., 2023, p. 408). Türkiye's geopolitical importance has increased, especially after the Arab Spring, thus requiring Türkiye to assume more responsibility while increasing its demand from other actors, such as from the initiative Bosnia and Herzegovina and Serbia took on for resolving their conflict. The leaders of the two countries met in Istanbul on April 24, 2010 and signed the Istanbul Declaration under the mediation of Türkiye, marking their decision to establish mutual diplomatic representations. At the same time, the leaders made a commitment to soften their relations (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024). Türkiye similarly mediated the dispute between Kosovo and Serbia over electricity distribution, taking on the responsibility to ensure they resolved their dispute. In this context, their dispute that had lasted for 24 years was resolved by involving Turkish companies (i.e., Limak Holding, Çalık Holding), thus reaching an agreement on how to distribute electricity to the northern municipalities of Kosovo (AA, 2023). In fact, EU Special Representative for the Belgrade-Pristina Dialogue Miroslav Lajcak thanked Türkiye for its mediation, which contributed to the normalization of Kosovo-Serbia relations (AA, 2023).

The principles of multifaceted diplomacy and multipolarity can also be seen as key factors distinguishing Türkiye from other rival actors in mediation. At the level of leadership, Erdogan's discourse of "The world is bigger than five" supports this foreign policy. At the same time, this discourse aligns with the understanding of "peace at home, peace in the world." In line with this, Türkiye began to play a more significant role through its approach to balance and independent foreign policy between the West and the East. Türkiye is a dialogue partner of the Shanghai Cooperation Organization, as well as a member of the UN, NATO, the Organization of Islamic Cooperation (OIC), the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), and the Organization of Turkic States (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024). Furthermore, Türkiye's possible membership in BRICS² can be seen as a reflection of the principles of multipolarity and multifaceted diplomacy. Türkiye has maintained economic, social, and political relations with both the West and the East, and in this respect differs from other actors with regard to its impartiality (Vernigora, 2024). As such, Türkiye has not participated in the Western sanctions imposed on Russia, instead adopting an objective

2 BRICS is a group formed by eleven countries: Brazil, Russia, India, China, South Africa, Saudi Arabia, Egypt, United Arab Emirates, Ethiopia, Indonesia, and Iran. For more detailed information, please see: <https://brics.br/en/about-the-brics>

perspective toward the parties in conflict in accordance with international law (Gözkaman, 2023, p. 165). This attitude was also reflected in the talks at Dolmabahçe Palace, which were a result of Ukraine demanding Türkiye to take part as a guarantor state in a possible agreement at the official level (President of Ukraine, 2022).

Another factor that distinguishes Türkiye from other actors engaged in mediation activities is its adoption of this perspective as a principle of foreign policy. In fact, during the start of the Arab Spring when humanitarian crises reached their peak, Türkiye came to the fore through the initiatives it took. From this perspective, Türkiye has contributed to peacebuilding activities by adopting the principle of multipolarity against unilateralism (Bayer & Keyman, 2012, p. 75). As a requirement of humanitarian and entrepreneurial diplomacy, Türkiye actually granted temporary protection to refugees and was among the countries in 2018 and 2021 that provided the greatest percentage of humanitarian aid compared to its national income (Development Initiatives, 2023). In this respect, Türkiye received a better ranking in humanitarian aid compared to other mediating actors such as Brazil, India, Spain, Sweden, Switzerland, and Finland. Among the countries that have provided the most humanitarian aid, based on 2023 data, Türkiye ranked in 2nd place, with Sweden in 6th, Switzerland in 12th, Spain in 20th, and Brazil unranked (Development Initiatives, 2024).

Türkiye has used its soft power apparatuses to engage in various activities to increase the dialogue between parties in geographical subsystems possessing high conflict dynamics. In this context, Türkiye is primarily distinguished from other mediating actors through its soft power capacity. The second important factor is its strategy of multipolarity and multifaceted diplomacy based on an equal approach and impartiality, which is a reflection of its foreign policy principles. Ultimately, these elements have also contributed to the development of the trust, impartiality, and equal approach that have been adopted as basic principles in mediation. All these factors have contributed to Türkiye's success in mediation due to it assuming the role of a responsible playmaker.

Türkiye launched the Mediation for Peace Initiative with Finland for hosting mediation activities. As such, Türkiye has hosted mediation-themed conferences in 2012, 2013, 2014, and 2017 (Dal, 2019, p. 2306). While Türkiye's pre-2012 mediation initiatives had been focused on the Middle East, since 2012, they have become initiatives that include Eastern Europe. With Russia's invasion in 2022 in particular, Türkiye took the responsibility of ensuring dialogue between the two countries and addressing the factors that caused the international crisis.

The Mediation Policy of Türkiye as a Global Actor: Case Studies and Discourses

Türkiye's prominence in the field of mediation is based on three important historical periods. In the first period (1990-2002), Türkiye had actively participated in regional peacekeeping operations, acting jointly with Western institutions toward peacebuilding. The second period (2002-2020) developed with Türkiye increasing its soft power capacity and adopting mediation as a foreign policy. In this process, mediation activities were shaped both by their consequences and by territorial proximity in the geopolitical context. The last period (2020-2024) has been influenced by the Coronavirus pandemic, which had an impact at the system level, as well as the responsibility Türkiye took in addressing Russia's invasion of Ukraine.

In the first period between 1990-2002, Türkiye actively participated in peace-building activities and protection operations, such as sending 1,400 soldiers to the United Nations Protection Force, participating in Operation Alba, and taking an active role in establishing the South-Eastern Europe Brigade (Khalilzad & Ian, 2001, pp. 38-40; Bağbaşıoğlu, 2018, pp. 232-233). Türkiye also provided support by providing 1,320 people for the Implementation Force that had been established to ensure the 1995 Dayton Peace Agreement that had ended the war in Bosnia and Herzegovina was implemented (Şehitoğlu, 2021, p. 255; Bağbaşıoğlu, 2018, p. 233). Similarly, Türkiye has contributed to peace and stability "by supporting the Southeast European Cooperative Initiative and the Stability Pact for the Balkans" (Holtom, 2006, pp. 111-114). Türkiye also supported the Ohrid Framework Agreement, which ended the civil conflict in Macedonia that had begun in 2001. Türkiye was involved in NATO's Allied Harmony and Amber Fox operations, as well as in the Concordia and Proxima operations that had been launched regarding post-conflict peacekeeping initiatives (Bebler, 2015, pp. 159-160). From this point of view, Türkiye's contributions to peace between 1990-2002 "required it to accept a role as an actor that generates regional security" (Karakuş & Ayhan, 2024, pp. 6-7).

Türkiye tested its foreign policy between 2002-2020 and gained mediational experience by taking on greater responsibility and initiative. During this period, the continuity and sustainability of its foreign policy contributed to the country adopting mediation as a core principle of its foreign policy. Türkiye also played a role in building regional security during this period. Accordingly, its mediation activities started to intensify after 2010, and it adopted a proactive, responsible perspective for addressing regional conflicts and disputes. The lack of system-level output in these mediation initiatives has required Türkiye's initiatives to be evaluated on a regional basis. Türkiye led the International Security Assistance Force, which was launched in

2003. Türkiye had participated in NATO's Iraq Training Mission, provided training to Iraqi security forces, and also supported NATO's Operation Active Endeavour in 2009, as well as Operation Ocean Shield and Combined Protective Operations in 2010 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2012). After 2012 is when Turkish foreign policy adopted mediation as a principle, and as a result, Türkiye was deemed successful in five out of 11 mediation attempts between 2005-2018 (Dal, 2018, p. 2306). In this context, Türkiye was able to list its core vision on mediation as follows:

Türkiye has gained important experience in these processes and realized that each problem has its own dynamics and conditions and that mediation efforts should be carried out by considering these differences. However, one should not forget that preventive diplomacy has certain golden rules and principles to be followed, no matter what the nature of a conflict is. For instance, in order to be a successful mediator, actors should master all the dynamics of the problem and from the outset show the long-term commitment that may be required for a lasting solution. Likewise, the mediator should propose flexible but principle-based strategies from the start and be able to present a common vision to the conflicting parties, in addition to earning their trust (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024).

Global crises were triggered by the Coronavirus pandemic, such as Russia's invasion of Ukraine in 2022 and Israel's revisionist attitude that started in 2023. In particular, Russia's invasion of Ukraine brought war back to state agendas and triggered a spiral of global crises. These developments made mediation increasingly important. In fact, global food, energy, and humanitarian crises have emerged, as well as an increased risk of conflict due to Russia's invasion of Ukraine

Accordingly, global military expenditures increased 6.8% in 2023 compared to 2022, reaching the highest level since 2009 (Tian et al., 2024, pp. 1-3). Sudden increases were experienced in global inflation rates, with food prices increasing by 14.1% in 2023 compared to 2022 (Arce et al., 2023). A similar increase occurred in the energy sector, with oil, coal, and gas costs increasing by 180% immediately after the invasion. Although this situation later showed a downward trend, increases were noted of 27% for oil, 50% for coal, and 11% for gas (Adolfson et al., 2022). In addition, another refugee crisis broke out, with 1.5-5 million people seeking asylum (Glauber & Debucquet, 2023, pp. 10-12). These developments have made Türkiye's mediation initiatives and sense of responsibility even more valuable.

Türkiye condemned Russia's invasion of Ukraine on the grounds that conflicts with international law, but not being a party to the war, Türkiye decided to adopt the principle of equal approach (Chiriatti, 2023, pp. 64-65). This approach aligned with Türkiye's mediation principles and contributed to building the trust necessary for the initiatives that would be taken in the following period. Indeed, Türkiye was

the first mediator to bring the conflicting parties together face-to-face. In March 2022, a month after the start of the war, the parties came together at the Antalya Diplomacy Forum, and this meeting ensured the initiation of the Dolmabahçe Palace talks (Republic of Türkiye, Ministry of Foreign Affairs, 2024). After these meetings, Ukrainian President Volodymyr Zelensky said, “Ukraine also wants to see Türkiye, Germany, Canada, Italy, Poland, and Israel among the guarantors” (President of Ukraine, 2022). Thanks to Türkiye’s mediation, the parties to the conflict agreed to exchange more than 200 prisoners and open a humanitarian corridor in Mariupol (*The Moscow Times*, 2022). Immediately after the prisoner exchange, Zelensky issued a message of gratitude to Erdoğan for leading the process (*Kyiv Post*, 2022). After Türkiye’s success in mediation, NATO Secretary General Jens Stoltenberg noted, “Türkiye is a key ally. It is very important for two belligerent parties to come together. We must thank Türkiye for its efforts” (*Hürriyet Daily News*, 2022). Stoltenberg later thanked Türkiye for hosting these talks and commended Türkiye’s efforts at finding a political solution to the war, which included the recent talks in Türkiye (NATO, 2022).

In addition to these points mentioned above, a new development was witnessed on May 11, 2025 with regard to the cessation of hostilities between Russia and Ukraine, when Russian President Vladimir Putin made a formal request in Istanbul to restart the direct negotiations that had been interrupted since 2022. Negotiations resumed with President Recep Tayyip Erdoğan hosting (Tiryaki & Turp, 2025). The timing of this late-hour request required opening a critical door for the sake of peace. In response, Ukrainian President Volodymyr Zelensky stated that he would wait for Putin in Türkiye (Yorgancı, 2025), thereby indicating his intention to bring an end to the war. Meanwhile, Ukrainian President Volodymyr Zelensky paid a working visit on May 15 to Ankara instead of Istanbul to hold a bilateral meeting with Erdoğan. Following an evaluation of the Russian delegation’s commitment to genuine negotiations, their level of engagement was conclusively deemed unsatisfactory. Zelensky made this observation in the context of the ongoing negotiations with the delegation led by Putin, who had travelled to Istanbul for the purpose of peace talks. Furthermore, Zelenskiy declared his intention to dispatch a delegation to Istanbul to be led by the Ukrainian Defense Minister Rustem Umerov, while expressing his respect for both President Trump and President Erdogan (Directorate of Communications, 2025).

On May 16, 2025, the parties convened in Istanbul at the Presidential Working Office within the confines of Dolmabahçe Palace. The Turkish delegation was led by Turkish Minister of Foreign Affairs Hakan Fidan, while the USA delegation was headed by Florida State Senator Marco Rubio. The Ukrainian delegation was led by Rustem Umerov, the Ukrainian Defense Minister, and the Russian delegation was headed by Vladimir Medinskiy, who serves as Advisor to Russian Federation

President Vladimir Putin. In a post on X, Fidan shared the outcome of the meeting with the global public, providing the following statement:

In the wake of extensive diplomatic endeavours, the Russian and Ukrainian delegations convened in Istanbul, a meeting that was facilitated by Türkiye. Following the meeting, the two countries reached a consensus to exchange one thousand individuals as a confidence-building measure. Furthermore, it was agreed that the conditions that would make it possible to reach a ceasefire would be shared with the other side in writing. The parties involved have also reached a consensus to reconvene. As Türkiye, we will continue to make every effort to facilitate the achievement of lasting peace between Russia and Ukraine (AA, 2025).

Türkiye preferred fostering a dialogue with the parties in conflict and refusing to participate in the Western sanctions in order to prevent a global food and energy crisis. Erdoğan supported this neutral stance, saying, “We will not defend a single leader. Instead, we must seek a solution that satisfies all parties involved” (*The Moscow Times*, 2022). In July 2022, the Black Sea Grain Initiative was launched with Türkiye’s mediation, and more than 33 million tons of grains were delivered to buyers in August 2022. This helped reduce an increase in food prices and alleviate the effects of the crisis (UN, 2023). Afterwards, UN Secretary-General António Guterres said, “Without Türkiye’s generosity and determination, this initiative would never have been launched... Istanbul continues to be the center of an extraordinary diplomatic success” (AA, 2022,). In addition, Guterres noted that the initiative is hope for peace, arguing that this development would “bring relief to developing countries on the verge of bankruptcy and to the most vulnerable people on the brink of famine” (UN, 2022). The NATO Secretary General at the time made the following statement about Türkiye’s peacekeeping efforts following this initiative:

Türkiye is an important and valuable partner for NATO. I would like to thank Türkiye for the peacekeeping force sent to Kosovo after the tension. Türkiye also continues to train troops in NATO’s mission in Iraq and in Hungary while providing strong support to Ukraine. This includes the initiative launched in the Black Sea under the leadership of Türkiye (NATO, 2023).

Türkiye also played a significant role in mitigating the effects of the post-war energy crisis in Europe. Compared to the previous year, Türkiye increased its energy supply to Europe by 900% in 2023, shipping 97 billion cubic meters of gas (AA, 2023). Mediation activities were additionally undertaken in 2024 to facilitate the prisoner exchange between the West and Russia, with 24 Russian intelligence officers being handed over to Russia and 26 people held captive by Russia being returned to their countries (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, August 1, 2024). This development was considered a diplomatic victory for Türkiye in the Russian press, as

well as one of the most comprehensive post-Cold War mediation activities between the West and the East (Radio France Internationale, 2024).

Since 2020, Türkiye has stood out from the rest of the actors by taking responsibility for mediation and launching initiatives. Furthermore, Erdogan's nomination for the Nobel Peace Prize following his peacemaking efforts highlighted Türkiye as a global actor within the scope of mediation. Hungarian Foreign Minister Péter Szijjártó declared his support, stating, "Türkiye is the only country that has successfully mediated negotiations for addressing the situation in Ukraine so far" (TASS, 2023). Pakistan also supported Erdogan's nomination for the Nobel Peace Prize (*Business Times*, 2023; *Ani News*, 2024).

Bibliometric Analysis

This section focuses on the bibliometric analysis method, which the study has preferred for understanding the development of the studies on mediation. This analysis provides a useful method for exploring and analyzing large volumes of data (Ufacık, 2024, p. 20). In this context, bibliometric analyses are preferred for identifying emerging trends regarding article and journal performance, collaborative patterns, and research elements and for exploring the intellectual structure of a particular field regarding the available literature (Bal & Ufacık, 2023, p. 1657).

This study has scanned within its scope the concept of mediation in the WoS database and included English articles published in the field of international relations in the analysis covering the period from January 2003-October 2024. Within this framework, the terms mediation, English articles, and international relations have been selected, with the scope limited to the years 2003-2024. In line with this, 987 articles were accessed. Keywords being used at least 10 times were taken as the criterion for inclusion. Of the 1,695 keywords found, 24 met the threshold value. These keywords are as follows: mediation (242), civil war (74), conflict resolution (62), conflict management (62), negotiation (47), conflict (31), United Nations (30), diplomacy (24), China (19), Syria (14), Middle East (13), Africa (10), USA (10), and Türkiye³ (10).

3 In the analysis, the word 'Turkey' was preferred instead of Türkiye. In reality, Türkiye was registered as the official spelling with the UN in 2022.

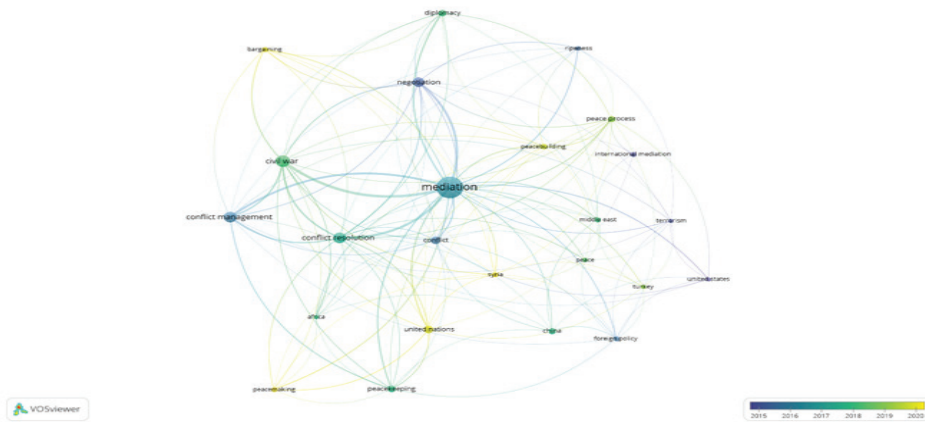

Figure 1. Mediation word network map.

The words most commonly used regarding mediation are listed in the word network map in Figure 1. Africa, the Middle East, and Syria have also been included in the word network map due to the armed conflicts and internal instability there. In this context, when examining the network map, Türkiye can be seen as one of the most up-to-date keywords within the scope of mediation and conflict resolution. In fact, Türkiye is the only country to have cochaired mediations and groups of friends at the UN, OIC, and OSCE (Ataman, 2023, p. 88). Accordingly, Türkiye has been able to maintain its mediational activities regarding the conflicts in Africa -e.g., Somalia, Chad, Libya- (Eshete, 2024, p. 18). Indeed, the government of Türkiye facilitated a mediation effort between the governments of Ethiopia and Somalia in December 2024, convening the parties in Ankara. As a result of this initiative, a resolution was reached regarding the issue of access to the open seas between the two countries (*Aljazeera*, 2024). Moreover, Türkiye, which had launched the initiative and took responsibility in the EU's failed mediation process between Serbia and Kosovo, continues to play an important role in maintaining dialogue between states in the region (Vuksanovic, 2023, pp. 109-110). Ultimately, Türkiye's success in mediation attracted the attention of the UN, which is making special effort to have Istanbul be a mediation center (Keyman, 2017, p. 67).

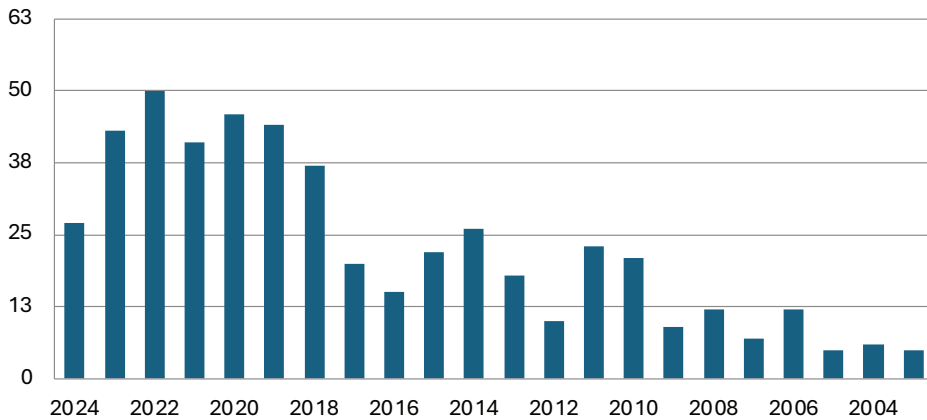

Figure 2. Number of mediation publications by year.

Figure 2 shows the number of studies on mediation over the years. In this context, the number of studies on mediation is seen to have increased after 2008 when international and civil wars intensified. As a result of the analysis, four clusters emerged.

The first cluster includes China, conflict, foreign policy, international mediation, the Middle East, peace, peace process, peacebuilding, Syria, terrorism, Türkiye, and USA. China, USA, and Türkiye, which are not parties in conflict, are prominent for their mediation activities aimed at peace. As a result, Türkiye didn't emerge as a global actor in mediation until 2022. The fact that Türkiye's mediation activities include Latin America, the Middle East, and Eurasia supports this argument. The second cluster generally consists of actors in conflict zones. The third cluster includes the words negotiation and ripeness,⁴ while the fourth cluster consists of the words negotiation and diplomacy.

Conclusion and Findings

This study has explored the development of mediation within the scope of Turkish foreign policy based on three historical periods. These historical periods have been classified according to the principle of continuity in foreign policy. In the first period (1990-2002), Türkiye engaged more in direct attempts to ensure peace and security as opposed to engaging in mediation efforts. In this period, Turkish foreign policy

4 The ripeness of a conflict, which is one of the conditions for effective mediation, can also be considered to be commonly understood.

was limited by severable factors, including unstable coalition governments, identity debates, and soft power capacity formation in the context of continuity. The second period (2002-2020) is based on Türkiye ensuring the continuity of its foreign policy after 2002. In this context, Türkiye was found to have increased its mediation activities, obtained successful results, and differentiated itself from other mediating actors. The key dynamics that distinguish Türkiye from other actors are its public diplomacy, soft power, humanitarian and compassionate power, multipolarity, and adoption of mediation as a principle of foreign policy. In fact, Türkiye was observed to have launched the most initiatives compared to other mediation actors, including Finland, China, Sweden, and Switzerland. Moreover, Türkiye has also provided the most humanitarian aid among these actors. However, these mediation activities were more regional during the second period, both in terms of the outputs as well as the geographical boundaries being covered. The third historical period covers 2020-2024, when Türkiye was accepted as a global actor within the scope of mediation.

The mediation activities Türkiye has undertaken and their subsequent outcomes prior to 2020 are observed to have had a discernible impact on the regional landscape. Indeed, the fact that Türkiye's initial mediation efforts had been primarily directed toward geographically close regions lends support to this explanation. After 2020, however, the geographic scope and dimensions of the outcomes from Türkiye's mediation efforts have clearly expanded. This development has enabled Türkiye to be regarded as a significant global actor in this field. The success and outcomes of Türkiye's mediation efforts following Russia's invasion of Ukraine have also noteworthy contributed to global stability and the resolution of crises.

In light of the growing prevalence of interstate wars, international conflicts, and global crises, the significance of efficacious mediation activities for peace has become increasingly apparent. Concurrently, the inability of international institutions such as NATO and the UN to prevent conflicts (e.g., Israel and Palestine, Russia and Ukraine) has created opportunities for alternative actors to assume more prominent roles. In this context, Türkiye's current foreign policy principles, public diplomacy instruments, and soft power capacity contribute to its mediation capabilities, inspiring confidence among third parties in potential conflicts and disputes. Furthermore, this perspective aligns with the principles of international mediation (e.g., neutrality, inclusivity, confidentiality, national ownership, voluntariness, and compliance with international law), thus facilitating other actors' recognition of Türkiye as a mediator.

The experience gained by the trial-and-error method in foreign policy and the increase in power capacity (especially soft power) accelerated Türkiye's mediation activities after 2020. As a result, this dynamism revealed itself in the form of taking

on greater responsibility and starting more initiatives following Russia's invasion of Ukraine. Türkiye's success in mediation and initiatives has facilitated efforts to overcome the global food and energy crises while increasing hopes for peace within the international community. Türkiye's mediation initiatives have contributed to achieving a positive image at the state and system levels. This has been reflected in political discourse, attracted the attention of the press and broadcast organs, and been appreciated by international institutions. As a result, trust in and attention toward Türkiye's mediation activities have started to increase. In fact, Türkiye plays a critical role in conflict resolution and peacebuilding, especially when considering the leader discourses discussed in the study. This issue has also been addressed by a bibliometric analysis, with the analysis results showing Türkiye to be a key player among the global cluster of actors. Indeed, Türkiye/Turkey is one of the most frequently used keywords with respect to mediation in the literature, and this is due to Türkiye's principles on mediation, public diplomacy, soft power, and continuity in foreign policy.

References

- Acemoglu, D., Vindigni, A., & Ticchi, D. (2010). Persistence of civil wars. *Journal of the European Economic Association*, 8(2-3), 664–676.
- Adolfson, J. F., Kuik, F., Magdalena, E. L., & Schuler, T. (2022). The Impact of the war in Ukraine on Euro area energy markets. European Central Bank. https://www.ecb.europa.eu/press/economic-bulletin/focus/2022/html/ecb.ebbox202204_01~68ef3c3dc6.en.html
- Aljazeera. (2024, December 12). Somalia, Ethiopia agree on compromise to end tension. Turkish leader says. <https://www.aljazeera.com/news/2024/12/12/somalia-ethiopia-agree-on-compromise-to-end-tension-turkish-leader-says>
- Anadolu Ajansı. (2025). Rusya ve Ukrayna heyetleri, İstanbul'daki müzakerelerde 'esir takası' konusunda anlaşmaya vardı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/rusya-ve-ukrayna-heyetleri-istanbuldaki-muzakerelerde-esir-takasi-konusunda-anlasmaya-vardi/3569924>
- Ani News. (2023, January 31). Pak's support for Erdogan's Nobel shows Islamabad's myopic foreign policy choices. <https://www.aninews.in/news/world/asia/paks-support-for-erdogans-nobel-shows-islamabads-myopic-foreign-policy-choices20230131154656/>
- Arce, O., Koester, G., & Nickel, C. (2023). One year since Russia's invasion of Ukraine-the effects on euro area inflation. European Central Bank. <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog20230224~3b75362af3.en.html>
- Asan, A. Ş. (2024, February 28). Rapor: Türkiye, Diplomatik Ağı En Geniş 3. Ülke [The 3rd Country with the Largest Diplomatic Network]. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rapor-turkiye-diplomatik-agi-en-genis-3-ulke-/3149773>
- Ataman, M. (2023). The 'Century of Türkiye'. *Insight Turkey*, 25(3), 73–96.

- Bağbaşıoğlu, A. (2018). NATO'nun dönüşümünün Balkanlara yansımaları. *Müdahale, genişleme, ortaklıklar* [Reflections of NATO's Transformation in the Balkans. Intervention, Expansion, Partnerships]. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bal, F., & Ufacık, O. E. (2023). Vekalet teorisi üzerine bibliyometrik bir araştırma [A bibliometric study on agency theory]. *Çankırı Karatekin University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 13(4), 1650–1670.
- Bayer, R., & Keyman, E. F. (2012). Turkey: An emerging hub of globalization and internationalist humanitarian actor? *Globalizations*, 9(1), 73–90.
- Bebler, A. (2015). The Serbia-Kosovo conflict. In A. Bebler (Ed.), *Frozen conflicts in Europe* (pp. 151–170). Leverkusen: Verlag Barbara Budrich.
- Brand Finance. (2024). Global Soft Power Index 2024. <https://static.brandirectory.com/reports/brand-finance-soft-power-index-2024-digital.pdf>
- Business Times. (2023, February 23). 305 nominations for Nobel Peace Prize. <https://www.business-times.com.sg/lifestyle/305-nominations-nobel-peace-prize>
- Dağ, B. (2022, September 9). UN Secretary-General thanks Türkiye for its role in Russia-Ukraine prisoner swap. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/un-secretary-general-thanks-turkiye-for-its-role-in-russia-ukraine-prisoner-swap/2692495>
- Dal, E. P. (2019). Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: Actorness, approaches and tools. *Third World Quarterly*, 39(12), 2291–2314.
- Development Initiatives. (2023). Global humanitarian assistance report 2023. <https://devinit.org/resources/global-humanitarian-assistance-report-2023>
- Development Initiatives. (2024). Falling short? Humanitarian funding and reform. https://devinit.org/documents/1506/Falling_short_Humanitarian_funding_and_reform.pdf
- Dieckhoff, M. (2014). International mediation: A specific diplomatic tool for emerging countries? *European Review of International Studies*, 1(2), 107–124.
- Directorate of Communications of the Republic of Türkiye. (2025). Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ukrayna Devlet Başkanı Zelenskiy ile görüştü. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-ukrayna-devlet-baskani-zelenskiy-ile-gorustu-15-05-25>
- Donmez, B., & Hamit, D. (2022, August 20). UN chief thanks Türkiye for its 'pivotal role' in grain export deal. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/antonio-guterres-turkiye-nin-karariligi-sayesinde-tahil-anlasmasinin-mumkun-oldugunu-soyledi/2741625>
- Eshete, I. M. (2024). Türkiye multilateral relationship. *Insight Turkey*, 26(3), 13–24.
- Glauber, J. W., & Laborde Debucquet, D. (2023). How will Russia's invasion of Ukraine affect global food security? In *Global Consequences* (pp. 10–14). CGIAR.
- Gözkaman, A. (2023). Türkiye's foreign policy vis-à-vis the war in Ukraine: A new version of active neutrality. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 27(2), 159–176.
- Guneyev, S. (2024, August 2). Russia prisoner swap: Turkey's diplomatic coup. *Radio France Internationale*. <https://www.rfi.fr/en/international-news/20240802-russia-prisoner-swap-turkey-s-diplomatic-coup>

- Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774* (3rd ed.). Oxon: Routledge.
- Harper, D. (2024, August 2). World leaders hail landmark US-Russia prisoner swap. *Euronews*. <https://www.euronews.com/2024/08/02/world-leaders-hail-landmark-us-russia-prisoner-swap>
- Holtom, P. (2006). An assessment of operation safe place. *Connections*, 5(2), 111–120.
- Hürriyet Daily News. (2022, March 11). NATO chief praises Turkey's efforts, calls it key ally. <https://www.hurriyetaidailynews.com/nato-chief-praises-turkeys-efforts-calls-it-key-ally-172141>
- Karakuş, A., & Halis, A. (2024). Türkiye-European Union relations in the framework of common foreign and security policy: Identity and security. *Researches on Multidisciplinary Approaches*, 4(2), 1–11.
- Keyman, E. F. (2017). A new Turkish foreign policy: Towards proactive "moral realism". *Insight Turkey*, 19(1), 55–70.
- Khalilzad, Z., Lesser, I. O., & Larrabee, F. S. (2001). *Türk-Batı ilişkilerinin geleceği: Stratejik bir plana doğru* [The future of Turkish-Western relations: Towards a strategic plan]. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Kyiv Post. (2024). Zelensky thanks Turkish President for role in prisoner exchange. Author. <https://www.kyivpost.com/index.php/post/1097>
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. (2019, September 20). Ülkemizin ISAF kapsamında Kabil bölge komutanlığı liderliğini bir yıl daha sürdürmesi hk [About our country's continuing its leadership of Kabul regional command within the ISAF for another year]. https://www.mfa.gov.tr/no_-222_-20-eylul-2012_-ulkemizin-isaf-kapsaminda-kabil-bolge-komutanligi-liderligini-bir-yil-daha-surdurmesi-hk_.tr.mfa
- Mulalić, M., & Karić, M. (2023). Framing Türkiye's cosmopolitan relations with the Western Balkans. *Insight Turkey*, 25(2), 103–120.
- North Atlantic Treaty Organization. (2022). By NATO Secretary General Jens Stoltenberg on the release of his Annual Report 2021. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_193943.htm
- North Atlantic Treaty Organization. (2023). Secretary General congratulates President Erdogan on re-election, looks forward to finalising Sweden's NATO Membership. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_215283.htm
- Olson, R. W., & Ince, N. (1977). Turkish foreign policy from 1923-1960: Kemalism and its legacy, a review and a critique. *Istituto per l'Oriente C. A. Nallino*, 57(5/6), 227–241.
- Özçelik, S. (2006). Islamic/Middle Eastern conflict resolution for inter-personal and intergroup conflicts: Wisata, Sulha and third-party. *International Relations*, 3(12), 3–17.
- Özçelik, S. (2017). İslami çatışma çözümüne giriş: İslami hakemlik (tahkim), İslami arabuluculuk (Wasata), İslami barış yapma (Sulha) ve İslami üçüncü taraf (Ombudsman). *Yeni Türkiye: İslam Dünyası Özel Sayısı I*, 95(23), 190–202.
- Pearson, F. S. (1974). Foreign military interventions and domestic disputes. *International Studies Quarterly*, 18(3), 259–290.

- President of Ukraine. (2024). During the negotiations with Russia, the Ukrainian Delegation officially outlined its proposals for a new system of security guarantees for our country. <https://www.president.gov.ua/en/news/na-peregovorah-iz-rosiyeyu-ukrayinska-delegaciya-oficijno-pr-73933>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2022, March 10). Türkiye-Russia-Ukraine trilateral foreign ministers meeting. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-rusya-ukrayna-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi--10-mart-2022.en.mfa>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2023). Relations with the Balkan region. <https://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2024). International Organisations. <https://www.mfa.gov.tr/sub.en.mfa?7cafe2ef-78bd-4d88-b326-3916451364f3>
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs. (2024, August 1). No: 155, Regarding the Prisoner Exchange Operation in Ankara. https://www.mfa.gov.tr/no_-155_-ankara-da-gercekles-tirilen-takas-operasyonu-hk.en.mfa
- Şehitoğlu, R. (2021). The Srebrenica massacre and the Dayton treaty in the context of the sovereignty. *İğdır University Journal of Social Sciences, ICOMEP Özel Sayısı*, 246–260.
- Şehitoğlu, R., & Karakuş, A. (2023). Siyasi spill over ve uyum/entegrasyon: Avrupa Birliği örneği [Political spill over and harmonization/integration: The case of the European Union]. *Gazi-antepe University Journal of Social Sciences*, 22(1), 295–309.
- Şehitoğlu, R., Tekin, B., & Güner, O. (2023). Education diplomacy in higher education institutions: An evaluation of international student centers as think tanks. *Hacettepe University Journal of Education*, 38(3). 399–411.
- TASS. (2023, January 31). Hungary proposes to nominate Erdogan for Nobel Peace Prize for mediation on Ukraine. <https://tass.com/world/1569655>
- The Moscow Times. (2022, September 20). Russia, Ukraine agree to swap 200 prisoners–Erdogan. Author. <https://www.themoscowtimes.com/2022/09/20/russia-ukraine-agree-to-swap-200-prisoners-erdogan-a78841>
- The Uppsala Conflict Data Program. (2023). Active state-based conflicts in 2023. <https://ucdp.uu.se/downloads/charts/>
- Tian, N., Silva, D. L. D., Liang, X., & Scarazzato, L. (2024). Trends in world military expenditure. 2023. In *Stockholm International Peace Research Institute Yearbook* (pp. 1–12). SIPRI.
- Tiryaki, A. İ., & Turp, Ş. (2025). Ukraynalılar, Türkiye’nin arabulucu rolüne güveniyor. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/tr/dosya-haber/ukraynalilar-turkiyenin-arabulucu-rolune-guveniyor/3567861>
- Ufack, O. E. (2024). Sürdürülebilir kentleşme üzerine bir araştırma [A Study on sustainable urbanization]. *Kent Akademisi*, 17(Sürdürülebilir İnsani Kalkınma ve Kent), 17–29.
- United Nations. (2012). *United Nations guidance for effective mediation*. New York: United Nations.
- United Nations. (2022). Black Sea grain exports deal ‘A beacon of hope’ amid Ukraine War–Gu-terres. <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123062>

- United Nations. (2024). Joint coordination centre for the Black Sea grain initiative. <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative/background>
- Vernigora, A. (2024). Coffee fortune-telling: Prospects for Turkey and BRICS. *RIAC*. https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/coffee-fortune-telling-prospects-for-turkey-and-brics/?sphrase_id=163871274#detail
- Vuksanovic, V. (2023). So similar, yet so different. *International Relations*, 20(79), 105–122.
- Walter, B. F. (1997). The critical barrier to civil war settlement. *International Organization*, 51(3), 335–364.
- Yarımbaş, F. & Kazancı, H. (2023, December 10). 24-year electricity dispute in northern Kosovo resolved thanks to Türkiye's intensive efforts. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/en/europe/24-year-electricity-dispute-in-northern-kosovo-resolved-thanks-to-turkiyes-intensive-efforts/3078742>
- Yorgancı, Y. (2025). Zelenskiy'nin, Putin'le Türkiye'de görüşme çağrısı, dünya basınında geniş yer buldu. *Anadolu Agency*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/zelenskiynin-putinle-turkiye-de-gorusme-cagrisi-dunya-basininda-genis-yer-buldu/3564207>

Eleonora Naxidou & Yura Konstantinova (Eds.), *Christian Networks in the Ottoman Empire: A Transnational History*, Central European University Press, 2024, 340 s.

Değerlendiren: Oğuz Demir

Balkan tarihi ve milliyetçiliği alanında uzman iki akademisyen olan Eleonora Naxidou ve Yura Konstantinova'nın editörlüğünü yaptığı *Christian Networks in the Ottoman Empire: A Transnational History* (2024) adlı eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneydoğu Avrupa'sındaki Hristiyan toplulukları arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin imparatorluk içindeki ve ötesindeki etkilerini incelemektedir. Central European University Press tarafından yayımlanan bu eser, Osmanlı çalışmalarında geleneksel ulus-merkezli yaklaşımlara meydan okuyarak, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi ağların birbirine bağlılığını tarihsel ağ analizi metodolojisiyle incelemektedir. Kitap, Güneydoğu Avrupa'daki transnasyonal Hristiyan ağlarının işleyişini ve bu ağların imparatorluğun sosyo-politik dinamiklerini nasıl şekillendirdiğini derinlemesine araştırmaktadır. İki ana bölümden oluşan çalışmada, ilk bölüm Osmanlı Balkanları içindeki ağları, ikinci bölüm ise Balkanlar'ı etkileyen dış ağları ele almaktadır. Her iki bölümde de, bu ağların yapısı ve etkileri, disiplinlerarası metodolojiler ve çok dilli kaynaklar kullanılarak kapsamlı vaka incelemeleriyle ele alınmaktadır. Geç Osmanlı dönemindeki sosyal ağlar, ticaret ilişkileri, eğitim sistemleri, dini dinamikler, konsolosluk faaliyetleri ve devrimci hareketler gibi çeşitli konuları irdeleyen eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık yapısını ve Hristiyan ağlarının bu yapıdaki rolünü anlamak için önemli bir kaynaktır.

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, oguz.demir5@ogr.sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5816-8322>

DOI: 10.12658/D0399
insan & toplum, 2025; 15(3): 218-222.
insanvetoplum.org

Kitabın birinci bölümü, Osmanlı İmparatorluğu içindeki sosyal ve ticari ağların Balkanlar'a yayılmasını ve yerel elitlerin bu ağlardaki rollerini incelemektedir. Bölümde, yerel elitler ve tüccarların ağlardaki rolleri, ağların işleyiş biçimi ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki ve dışındaki etkileri ele alınmaktadır. Söz gelimi, Evguenia Davidova'nın çalışması, Osmanlı Balkanlar'ındaki ticareti, imparatorluklar arası ticari ağlar perspektifinden incelemekte ve bu ağların hem Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine entegrasyonunun bir sonucu olduğunu hem de Osmanlı'nın Avrupa kapitalizmine olan ekonomik bağımlılığını derinleştirdiğini savunmaktadır. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticari ve sosyal ağların sadece yerel düzeyde kalmayıp, Balkanlar'a doğru genişleyerek farklı topluluklar arasında ekonomik, sosyal ve siyasi ilişkiler kurulmasına zemin hazırladığı vurgulanmaktadır. Tanzimat dönemi öncesi ve sırasında, yerel yöneticiler, tüccarlar ve diğer etkili kişiler arasındaki ilişkiler incelenmiş, bu ilişkilerin yerel yönetim ve ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Örneğin, Yonca Köksal'ın çalışması, 1840'lar ve 1860'larda Niş Vilayeti'nde Müslüman ve gayrimüslim yerel elitler ile devlet yetkilileri arasındaki sosyal ağları incelemektedir. Tanzimat reformları ve Bulgar kilise mücadelesi gibi faktörlerin etkisiyle, yerel elitler yönetimde ayrıcalıklar elde etmek amacıyla ittifaklar kurmuş ve bu ittifaklar, yerel yönetimi şekillendiren "mafya benzeri" gayri resmi yapılar oluşturmuştur.

Ticaret ortaklıkları ve pratikleri de bu bölümde önemli bir yer tutmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı Balkanları'nda farklı etnik ve dini gruplara mensup tüccarların ticaret yapma biçimleri, ortaklık kurma yöntemleri ve bu ortaklıkların uzun vadeli etkileri derinlemesine incelenmiştir. Apostolos Arsakis gibi önemli tüccarların ticaret ağlarındaki rolleri, bu bağlamda ele alınmış ve Arsakis'in bir doktor, toprak sahibi ve devlet adamı olarak sahip olduğu sosyal prestij, ticari faaliyetlerindeki başarısına nasıl katkıda bulunduğu analiz edilmiştir. Ayrıca, Arsakis'in tuz ticaretindeki ortaklıkları ve bu ticarete karşılaştığı zorluklar da tartışılmıştır. Tuz ticareti, bölümde ayrı bir önem atfedilerek ele alınmıştır. Tuzun, o dönemde gıda saklama açısından hayati bir öneme sahip olduğu belirtilmiş ve bu ticaretin Osmanlı ekonomisi ile yerel aktörler arasındaki güç ilişkileri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Örneğin, Miloš Obrenović'in tuz ticareti üzerindeki kontrolü ve bu kontrolün el değiştirmesi süreci ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Balkan tüccarlarının sadece yerel düzeyde değil, Viyana ve İstanbul gibi önemli ticaret merkezleriyle de bağlantılar kurduğu, bu tüccarların Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgeleri arasındaki ticari faaliyetlerde aracılık yaptığı ve bu ağların bölgesel ekonomiye katkıları da vurgulanmıştır.

Elias G. Skoulidas'ın çalışması, Arnavutça konuşan Ortodoks Hristiyanların Balkanlar'daki uluslaşma sürecindeki transnasyonal ağlarını analiz etmeyi

hedeflemektedir. Yazar, teorik çerçeve olarak Miroslav Hroch'un uluslaşma sürecine dair üç aşamalı modelini temel almaktadır. Skoulidas'a göre, Arnavut milliyetçiliği, Hroch'un öne sürdüğü evrelerle uyumlu bir şekilde gelişim göstermiştir. Arnavut milliyetçiliğinin A ve B evreleri arasında keskin bir ayrım yapmak zordur (Todorova, 2005, s. 159). Bu nedenle, Arnavut milliyetçiliğinin gelişim sürecini analiz ederken, bu aşamaların birbirini nasıl takip ettiğini ve zaman zaman birbiriyle nasıl uyum gösterdiğini dikkate almak gerekmektedir. Son olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi ve ekonomik değişimlerin sosyal ağlar ve ticaret pratikleri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Özellikle Tanzimat reformlarının yerel elitler ve ticaret ağları üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Bu bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki karmaşık sosyal ve ekonomik yapısını anlamak için önemli bir çerçeve sunmakta ve yerel elitler, tüccarlar ve devlet yetkilileri arasındaki etkileşimlerin bölgesel dinamikler üzerindeki etkilerini detaylandırmaktadır.

Kitabın ikinci bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nda ulus devletlerin yükselişi sürecinde Balkanlar'daki Hristiyan ağlarının dış bağlantılarını ve bu bağlantıların bölge içindeki etkileşimlerini incelemektedir. Konsolosluklar, ticaret ağları ve dini misyonlar gibi çeşitli kanallar aracılığıyla, Avrupa ve diğer bölgelerdeki gelişmelerin Balkanlar'daki toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümleri nasıl şekillendirdiği analiz edilmektedir. Bu bölüm, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyan ağlarının, genellikle göz ardı edilen veya yeterince vurgulanmayan etkilerini ele alarak, bu ağların ulus devletlerin yükseliş sürecine olan katkılarını sistematik bir şekilde değerlendirmektedir. George Koutzakiotis'in çalışması, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Balkanlar'daki konsolosluk ağlarının gelişimini incelemekte ve bu ağların kurumsal yapısını ile uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Kapitülasyonlar aracılığıyla tesis edilen bu ağlar, özellikle 17. yüzyılda yoğunlaşarak bölgenin ticari ve diplomatik önemini vurgulamaktadır. Kitaptaki makaleler, sosyoloji, ekonomi ve tarih disiplinlerinin kesişiminde yer almakta ve bu alanların perspektiflerini birleştirmektedir. Elmira Vassileva'nın Amerikan Protestan misyonerlerini ele aldığı analizi, dini ve eğitimsel ağların karşılıklı etkileşimlerini incelemekte; misyonerlerin yerel halkın dini inançlarını dönüştürme çabalarını, İncil'in çevirisi ve sosyo-kültürel etkileri bağlamında değerlendirmektedir. Benzer şekilde, Yura Konstantinova'nın Bulgar tüccarlarını konu alan çalışması, ticaret ağlarının politik etkilerini nasıl kolaylaştırdığını ortaya koymakta; özellikle Nizhyn ve Odessa'daki Bulgar tüccar ağlarının Moskova ile kurduğu bağlantıları ve burslarla desteklenen öğrencilerin Rus etkisinin yayılmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Her iki çalışma da, farklı türdeki ağların (dini, eğitimsel ve ticari) toplumsal ve siyasi dönüşümlerdeki etkileşimini anlamaya yönelik önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bu bölüm, özellikle 19. yüzyılda Balkanlar’da yaşanan siyasi ve sosyal değişimleri anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bölümde ilk olarak, ideolojik ağların uluslaşma hareketlerindeki etkisi incelenmiştir. Gazeteler ve diğer yayın organları aracılığıyla yayılan milliyetçi fikirlerin, Balkan halkları arasında ulusal kimliklerin oluşumuna nasıl katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Eğitim ağlarının uluslaşma üzerindeki rolü de bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Protestan misyonerlerin okulları ve bu okulların Balkan halkları üzerindeki kültürel etkileri, ulusal kimliklerin şekillenmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Konsoloslukların, ulus devletlerin çıkarlarını koruma ve yayma süreçlerindeki etkileri de tartışılmıştır. Balkanlar’daki Avrupa devletlerinin konsoloslukları, yalnızca diplomatik faaliyetlerde bulunmamış, aynı zamanda yerel halk üzerinde etkili olmuş ve uluslaşma süreçlerini yönlendirmiştir. Bu konsolosluklar, ticaret ağlarının gelişmesine katkıda bulunarak bulundukları bölgelerin sosyo-ekonomik yapısını etkilemiştir. Balkan federasyonu fikirleri de bölümde önemli bir yer tutmaktadır. 19. yüzyıl Balkan aydınları arasında yaygın olan bu fikirler, halklar arasında iş birliği ve dayanışma arayışlarını yansıtmaktadır. Liuben Karavelov gibi önemli aydınların düşünceleri, bölgedeki sorunlara ulusal kimliklerin ötesinde ortak çözümler arama çabalarını ortaya koymaktadır.

Rusya’nın Balkanlar’daki siyasi ve dini etkisi de bu bölümde ele alınmıştır. Lora Gerd’in çalışması, Rusya’nın Balkanlar’daki kiliselere yönelik yardımlarının yalnızca hayırseverlik amacı taşımadığını, aynı zamanda siyasi hedeflere ulaşmak için stratejik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Panslavizm ideolojisi çerçevesinde, Ortodoksluğun korunması ve yayılması, Rusya’nın Balkanlar’daki siyasi ve kültürel nüfuzunu artırma stratejisinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak, bu bölüm Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerindeki karmaşık siyasi ve sosyal dinamikleri anlamak için kapsamlı bir kaynak sunmaktadır. Uluslaşma, eğitim ve konsolosluk faaliyetleri gibi farklı konuları ele alarak okuyuculara derinlemesine bir analiz sağlamaktadır.

Kitap, Osmanlı dönemini bir “boyunduruk” olarak tasvir eden milliyetçi tarih yazımını eleştirerek, Hristiyan ağlarının modern Güneydoğu Avrupa’nın şekillenmesindeki bütünleştirici ve dönüştürücü rollerini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, tarih çalışmalarındaki “imparatorluk dönüşü” ile uyumlu bir şekilde, imparatorlukları statik ve baskıcı yapılar olarak değil, dinamik ve ağ tabanlı varlıklar olarak yeniden değerlendirmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun karmaşık yapısını ve Güneydoğu Avrupa’daki Hristiyan ağlarının bu yapıdaki rolünü anlamaya yönelik önemli bir eser olan kitap, tarihsel ağ analizi ve transnasyonal tarih yaklaşımlarını birleştirerek ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ağları kapsamlı bir

şekilde ele almaktadır. Ulus-merkezli tarih yazımının ötesine geçen eser, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ilişkilerini ve ağlarını transnasyonal bir perspektifle analiz ederek alana önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, mikro düzeydeki bağlantıları derinlemesine incelemesiyle özgün bir eser niteliği taşımaktadır. Çok disiplinli yaklaşımı ve merkez-çevre ilişkilerinin dinamik doğasını vurgulayan analiziyle dikkat çeken kitap, küresel dillerin yanı sıra Balkan dillerindeki kaynaklara dayanan zengin bir kaynak kullanımıyla araştırmanın kapsamını derinleştirmektedir. Bununla birlikte, bazı bölümlerde daha ayrıntılı analizlere ve kaynak kullanımına ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak, kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca ulus-merkezli bir perspektiften değil, aynı zamanda uluslararası ağların ve etkileşimlerin bir parçası olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çok yönlü yaklaşımıyla, Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırmacılar, öğrenciler ve okuyucular için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

Todorova, M. (2005). The trap of backwardness: Modernity, temporality, and the study of Eastern European nationalism. *Slavic Review*, 64(1), 140-164. <https://doi.org/10.2307/3650070>

Mert Karbay, *Yeni Dünya: Sosyal Medya*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 296 s.

Değerlendiren: Melek Yelboğa

Dijitalleşme, dijital kültür ve sosyal medya mevcut zamanda kişilerin davranışlarını, duygularını ve anlam dünyalarını dönüşüme uğratmada hiç kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Sosyal bilimlerin önemli bir çalışma alanı olmasının sebeplerinden biri de budur. Öte yandan sosyal medya denilince akla ilk olarak Instagram, YouTube ve TikTok gibi popüler uygulamalar gelmekte ve bu uygulamalar, genel olarak toplumu yozlaştıran unsurlar olarak görülmektedir. Bu noktada Mert Karbay'ın *Yeni Dünya: Sosyal Medya* adlı çalışması bizlere sosyal medyaya geniş bir perspektiften bakmanın imkânını sunar. Bu çalışma, yazarın siyaset bilimi bilim dalında yapmış olduğu doktora tezinin kitaplaştırılmış versiyonudur. Yazar, bu çalışmanın yanı sıra *Moleküler Kapitalizm ve Moleküler Devrim* ile *Biyopolitika: Düşünürler ve Temalar* isimli eserleri tercüme etmiştir.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölüme geçmeden önce “Bir Dispozitif Olarak Sosyal Medya” başlığı ile üç bölümün genel bir özetini yapar. Yazar bu başlık altında genel olarak, gidişattan memnun kalınmadığı halde insanların neden gönüllü bir şekilde sosyal medyanın peşinden koştuğunun cevabını arar ve bu soruya kısa ve net bir şekilde şu cevabı verir: Sosyal medya bir dispozitiftir ve bir dispozitif olarak sosyal medya özneleştirir (s. 22).

Dr. Bağımsız Araştırmacı, melekyelboga40@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7823-1587>

DOI: 10.12658/D0401
insan & toplum, 2025; 15(3): 223-227.
insanvetoplum.org

“Sosyal Medya Dispozitifinin Yükselişi” başlıklı bölümde büyük/ham veri, algoritmik yönetimsellik ve sosyal medya dispozitifini ele alınmıştır. Büyük/ham veri ve algoritmik yönetimsellik, sosyal medyanın bir dispozitif olarak işlenmesini sağlar. Bu noktada yazarın iddiası oldukça açıktır. Öte yandan söz konusu meseleleri ele alış sırası, yazarın iddiasını açık bir şekilde anlaşılır kılmaktadır. Bu sebeple büyük/ham veri ve algoritmik yönetimselliğin ne olduğunu belirtmek yazarın iddiasının anlaşılması adına yararlı olacaktır. Sosyal medya, büyük/ham verinin asli kaynağıdır ve hedefi olarak bu veriler üzerinden yükselir. Öte yandan büyük veriye ham veri denilmesinin sebebi, büyük verinin tam olarak işlenememesi, işlenmeye direnmesi ve büyüdükçe işlenmesinin daha da güçleşmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü büyük/ham veri oldukça hızlı ve çeşitlidir. Bu iki özellik eş zamanlı olarak var olur ve büyük verinin hacmini artırır. Öte yandan büyük/ham veri, kendi hakikatini ve etiğini üretir (s. 45–51). Yazar Haenlein ve Kaplan’a referansla, sosyal medyanın sadece popüler uygulamalardan (Facebook, Instagram ve TikTok gibi) sınırlı olmadığını; Facebook, Tinder gibi sosyal ağ siteleri; Blogspot, Twitter gibi bloglar ve mikroblogları; YouTube gibi içerik toplulukları; sanal oyun dünyaları, sanal sosyal dünyalar ve işbirlikçi projeler gibi oldukça geniş bir yelpazeden oluştuğunu belirtir (s. 53).

Sosyal medya uygulamalarının sermayesi büyük/ham verilerdir. Ancak bu veriler, kullanıcıların ilgileri de dikkate alınarak, sürekli evrilen ve değişen algoritmalar aracılığıyla sosyal medyanın işleyişini belirler (s. 55). Öyle ki, oyunun kurallarını, hangi içeriğin öne çıkacağını veya çıkmayacağını bu algoritmalar belirler. Yazara göre söz konusu durum, eskinin konvansiyonel kapı bekçilerinin altını oyar ve yerlerine algoritmik küratörün yükselişine olanak tanır. Algoritmik küratör, tüm sosyal medya uygulamalarında devrededir ve kullanıcıları, kişisel özellikleri ve beğenileri üzerinden profiller; bu kullanıcılara kişiselleştirilmiş öneriler sunar. Böylelikle de sosyal medyanın genel işleyişini belirler. Bu sebeple sosyal medya, ne sadece sosyale indirgenebilir ne de sadece medya olmaktan ibarettir. Sosyal medya, medya veçhesi ile kendine has bir sosyallığe sahiptir (ss. 73–74). Öte yandan sosyal medya, kendinden önceki mediumlardan (TV, radyo gibi) harekete geçirdiği güç ilişkileri ve olanaklı hale getirdiği öznelliklerle önemli ölçüde ayırır. Bununla beraber televizyonun yaygınlaşması ve gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmesiyle dikkatin tahakküm altına alınması, akıllı cihazlar ve sosyal medya ile kullanıcıların 7/24 rutinlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu noktada sosyal medyanın özgünlüğü, deneyimi sonsuz kişiselleştirip denetime tabi kılma kapasitesidir. Dolayısıyla sosyal medya mediumuna dair tartışmalar her ne kadar TV ve radyo tartışmalarını anımsatsa da sosyal medya, kesintisiz akışı, kişiselliği ve hızı ile kendinden önceki mediumlardan kesin surette ayırır (ss. 77–87).

Yazarın büyük/ham veri ile bağlantılı olarak ele aldığı bir diğer mesele ise algoritmik yönetimselliktir. Yazara göre algoritmik işleyiş, sosyal medyayı kendisinden önceki mediumlardan ayırdığı gibi büyük teknoloji şirketlerinin, devletlerin ve benzerlerinin mutlak denetimini imkânsızlaştırır ve sosyal medyaya özerklik sağlayan bir dinamizm olarak belirir (s. 87). Yazar yönetimsellik anlayışını Foucault'un yönetimsellik anlayışına referansla inşa eder. Foucault, biyopolitika, iktidarın mikrofiziği ve denetim gibi kavramlarla da bağlantılı olarak yeni bir iktidar modeli olarak yönetimselliği inceler. Bu yönetimsellik anlayışı, insanların düşünme, davranma ve hissetme biçimlerini ele alan özneleşme ve özneleştirme odaklı bir pratikler bütünü şeklinde ele alınır. Yazarın algoritmik anlayışı da yeni dünyanın adeta petrolü olan veriyi temel alan, gündelik yaşamı, dünyanın ritmini ve anlamını dönüştüren bir deneyim, bir perspektif olarak ele alınır. Bu noktada algoritmik yönetimsellik, yeni bir iktidar biçimidir ve bu iktidar, bireye profili temelinde yaklaşır (ss. 106–110).

Büyük/ham veri ve algoritmik yönetimsellik ile sosyal medya, diğer mediumlardan farklı olarak bir dispozitif haline gelir. Yazar dispozit kavramını da benzer şekilde Foucault'tan devralır. Bu kavram, Foucault literatüründe genel olarak heterojen unsurları bir araya getiren, onları düzenleyen ve kısıtlayan bir düzenlenmenin karşılığı olarak kullanılır. Foucault, bir iktidar biçimi olarak dispozitif tarihsel bir perspektifle ele alırken, bir dispozitifin yerini bir diğer dispozitife bırakırken ortadan kaybolmadığını ancak dispozitiflerin çoğulluğunda baskın bir dispozitifin ortaya çıktığını belirtir (ss.115–122). Yazara göre sosyal medya da kendinden önceki medium veya dispozitifler içerisinde meta dispozitif haline gelmiştir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki sosyal medya bir dispozitif olarak gerçekten de kişilerin anlam dünyasında önemli dönüşümlere sebep olmuştur ancak bu dönüşüm her kuşaktan kişileri kapsayacak düzeyde değildir. Dolayısıyla yazarın iddiası oldukça tartışmalıdır.

Yazar çalışmanın ikinci bölümünde sosyal medya yazısını ve dikkat dağınıklığını ele almıştır. Yazar sosyal medyanın hakikati bulanıklaştırdığı iddialarına 'halk yazısı' adını verdiği yeni bir tanımlama ile cevap verir. Ancak bu tanımlamaya geçmeden önce yazının tayin edici rolünü Derrida'ya referansla ele alır. Buna göre yazının tarihinde piktogram, ideogram ve sesçil yani alfabeye geçiş gibi üç önemli uğrak vardır. Batı düşüncesi, özellikle de Hegel, bu üç aşamayı yazının aşamaları olarak görür. Buna göre gelişkin toplumlar alfabeyi keşfederek düşünmeye muktedir ve tarihli bir hale gelmiştir. Yazar sonrasında Ong'a referansla elektronik teknolojinin yazıda yeni bir uğrak olduğunu; radyo, TV ve çeşitli ses kayıt araçlarının bizleri, ikincil sözlü kültür çağına soktuğunu belirtir. Mevcut zamanda ise yazıdaki tayin edici yeni uğrağın sosyal medya yazısı olduğu sonucuna varır (ss. 162–163). Yazara göre sosyal medya, hakikati bulandırmaktan ziyade kendi yazısını üretir. Bu yazı, görsel-işitsel ve daha

stilize bir dışavurum ile kendi hakikatini üretir. Sosyal medya yazısı ile insanlar ilk kez düzenli bir şekilde yazmaya başlamıştır. Bu ise hem yazının kendisini hem de geleneksel hiyerarşileri radikal bir şekilde dönüşüme uğratmıştır. Yazara göre sosyal medya içerisinde halk, herhangi bir gramer kuralına uymadan GIF'lerle, videolarla veya kendine özgü yazısıyla dilediği gibi yazabilmektedir. Yazar söz konusu durumu bir tür nihilizm olarak adlandırır. Yazarın iddiasının aksine söz konusu durum, kullanıcıların kültürel sermayesi ile ilgilidir. Bu noktada sosyal medya uygulamasındaki kullanıcılara daha yakından bakıldığında, eğitim düzeyi nispeten daha yüksek olan kullanıcıların, yazılarında imla ve gramer kurallarına oldukça dikkat ettiği açık bir şekilde görülebilir. Öte yandan yazar sosyal medya yazısının, kendi hakikatiyle ve tekdüzeliğiyle sosyal medya dispozitifinin yeni dünyasını şekillendirdiğini belirtir (ss. 129–178). Yazarın sosyal medya yazısı ile lirtatüre özgün bir katkı sunduğu muhakkak ancak kullanıcıların yazılarına (yazı, video, görsel-işitsel her şey, emoji ve GIF gibi) daha yakında baktığımızda söz konusu yazının, tekdüze olmadığını başka diğer dispozitiflerle de ilişkili olarak sınıfsal bir yapıya sahip olduğunu görürüz.

Yazarın sosyal medya yazısı ile bağlantılı olarak ele aldığı bir diğer mesele ise dikkat dağınıklığıdır. Yazara göre sosyal medya dispozitifi ile insan, siyasal ve sosyal ilişkinin giriftliği ölçüsünde ertelemenin, dikkatsizliğin ve çoklu görevin kendine özgü yeni bir tarzını benimser. Bu noktada önemli ve önemsizi ayırma yetisi, yerini algoritmik yönetimsellik içerisinde genel bir dikkatsizliğe bırakmıştır. Bu sebeple dikkati dağılmış insan fenomeni, bireysel irade ile açıklanamayacağı gibi kişisel gelişim ve onun verdiği öğütler de dikkati dağılmış insan fenomeni üzerinde anlamlı bir iş göremez. Çünkü bu fenomen, sosyal medya dispozitifinin bir serencamıdır (ss. 193–194).

Yazar üçüncü bölümde sosyal medya dispozitifinin neticesi olan ve sosyal medya dispozitifi olmadan mümkün olmayan dört temel toplumsal tipe odaklanır: Trol, küratör, oyunbaz ve influencer. Trol, akışları kesintiye uğratan, yerine başka bir akış önermeyen bir tiptir. Bu özelliği ile politikanın ketlenişinin sembolü olarak da görülebilir. Küratör, bir toplumsal tip olarak sanatla sınırlandırılmayan, çok yönlü bir tiptir. Küratör aynı anda muhasebeci, zanaatkâr, sanat eleştirmeni, içerik belirleyici gibi birden çok işi kendi içerisinde barındırır. Elbette bunları yaparken büyük/ham veri içindeki algoritmalarından da yararlanır. Dolayısıyla hem yazıya hem de algoritmaya da nüfuz eder (ss. 245–254).

Yazara göre video oyunları 2004 yılında birbiriyle bağlantılı ancak zorunlu olarak aynı şey olmayan iki önemli dönüşüm geçirir: Kumar ve sosyalmedyalaşma. Kumar, video oyunları ile eklenerek bu oyunların asli bir unsuru haline gelir. Böylelikle

para karşılığında sosyal medyada oynanan oyunlar sonsuz süreli ve daha eğlenceli hale gelir. Bu noktada video oyunları, sosyal medya dispozitifi içerisinde dikkat dağınıklığının popüler bir mediumu olarak ortaya çıkar. Oyunbaz ise seviye atlamak ve deneyim biriktirmek için akışa kaptırır kendini. (ss. 255–261). İnfluencer ise her şeyden önce bir hikâye anlatıcısıdır. Celebrityden farklıdır çünkü celebrity ekran dolayımı ile takip edilen ve ulaşılmaz kişidir. İnfluencer ise bizden biridir, ulaşılabilir ve samimidir. Bununla beraber güvenilirdir. Yazara göre influencerin takipçi sayısı arttıkça onlarla kurduğu ilişkilerdeki samimiyet ve yoğunluk da nispeten azalır. Bu sebeple reklamcılar nispeten daha az takipçi sayısı olan ve takipçileri ile daha yakın ilişkiler kuran influencerlerin gücünü ve avantajını kullanır (ss. 264–277). Ancak yazarın gözden kaçırdığı bir husus vardır ki o da takipçi sayısı fazla olan influencerlerin tanıttığı ürünler, dana fazla dikkate alınmakta ve pazarlamada daha fazla ön plana çıkmaktadır.

Yazarın çalışması sosyal medyanın, popüler uygulamalardan sınırlı olmadığını; büyük/ham veri ile algoritmik yönetimsellik dolayımı içerisinde şekillenen sosyal medya dispozitifinin kendine özgü yazısı ve dikkat dağınıklığı ile yeni bir iktidar biçimi olduğunu göstermesi bakımından özgün bir yere sahiptir. Ancak çalışmada sosyal medya dispozitifi içerisindeki kullanıcıların bu dispozitive olan katkısı yeteri kadar ele alınmamış; sosyal medya dispozitifi, failer olan kullanıcılar karşısında oldukça belirleyici bir öge olarak ele alınmıştır. Öte yandan kullanıcıların sosyal medyayı önceliğinin sebepleri elbette ki sosyal medyanın bir cazibe unsuru olmasıyla ilgilidir ancak kısa yoldan (çok) para kazanma, ünlü olma, teşhircilik üzerinden dikkat çekme gibi nedenler de sosyal medyaya olan teşviki artıran niteliklere sahiptir. Yazarın bu noktada failerin sosyal medya dispozitifinin yeniden üretimindeki katkısını ele almadığı görülmektedir.

Muhammed Ali Bağır, *İran Yahudileri: Tarihsel Bir Anlatı*, İstanbul:
Kabalcı Yayınları, 2024, 296 s.

Değerlendiren: Menderes Kurt

Ortadoğu’da etnik grupların varlığı ve onların siyaset ve toplum üzerindeki etkileri araştırmacılar tarafından uzun yıllardır incelenmiştir. Bölgede yaşayan Araplar, Kürtler, Farslar ve diğer etnik unsurlar üzerine geniş bir literatür oluşmuşken, Ortadoğu’nun tarihsel ve kültürel dokusunda önemli bir yere sahip olan Yahudi toplulukları hakkında yapılan çalışmalar nispeten daha sınırlı kalmıştır. Yahudiler, tarih boyunca Ortadoğu’nun birçok bölgesinde yaşamış ve kültürel, ekonomik ve siyasi alanlarda önemli roller üstlenmişlerdir. Buna rağmen, bu toplulukların tarihine dair yapılan akademik çalışmalar genellikle İngilizce ve Arapça kaynaklar üzerinden şekillenmiştir. Özellikle modern dönemde Ortadoğu’da Yahudilerin toplumsal yapıları, göç hareketleri ve kimlik oluşumları üzerine önemli monografiler yayımlanmış olsa da, Türkçe literatürde bu konuya olan ilgi oldukça sınırlıdır. Türkiye’deki araştırmacılar büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Yahudi topluluklarına odaklanmış, Ortadoğu’nun diğer bölgelerinde yaşayan Yahudilere dair akademik incelemeler yeterince gelişmemiştir. Bu durum, özellikle İran Yahudileri bağlamında kendini daha belirgin bir şekilde göstermektedir. Türkçe literatürde İran Yahudilerine dair yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır ve büyük ölçüde çeviri eserlerle sınırlıdır. Me’mun Kewaan’ın *İran Yahudileri* (Kewaan, 2017) isimli kitabı, Türkçede bu konuda yayımlanmış ilk eserlerden biri olmakla

@ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, mendereskurt@artuklu.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-9513-3417>

DOI: 10.12658/D0402
insan & toplum, 2025; 15(3): 228-231.
insanvetoplum.org

birlikte, özgün bir araştırma olmaktan çok bir çeviri niteliği taşımaktadır (Kurt, 2021, s. 573-578). Bu eksikliği gidermek amacıyla, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi alanında öğretim üyesi olan Muhammed Ali Bağır, 2024 yılında Kabalcı Yayınları tarafından yayımlanan *İran Yahudileri: Tarihsel Bir Anlatı* isimli eserini kaleme almıştır. Bu çalışma, İran Yahudilerinin tarihine dair Türkçede yayımlanmış ilk özgün akademik eser olma özelliğini taşımakta olup, konuyla ilgilenen araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Bağır'ın kitabı, İran Yahudilerinin tarihsel süreç içerisindeki siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümlerine ışık tutarak, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

2700 yıldır İran'da varlıklarını devam ettiren İran Yahudileri, İsrail'in ardından Ortadoğu'da en büyük Yahudi nüfusunu teşkil etmektedirler. Yazar, çalışmasının temel motivasyonunu İran Yahudilerinin 2700 yıllık kesintisiz varlığına ve İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Ortadoğu'daki en büyük Yahudi nüfusunu oluşturmalarına dayandırmaktadır. İran coğrafyasının farklı imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerine sahne olması, bu uzun tarihsel süreçte İran Yahudilerinin yaşadığı değişimleri ve karşılaştıkları olayları anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Özellikle İsrail'in kuruluşu (1948) ve 1979 İran İslam Devrimleri gibi dönüm noktaları, bu toplumun hem kendi içindeki dinamiklerini hem de İran devletiyle olan ilişkilerini derinden etkilemiştir ve yazar bu olaylara tanıklık eden İran Yahudilerinin hikayesinin anlatılması gerektiğini düşünmektedir.

Çalışmanın planı, okuyucuya İran coğrafyası ve buradaki dini çeşitlilik hakkında temel bir çerçeve sunmayı amaçlayan bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümde, resmi olarak tanınan Hristiyanlık, Mecusilik ve Yahudilik gibi inançların yanı sıra, resmi olarak tanınmayan Bahailik, Yarsanilik ve Mandeizm gibi grupların günümüzdeki durumlarına da değinilmektedir. Birinci Bölüm (Sürgünden Yerleşime: İsrailoğulları İran Coğrafyasında), Yahudilerin önce Asurlular, ardından Babililer tarafından İran coğrafyasına sürülmelerinin tarihiyle başlamakta ve daha sonra bu toplumun Pers ve Sasani imparatorlukları altındaki varlığını incelemektedir. Bu dönemler, Yahudi diasporasının önemli bir parçasını oluşturmakta ve İran coğrafyasının Yahudi tarihi açısından ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. İkinci Bölüm (Sünni Yönetimlerde Yahudi Olmak), İslam ordularının İran'ı fethetmesinin ardından Müslüman yönetimler altında Yahudilerin zimmi statüsüyle nasıl varlıklarını sürdürdüklerini ve devletle ve toplumla olan ilişkilerini ele almaktadır. Bu bölüm, farklı dini grupların bir arada yaşama biçimleri ve Yahudi toplumunun bu dönemdeki sosyal ve hukuki konumlanışı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Üçüncü Bölüm (Şii Yönetimde Yahudi Olmak) ise İran'ın Safevi Hanedanlığı ile birlikte Şiileşmesinin Yahudi toplumu üzerindeki derin etkilerine odaklanmaktadır. İran coğrafyasının Şiileşmesiyle birlikte Yahudilerin «kirli» veya «lekeli» olarak algılanmaya başlanması, bu algının Yahudi toplumu içinde yarattığı değişimlere, dönüşümlere, zorla din değiştirme (ihtida) vakalarına ve genel olarak toplumsal hayattaki zorluklara bu bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir. Dördüncü Bölüm (İkilem Dünyasında Yaşamak), Kaçar, Pehlevi ve İran İslam Cumhuriyeti dönemlerindeki Yahudi toplumunun durumunu kapsamaktadır. Bu bölümde, özellikle siyonizmin ortaya çıkışı ve 1948'de İsrail'in kurulmasının hem Yahudi toplumu içindeki farklılaşmalara hem de Yahudilerin İran devletiyle olan ilişkilerinde yarattığı gerilimlere dikkat çekilmektedir. Özellikle Pehlevi dönemi, İran ve İsrail arasındaki nispeten iyi ilişkiler nedeniyle Yahudi toplumu için farklı bir dinamik sunarken, İslam Devrimi sonrasında İran'ın İsrail politikası ve yaklaşımındaki değişiklikler, İran Yahudilerini derin bir ikilem içinde bırakmıştır ve bu durum bu bölümde incelenmektedir.

Bağır'ın İran Yahudileri üzerine yaptığı çalışma, yazarın ifadesiyle bir giriş niteliği taşımaktadır. Bu, eserin İran Yahudilerinin uzun ve köklü tarihini bütün ayrıntılarıyla ele almak yerine, kronolojik bir sıra izleyerek temel hatlarını ve önemli dönüm noktalarını özetlemeyi amaçladığı anlamına gelmektedir. Yazarın amacı, 2700 yıllık İran Yahudi varlığını şekillendiren başlıca olayları, etkileşimde bulundukları devletleri, öne çıkan kişileri ve kritik dönüm noktalarını ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu bağlamda eserde ele alınan başlıca vakalar arasında sürgünler, ihtida olayları, toplumsal hareketler ve dini reformlar sayılabilir. İran coğrafyasında hüküm süren Persler, Partlar, Sasaniler, Moğollar, Safeviler, Kaçarlar ve Pehleviler gibi önemli devletler de eserin kapsamındadır. Ayrıca, Yahudi tarihi açısından önemli Ezra, Nehemya, Mordekay, Ester ve Danyal gibi şahsiyetlere de değinilmektedir. Çalışmanın odaklandığı dönüm noktaları ise Babil Sürgünü, İslami Fetih, Moğol İstilasası, Safeviler dönemi ve Şiiğin yayılması, Siyonizm'in ortaya çıkışı ve 1979 İran İslam Devrimi olarak belirtilmektedir. Bağır'ın bu çalışmayı oluştururken başvurduğu kaynaklar, büyük ölçüde daha önce İran Yahudileri hakkında yapılmış akademik çalışmaları, İran tarihi literatürünü ve bu konularla ilgili diğer eserleri içermektedir. Yazarın bu yaklaşımı, eserin mevcut bilgi birikimi üzerine inşa edildiğini ve akademik bir zemine oturduğunu göstermektedir. Metinde, çalışmanın İran Yahudilerine dair her türlü teferuatı içermemesi nedeniyle hem kapsamı hem de kullandığı kaynaklar açısından eksiklikler barındırdığı ifade edilebilir. Ancak, aynı zamanda bu çalışmanın Türkçe dilinde yapılmış ilk eser olması ve giriş mahiyetinde bulunması nedeniyle önemli bir değere sahiptir. İçerdiği konular itibarıyla anlattığı olaylar, kişiler ve mevzular, Türk okuyucusu için önemli bir bilgi boşluğunu doldurmaktadır.

Bağır'ın eseri, İran Yahudilerinin tarihi, inançları ve kültürleri hakkında temel düzeyde bilgi edinmek isteyen okuyucular ve araştırmacılar için yeterli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Özellikle İran Tarihi ve Ortadoğu'daki Yahudi topluluklarını çalışmak isteyen araştırmacılar için pek çok konuya ışık tutmakta ve gelecekteki araştırmalar için yeni sorular ve yönelimler ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Bağır'ın giriş niteliğindeki çalışması, bundan sonraki araştırmacılar için bir rehber işlevi görmektedir. Eserin bir diğer önemli yönü, İran Yahudileri hakkında daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına teşvik etmesi ve aynı zamanda Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde yaşayan Yahudiler ve diğer azınlık toplulukları hakkında mevcut olan bilgi eksikliğini giderme yolunda kıymetli bir başlangıç teşkil etmesidir. Bu ifade, çalışmanın sadece İran Yahudilerine odaklanmakla kalmayıp, daha geniş bir coğrafyada azınlıklar konusundaki araştırmalara da katkı sağlama potansiyeli taşıdığını göstermektedir.

Kaynakça

- Kewaan, M. (2017). İran Yahudileri. Çev. Şahin Bal, İstanbul: Mana Yayınları.
- Kurt, M. (2021). "Me'mun Kewaan, İran Yahudileri, Çev. Şahin Bal, İstanbul: Mana Yayınları, 2017" [Kitap incelemesi]. *İran Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 573–578.

Yiğit Topkaya, *Seidener Handel: Basel und das Osmanische Reich im 19. Jahrhundert* [İpek Ticareti: 19. Yüzyılda Basel ve Osmanlı İmparatorluğu], Christoph Merian Verlag, 2023, 216 s.

Değerlendiren: Hacer Karabağ Arslan

Osmanlı ekonomisinin küresel ticaret ağlarına entegrasyonu, tarih yazınında genellikle İngiliz ve Fransız sermayesi üzerinden ele alınmıştır. Ancak bu süreçte, daha küçük fakat etkili aktörlerin rolü yeterince incelenmemiştir. Almanca yayımlanan Yiğit Topkaya'nın *Seidener Handel: Basel und das Osmanische Reich im 19. Jahrhundert* adlı eseri, 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisini İsviçre merkezli bir perspektiften değerlendirerek bu eksikliği gidermektedir. Osmanlı uluslararası ticaret ilişkilerini genellikle Batı Avrupa ekseninde ele alan literatürden farklı olarak, İsviçre merkezli bir ticaret ağını merkeze alması çalışmayı özgün kılan başlıca unsurdur. Şevket Pamuk'un Osmanlı iktisadi politikalarına dair makroekonomik değerlendirmeleri (Pamuk, 2000, 2009), Roger Owen'in Osmanlı modernleşmesi üzerine yaptığı analizler (Owen, 1981) ve Donald Quataert'in Osmanlı sanayileşme sürecine dair çalışmaları (Quataert, 1994, 2000), Topkaya'nın eserine teorik bir çerçeve sunmaktadır. Ancak, Topkaya'nın çalışması, Osmanlı ticaretini yalnızca makroekonomik eğilimler üzerinden değil, mikro düzeyde ticaret ağları ve aktörler bağlamında ele alması bakımından literatüre önemli bir katkı sağlamaktadır. Özellikle iş mektupları aracılığıyla ifade edilen devlet dışı ilişkilere odaklanması, bu çalışmayı öne çıkarmaktadır.

Osmanlı ipek ticareti ve üretimi, özellikle Bursa bağlamında, Fahri Dalsar (1960), Leila Erder (1976) ve Cafer Çiftçi (2017) gibi araştırmacılar tarafından titizlikle incelenmiş ve

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, hkarabag@uludag.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4855-5665>

DOI: 10.12658/D0403
insan & toplum, 2025; 15(3): 232-236.
insanvetoplum.org

alana önemli katkılar sunmuşlardır. Bu çalışmalar, Osmanlı ipekçiliğini üretim süreçleri, yerel sanayileşme girişimleri ve ticari yapılar çerçevesinde ele alarak, Osmanlı'nın iç dinamikleri doğrultusunda kapsamlı bir analiz ortaya koymaktadır. Ancak, bu eserlerin büyük ölçüde Osmanlı'nın iç piyasasına ve yerel üretim yapısına odaklanması nedeniyle, ipek ticaretinin küresel bağlamdaki işleyişi ve Batı sermayesinin bu süreçteki rolü nispeten sınırlı kalmıştır. Topkaya'nın çalışması, bu eksikliği tamamlayarak Osmanlı ipek ticaretini Batı Avrupa sermayesi ve Basel merkezli tüccar ağlarının perspektifinden ele almakta ve Osmanlı'nın serbest ticaret rejimiyle küresel ekonomiye nasıl entegre olduğunu detaylandırmaktadır. Eser, iktisadi dönüşümlerle birlikte bu dönüşümlerin kentleşme, modernleşme ve sosyo-kültürel yapılar üzerindeki etkilerini de incelemekte ve bu bağlamda Osmanlı'daki ticaret pratiklerinin geniş çaplı bir dönüşüm sürecine girdiğini göstermektedir.

Kitabın metodolojisi ve kaynakları açısından bir değerlendirme yapıldığında, yazarın dönemin ekonomik ve ticari yapısını analiz ederken büyük ölçüde arşiv belgelerine ve birincil kaynaklara dayandığı görülmektedir. Kitabın kaynakçası, yazarın Osmanlı-İsviçre ticari ilişkilerini geniş bir perspektiften ele aldığını ve metodolojik olarak sağlam bir çerçeve benimsediğini göstermektedir. Kaynaklar arasında Schweizerisches Wirtschaftsarchiv (SWA) [İsviçre Ekonomi Arşivi] koleksiyonları içerisinde Basel merkezli tüccar arşivleri, Osmanlı-İsviçre ticari ilişkileri ve Société du Chemin de Fer d'Anatolie Konstantinopol (Anadolu Demiryolları Şirketi) ile ilgili belgeler öne çıkmaktadır. Ticari yazışmalar, hesap defterleri ve firmalara ait belgeler, 19. yüzyılda Basel ile Osmanlı liman kentleri arasındaki ekonomik bağlantıları ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Metodoloji açısından, çalışma mikro-tarihsel bir analiz ile makro-ekonomik yaklaşımları harmanlamaktadır. Mikro düzeyde, Osmanlı ticaretinde etkin rol oynayan bireysel tüccarlar ve aileler incelenirken, makro düzeyde Osmanlı'nın dünya ekonomisine entegrasyonu ve İsviçreli firmaların rolü değerlendirilmektedir.

Eserin ilk bölümü olan *Verbrieft Handel* (Belgelenmiş Ticaret, s. 12-54), Osmanlı İmparatorluğu ile Basel merkezli tüccar ağlarının ekonomik ve ticari ilişkilerini tarihsel bağlamda ele almakta, İsviçre sermayesinin Osmanlı ipek ticaretindeki yükselişini detaylandırmaktadır. Basel tüccarlarının Osmanlı pazarına giriş süreçleri, ticari imtiyazlar ve İsviçreli ticaret şirketlerinin faaliyetleri, ticari yazışmalar ve muhasebe kayıtları ışığında analiz edilmektedir. Baselli tüccarların yalnızca ticari altyapıyla değil, bürokratik ve siyasi ilişkilerle de avantaj sağladığı vurgulanırken, Levanten tüccarlarla kurdukları bağlar da ortaya konulmaktadır.

Eserde, Osmanlı ipek ticaretinde önemli bir figür olan Emanuel Falkeisen da ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır. 1830'larda Osmanlı pazarına giren Falkeisen, Bursa ve İstanbul'da temsilcilikler kurarak Basel ile Osmanlı arasındaki ticari bağları güçlendirmiştir. Emanuel

Falkeisen'in, Fransız Glaizal ailesinin iflası sonrası Bursa'daki ilk ipek fabrikasını devralması ve 1840'ta Lyon merkezli bir firmayla anlaşarak Bursa'da buharlı ipek çekim fabrikalarının kurulmasına öncülük etmesi, Osmanlı ipek üretiminin Batı sermayesiyle bütünleşmesini hızlandıran önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kardeşi Johann Jakob Falkeisen'in Bursa'daki ticari yaşamı ve mekânsal dönüşümü belgeleyen çizimleri de eserde tamamlayıcı görseller olarak yer almaktadır. Çalışmada, Balta Limanı Antlaşması'nın Osmanlı ticareti ve sanayisi üzerindeki etkileri ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Çalışmanın önemli bulgularından biri, Basel ipek kurdele üreticileri ile Levant ticaret evleri arasındaki ilişkilerin 1820'lere kadar uzandığı ve Basel'in, 1838 serbest ticaret anlaşmasından önce de Osmanlı ipek pazarına erişim sağladığıdır. Ticari yazışmalar ve mektuplar, sınır ötesi ticaretin büyük ölçüde özel bağlantılar aracılığıyla yürütüldüğünü ve Falkeisen gibi aktörlerin bu süreçte belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Yiğit Topkaya'nın eserinin ikinci bölümü, *Urbane Räume des imperialen Freihandels* [Emperyal Serbest Ticaretin Kentsel Mekânları s.55-113], 19. yüzyılda serbest ticaretin Osmanlı kentleri üzerindeki etkilerini ele almakta ve Basel, İzmir, Bursa ve İstanbul şehirlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışma, *Weltausstellungen* (Dünya Fuarları) bağlamında modern kentsel tasarımın uluslararası dolaşımına dikkat çekerek, Batı Avrupa'nın kentsel normlarının evrensel bir model olarak sunulduğunu tartışmaktadır. Osmanlı şehirlerinde belediyeleşme, altyapı modernizasyonu ve ulaşım ağlarının genişletilmesi gibi dönüşümler, Avrupa'daki gelişmelerle paralellik gösterse de bu süreçlerin yalnızca Batı kaynaklı bir taklitçilik olmadığı, küresel ekonomik sistemin baskı ve yönlendirmeleri çerçevesinde şekillendiği vurgulanmaktadır.

Osmanlı liman kentleri arasında İzmir, küresel ticaret ağlarına en hızlı entegre olan şehirlerden biri olarak ele alınmaktadır. Batılı sermaye ve Levanten tüccarların etkisiyle ekonomik büyüme hızlanmış, gümrük binaları, ticaret limanları ve yabancı sermayeye ait depolar kentsel yapıyı dönüştürmüştür. Bursa, serbest ticaret rejimiyle birlikte Osmanlı ipek ticaretinin merkezi olarak yeniden şekillenmiş, geleneksel han ve çarşı düzenine ek olarak Avrupa sermayesinin desteğiyle kurulan fabrikalar ve depolar ticari alanları genişletmiştir. Buharlı fabrikaların yaygınlaşmasıyla, eski üretim bölgeleri sanayi merkezlerine dönüşerek kentsel yapıda belirgin değişimler yaratmıştır. İstanbul ise serbest ticaretin en yoğun hissedildiği Osmanlı şehri olarak ele alınmaktadır. Galata ve Beyoğlu'nda yabancı sermayeli bankalar, gümrük merkezleri ve finans kurumları artmış, liman bölgeleri ticari faaliyetlere göre yeniden düzenlenmiştir. Batılı finans kuruluşlarının etkisiyle kentte ticaret yolları ve ulaşım ağları genişletilmiş, Osmanlı başkenti küresel ekonomiyle uyumlu bir yapıya evrilmiştir. Basel ise serbest ticaretin sağladığı sermaye birikimiyle sanayileşmiş, modern limanlar ve ulaşım ağlarıyla bir üretim ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Ticari iş merkezleri ve nehir taşımacılığı, Basel'in ticari

organizasyonunu güçlendirmiştir. Çalışma, Osmanlı kentlerinin bu dönüşüm süreçlerinde yerel ve uluslararası aktörlerin rollerini irdeleyerek, Osmanlı şehirlerinin modernleşmesini yalnızca Batı merkezli bir süreç olarak değil, küresel ekonomik dinamikler çerçevesinde çok boyutlu bir dönüşüm olarak ele almaktadır.

Kitabın bir diğer önemli bölümü olan *Ein interkulturelles Kaufmannsnetz* [Kültürlerarası Bir Ticaret Ağı s.115-166], Osmanlı ve Avrupa ticaret ağlarının kültürel ve hukuki dinamiklerini ele almaktadır. Eduard Dellenbusch'un 1841 tarihli *Mercantil-Memoiren aus der Türkei* adlı ticaret el kitabına dayanarak, Osmanlı'nın ithalat yasaklarının olmaması ve fabrikasız yapısının Avrupalı tüccarlar için büyük bir fırsat sunduğu vurgulanmaktadır. Osmanlı, yalnızca bir tüketici pazarı değil, aynı zamanda Avrupa için ucuz hammadde sağlayan stratejik bir ticaret merkezi olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte, Basel-Levanten ticaret ağına dahil olan şirketler, Levanten tüccarlarla kurdukları güçlü bağlar sayesinde Osmanlı'daki ekonomik etkinliklerini artırmış, Avrupa sermayesinin bölgedeki rolünü pekiştirmiştir. Osmanlı Devleti, 1840'ta ticaret mahkemelerini yeniden düzenleyerek Avrupalılar için belirli bir hukuki çerçeve sağlasa da Batılı hukuk sistemine tam olarak uyum sağlayamamıştır. Yazar, *Flubacher olayı* üzerinden Osmanlı ticaretinde resmi hukuktan çok kişisel bağlantıların belirleyici olduğunu tespit etmektedir. Basel merkezli tüccar Heinrich Flubacher, Bursa'daki iflas tehdidini mahkemeye başvurmadan ticari ilişkileri aracılığıyla çözerken, David Glavany gibi Levanten tüccarlar da yalnızca sermayeleriyle değil, yerel iletişim ve kültürel aracılıkla ticari ağlarını güçlendirmiştir. Bu durum, Osmanlı ticaretinde kişisel bağlantılar ve esnek yerel ağların etkisini ortaya koymaktadır.

Der Preis des globalen Seidenmarktes [Küresel İpek Piyasasının Bedeli s.167-187] başlıklı son bölüm, 19. yüzyıl ortalarındaki küresel ipek piyasasının dönüşümünü ekonomik ve ticari dinamikler çerçevesinde ele almaktadır. Yiğit Topkaya, Çin'in ham ipek ticaretinde yükselişinin Osmanlı ve Basel üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirmektedir. Çin'in artan ihracatı ve İngiltere ile Fransa'nın Asya pazarlarına yönelmesi, Osmanlı ve İtalya'nın küresel rekabet gücünü zayıflatırken, Süveyş Kanalı'nın açılması ve transokyanus taşımacılığın gelişimi, Avrupa-Asya ticaret yollarını yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte Bursa, küresel rekabete uyum sağlayamazken, Basel sanayileşmeye yönelerek üretim süreçlerini modernleştirmiştir. 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı ile ticari bağlarını koruyan Basel, artan rekabet nedeniyle tekstil sektöründe gerilemiş, ancak 20. yüzyıl başlarında finans ve sanayi yatırımlarına yönelerek ekonomisini dönüştürmeyi başarmıştır. Osmanlı, 1863'te kurulan Osmanlı Bankası ile Avrupalı kreditorlerin denetimine daha fazla girerken, Bursa gibi geleneksel üretim merkezleri küresel piyasalarda etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Çin ve Japonya'nın küresel ticaretteki ağırlığı arttıkça, Osmanlı'nın ekonomik bağımlılığı derinleşmiş, buna karşın Basel sanayileşerek rekabet gücünü sürdürmeye çalışmıştır.

Yiğit Topkaya'nın *Seidener Handel* adlı eseri, Osmanlı'nın küresel ekonomiye entegrasyonunu İsviçre merkezli bir perspektiften ele alarak Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerine özgün bir katkı sunmaktadır. Falkeisen, Flubacher ve Glavany gibi aktörler üzerinden Osmanlı-İsviçre ekonomik bağlarını somut verilerle ortaya koyan çalışma, ticaretin toplumsal ve mekânsal etkilerini de değerlendirmektedir. Ancak, eserin Osmanlı ticaretini büyük ölçüde dış dinamikler ekseninde ele alması, yerel üreticiler ve ticari araçlarla ilişkileri daha sınırlı işlemesi açısından eleştirilebilir. Yerel aktörlerin ticari dönüşümdeki rolünün daha derinlemesine incelenmesi, çalışmanın sunduğu makroekonomik perspektifi tamamlayıcı bir unsur olabilirdi. Bununla birlikte, Osmanlı ticaret tarihi yazınında İsviçre merkezli ağların yeterince incelenmemiş olması göz önüne alındığında, eser bu boşluğu doldurarak önemli bir katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, Topkaya'nın çalışması, Osmanlı-İsviçre ticaret ilişkilerinin tarihsel bağlamını ortaya koyarken, Osmanlı'nın küresel ekonomi içindeki rolünü hem mikro hem makro düzeyde tartışmaya açmaktadır. Eserin, ilerleyen araştırmalarda Osmanlı yerel ticaret ağları ve İsviçre tüccarlarının Osmanlı toplumsal yapısıyla etkileşimini daha geniş bir bağlama taşıması, tarih yazımına yeni bir boyut kazandırabilir. *Seidener Handel*, yalnızca Osmanlı-İsviçre ticari ilişkilerini ele alan bir eser olmanın ötesinde, Osmanlı'nın küresel ekonomiye entegrasyon sürecini yeniden düşünmeye teşvik eden önemli bir referans niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Çiftçi C. (2017). *Bursa'da İpekçilik (1837-1990)*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Dalsar, F. (1960). *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Erder, L. T. (1976). "The Making of Industrial Bursa: Economic Activity and Population in a Turkish City 1835-1975", Ph.D. Thesis, Princeton University.
- Owen, R. (1981). *The Middle East in the world economy, 1800-1914*. Methuen.
- Pamuk, Ş. (2009). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2020). *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme (1820-1913)*. Ed: A. Berktaş, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Quataert, D. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922* Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (1999). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Çev: Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hale Sert, *Edebiyat Devrimi: Cumhuriyet Aydınının Yeni Bir Dil ve Edebiyat Kurma Telaşı (1930-1950)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 264 s.

Değerlendiren: Zeynep Elif Tunç Demir

Hale Sert, Bilkent Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunudur. Aynı üniversitede Siyaset ve Kamu Yönetimi alanında yüksek lisans, Türk Edebiyatı alanında ise doktora eğitimini tamamlamıştır. 2016-2020 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmış, 2023'ten itibaren Bilkent Üniversitesi'nde ders vermektedir. Çocukça Bir Direniş (2019) adlı öykü kitabı ve Edebiyat Devrimi (2024) adlı inceleme kitabı yayımlanmıştır. Öykü ve denemeleri çeşitli dergilerde yer almaktadır. Hâle Sert, Edebiyat Devrimi kitabında; 1932 Dil Devrimi'nin bir "edebiyat devrimi" olup olmadığını ve alfabe değişiminden Arapça-Farsça kelimelerin tasfiyesine ve Öztürkçe üretimine uzanan sürecin edebi metinlerdeki etkilerini örneklerle incelemiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde uzunca bir süre dil konusundaki sıkıntıların devam etmesinin sebebi iki ana ilkeye dayanmaktaydı: Bunlardan ilki batı toplumuna entegre olabilmek için laik bir sistem geliştirmek, bir diğeri ise söz konusu olan dilsel ve kültürel bütünlüğün devamlılığını sağlamak için milliyetçi ilkeleri ön plana çıkarmaktı. Burada ifade edilen her iki ilke aslında yapısal olarak modern ulus devletin kurumsallaşabilmesi için olmazsa olmaz temel varsayımlarıdır. Nitekim dil konusundaki gelişmelere bakıldığında bu ilkelerle bütünleşen ciddi çalışmalar vardır. Söz gelimi Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi gibi teorik zeminli kabuller

Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, zelifitunc@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0785-0142>

DOI: 10.12658/D0404
insan & toplum, 2025; 15(3): 237-241.
insanvetoplum.org

bu iki ilkeyi halk nezdinde kabul edilebilir bir düzeye çıkarmak için ortaya konulan tezlerdir. Öyle ki Hale Sert, “Edebiyat Devrimi: Cumhuriyet Aydınının Yeni Bir Dil ve Edebiyat Kurma Telaşı (1930-1950)” metninde söz konusu dönemde ortaya konulan eserleri incelediği kısımlarda eski geleneğe yani imparatorluk kültürüne ait olan sayısız değerın Dil Devrimi gerekçe gösterilerek daha laik ve evrensel sözcükler kullanılmaya çalışıldığını belirtmiştir.

Kurucu iktidar, geçmişin inanç temelli değerleriyle mutlak kopuşu destekleyen ve bunların yerine modern laik değerlerin benimsenmesini savunan, siyasal olduğu kadar kültürel yönelimi de oldukça fazla olan bir rejimdi (Çolak, 2017, s. 140). Kurucu ideolojinin sahip olduğu ilkeler aslında modern Batının sahip olduğu değerlerle örtüşmekteydi. Bu ilkeleri halka benimsetmenin başlangıç noktasıysa Latin harflerinin Arapça harfler yerine tercih edilmesinden ve dildeki sadeleştirme hareketinden geçiyordu. Dildeki bu ilk atılımlar daha sonra dil ve edebiyat konusunda atılacak adımların başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir ve temel amaç kültürel iktidarı her yönüyle kurumsallaştırmaktır. Nitekim incelemekte olduğumuz metinde yapısal olarak aslında belli bir dönemi kapsamaktadır ve bu dönem (1930-1950) kültürel iktidarın oluşumu üzerine inşa edilmiştir (Gürbilek, 2020). Kültürel hegemonya/iktidar zemininin üzerinde kurumsallaşan bu metnin ise iki temel amacı vardır: Bunlardan ilki kuruluş dönemindeki Türkiye’ de 1932 yılında ilan edilen “Dil Devriminin” aynı zamanda edebiyat devrimi olarak okunup okunmayacağı üzerine çeşitli argümanlar geliştirmek, diğeriye söz konusu olan devrimin temel ilkelerini belirleyen aydın, entelektüel, siyasetçi ve bürokratların toplumun her noktası tarafından benimsenmesini istedikleri bu dilsel devrime uygun eser üretip, üretmediklerini sorgulamaktır (ss. 13-14). Hatta zaman zaman söz konusu eserlerde tüketilen kelimelerin ilkesel bütünlüğünün var olup olmadığını eleştirel bir üslupla sorgulanmaktadır. Yazar, Alfabe ve Dil Devrimlerinin izini sürmek amacıyla 1930-1950 dönemleri arasında ortaya çıkan gazete ve edebî dergilerinin içeriğini incelemiş ve içerik analizi yöntemiyle metnini inşa etmiştir. Dönemin şair, yazar, çevirmen ve kalem sahiplerinin yoğun çabaları sonrası üretilen bu metinleri Sert, büyük bir titizlik ve ciddiyetle incelemiş ve çalışmasını tamamıyla amaçlarıyla bütünlüyecek şekilde üç temel soru etrafında dokumuştur. Edebiyat Devrimi: Cumhuriyet Aydınının Yeni Bir Dil ve Edebiyat Kurma Telaşı (1930-1950) başlıklı bu metnin üç ana sorunsalı şu şekildedir: Dil Devrimindeki yoğun çabanın edebiyatımızdaki etkileri neler olmuştur? Devrim sonrası dönemde yani 1932’den sonraki süreçte devrimin etkileri neler olmuş ve nasıl devam etmiştir? Dönemin “organik aydını” söz konusu olan ideolojinin yaygınlaşmasında nasıl bir dil kullanmıştır? (Sert, 2024). Bahsi geçen sorulara toplamda beş ana başlık altında cevaplar bulamaya çalışmıştır.

Bu başlıklardan ilki: “Başlangıç Noktası Edebî Bir Gösterge Olarak Osmanlıca Kelimelerdir”. Bu bölümde yazar aslında doğrudan Latin ve Arap alfabesiyle üretilen metinlerin gösterge gücü üzerinde durmaktadır. Yazara göre daha önceden Arapça ve Farsçadan beslenen edebî metinlerin gösterge biçimleri de bu diller üzerinden şekillenmiştir. Ama yeniden dilsel bir kurumsallaşmaya giden Yeni Türkiye aslında farkında olmadan bir *gösterge krizine* doğru sürüklenmiştir. Bu kriz aslında tamamıyla Latin ve Arap alfabelerinin temsil gücündeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Söz gelimi A. Halet Çelebi’ nin şiirleri bu konuya örnek olarak verilebilir. A. Halet Çelebi’ nin o dönemde ortaya koyduğu şiirler kullandığı dilin inceliği sebebiyle “görsel şiir” olarak nitelendirilmiştir ancak yeni alfabe dilsel göstergeleri ciddi anlamda zayıflatmış ve hatta edebi eserlerin temsil gücünü de neredeyse sıfıra indirmiştir. Özetle “dil bir gösterge”dir ve bu dönemde gösterge mutlak bir krizdedir” (s. 22).

İkinci bölüm ise ilan edilen devrimin pratikleri için yeni politikalar geliştirme çabalarına yönelik olmuştur. “I. Türk Dili Kurultayı: Eski-Yeni Paradigmasının Temel Atma Töreni” başlıklı bölümde tamamıyla yeni dilin Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesine ait kelimelerden arınmasına yönelik hedefler üzerinde durulmuştur. Ayrıca dil devriminin en ateşli destekçilerinden A. Fuat Köprülü, H. Ali Yücel ve H. Ziya Uşaklıgil’in görüşleri üzerinde durulmuştur. Söz konusu olan bu radikal görüşlerin içeriği incelenirken değişim konusunda daha ılımlı isimler olan H. Cahit Yalçın ve F. Ali Ozansoy’un görüşlerine de yer verilmiştir. Ayrıca dilde sadeleşme hareketinden yana olan isimler dil ile zihniyet arasında mutlak bir ilişkinin olduğunu kabul etmektedir. Bundan dolayı onlar için yeni zihniyetin eski dille veya eski zihniyetin yeni dille inşa edilmesi pek kabul edilebilir bir durum değildir. Bundan dolayı Yeni Edebiyatı da yeni zihniyeti de yeni dille inşa etmek zaruri kabul edilmiştir. Bu duruma binaen Yeni Edebiyatın da Osmanlı kökenli Divan edebiyatından ziyade Orta Asya Türk kökenli Halk edebiyatından beslenmesi daha uygun görülmüştür (s. 56).

“I. ve II. Türk Dili Kurultaylarının Yansımaları: “Öz Türkçenin Arz-ı Endamı” başlıklı üçüncü bölümde kurultaylarda alınan sadeleştirme hareketinin edebî alana etkileri üzerinde durulmuştur. Özellikle bu dönemde basılmaya başlanan Cumhuriyet gazetesi, *Servet-i Fünûn dergisi*, *Ülkü dergisi*, *Varlık dergisi* gibi yazın alanına katkısı büyük ve ülkeye edebiyat işçisi yetiştirme konusunda göz ardı edilemeyecek katkısı olan dergi ve gazete kuruluşları da dilde sadeleşme hareketinin en büyük destekçileri olmuşlardır. Ayrıca bu dergi ve gazetelerin büyük bir kısmı *Tarama dergisinde* geçen öz Türkçe kelimeleri, gazetelerinin ilk sayfalarında kendi yazarlarına kullandırmaktan imtina etmemişlerdir. Öyle ki, bu dönemde bürokratlar öz Türkçeyle edebî eser üretme konusunda cesaretlenmiş ve metinlerini de bu mecralarda yayınlamıştır. Bunun yanı sıra yazarın da ifade ettiği isimlerden anlaşıldığı üzere aslında dönemin

iktidarı devrim niteliğindeki politikalarını halk nezdinde kabul edilebilir kılabilmek için ciddi şekilde kendi aydın ve entelektüel çerçevesinden yararlanmıştır. Söz konusu durumu Sert, doğrudan organik aydın üzerinden okumaktadır. Bilindiği üzere organik aydınlar doğrudan iktidara eklenmiş kişilerden oluşmaktadır (Said, 2023). Bu kişilerin en temel fonksiyonuysa iktidarın ideolojisini her anlamda taban nezdinde kabul edilebilir kılmaktır.

“1940’larda Tercüme Dergileri Ekseninde Gelişen Tartışmalar: “Eskimiş Dil”, “Yeni Kelimeler” ve Dilin Yetersizliği” başlığıyla başlayan bölümde ideolojinin kabulünde ve yaygınlaşmasında İnönü döneminde bariz bir yavaşlama sezilir. Bu yavaşlığa yönelik geliştirilen revizyonist politikalar ve bunların edebî alana yansımaları üzerinde durulmuştur. Bununla beraber 1936’da III. Türk Dili Kurultayı’nda ileri sürülen Güneş Dil Teorisi öz Türkçedeki ilerleyişi sekteye uğratmış hatta kimi yazar ve dergilerin de ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığına getirilen Hasan Ali Yücel, hümanizm eksenli Latin ve Greek klasiklerini tercüme ettirerek eski kültürün yerine hümanist ilkelerin daha çok ön planda olduğu yeni bir kültür inşası amaçlanmıştır. Bu bölümde ayrıca I. Türk Neşriyat Kongresi’nde yapılan tartışmaların en önde gelen isimlerinden biri olan Nurullah Ataç’ın Türkçeye yaptığı katkılar ve çeviri faaliyetlerindeki etkinliği üzerinde durulmuştur.

Beşinci ve son bölüm olan “Geri Dönüşün İmkansızlığı: Şiir Bağlamında Kelimelerde Yitirilen Çağrışımlar” başlıklı bu kısımda Dil Devriminin Osmanlı Türkçesi adı altında dilden attığı kelimeler ve bu atılma sonucu Türk edebiyatında meydana gelen gösterge ve çağrışımların kıtlığa uğraması üzerinde durulmuştur. Bu durumu aslında A. Gramsci’nin İtalya’nın dil modernleşmesi sürecinde takip ettiği politikasıyla bir tutmak mümkündür. “Standartlaşma” olarak takip edilen bu politika dilde doğrudan bir saflaştırmayı esas kılmaktadır. Böyle bir durumda dil için doğrudan sınırlar belirlenmiş olup, dilin ifade şekli ve “duygu değeri” sınırlandırılmış olunmaktadır. G. Yavuz Demir (2007, s. 67) *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği* başlıklı metninde bu durumu destekler nitelikte bir argüman ortaya koymaktadır: “Aydınlanmanın diğer tüm ilkelerinde olduğu gibi modernite de dili tamamıyla salt hesaplanabilir ve teknik olarak yönetilebilir bir forma doğru itmek istemiştir”. Bu dilsel formu inşa ederken aynı zamanda dilin sınırlarını da çizmekten imtina etmemiştir.

Sonuç olarak metnin yola çıkış şiarı ile vardığı nihai nokta birçok yönden birbirleriyle bir bütünlük içerisinde. Yazarın amacı, Alfabe Devrimi veya Dil Devrimi gibi köklü değişimleri, klasik ders kitaplarında yer aldığı gibi aktarmaktan ziyade bu devrimlerin edebî alana etkilerini gün ışığına çıkarmaktır. Hatta giriş kısmında ifade ettiği gibi söz konusu olan bu devrimlerin neticesinde edebiyatta da bir devrimin olup olmadığını ortaya koyabilme amacını eser boyunca örneklerle sürdürmüştür. Bununla beraber

bir Alfabe ve Dil Devrimi başlıklarıyla yola çıkan süreçte dilin hem kurucu iktidar hem de sonraki süreçte (1940'tan sonra) ideolojik bir göstergeye dönüştüğü açıkça anlaşılmaktadır. Pozitivizmin akılcılığını temele alan kurucu ideoloji o dönemde diğer birçok konuya yaklaştığı gibi dil konusuna da benzer yaklaşımlar sergilemiştir. Söz gelimi kurucu ideolojiye göre dil toplulukların içinde doğal seyrinde gelişip serpilmiş bir kültürel doku olarak kabul edilmemiş, dil tamamıyla insan yapımı bir birim olarak kabul edilmiştir ve yeniden yıkma ve inşa etme sürecine açık hale gelmiştir. Nitekim böyle bir durumda da dönemin siyasal entelijansyanın söz konusu dilsel pratiklerin yeniden kurulmasını sağlamıştır ve ölçüt sadece kendileri olmamıştır. Evrensel saiklere uygun dilsel bir alan oluşturabilmek için radikal kararlar alınmasını da sağlamıştır. Öyle ki Dil ve Alfabe Devrimi toplumsal hafızada olduğu kadar dilin kendi hafızasında da aşınmaya sebep olmuştur. Böyle bir durumda radikal bir dilsel değişimin toplumsal hafızayı süregelen kılabilmek olasılığı da pek mümkün değildir. Çünkü dildeki kırılma, kültürel kopuşun ilk kıvılcımıdır.

Kaynakça

- Çolak, Y. (2017). *Türkiye' de Kültürel İktidarın Kuruluşu(1923-1945)*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Demir, G. Y. (2007). *Sosyal Bir Fenomen Olarak Dilin Belirsizliği*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Gürbilek, N. (2020). *Vitrinde Yaşamak*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, E. W. (2023). *Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sert, H. (2024). *Edebiyat Devrimi: Cumhuriyet Aydınının Yeni Bir Dil ve Edebiyat Kurma Telaşı(1930-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ömer Faruk Uysal, *Komüniteryanizmin Siyasal Ontolojisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, 177 p.

Değerlendiren: Enes Olgun

Liberal ontology's¹ rejection of any authority limiting individuals has resulted in the uncontrolled expansion of personal freedom. However, the growing appeal of this tendency does not imply that liberal ontology is immune to criticism or that it represents the sole legitimate mode of thought. Indeed, in his book, *Komüniteryanizmin Siyasal Ontolojisi* (*The Political Ontology of Communitarianism*), Ömer Faruk Uysal argues that liberalism, by absolutizing individual freedom, undermines social cohesion by eroding societal norms, ultimately precipitating social disintegration. This work also fills a significant gap in Turkish academic literature, offering the only comprehensive exploration of the liberal critique of communitarianism.

Yet, it is important to note that the author resists the oversimplification of communitarianism as merely a critique of liberalism. As the book emphasizes, communitarian thought has historically been defined by its robust criticisms of

- 1 By liberal ontology, the author means a liberal perspective that shares basic common features such as the recognition of the individual as an autonomous being, the claim to universal rationality, and the prioritization of individual rights over social goals. However, the author also states that there are different types of liberalism, but it is likely that this generalization was made in order to express his criticism more directly.

@ Res. Asst., Istanbul Medipol University, enes.olgund@medipol.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-0785-0142>

DOI: 10.12658/D0405
insan & toplum, 2025; 15(3): 242-246.
insanvetoplum.org

liberalism, which has, in turn, conferred upon it a predominantly negative connotation. The author, however, argues that communitarianism should not be confined to this role; rather, it ought to be regarded as a constructive and affirmative philosophical framework capable of offering a viable alternative to liberal ontology.

In this context, the author suggests that communitarianism provides ontological, epistemological, and axiological principles that challenge and potentially supplant the foundational assumptions of liberalism. He grounds his argument in the philosophical contributions of four pivotal thinkers—Alasdair MacIntyre, Michael Walzer, Charles Taylor, and Michael J. Sandel—who are widely regarded as representatives of communitarian thought in contemporary political philosophy. Through their works, the author seeks to demonstrate that it is feasible to construct a conception of existence that prioritizes the community over the individual, along with a moral framework that champions the common good, as embraced by the community, over the individualistic moralities promoted by liberalism (p. 10).

The first chapter introduces readers to an attempt at defining communitarianism, grounded in a comprehensive review of existing communitarian literature. This task is significant, as it becomes apparent that thinkers often labeled as communitarians do not necessarily identify themselves in this way, and the literature lacks a generally accepted definition of communitarianism.

As previous studies on the subject have highlighted, communitarians primarily critique several aspects of liberal thought: the liberal individual, described as unencumbered by any allegiance or ties; asocial individualism, which posits that individuals can exist independently of the society to which they belong in terms of purpose, value, and identity; universalism, which disregards the unique elements of specific cultures; subjectivism, which reduces different conceptions of the good to the arbitrary preferences of individuals; and neutrality, which avoids taking a stance on differing conceptions of the good (p. 33). In contrast, communitarians emphasize that the community is foundational to a good life; that political participation is essential for individuals to lead fulfilling lives; that identity is shaped by social obligations and values; and that the self is embedded in social commitments and values that are not merely matters of personal choice (p. 35).

In the second chapter, readers are presented with a more nuanced exploration of communitarian thought, with a focus on the works of MacIntyre, Sandel, Taylor, and Walzer. Drawing on the debates and arguments of these thinkers, the chapter reveals the ontological, epistemological, and axiological foundations of communitarianism: First, communitarians agree that our place in community is crucial to the formation

of our essential identity. This is the ontological basis of communitarianism in terms of “the ontological priority of society” over individual. In other words, according to them, the individual is not the cause of the existence of society, but rather society is the cause of the existence of the individual (p. 69). On the other hand, individuals conceive, understand and interpret the world within the context of the society into which they are born. When it comes to our understanding of things, we cannot ignore the knowledge we have inherited from the society that existed before us (p. 90). Indeed, this assumption, which the author conceptualizes as “the contextuality of understanding,” establishes the epistemological basis of communitarianism (p. 107). Finally, society serves as the moral foundation necessary for the existence of morality. Even individual moral preferences depend to some extent on the existence of this foundation that provides impersonal standards of good and evil. Thus, good and evil do not vary according to our individual preferences; rather, the social context, which also influences our preferences, ensures morality for individuals. This principle, which the author describes as “the impersonality of the good,” is the axiological assumption of communitarianism (pp. 107-108).

According to the author, these three basic assumptions constitute the essence of communitarianism and make it a strong alternative to liberalism rather than a mere criticism. In other words, what makes it possible for MacIntyre, Sandel, Taylor and Walzer to be characterized as communitarians are their basic assumptions such as “an ontology in which the community takes precedence over the individual, an epistemology conditioned by context, and a particular axiology in which impersonality is emphasized” (p. 47), on which their criticisms and objections to liberalism are based. Thus, the author claims that these principles form the communitarian basis of their thought (p. 108). Based on these principles, the author concludes that communitarianism is not in fact a negative approach to criticizing liberalism; on the contrary, it is a positive doctrine that is unique to liberalism. Indeed, communitarianism is not merely a critique, but rather a more robust alternative that can replace liberal assumptions (p. 108).

The third chapter delves into the limitations inherent in the ontological, epistemological, and axiological assumptions underlying positive communitarianism (p. 110). One of the key criticisms addressed is the ambiguity surrounding the concept of society, which is central to communitarian theories. Some critics point out that communitarian writings lack a clear definition of society, while others argue that the concept is employed inconsistently or in unrelated ways (p. 110). These issues are collectively described as ambiguities, highlighting a fundamental challenge in communitarian thought. Another significant critique stems from the

tension between heteronomy and the liberal ideal of autonomy. Critics argue that communitarianism's strong emphasis on community and contextuality imposes a restrictive framework on individual thought and action (p. 123). In their view, this obsession with context anchors individuals to the present, thereby limiting their capacity to engage with universal principles or transcend local circumstances (pp. 123-124). The chapter also delves into criticisms summarized under the concept of relativism. Communitarianism's assertion that each society possesses a unique rationality rooted in its own knowledge and value systems, and its rejection of universal criteria for evaluating practices across societies, is seen by some as a pathway to moral relativism (p. 136). This perspective raises concerns about the inability to establish universally applicable ethical standards. Acknowledging these critiques, the author concedes that communitarian thinkers have not provided entirely satisfactory responses to these challenges. These unresolved issues are presented as the limits of communitarianism's philosophical framework (p. 150).

Nevertheless, the author argues that these limits are tolerable shortcomings. Indeed, this book argues that liberal ontology, with its overemphasis on individual differences, has uniformed all individuals and distanced them from social bonds. This situation has led to the emergence of individuals who are far from social commitment and feel no responsibility. According to the author, these problems caused by liberal ontology can only be eliminated by replacing it with another ontological thought, which –despite all its limitations– is communitarian ontology.

Beyond all these discussions, readers may find the absence of practical solutions for everyday politics and the lack of clarity on how the throne of liberalism can be displaced by communitarian thought to be important shortcomings. These shortcomings seem to be resolved by the author's limitation of the problem to the field of ontology. Indeed, the author argues that ontology is of vital importance to individuals. It is not known whether this explanation will satisfy the readers, but according to this book, the main problem today is that we perceive our own existence on the basis of a liberal ontology. Replacing this with a communitarian ontology as an alternative would be an effective remedy for this issue. Moreover, nowhere in the book does the author attempt to replace liberalism with communitarian practices. Nevertheless, the author does not deny that this might be possible for future work.

Another notable shortcoming is the generalization of liberalism throughout the book. It becomes clear only through a small footnote in the introduction that the form of liberalism being critiqued is, in fact, American liberalism. That said, the discussions in the conclusion may give the impression that the problematic of the text is shaped around the cultural shifts associated with American liberalism, including

elements often debated in queer theory. However, it is obvious that some liberals would not be in favor of this culture either. Therefore, it would be better to elaborate on this issue rather than simply glossing over it. Nevertheless, this shortcoming can be ignored because it does not weaken the author's main arguments.²

The extent to which the book provides practical solutions to the challenges of 'liberal ontology' remains open to debate. Even so, it offers a valuable exploration of the fundamental principles of communitarianism, addressing a significant gap in Turkish academic literature. Moreover, the author goes beyond merely addressing this gap, inviting readers unfamiliar with the subject to explore alternative philosophical perspectives. Although the framework for its concrete proposals is not as clear as its abstract criticisms, this book stands out as the most comprehensive analysis of communitarianism written in Turkish for those interested in communitarian thought.

References

Uysal, Ö. F. (2024). Communitarianism: A Corrective or an Alternative?. *İnsan ve Toplum*, 14(3), 109-122.
<https://dx.doi.org/10.12658/M0740>

2 At this point, it should be noted that in an article in which the author expresses his main claims about communitarianism in a more concentrated way, the issue of queer culture is not mentioned at all (see Uysal, 2024).